

1928. ANUL XX

IULIE ȘI AUGUST No. 7 ȘI 8

Viața Romînească

REVISTĂ LITERARĂ ȘI ȘTIINȚIFICĂ

SUMAR:

IAȘI

Redacția și Administrația: Strada Alecsandri 10—12

1928

Viața Romînească apare lunar cu cel puțin 160 pagini.—Abonamentul în țară un a[illegible] jumătate an 200 lei.—Numărul 40 lei.—Pentru străinătate: un an 600 lei.—Jumătate an [illegible] rul 60 lei. Pentru detalii a se vedea pagina următoare.

Reproducerea

VIAŢA ROMÎNEASCĂ

REVISTĂ LUNARĂ

Iaşi, Strada Alecsandri No. 10—12

ANUL XX

CONDIŢIILE DE ABONARE

Abonamentele sînt: semestriale şi anuale.

Cele semestriale se socotesc dela No. 1 pănă la No. 6 inclusiv, sau dela No. 7 pănă la 12 inclusiv.

Cele anuale dela No. 1 pănă la No. 12 inclusiv.

Abonamentele se pot face la 1 Ianuar pentru un an sau jumătate de an; dela 1 Iulie pentru o jumătate de an,—trimiţînd suma *prin mandat poştal.*

Reînoirea se face cu o lună înainte de expirare, pentruca expedierea Revistei să nu sufere întrerupere.

Preţul abonamentului pe anul 1928 este:

ÎN ŢARA:

Pentru Autorităţi, Instituţiuni, Societăţi şi Intreprinderi comerciale, financiare şi industriale pe an . 500 lei

Pentru particulari:

Pe un an	400 lei
Pe jumătate an	200 "
Un număr	40 "

ÎN STRAINATATE:

Pe un an	600 lei
Pe jumătate an	300 "
Un număr	60 "

Abonaţilor li se acordă o reducere de 10 la sută din preţul volumelor editate.

Pentru siguranţa primirii regulate a Revistei, D-nii abonaţi sînt rugaţi a trimite odată cu abonamentul şi 150 lei anual costul recomandării pentru ţară şi 220 lei pentru străinătate.

Colecţii complecte pe anii 1920, 1921, 1922 şi 1923, se gă... în depozit la Administraţia Revistei cu preţ de 200 lei co-... 1925, 1926 şi 1927 cu lei 300 colecţia.

Administraţia.

Viaţa Romînească

Viaţa Romînească

Revistă literară şi ştiinţifică

VOLUMUL LXXV

ANUL XX

IAŞI

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE ŞI EDITURA
VIAŢA ROMÎNEASCĂ
1928

Vînătoarea, acum o sută de ani, în Moldova

Poate mă înşel; mi se pare însă că puţini au răsfoit amintirile lui beizade Neculai Suţu, mare logofăt al Moldovei, secretar de stat la externe în vremea lui Mihai Sturdza şi sfetnic intim al lui Grigore Ghica, personalitate foarte cunoscută în Moldova dela mijlocul veacului al XIX-lea. Lucrarea aceasta, tipărită în franţuzeşte la Viena, subt aşa zisa îngrijire a unui fictiv Panaïoti Rizos, cuprinde un material destul de voluminos (434 pagini), de cel mai mare interes pentru cei care vor să se documenteze asupra istoriei politice şi private în veacul trecut.

Beizade Neculai Suţu (1798—1871), fiu al lui Alexandru Vodă Suţu, a fost un om erudit, inteligent şi fin. Grec din naştere, moldovean prin adopţiune, a făcut cinste şi celor de-un sînge cu el şi celor care l-au îmbrăţişat. A fost un bun şi cinstit slujitor al ţării şi a luat parte la treptatele-i dezvoltări politice şi sociale care au dus-o dela Regulamentul Organic, cînd Neculai Suţu intră în serviciul Moldovei, până după Unire. După obiceiul vechiu al ţării, calitatea de moldovean şi-o cîştigă prin căsătorie c'o pămînteancă, din neam cantacusinesc. Aşezarea lui în Moldova a avut loc în 1827. După unirea de subt Cuza-Vodă, a fost ales deputat al primelor adunări constitutive şi a funcţionat ca membru al comisiunii centrale dela Focşani. Pe urmă s'a retras din viaţa politică, fără însă a înceta să urmărească, cu privirea-i ageră, oamenii în mijlocul noilor împrejurări,—aşa cum făcuse toată viaţa.

Mărturiile lui, judecăţile lui, portretele pe care le schiţează, de un realism fin şi sigur, trebue să rămîie documente istorice de

primul rang. Oamenii publici ai epocii Regulamentului Organic, în frunte cu Mihai Vodă Sturdza, sînt magistral zugrăviți, c'o reținere ș'o sobrietate de stil, care dau și mai multă forță expunerii.

Titlul complect al cărții este următorul: *Mémoires du Prince Nicolas Soutzo, grand logothète de Moldavie* (1798—1871), *publiés par Panaïoti Rizos, Vienne, Gerold & Cie, 1899.*

Lăsînd la o parte materialul politic așa de prețios pentru cercetătorul de azi, am reluat unele pagini izolate ale volumului, și anume acele care vorbesc despre vînătoarea în Moldova.

Neculai Suțu se vede că a fost un mare și pasionat vînător. A și rămas despre el amintire, și numele lui l-am auzit rostit uneori sara, la vînătoarele cele mari de pădure; sau, în popasurile de după amiază, în zilele line de toamnă, la iepuri, în terenurile noastre dela Focuri, dela Erbiceni ori Balțați, unde vînăm noi acum, cum a vînat și el odinioară.

*

Moldova, în vremea aceia, spune beizade Neculai, în capitolul XVIII al *Amintirilor* sale,—era foarte bogată în vînat de tot soiul, deși nici o lege și nici o rînduială nu-l ocroteau. Dela Hăläuca pănă în țărmul Dunării, dela Comănești pănă la Prut, munții și văile, pădurile și cîmpiile desfășurau înaintea vînătorului toate neamurile de vînat cu păr și cu pene cunoscute în Europa. Lanțul carpatin care mărginea hotarul spre Austria era sălaș al ursului, al mistrețului și cerbului; pe unele țancuri, se găseau și capre negre. Cucoșul de munte, cucoșul de pădure și ieruncile foiau în codrii de mesteceni și brad dintre Siret și Carpați. Căprioarele umpleau pădurile pănă în marginea Iașilor. Dropiile le întîlneai pretutindeni în cîmpii. Spîrcaciul era împrăștiat mai ales pe colinele goale din preajma Galaților. Potîrnichea cenușie și iepurii aveau răspîndire bogată în tot cuprinsul țării. Lupul, vulpea, bursucul se găseau foarte des. Prepelițele soseau primăvara și stăteau pănă în luna lui Octombre. Sîtarii se vînau la cele două pasaje de primăvară și de toamnă. Mlăștinile erau nespus de bogate în becaține de toate speciile, puhoieri și nagîți. Iazurile și bălțile gemeau de rațe, lișițe, gîște și gîliți, lebede și alte neamuri de sălbătăciuni aripate de apă.

Așa zisa „chasse à courre" și „les préceptes de la vénerie", n'au fost nici odată în cinste la Moldoveni. Sălbătăciunile stăteau

ascunse în adîncimea pustietăților: nu erau nici parcate, nici aduse în cuști la locuri poruncite, anume amenajate.

In privința asta și noi cei de azi, mulțămim A-tot-Puternicului că am rămas ca strămoșii, fără alaiuri roșii, fără picheri, fără potăi, fără trompete,—și nu am transformat în petrecere mondenă adunările prietinești și simple din împărăția măreață și nestricată încă a naturii. Acelor petreceri evropienești li se poate, la urma urmei, da numele de vînătoare, cum zice beizade Neculai,—nu se vede însă în ele niciun vînător.

Se mai practicau în acel timp în Moldova, la cîmp, vînătorile cu ogari și șoimi. Bătrînului nici acestea nu i-au fost dragi. Pentrucă nici el—cași noi—n'a urmărit măcelul paserilor și animalelor de vînat,—ci i-a plăcut, din îndeletnicirile acestei vechi și nobile bresle, în primul rînd natura însăși, care-ți apare cu splendorile-i neașteptate, subt toate luminile anotimpurilor. Urmărirea și jertfirea vînatului e mai mult un pretext. Vînătorul străbate cîmpuri, văi, codri și munți, intră pe cărări cotite, în desimi nestrăbătute, iese în soare arzător pe podișuri sterpe,—umblă singur și cu puțini tovarăși subt cer și 'ntre zări; sufere seceta, arșița, truda, nesomnul, urmărește vînatul și de cele mai multe ori e înșelat și biruit în nădejdile lui: e o luptă de oboseală, de istețime, de viclenie, și'n definitiv prețios e popasul cu prietinii în blîndeța zilei de vară, la un corn de dumbravă, în preajma unui izvor,—sau, în serile de iarnă, într'o căsuță pierdută între codri, cu povești, amintiri, un păhar de vin și baladele unei părechi de lăutari negri și pe jumătate sălbatici.

Și este și plăcuta mulțămire pe care o ai dela prietinul fără glas care te întovărășește în expedițiile de vară și toamnă. Prepelicarul e, pentru vînătorul adevărat, un prilej necontenit nou de a observa manifestările inteligenții și devotamentului dela acest străvechiu aliat al cuceritorului lumii vizibile. Uneori vînătorul ajunge să comunice cu soțul său prin cuvînt, semn și sentiment. Cînele ocupă în tovărășiile, în popasurile, în povestirile vînătorilor un loc egal cu al oamenilor. Despre isprăvile lui surprinzătoare se vorbește fără sfîrșit. Vînătorile de August și Septembre devin adevărate romane, în care prepelicarii sînt eroi. De altminteri fiecare vînător își cîntă eroul său; și trebue să se știe că fiecare vînător are un deosebit dar și privilegiu al imaginației.

*

La sosirea în Moldova a lui beizade Neculai Suțu, acum o sută unu ani (1827), vînătoarea cu arma și cu cînele era destul

de rară. Vînătorii la picior fiind aşa de puţini, vînatul era de o bogăţie neistovită. Lîngă vînatul de cîmp, ieşenii aveau putinţa să găsească, în balta dela Cristeşti, lumea multiplă a paserilor de apă. Lebăda, gîsca, bîtlanul, lopătarul, lişiţele, cufundarii şi toate soiurile de raţe populau ochiurile libere şi desimile stuhului în „cantităţi nenumărate".

E interesantă descrierea amănunţită pe care ne-o dă beizade Neculai despre vînătorile în balta dela Cristeşti. Şi astăzi acest raiu al dihăniilor de baltă se găseşte la locul său, în preajma Ieşilor: e un iaz natural, închis între Prut şi Jijia, şi hrănindu-se din revărsările amînduror acestor ape. Dela maluri până departe se întind desişuri de trestii, prin care pescarii au tăiat, cu tarpanele, canaluri pentru ciobăcile şi luntrele lor. Dincolo de desimi încep a licări ochiuri pline de liane, lintiţe şi nuferi înfloriţi. La mijloc se găseşte „luciul", unde, până mai anii trecuţi, se înălţa construită pe piloţi, o şandrama pentru adunările vînătorilor. Acuma au ramas numai stîlpii negri de stejar, în care gîngăniile, scoicile şi racii îşi fac salaş—până ce le va veni vremea să sporească mîlul bălţii cu putregaiul lor. In preajma luciului, ochiuri mai mici misterioase, cu nume ciudate:—unul se cheamă Arsuri, altul Vaca, altul Timircan. Luntraşul îţi propune în şoaptă să te ducă la pîndă în coada Vacii. Dumneata te arăţi mulţumit şi-l cinsteşti c'o ţigară.

Vînătorii veneau ş'atuncea caşi azi, de cu sară în sat la Cristeşti şi găzduiau la o casă de pescar. Dormeau puţin. Mai mult vegheau,—pregătindu-şi halaturile de vînătoare, vorbind despre isprăvi trecute şi prubuluind isprăvi măiestre viitoare.

Cu mult înainte de a se zări geană de ziuă coborau la malul bălţii şi se suiau în ciobăci. Fiecare vînător într'o imbarcaţie. Pescarul—cu ghionderul întăiu, cu vîsla apoi, mîna pe canal, apoi în primele ochiuri de apă. Incet-încet întunecimea descreştea—şi'n răsărit se arăta linia de lumină prevestitoare zorilor. Ciobăcile se răspîndeau spre ochiuri, după înţelegerea dela plecare, şi mai aveau de făcut, până în domnia gîştelor ş'a raţelor, drum destul de lung şi de cotit. Din cînd în cînd sar părechi de raţe spăriate de apariţia luntrii. Apoi, în lucirea răsăritului, scînteie ochiul cel mare unde se scaldă cîrduri de raţe şi de gîşte. S'aud vîjîiri de zboruri: începe pasajul de dimineaţă.

Balta aceasta dela Cristeşti e o regiune aparte, care n'are nimic comun cu lumea exterioară,—după cum declară, entuziast, Neculai Suţu. Orizontul e mărginit de zid de trestii, vietăţile care

locuesc aici sînt proprii acestui ţinut. Auzi sonul buhaiului de baltă, ţipătul pescăruşilor, chemarea găinuşii care fuge pe faţa undelor, cloncul lişiţelor care bat apa cu labele lor dantelate cu aripioare de piele şi se năpustesc la trestii, în roiuri de stropi, măcăit şi şuşuit de raţe, găgăit de gîşte—în sfîrşit zvonul şi cîrcîitul tuturor păsărelelor cîntăreţe ale bălţii care sar de pe pămătuf pe pămătuf după gîze, şi, ca un fond de orhestraţie, murmurul nedesluşit care nu ştii de unde vine al întregului cuprins.

Dimineaţa de Septemvre e calmă şi lină, fără adiere de vînt. Lacu-i luciu ca o oglindă. Aburi uşori plutesc, străpunşi de primele lumini, risipindu-se în forme variate şi înşelătoare. Se urcă pe pămătufuri şi închid cîtva timp desăvîrşit orizontul spre lumea cealaltă—dînd iluzia unei retrageri misterioase şi desăvîrşite. In lumina ochiului, vînătorul de altădată deosebea, cu inima bătînd, trei ori patru lebede, care pluteau solemn. Mirajul, sporind depărtarea şi volumul, le făcea să samene cu nişte galiote antice sosite din ţara Tainei în apele dela Cristeşti. Vînătorul cel vechiu le privea îndelung, fără să le tulbure—ca pe una din minunile sacre ale naturii.

Luntraşul se strecoară în Timircan ori la coada Vacii şi intră cu îmbarcaţia-i uşoară în trestii; abate pămătufurile, o maschează;—se aşează la locul său, scapără, dă boierului să-şi aprindă ţigara; îşi aprinde şi el ţigara de dar; şi amîndoi rămîn neclintiţi, aşteptînd să cadă din cer norocul.—Un vîjîit scurt de vînt şi stolul de raţe cade în lumina ochiului de apă. Vînătorul trage. Cea dintăiu raţă împuşcată e culeasă şi luntraşul o fixează cu ciocul într'o trestie; cêllalt capăt al trestiei îl înfinge în fundul bălţii; şi, după ce această nadă e lasată pe luciu, luntrea intră în ascunziş şi vînătorul îşi reia neclintirea. Stoluri mai mari şi mai mici se lasă vîrtej spre tovarăşa înşelătoare—şi vînătorul mascat are prilej să facă lovituri surprinzătoare, care vor fi povestite apoi la ieşirea de pe baltă, cu un ton care le asimilează Iliadei şi Alexandriei. Orice lovitură greşită e imediat uitată. Vînătorii au o mare capacitate de uitare.

Incet încet soarele urcă pe boltă şi loviturile de armă devin tot mai rare. Luntrea se pune în mişcare prin alte margini de ochiuri, spre luciul central, unde-i matiţa bălţii. Ici-colo, sar cîte-o păreche de raţe cînepii. Pe-alocuri trec stoluri de crihance, trimise de focurile tovarăşilor din alte părţi ale lacului. Insfîrşit, în preajma luciului celui mare, unde adieri de vînt au început a tre-

mura zimţi de apă, ciobăcile se arată şi vînătorii se văd dela distanţe mari. Acum se începe partida de cufundari: paserile se ţin la distanţă, dispar la detunături, apar numai cu pliscul la faţa bălţii... Şi încet-încet căldura şi lumina amiezii aduc un fel de lene în tot cuprinsul trestiilor şi 'n toate cotloanele ascunse. Toate vietăţile se mistuie în tainiţi—a căzut şi vîntul, ca o pînză; şi după şase ori şapte ceasuri de înţepeneală şi poziţie încordată în ciobaca scobită în trunchiu bătrîn de salcie, ca acum zece mii de ani, vînătorul simte în toate mădulările şi spinii trandafirilor plăcerii.

Intr'o măsură oarecare, mai ales la pasajele imense ale gîştelor, după zăporul de primăvară, lucrurile se petrec şi astăzi la Cristeşti caşi acum o sută de ani. Ghionderul şi visla le poartă Gheorghe Barnea ori Neculai Cojocaru—şi avem luntri bune şi comode, în care înţepeneala şi amorţeala sînt la fel caşi 'n ciobăcile primitive. Sîntem mai puţin expuşi răsturnării. Dar cîteodată avem şi această plăcere.—Barnea cel bătrîn ne spune istorii dedemult de pe vremea lui beizade Neculai de sigur, cu lebede şi „boghiţe", şi, pe lîngă pelicani, cu alte dihănii fantastice care au fost cîndva în lume—adică în balta dela Cristeşti—şi acuma nu mai sînt!

*

Dela baltă, Neculai Suţu ne suie la munte, în pădurile dela Slatina şi Rîşca: dela comedie la drama de mare spectacol. Natura şi-a împietrit cîndva, în epoci străfunde, convulsiile. Şi pădurea curge pretutindeni în rîpi, unde tremură şi cîntă şuvoaiele. Intr'o poiană mare din margini se adună şi se rînduiesc puşcaşii şi hăitaşii. Dacă muntele-i gol de omăt, nimeni nu poate cunoaşte şi înconjura urma fiarelor: acţiunea se petrece în pustie, între rovini, culmi şi văi: gonaşii cuprind o bucată de codru ca un voloc şi vin hăulind spre o potecă de opcină, unde se aţin puştile.

Vînătorul s'a aşezat sus, neclintit, ş'aşteaptă, în tăcerea codrului, semnalul de corn şi cel dintăiu chiot. Pădurea stă solemnă în juru-i; umbra ei e sarbădă şi pustie. Arare trece o pasere măruntă care sloboade un uşor ţipăt straniu; arare trece o veveriţă de pe o cracă de molid pe alta. Vînătorul aşteaptă visător, o jumatate de ceas, ori un ceas, cel dintăiu chiot, care pătrunde, stins, abia perceput, din văi depărtate.

Larma hăituielii creşte din ce în ce—şi cea dintăiu bătae de

puşcă îţi zgudue inima. S'arată umbre răpezi prin rarişte: trec căprioarele. Apoi năvăleşte un lup în linie dreaptă spre tine cu ochii înflăcăraţi şi gura cruntă deschisă. Cade subt focuri; muşcă cu turbare ţărîna şi-şi fîlfîie coada ca un steag în cea din urmă zvîcnire de agonie.

Ţupăie în salturi nedumerite un iepure. Dar nimeni nu-l bagă în samă, căci trăsnetele de armă şi zvonul înteţit de glasuri dovedesc că s'a arătat vînat mare. Mistreţii au irupt pe linia puştilor ca nişte demoni negri. A ieşit şi ursul şi caută o scăpare, măcinînd în fălci mormăiri de tunet.

Popasul de sară se face în cetăţuia unei poieni—unde brazi aprinşi pe picioare împrăştie artificii fantastice. Mîncarea şi băutura, descarcate din care cu boi şi împrăştiate la grupe tolănite pe piei, cetini şi frunzare, evocă tablouri de preistorie.

*

Ca dovadă de bogăţia vînatului în pădurile Moldovei, memorialistul nostru pomeneşte despre o păţanie a proprietarului dela Comăneşti, care şi pe atunci era un Ghica. La Comăneşti, atunci caşi azi, se ţinea în păduri mai mult vînat mare decît în alte părţi, pentru că boierul era vînător neobosit şi-şi păzea hotarele. Erau acolo mai ales căprioare aşa de multe, încît intrau în ogrăzi,—ca iepurii în şesurile noastre. Intr'un rînd proprietarul îşi ia soţia şi copilul, ca să facă, în marginea pădurii o mică plimbare după masă. Ca de obiceiu, n'a uitat puşca: poate-i iese în cale o căprioară. In loc de această sălbătăciune delicată—iată însă că iese în cărare ursul. Işi poate închipui oricine cît de repede a căutat omul adăpost soţiei şi copilului şi cum s'a ferit să se slujească de armă, ca să nu aţîţe dihania. A lăsat-o să se plimbe ca în domnia ei, după smeură, şi a răsuflat în voie numai cînd s'a văzut iar în cerdac, la curte.

Intr'un rînd se pusese la cale o vînătoare mare oficială, la Dobrovăţ, foarte aproape de Iaşi. Era vorba să iasă multe căprioare. Toate autorităţile se aflau poftite—începînd cu măria-sa Vodă Mihai Sturdza. Aşteptau trei sute de gonaşi şi peste o sută de puşti ţărăneşti. La asemenea petrecere, un vînător adevărat nu se simte în largul lui. Mai întăiu că se amestecă oameni care nu sînt din breaslă,—ci vin numai aşa, pentru petrecere, pentru vorbă, mîncare şi chef,—şi arma pe care o ţin în mînă poate deveni o pri-

mejdie redutabilă. Acestora li se adaogă obrazele simandicoase ale stăpînirii: oameni bărboşi, greoi şi comozi, care se aşează pe scaune, împrejuraţi de slujitorime: unii ţin puşca, alţii ciubucul, alţii se grămădesc fără rost: aşa încît ţi-i lehamite şi de vînătoare şi de tot. S'ar putea spune că asemenea partide sînt puse la cale de soborul animalelor pădurii. De aceia beizade Neculai şi cu cîţiva alţi vînători adevăraţi, după ce se alcătuiesc într'un mic divan, hotărăsc să se aşeze undeva, mai în afară de tumult, la o aripă, unde adevăraţii iniţiaţi se puteau recunoaşte între ei şi simţi vînători, după toate legile şi rînduelile vechi. Se puteau privi cu încredere şi se puteau încredinţa zîmbind că, printre puştile lor, nu poate trece nici paserea măiastră. Asta înseamnă că toţi cei aleşi se adună deosebit, în odăi aparte, vorbesc grav, îşi pun armele şi muniţiile în siguranţă, se culcă devreme după cîteva minunate amintiri vînătoreşti de rigoare, pe cînd ceilalţi fac gălăgie de prisos şi se foiesc zădarnic până într'un tîrziu: un adevărat scandal!

Iată însă că sălbătăciunile pădurii mai aveau un aliat. In zori de zi vînătorii cei buni crapă un ochiu şi bagă de samă că afară plouă cenuşiu, mărunt şi des. In ograda largă a conacului, ţăranii, cu sumanele în cap şi cojoacele întoarse pe dos, stau cinchiţi în jurul focurilor şi spun taclale. Din cînd în cînd rîd zgomotos. Boierii cei veniţi în petrecere îşi iau îndată de samă că au ce face pe vreme de ploae şi se pun şi ei la poveşti, la fumat şi la jucat cărţi; pe cînd „adevăraţilor" le crapă inima de năcaz. Oftează şi aşteaptă totuşi. Din cînd în cînd ies în cerdac şi pîndesc cerul, să zărească petec de azur şi rază de soare.

Către amiază, în adevăr, ploaia conteneşte. Cei cu petrecerile şi cu jocurile de cărţi aşteaptă masa. Dar vînătorii adevăraţi, cu priviri de conspiratori, se cheamă, şoşotesc, aduc între ei pe stăpînul locului şi doi pădurari cunoscuţi şi pun la cale ceva, repede şi nu departe de curte.

Vre-o treizeci de gonaşi împresură un clin de pădure rîpoasă, chiar în vederea conacului. Beizade Neculai îşi ia o puşcă vieneză cu ace, uşoară, ca pentru împrejurare, căci într'un asemenea loc apropiat nu puteau ieşi decît iepuri. Insă se vede că o mulţămire nu poate fi niciodată pură. Complotul fusese desigur observat şi vre-o cîţiva ageamii se amestecaseră între puştile încercate. Unul din ei luase loc chiar în stînga vînătorului nostru. In dreapta beizade Neculai avea pe frate-său—dar dinspre stînga orice mişcare a puştii constituia o primejdie. Cercetînd locul şi apreciind nefericita împrejurare, vînătorul se pune în siguranţă dinspre partea slabă—şi se dă după un copac gros. Asta-i lua jumătate din cîmpul de vedere şi de bătae a puştii. Ii asigura însă liniştea.

Bătaia porneşte cu chiote şi larmă ca totdeauna—şi pe dată apare lupul. Cum era de aşteptat dela un mizerabil destin vînătoresc, dihania se prezentase ageamiului,—care însă aştepta iepure. Cînd văzu lupul se gîndi întâiu să se caţăre într'un copac şi se făcu mititel în dosul tufii. Iar dihania, ştergînd cu blana copacul în dosul căruia se ferise Neculai Suţu, se întoarse spre linia hăitaşilor. Cînd vînătorul îl văzu, era destul de departe. In puşcă n'avea decît halice de epure. Trage totuşi. Sălbătăciunea primeşte în trenul posterior lovitura, însă îşi urmează fuga. Chiar atunci alt lup trecea pieziş la şaptezeci ori optzeci de paşi. Inţelegînd că frumoasa-i armă vieneză nu-i poate fi de folos faţă de asemenea vînat, beizade apleacă ţevile şi se desfătează de ce se întîmplă în juru-i. Zece ori doisprezece lupi fuseseră ridicaţi la primele chiote ale hăitaşilor—şi se risipiseră în toate direcţiile, fugind cu limbile scoase. Armele pîrîiau ca la nuntă,—într'un sfert de oră povestitorul nostru a numărat patruzeci şi cinci de focuri. Deşi nimeni nu era pregătit anume, trei lupi rămaseră pe cîmpul de bătălie şi tabloul fu complectat cu trei vulpi ş'o duzină de iepuri.

Işi poate oricine închipui ce pregătiri s'au făcut pentru vînătoarea cea mare şi bine rînduită de a douazi. Ce lupi, ce capre, ce vulpi şi ce iepurărie au visat măririle şi agiamiii. Cu ce solemnitate şi emoţie le prezintau slujitorii, succesiv, ciubucile şi armele. A fost larme şi chiot pe mari şi departate întinderi, în locuri prăpăstioase, unde, după cît spuneau pădurarii, a stat vînatul decînd e lumea; însă, potrivit cu aceiaşi logică cinegetică, nu s'a văzut nici lup, nici căprioară, şi numai cîţiva iepuri au ocolit prudent pipele fumătorilor, trecînd spre aripă unde îi aşteptau puştile conspiratorilor din ajun.

Beizade Neculai Suţu vorbeşte cu mare plăcere şi cu lux de amănunte despre vînătorile dela cîmp, fie la sitari în sihle, fie în rădiacuri, la iepuri, cu copoii. Şi astăzi, şi noi facem aceste plăcute expediţii la fel, cînd vin sitarii primăvara, la Păun, ori la Bîrnova, ori mai departe la Ţibana. Gonaşii sînt copii deprinşi să străbată desimile. Glasurile lor subţiri anunţă zborurile paserii, prevenind pe vînători: Sitarul la dreapta, sitarul înainte!—La Ţibana, goana se face totdeauna cu acelaşi trib de ţigani, care strigă numele sitarului în limba lor: Parpadoiu! parpadoiu!

Cași beizade Neculai, vînăm iepurele la rădiacuri și vulpile la stuh. Deosebirea este că, acum o sută de ani, el găsea cu tovarășii lui, în papura și 'n ragazurile Bahluiului, subt pămătufurile trestiei, lupi. Urmărindu-i cu copoii și hăitașii sistematic, ne povestește că numai în preajma Uricanilor, într'un singur an, dela Iulie până la Octombre, a ucis paisprezece.

Dar partidele de iepuri la sărite prin păpușoaie, prin pîrloage, prin ierburi, pe haturi și prin spinării! Intîmplările se repetă tuturor generațiilor de vînători. Așa Neculai Suțu povestește cu uimire, cum povestim și noi celor mai tineri decît noi, despre nemaipomenita și ciudata întîmplare dintr'o zi cînd, fiind cu vărul Grigore și cu alții la iepuri, a avut un ghinion teribil. Se'nțelege că vărul Grigore era un trăgător mediocru. Nici nu-și dădea sama de poziție, ca să știe sigur că în cutare loc trebue să se găsească dihania,—așa cum fac vînătorii, care sînt cu adevărat vînători.

Ei bine,—lui vărul Grigore îi săreau iepurii fără rost și fără noimă, ici-colo, in toate părțile. Și cum punea pușca la ochiu și trăgea, iepurile cădea brusc, cașicum era înțeles cu ucigașul său.

Pe cînd—închipuiți-vă!—un vînător experimentat ca beizade Neculai, pușcă de mîna întăiu, n'avea parte să tragă un foc. Și chiar cînd se întîmpla să sară iepurele,—ori se arata cine știe unde, ori făcea o cotitură bruscă... însfîrșit poate nici pulberea nu era de bună calitate... Ințelegeți ce era în sufletul unui pasionat breslaș cînd vedea asemenea dezastru. Lui nu-i sar iepurii—celuilalt îi sar. Lui, chiar dacă-i sar, nu poate trage. Și, chiar dacă trage, printr'o împrejurare neexplicabilă, iepurele scapă.—Iar în vremea asta vărul Grigore își încărca pușca rîzind, ș'un iepure, venit din necunoscut, se așează pe partea de dinapoi chiar în fața lui și-l așteaptă să-și încarce pușca, ca să-l ucidă și pe el. Pe lîngă toate, asemenea om cu noroc neexplicabil mai are cutezarea să rîdă, să facă glume și spirite pe sama unor vechi pușcași, încercați și cunoscuți vînători...

E adevărat că asta nu s'a întîmplat decît odată vărului Grigore—odată într'o viață de om, dar a fost destul ca să-l facă pe el fericit și să strecoare în sufletul vînătorului nostru o drojdie de venin pe care o simțea și 'n anii bătrîneții, cînd ne povestește această bizară și înțeleaptă întîmplare.

Asta s'a petrecut la iepuri și numai odată. Și 'ncă odată s'a întîmplat, tot cu Grigore,—dar era la prepeliți.

„Intr'o vreme, zice beizade Neculai, în care treceam drept unul dintre cei mai buni trăgaci ai țării, mă duc într'o zi de toamnă la prepeliți, avînd de tovarăș pe același văr Grigore—cel cu iepurii. El nu era decît un începător—eu eram maiestrul lui, pentru că eu îl făcusem să-i fie dragă vînătoarea cu prepelicarul. Am căutat lanul eu într'o parte, el în alta. Am tras cîteva focuri,—le-am greșit. Mi-am sporit atenția,—aceiași neizbîndă. Asta mă mira și mă și înciuda. Cînd ai, după lungă obișnuință, experiență de vînător,—ești sigur după ce ai apăsat pe trăgaciu, că vînatul cade. Curios era că prepelicarul se purta foarte bine. Și nici eu nu mă grăbeam la tras. Prepelițele se duceau în zbor și eu le urmăream cu ochii holbați, cu o uimire din ce în ce mai nespusă. Sîngele a început atunci să fiarbă în mine. N'am mai lovit nicio piesă. M'am oprit scrîșnind, ș'am zvîrlit pușca la pămînt. Putea să se facă bucăți. M'am grăbit s'o ridic, gîndindu-mă că nu-i vinovată cu nimic. Fără s'o mai încarc, fără să mă mai uit la prepelițele pe care le stîrnea cînele,—m'am dus către tovarășul meu. El făcuse *șapte prepeliți. Eu n'aveam decît două* și trăsesem peste douăzeci de focuri.—Ascultă, Grigore, îi zic, eu nu mai umblu. Vrai să ne ducem până la trăsură, să gustăm ceva?—Bucuros, îmi răspunse el, indulgent și fericit—fericit de succes și indulgent pentrucă mă biruise în ziua aceia.

Ne-am luat gustarea pe malul unui iaz. Pe urmă m'am pus și mi-am șters cu grijă pușca. Mi-am făcut cartușe nouă. Și după vreo două ceasuri de odihnă, am pornit iar.

Dar acuma lucrurile se schimbaseră. Am tras la rînd în șaptesprezece prepeliți și 'ntr'un iepure—fără de niciun greș. Vărul meu a mai făcut două bucăți. Imi luasem revanșa".

Vînătorii vor recunoaște, în această mică anecdotă, accentul adevărat al familiei. După treizeci de ani se dau amănunte neînsemnate și se număra loviturile. Variante ale istorisirii acestia le auzim și noi astăzi, căci și iazul e la locul lui cași miriștea cu prepeliți și cristei, și vînătorii sînt aceiași, numaicît îi cheamă altfel.

*

Beizade Neculai Suțu vorbește însfîrșit, în paginile lui, despre vînătoarea cu copoi și despre vînatul de primăvără la prepeliți. Astăzi nu mai întrebuințăm copoii la iepuri. Legea oprește și ogarii. Și aceiași lege ocrotește prepelițele abia căzute din călătoria de la sud,—cînd, în iarba fragedă de primăvară, se cheamă

sfioase încă şi-şi pregătesc cuibarele. Astăzi legea ocroteşte şi pe căprioare. Dealtminteri, cei care ne simţim astăzi vînători, pentru nimic în lume n'am apleca arma spre acest animal graţios şi nevinovat. La vînătorile mari de pădure, le lăsăm să treacă în voie printre puşti şi le privim cu plăcere salturile sprintene şi mlădioase. Numai ţapul—după o expresie curentă—are dreptul să fie lovit.

Dar în acele vremuri de pîrloage nesfîrşite şi de păduri neexplorate şi neexploatate, în Moldova era un fel de raiu al vînătorilor. Era atîta belşug de sălbătăciune, încît legea de ocrotire nu părea încă necesară. Aşacă beizade Neculai îşi are scuzele lui de vînător făcute, atunci cînd istoriseşte expediţia de primăvară la prepeliţe, ori cînd povesteşte, cu amănunte caracteristic vînătoreşti, cum a împuşcat la o margine de crîng, o dropie şi puii dropiei.

Cristeşti ori Cîrniceni în preajma Iaşilor şi bălţile de lîngă Galaţi erau ţările de vis ale vînătorilor. Cine nu ştie trebue să afle că în breasla aceasta omul păstrează în parte un suflet de copil şi de primitiv. Chiar un vînător cărunt îşi petrece cu nesomn şi înfiorări nopţile care preced anume partide de vînătoare. Frînturi de vis fantastic populează somnul fragmentar—şi 'n acest vis apare vînatul nenumărat aşa cum îl doreşte vînătorul actual şi'aşa cum l-au apucat strămoşii în epoci străfunde.

Aşa îi apare lui Neculai Suţu, ca într'un asemenea vis, Moldova tinereţii lui, plină de vînat, aşa cum nu mai era la epoca de decădere cînd, plin de gută şi reumatisme, îşi scria memoriile. Fiecare generaţie de vînători apucă asemenea vremuri fericite, care corespund cu anume ani plini de forţă şi fantezie, şi fiecare generaţie recunoaşte decăderea contemporană. Interesant în toată chestia asta—cu toate scăderile pădurii şi împuţinarea sălbătăciei—e mai ales vînătorul. Şi eu îl văd retrăind, pe beizade Neculai cu istorisirile lui pasionate, în mulţi dintre tovarăşii mei de azi.

Mihail Sadoveanu

Viitor şi Trecut

Melancolia trecutului! Iată un sentiment complex pe coarda căruia mulţi poeţi au cîntat, pe care mulţi psihologi s'au străduit să-l determine. Sentiment construit din aglutinarea unui regret plin de o simpatie dureroasă, şi a unei curiozităţi nesăţioase pentru tot *ce a fost şi nu mai este*. Poeţii, după cum am spus, şi visătorii îi cunosc mrejele: dar cei care îl cultivă în fapt, cu o deplină credinţă şi într'un grad înalt sînt colecţionarii de antichităţi. Lucrurile vechi sînt ideile întrupate ale înaintaşilor noştri dispăruţi de mult: sculptura unei mobile ne permite să urmărim mişcarea delicată a daltei care a cioplit-o, şi întrezărind unelta am ghicit deja conturul diafan a mînii ce a purtat-o subt imboldul unei voinţe azi dispărute.

Imi voiu lua permisia să analizez mentalitatea acestor reprezentanţi privilegiaţi ai iubirii de trecut care împing, cîte odată, lucrurile până la manie şi până la ridicol, dar care ne oferă nouă prilejul de a studia o lature a chestiunii întemeindu-ne tocmai pe o dezvoltare neobişnuită a melancoliei trecutului la colecţionarii de antichităţi. Pentru a delimita cîmpul de observaţie, este util să observăm că nu toţi colecţionarii string lucruri vechi: tendinţa de a strînge se manifestă la om (şi la unele animale) în multe privinţe, şi ori de cîte ori această tendinţă merge alături sau dincolo de nevoia de a acumula rezerve, ea îmbracă o formă excepţională şi devine un lux de oarece nu mai are în vedere conservarea individului sau a speciei.[1] Plăcerea de a colecţiona, subt forma în

1 Este legitim ca o vietate să facă rezerve alimentare pentru a le consuma în anotimpul de iarnă sau pentru a le lasa la dispoziţia generaţiei următoare (reamintim, în această privinţă, că pentru un mare număr de specii de insecte, progenitorii mor la sfîrşitul toamnei şi larvele încep a se dezvolta abia în primavara următoare, astfel că acestea trăesc un timp din rezervele alimentare ramase în preajma lor). În contrast, şi aici lucrul este mai puţin legitim, menţionăm exemplul prea cunoscut a unor paseri care string în cuiburile lor tot felul de obiecte sclipitoare precum cioburi de porţelan şi de sticlă, mărgele, pietre colorate, etc.

care este un lux, se naşte parcă din deviarea spiritului de economie: avarul stringe ban cu ban, amatorul de pipe, toate lulelele ce-i cad subt mînă, unii string pietricele, alţii flori, alţii capturează fluturi şi îi trag în ţeapa unui bold pe o planşetă. Desigur, mulţi colecţionari, ca să dee o justificare maniei lor, bazează nevoia pe care o simt de a aduna mereu specimene din aceiaşi categorie de obiecte, pe setea de a se instrui în mod concret şi se compară—am întîlnit multe cazuri de acestea—cu naturaliştii care constitue erbare sau colecţii de insecte pentru a'şi sprijini studiile pe un examen direct: cum ori şi ce fel de colecţie este susceptibilă de a figura într'un muzeu, cum muzeele sînt întotdeauna create într'un scop instructiv în ce priveşte fie produsul industriilor sau a artelor omeneşti, fie formele animale sau vegetale, fie constituţia globului pămîntesc, etc., am înclina să acceptăm această justificare, până la un punct.

Până la un punct, zicem, de oarece ni se pare că un examen mai atent ne duce la o concluzie care alterează în mare măsură rezultatele obţinute în scurta analiză de până acum. Ni s'a părut până acum a constata că nevoia de a strînge este legitimă la om în măsura în care puterea lui momentană de muncă întrecînd nevoia de consum el economiseşte, cu o prevedere plină de cuminţenie, pentru o epocă a vieţii în care puterea sa de producţie scade subt nevoia de consum: în măsura însă în care el ştie că tendinţa lui de a strînge se exercită dincolo sau *alături* [1] de nevoile viitoare, pastrarea devine neutilă, adică un lux. Neutilă? Nici de cum, am văzut că ni se răspunde. Lucrurile par a se prezenta astfel, se obiectează, fiindcă consideraţi că colecţia este o rafinare a instinctului de economie: pe cînd, în realitate, ea este o concretizare a curiozităţii noastre, ea răspunde nevoii de a se instrui, ceiace însamnă că ea intră într'o categorie de fapte cu totul alta.

Să oprim puţin discuţia în jurul acestui punct. Nu am putut nega că o colecţie, de ori şi ce fel ar fi (chiar de ar fi de cutii goale de chibrituri) este instructivă, căci, în adevăr, ea se referă ori la obiecte fasonate de om, ori la obiecte fasonate de animale, ori la varietăţi de vegetale şi animale (fosile sau nu), ori la minerale, şi, ca atare, o colecţie de ori şi ce gen constitue un izvor de informaţie. Dar nu este aici vorba decît de un „double-emploi", fiindcă niciodată—şi cîţi colecţionari am cunoscut—nu am putut descoperi că scopul principal al colecţionarului ar fi această dorinţă de informaţie. Pasiunea de a colecţiona se observă deja la copii: şi este caracteristic faptul că ea se exercită la întîmplare

[1] Tipul destul de clasic al persoanei care are mania să-şi facă rufărie, şi ajunge să aibă în dulap lenjuri cît i-ar trebui mai mult de o sută de ani ca să le rupă, împinge instinctul de a economisi *dincolo* de nevoile viitoare.—Personagiul nu mai puţin răspîndit care strînge cutii goale de chibrituri, de toate formele şi de toate mărimile, ştie că nu le va utiliza nici odată: el îşi exercită plăcerea de a pastra *alături* de nevoile viitoare.

asupra oricărei categorii de obiecte. Am cunoscut cazul unui copil de oameni nevoiaşi care, fiind dat la şcoală, cîştigase, jucîndu-se cu conşcolarii lui, mai multe bile: acest nucleu a fost destul ca să deslănţue pasiunea. Băeţaşul, în lipsa unei servitoare, făcea adesea comisioanele părinţilor; de toate se achita cu o deosebită atenţie: părinţii săi însă îl trimeteau, în timpul verii, să aducă butelii cu limonadă, şi ori de cîte ori băeţaşul se ducea să restitue sticla goală, aceasta—era ca un făcut—se spărgea în timpul drumului. Interogat cu asprime, băeţelul răspundea plîngînd şi punea accidentul fie pe sama unui cîne furios întîlnit în cale, care îl speriase şi îl făcuse să scape butelia pe pavaj, fie pe contul unei căderi pe asfalt după ploae, fie pe contul faptului că butelia fusese aşezată în ghiozdan şi că ghiozdanul era spart în fund, etc. Într'o bună zi însă părinţii au desluşit adevărul în chipul cel mai simplu: colecţia de bile a băeţaşului se mărise cu un număr din acele „bombiţe" care astupă sticlele de limonadă de un model atît de curent la noi, bombiţe care nu pot fi extrase, după cum se ştie, decît prin spargerea recipientului. Mititelul se dăduse orbeşte pasiunii şi el nu se sfia să meargă până la o acţiune culpabilă: *aceia de a cauza pagube părinţilor* săi *şi* de a se achita fără onestitate de un comision.

Pe lîngă pasiunea bilelor, copiii mai au şi pe acea—după cum se ştie—a peniţelor. Cutare elev de clasele primare, din mijlocul unei serii de peniţe comune, extrage pentru a o arata cu mîndrie ca piesă rară, o robustă peniţă de „rondă" cu vîrfurile patrate; cutare altul posedă, pe lîngă altele, o peniţă aurită pe care nu este dispus s'o schimbe nici contra 5 peniţe obişnuite; schimburile se efectuiază însă zilnic cu tîrgueli de tot felul, şi curînd se formează în clasă o bursă ocultă de peniţe în care cursul, apreciat în peniţe ordinare, fluctuează din zi în zi. Jocul în peniţe ca şi jocul în bile, dealtfel, se naşte şi se dezvoltă. Colecţionarii de mărci poştale, de cărţi poştale ilustrate sînt mai rari în şcolile noastre: ei sînt însă foarte numeroşi în ţările apusene ca şi colecţionarii de „poze" din acele care se găsesc în pachetele de ciocolată: de la un capăt la altul al anului şcolar, traficul de cărţi poştale, de mărci şi de „poze" continuă cu asiduitate subt toate formele, şi în special subt forma schimbului în natură, elevii neavînd în posesia lor decît sume de bani neinsemnate, capatate de la părinţi în scopuri precise care nu sînt niciodată de a cumpara de la colegi bile sau mărci.

A sosit momentul să ne întrebăm căror impulsii se datoresc pasiunile de a colecţiona ce se ivese la şcolari. Desigur că nu unei curiozităţi de ordin ştiinţific. Genul colecţiei căruia i se devotează copilul se datoreşte întîmplării, ocaziunii şi n'are nimic a face cu vocaţia şcolărească pe care o manifestă în studiile sale. Pe de altă parte, se mai arată că amatorii precoci sînt cîte odată prea puţin rafinaţi: numărul pieselor îi importă adesea mai mult decît varietatea modelelor: stocul de bile este de multe ori prea

uniform, conține bile de aceiași mărime, de aceiași culoare și de aceiași compoziție și numai anevoe se formează colecția, în sensul adevărat al cuvîntului, în care fiece piesă trebue să fie unică și „le double", piesa gemene intră la rezerve, în care tot grupul trebue să fie ca o gamă variată și—pentru a fi complectă—trebue să cuprindă toate modelele posibile. Cu greu se mai poate susține, așa fiind lucrurile, că în mintea școlarului colecția are un scop instructiv; cel mult se poate spune, în unele cazuri, că persoanele mature utilizează această poftă copilărească de a strînge în vederea instruirii celor micuți, că fabricanții de ciocolată, de pildă, închid în pachetele lor imagini care se referă la istorie, la geografie, sau care ilustrează basmele și fabulele ce se învață în mod uzual. Dar pe noi ne interesează sentimentul adevărat al colecționarului, și nu acel al persoanelor care-i dau prilej de a se manifesta. Copilul care strînge, faptul este prea evident, trădează pur și simplu, pofta de a avea, de a fi posesor, o poftă care este înnăscută în om și se exercită aici subt formă de joc, cu o putere oarbă. Iar pofta de a se instrui, cînd se ivește, este cu totul accesorie.

Dacă trecem acum la adulți, *lucrurile nu se schimbă* prea mult. Prea multe genuri de colecție au o valoare instructivă secundară și se găsesc în afară de sfera profesională a posesorului. Un violonist, cînd colecționează instrumente de coardă, poate să pue pasiunea sa de a colecționa pe sama plăcerii de a se perfecționa în cunoașterea muzicii. Dar prea arareori un violonist strînge viori și cobze, și prea adesea ori este amator de lulele, de arme, de ceasornice, de oale romînești, sau de cine știe ce obiecte care n'au nici un raport cu muzica și ar trebui să fie rezervate, după teoria pe care o combatem, fabricanților de ceasornice sau olarilor de lux. Dar, în plus, mai remarcăm pe de altă parte că chiar dacă o colecție ar putea să servească de prilej unor studii, acest prilej este prea de multe ori neglijat. Colecția de timbre poștale, se zice, ne învață geografia. Dar cîți colecționari, care au toată seria Noei-Zelande, știu macar din ce continent face parte această insulă? Iar avarul, pe care îl considerăm ca regele celor ce strîng, atît de vijelioasă îi este patima, avarul strînge bani, este drept, și colecțiile de monede sînt fala multor muzee; dar care avar merge cu sîrguința până a da preferința monedelor rare, până a clasa în chip metodic bogatele sale prăzi, până a practica macar acel schimb pe care îl cunosc tinerii amatori de penițe, schimb destinat să-i asigure dobîndirea unui ansamblu cît mai variat și cît mai complect?

Colecția este satisfacerea poftei de stăpînire: iată cum o definim. Cine n'a observat cum amatorul pasionat dă tircoale luni dearîndul unei tabachere ce nu-i aparține și pe care o rîvnește, cîntărind-o în palmă, învîrtind-o cu precauție în toate felurile, parcă amețit de mrejele obiectului în sînul căruia vede pîlpîind o viață misterioasă, pentru ca apoi, lucrul odată cumparat, și setea de stăpînire calmată, mica comoară să doarmă, cu desăvîrșire uitată, în taina unui saltar colbăit?

Colecționarul de antichități intră în rîndul tuturor colecționarilor. Desigur este rar ca un afinat să nu-și complice simțimintele, și luxul la om este întotdeauna dovada unui rafinament, este rar deci, ca amatorul de vechituri să nu altoiască pofta lui de posesie cu alte nevoi subsidiare și, îmbogățind dinăuntru, umflînd rîvna, să nu caute o satisfacere multiplă. Astfel el va prefera exemplarele rari, unice (raritatea mărește prețul unui lucru), el va urmări *frumosul*, și va cîntări valoarea artistică a obiectelor, el nu va omite dobîndirea unui avantagiu material, și este prea cunoscută această nevoe de speculă a amatorului care își va face o laudă —prea de multeori nemeritată—de a fi descoperit și achiziționat pe un preț derizoriu un obiect de o valoare nestimată („Dar negustorul nu-i bănuia vechimea", etc.). In fine, amatorul declară că iubirea obiectelor vechi formează gustul estetic și cunoștințele istorice, și asta cu atît mai mult cu cît este drept că specialitatea cere discernămînt artistic și istoric într'un grad suprem.

Faptul este însă că la colecționarul de antichități *descoperim aceiași sete de a stăpîni* ca și la colecționarii de aparate fotografice, *de port-țigarete sau numai* de bricege, de bile, de penițe și de nasturi. Singura deosebire este—deosebire pe care, de altfel, o vom descoperi colosală — că unii lucrează în spațiu, și ceilalți în timp, că unii rîvnesc, pentru o categorie de lucruri oarecare, la tot ce se află în preajma lor, pe cînd ceilalți rîvnesc, pentru aceleași categorii, numai la acele care reprezintă o supraviețuire a trecutului, o materializare a unor timpuri apuse. Dorința de a poseda predomină și într'o parte și în cealaltă: colecționarul de antichități este înamorat de colecția *lui* proprie, el vizitează o colecție străină sau un muzeu cu o lipsă de interes prea puțin deghizată, în scopul de a face o comparație cu ce posedă, și superioritatea altora îi stîrnește gelozia, și rîvna de a se întinde la fel, în loc să-i dea satisfacerea curată de a admira și de a'și întinde cunoștințele.

Ceiace ne interesează deasupra oricărui lucru cu privire la amatorul de antichități este că acesta, contrar tuturor celorlalți colecționari, se întinde în orice domeniu, în afara oricărei specializări, cu condiția ca fiecare obiect să poarte semnul controlat și autentic că este de fabricație veche. De aici, grija atentă a amatorului—presupunînd o deosebită competință—de a demasca imitația și copia. Frumosul nu mai importă, sau, mai bine zis, tot este frumos cînd aparține „au cher passé", cum spunea Baudelaire, tot ce poartă stampila trecutului beneficiază de o duioasă indulgență. O copie cît de reușită este un obiect ce trebue desprețuit: oricît de fidelă ar fi, ea nu este un lucru de altădată, ea nu îndeplinește condiția esențială și unică; unei copii a Jocondei care să fie identică cu originalul, amatorul îi preferă o operă cît de mediocră, numai să fie veche. Mai mult: lucrurile cele mai neînsemnate pot

să figureze într'o colecție de antichități: unii strîng cu patimă butoni de uniformă de toate modelele care au fost adoptate de armatele imperiului francez, și micile discuri aurite evocă suficient, pentru amator, splendoarea îmbătătoare a unei epoci atît de glorioase: aceleași discuri, nici mai frumoase nici mai puțin frumoase, ar lăsa complect rece pe amator dacă n'ar putea fi atribuite unei perioade trecute, dacă ar purta adică insignele unor regimente din ziua de azi.

Rămîne deci că am determinat că *în cazul amatorului de antichități instinctul de posesiune al oricărui colecționar se precizează în sensul că la el nevoia de dominație se întinde în timp.* Și această lungă analiză psihologică ne va fi de mare folos, vom vedea acum pentru ce. Constatăm că iubirea de trecut se dezvoltă odată cu simțul istoric ca un corolar al său, și dezvoltarea civilizațiilor popoarelor este martora acestei legături. Cu atît mai mult, cu cît simțul istoric este o apariție foarte recentă și se poate studia modul său de formație; Grecii vechi nu-l aveau, lucrul pare absolut cert; pentru ei, timpul avea un curs omogen ca fluviul lui Heraclites: dacă deci conștiința neîncetatei schimbări exista, dacă Grecii concepeau un etern care se opune trecătorului, nici un gînditor și nici un scriitor nu pare a-și fi dat sama că lumea este teatrul neîncetat a unor evenimente unice, a unor evenimente care nu se mai repetă. Ca dovadă cităm exemplul ideilor platoniciene eterne pe care lucrurile vremelnice le imită și le reproduc fără încetare; lucrurile lumii sensibile astfel, nu sînt decît iviri mereu identice ale acelorași copii ale lumii ideilor. Timpul, așa stînd faptele, nu este creator în sensul bergsonian al cuvîntului: adică, el nu inovează: precum un pictor ar copia mereu cîteva tablouri preexistente în zeci de exemplare (și arta atunci ar înmărmuri), așa natura reface mereu specimene noi după modele eterne și nu produce nimic inedit. Timpul nu reprezintă, așa dar, pentru Greci o neîncetată și definitivă prăbușire, ci o reînviere neîncetată: un lucru nu piere pe vecie, existența sa este numai suspendată și el va reapare cu o viață mereu înoită, precum o floare se veștejește pe un trunchiu viguros de trandafir, pentru ca una identică, tot atît de frumoasă, tot atît de mirositoare — aceiași, putem spune — să apară alături: florile de trandafir, cam asta vor susține Grecii, sînt efemere, floarea de trandafir însă este eternă. Cunoștințele celor vechi purtau pe un interval prea scurt, și nimeni nu-și putea închipui că universul sideral este în veșnică schimbare, că stelele nu se învîrt etern pe aceleași sfere de cristal, că soarele se stinge încetul cu încetul, că speciile de viețăți mor precum o dovedesc fosilele, că trandafirii vor dispare într'o zi fără urmă.

Renașterea nu pare a fi fost mai înaintată, în această privință. Desigur ea avea privirile ațintite înspre trecut, ea reprezintă, după negura evului-mediu, o sforțare uriașă de a dezmormînta cultura greco-romană, de a reconstrui pe aceleași baze. Dar, tocmai din această cauză, ea nu vede în monumentele intelectuale și ar-

tistice ale trecutului, decît partea eternă care le dă dreptul la supraviețuire: frumosul etern, absolut și imuabil, adevărul etern, absolut și imuabil, iată ce căuta Renașterea în operele celor vechi, iată ce-i apărea cu precădere ca demn de a fi copiat.

Cine nu are conștiința efemerității și fragilității lucrurilor, a adevărurilor, a instituțiilor, nu poate cunoaște melancolia trecutului. Noi, adică prezentul, sîntem un prag, un dig care separă cu brutalitate două lumi străine una de alta: lumea trecutului și lumea viitorului. Valurile trecutului se sfarmă sleite de acest dig, precum talazurile se nimicesc, ajunse la limita lor de putere, pe malul înisipat al mării. Ori și ce lucru se întîmplă pentru ultima oară; deacum nu l-om mai vedea niciodată. *Niciodată!* Leit motiv al tristeței de care sîntem pătrunși cînd pricepem cu adevărat că trecutul este condamnat, leit motiv al unei tristeți ce se exasperează, hrănindu-se cu seva unei simpatii dureroase cînd vedem că și noi-înșine nu sîntem decît un trecut în formație. Iată ideia modernă, ideia secolului al XIX-lea, care a creiat simțul istoriei și, între altele, pe vajnicul amator de antichități.

Omul, în fondul fondului, nu are decît un țel: acela de a supraviețui și toate acțiunile sale, ori care ar fi, descopăr acest țel. Bucuriile sale sînt tot atîtea triumfuri împotriva morții care amenință: durerile și neplăcerile sînt înfrîngerile voinții sale de a se conserva. Toate se reduc la același numitor: voința de a trăi: aerul curat, o mîncare substanțială, o casă confortabilă și însorită ne asigură viața și le căutăm cu satisfacere; o boală, un doliu care ne lipsește de un sprijin, o lovitură în cariera noastră ne micșorează puterile de luptă și ne îndurerează. Plăcerile și durerile pur intelectuale, deși de un caracter mai complex și mai subtil, se reduc în ultima analiză și ele la această voință de a trăi și sînt datorite faptului că omul vrea nu numai să trăiască, dar vrea și este silit să trăiască în mijlocul unei societăți. O singură aspirație deci care îmbracă o multitudine de forme; iată ce găsim la baza omului.

Tot ce am spus despre om, se aplică — lucrul este neîndoios — întregii lumi vii, și fiecare vietate, cît de neînsemnată, tinde să persiste. Fragilitatea echilibrului vital, instabilitatea asemuitoare cu aceia a unui con ce ar odihni pe vîrful său, iată blestemul ce apasă pe toată făptura vie. O piatră pe un vîrf de munte stă acolo nemișcată și neschimbată de zeci de mii de ani, și tot așa va sta zeci de mii de ani de azi înainte, pe cînd un fluture, minune a creației, va fi mîne deja o infimă grămăgioară de colb și va manifesta o infinit de dureroasă inferioritate față de mineral în ce privește durata. Emancipare îndurerată de un sfîrșit prea imediat, viața insuflă neviața, o poartă un moment pe culmi și o scapă iară, lăsînd-o să se prăbușască și să se zdrobească în țărînă, precum un vultur, suit în albăstrimea zărilor, scapă din ghiare o pradă prea bogată, prea mare pentru puterile lui.

Viaţa este poate un mister de nepătruns; dar ceiace ştim sigur, ceiace observaţia ne descopere direct, este modul cum purcede: ca Venera ea se naşte din apa mării, ea se clădeşte cu elemente luate din natura brută, ea face un împrumut a cărui scadenţă se sforţează să-l întîrzie pe cît poate, dar pe care mîntue prin a-l restitui în chip integral, împotriva voinţii sale. Tentativă după tentativă dă greş. Miriade de fiinţe vii se nasc în fiece an, miriade de fiinţe mor într'un an.

La om totuşi voinţa de a persista devine colosal de motoare. Dacă întregul progres al omenirii din antichitatea cea mai îndepărtată şi până astăzi are un sens, apoi acest sens nu poate fi decît sporirea posibilităţilor de a se menţine în viaţă. Orice s'ar crede, Finol arată cu preciziune[1] că longevitatea mijlocie a crescut simţitor în ultimele veacuri. Faptul este, în tot cazul, că voinţa aceasta nu cunoaşte sfîrşit. Viaţa nu are un resort ca de ceas care lucrează până la o limită: ajuns la o anumită vrîstă, individul se resemnează să moară, fiindcă se simte învins, obosit şi împovarat, el nu consimte însă de bună voe, şi dacă poate să mai amîe deznodămîntul cu o zi sau cu un ceas macar nu pregetă. Bătrîna marchiză du Barry, pe punctul de a fi ghilotinată în vremea revoluţiei franceze, spunea:—„Encore un instant, monsieur le Bourreau".

Omul tinde deci la viaţa veşnică, la nemurirea pe care au cunoscut-o strămoşii săi: el consideră moartea ca un accident inevitabil, dar nu ca un fapt necesar;[2] nimeni n'a scapat niciodată de moarte, totuşi moartea se datoreşte fie unei întîmplări, ceiace se poate evita (martore tratamentele preventive sau curative ale atîtor boli), fie unei uzuri organice (bătrîneţe) care este şi ea o boală ce se va evita poate cîndva. Animalele şi vegetalele monocelulare n'au moarte: celula se divide dar nu piere. De ce animalele şi vegetalele superioare în complexitatea lor ar vedea perpetuîndu-se, în ce le priveşte, o defavoare atît de dureroasă? Desigur, persistenţa vietăţilor pluricelulare este asigurată oarecum prin reproducere, şi copiii noştri sînt o prelungire a noastră, dar nu este aici persistenţă în sensul strict şi satisfăcător, o persistenţă a identicului şi nu există o emigrare a personalităţii dintr'o înjghebare fizică în alta, nu există o transvazare a unui acelaşi conţinut sufletesc într'un trup nou, cum ar fi transvazarea unui lichid dintr'un flacon în altul, deoarece personalitatea procreatorului persistă alături de acea a procreatului (cel puţin cîtva timp) fără nici o pierdere a substanţei ei: peirea, aşa dar, nu este—atunci cînd se produce—o tăcere, ci o dispariţie reală.

Ori, s'ar zice că sufletul nostru poartă, adînc întipărită, jalea acestei decăderi dela organismele monocelulare şi că toată voinţa

1 *La Longévité.*
2 Vezi H. I. Jennings, *Life and Death*, Dastre, *La Vie et la Mort.* Pentru o bibliografie mai complectă se poate consulta D. Badareu, *Essai sur la Pensée*, Chap. III.

noastră este îndreptată înspre recucerirea paradisului pierdut. Toate acţiunile omului tind la un acelaşi ţel (afară de actele de sinucidere, excepţionale şi morbide): *conservarea individuală.* Conservarea speciei, adică crearea unei progenituri şi protejarea ei în contra tuturor obstacolelor, uneori cu preţul sacrificării vieţii părinţilor liber consimţită, nu este decît un ţel subsidiar: viaţa persistă prin această reîmprospătare care este procrearea, dar procrearea este o mare risipă: individul, înainte de a dispare, dă naştere altui individ, acesta devine adult, ia locul părintelui sau, la rîndul său el dă naştere altui individ, apoi moare, acesta de al treilea devine adult, procrează, etc. etc.: *eternel recommencement des choses.* Toate sforţările ajung abia să ţie lucrurile în loc: copiii noştri vor recunoaşte ei înşişi martirul morţii, nepoţii şi strănepoţii deaseameni: noi nu regenerăm decît durerea şi suflete subjugate de groaza unei morţi apropiate şi obligatorii. *Viaţa persistă printr'o perpetuă generare: dar ea ar persista şi mai bine, şi mai complect prin însăşi persistenţa vieţuitoarelor în chip individual.*

Nemurirea, iată deci formula pe care omenirea, dar deja ambele regnuri animal şi vegetal, o caută de miriade de ani. Specii, genuri, ramuri întregi au dispărut înainte de a fi găsit soluţia, şi, la limita sforţărilor, şi-au găsit giulgiul în straturile geologice: nici goniatitele epocei primare, ascunse în găoacele lor calcaroase, nici stegosaurul jurasic îmbracat în cuirase osoase, nici camptonodusul, înarmat cu ghiare retractile, nici colosalul dinotherium din terţiar, prevăzut la maxilarul inferior cu doi dinţi uriaşi, n'au izbutit să evite saltul în neant al indivizilor rînd pe rînd, şi apoi al speciilor dea'ntregul cînd indivizii n'au mai putut da naştere altor indivizi asemuitori. Reptilele, după ce au cucerit pămîntul, s'au refugiat în ascunzătoarea lor şi astăzi şerpuesc cu teamă, forme degenerate, în desişul ierburilor. Toată această lume dispărută se mai regăseşte astăzi în muzee, lugubru rendez-vous a unei groaznice şi infinit de mare deficienţe. Viaţa a părăsit pe vecie aceste forme: seria tipurilor lor în sălile unui muzeu, aminteşte de o expoziţie a tipurilor de avioane primitive care n'au putut să sboare şi ale căror modele nu se mai copiază.

Animalele din speciile actuale fi-vor mai fericite? Omul oare va izbuti? Animalele mor, numai omul ştie că are să moară, zice Spengler; noi adăugăm: animalele *vor* să trăiască; omul însă are o superioritate enormă prin faptul că *ştie că vrea* să trăiască: el îşi cunoaşte destinul şi caută mijloacele de a-l înşela.

Va reuşi totuşi omul să înlăture crudul sfîrşit care a devenit lege? Iată o chestiune pe care aiurea am lasat-o deschisă[1] şi a cărei soluţii nici un gînditor nu poate s'o vadă lămurit. Astfel, că articolul de faţă, prezentînd problema deja examinată de noi în

1 *Essai sur la Pensée.*

prelung, dar prezentind-o subt un aspect nou, în urma unor considerente nevăzute în studiul nostru principal, este un mic pas înainte.

Omul vrea să suprime moartea, el caută, prin toată ştiinţa lui, prin toate mijloacele tehnice pe care le-a creat din vechime şi până astăzi, să-şi asigure o supravieţuire care la limită tinde la nemurire. El vrea să stăpînească timpul. Omenirea, probabil, va mai subzista zeci de mii de ani, şi din propăşire în propăşire, din succes în succes mergînd, nimic nu ne împiedică să credem că ea va înlătura şi învinge toate obstacolele şi că ştiinţa pe care o va fi dobîndit într'un asemene interval de timp îi va permite să prelungească durata vieţii mijlocii dincolo de orice limită, adică până la nemurire. Viaţa se va realiza atunci integral, în sensul în care a pornit de la început.

Decît, iată că aici ne apare marea piedică. Speţa omenească este încununarea creaţiei, ea este mult deasupra tuturor celorlalte speţe animale cunoscute, ea este atît de superioară că pare o revoluţie în univers şi nu numai un capăt de evoluţie. Dar orice mărire este întovărăşită de scăderi, orice fruct copt poartă în el, s'ar zice, un vierme care-l roade. Omul nu şi-a asigurat încă nemurirea şi el n'a dat la o parte toate primejdiile: dar eliminînd multe primejdii deja, el şi-a făcut viaţa uşoară: omul nu este nevoit ca animalele din pădure să vîneze din zori până în sară pentru a găsi o hrană care se prezintă anevoe: el nici macar nu trăeşte ca omul primitiv în groaza fiarelor şi a şerpilor veninoşi, subt ameninţarea foametei sau a săgeţilor otrăvite care pornesc din colţul pădurilor, trimese pe la spate de un vrăjmaş invizibil: el nu mai cunoaşte nici sclavia elementelor, nici robia semenilor săi: el are mult timp liber, dacă considerăm nevoile lui imediate. Iar atunci cînd puterile disponibile ale unei vietăţi întrec cerinţile vieţii, acţiunea încă se produce, dar se produce dezinteresat, ca un lux, şi jocul se naşte. In toate speciile de animale salbatice, numai puii se joacă, atît timp cît hrana le este asigurată de părinţi. Omul se joacă la orice vrîstă: el trăeşte, dar, în plus, gustă şi poezia vieţii.

Ori, tocmai aici rezidă pericolul: omul, odată ce traiul zilnic îi este asigurat, se înmoaie şi trece la gesturi dezinteresate, adică inutile. Şi această tendinţă spre lux, devenind o adevărată perversiune, el amînă tot ce nu este imediat, orice problemă a cărei dezlegare nu are nevoe să fie găsită pe dată. Cînd vezi atîtea mii de ieşeni bătînd din capăt în capăt Strada Lăpuşneanu, atîtea mii de bucureşteni sau de cernăuţeni străbătînd a lene Calea Victoriei, sau Corso, n'ai mai zice că omenirea poartă în sînul ei un dor atît de aprig, că este chinuită de groaza unei chestiuni atît de mari ramasă încă nedezlegată, nici macar că omenirea este chinuită de vreo problemă, deoarece se plimbă cu atîta încetineală şi are atîta timp liber.

Omenirea riscă deci să cadă victima unei teribile aberaţii de

care este stăpînită, şi ciclul speciei omeneşti se poate închide înainte ca să ajungem la izbîndă. Desigur, nu o putem nega, azi ca şi eri, falange de savanţi, gînditori, medici, tehnicieni lucrează în tăcere la rezolvirea pe etape o grozavei probleme, de multe ori cele mai indirecte descoperiri (automobilul, avionul) se conexează până la urmă şi intră în aceiaşi masă prin aplicările lor, iar amatorii de plimbări lungi, adesea cu mintea scurtă, n'ar putea să aducă decît o colaborare stinjinitoare. Dar sînt temeri ca numărul savanţilor să se micşoreze, ca spiritele inventive să se pue în solda odiosului confort apusan, atît de frivol cîteodată, ca toată opera să fie denaturată, întoarsă de la adevăratul ei ţel.

D. Ralea, acum cîţiva ani, susţinea într'o conferinţă că omul este un animal plin de aberaţiuni. De aceste aberaţiuni să ne temem mai presus de orice. Vrem să stăpînim timpul, dar s'ar putea ca această dorinţă să se transforme într'una cu totul platonică, să devie pur literară, şi să trăim tot viitorul cu imaginaţia în romane tip Wells.

Ce ne suggerează această temere? Faptul, pe care l-am verificat în studiul de faţă, că omul a cultivat cu atîta grijă dezinteresată *poezia trecutului*, că doreşte să pue mîna pe timpurile apuse, să stăpînească, să facă a lui, prin imaginaţie, ceiace — fiindcă nu mai este decît cenuşă — trebue să-i rămie străin.

Este deja o gravă anomalie, o gravă perversiune, această dorinţă de a se prelungi în trecut, această pornire dezinteresată, veritabilă deviaţie, ca şi cum gîndul de a trăi în trecut ar fi simetric cu dorul omului de a se prelungi în viitor. Omul nu poate fi etern: el poate deveni cel mult nemuritor, lucrul cu totul deosebit.[1] Schopenhauer constată[2] cu dreptate că noi nu avem a ne înfiora de neantul care precedă existenţa noastră, ci numai de cel care ne urmează. După expresia lui Schopenhauer eu am oroare de un infinit *a parte post* care ar fi fără mine: dar nu găsesc nimic îngrozitor într'un infinit *a parte ante* care a fost fără mine. Noi adăugăm la această afirmaţie a lui Schopenhauer: sau, cel puţin, n'ar fi logic să fie aşa. Este o anomalie să ne îngrijim de trecut, să-l dorim. Dar această anomalie există: o descoperim în sufletul colecţionarului de antichităţi, în apriga lui dorinţă de a stăpîni urmele lasate de veacurile moarte; o mai descoperim în durereoasa simpatie a poeţilor trecutului, în romanele istorice în care personagii de mult dispărute retrăesc, o mai descoperim la istoricii care se proectează cu mintea în epoci dispărute; n'o descoperim la toţi oamenii, dar la acei dintre oameni—destul de nu-

1 Se defineşte ca etern tot ce nu se naşte şi nu moare, tot ce acoperă întreg timpul, cu alte cuvinte. Nemuritor este tot ce s'a născut într'o zi şi nu este destinat să moară niciodată. Nemurirea ar fi cam o jumătate de eternitate.

2 *Die Welt als Wille und Vorstellung*, t. II, ch. 41.

meroşi—care poartă în suflet amara melancolie a trecutului! „Ce cher vieux passé" spun poeţii cu un oftat prelung care trădează tristeţa lor de a nu fi trăit acele vremuri.

Totul însă aici este visare, dor de un imposibil, dor dezinteresat: *o aberaţiune* care a apărut în secolul trecut. Aberaţiune delicioasă, subtilă, plină de un fermecător parfum, dar o aberaţiune totuşi. Pasiunea trecutului nu este originară: am aratat şi reamintit că ea nu exista nici în antichitate, nici în epoca Renaşterii: ea apare ca o dureroasă mîngîere pentru făptura noastră trecătoare, şi, ca atare, ca o ricoşare a voinţii noastre de a trăi care se simte deocamdată înfrîntă, întoarsă şi respinsă, de pe calea viitorului. Astfel că poezia dureroasă a trecutului nu este decît o manieră a noastră de a specula, de a ne stimula imaginaţia.

De unde ştim că această pasiune dezinteresată, apărută abia acum o sută de ani, dar astăzi perfecţionată, hrănită cu toate mijloacele ingeniosului om pentru a da iluzia, nu va ricoşa la rîndul său inspre viitor? Deja există semne premergătoare: deja faţă în faţă cu poezia trecutului, dezinteresată şi platonică, se iveşte o poezie a viitorului, mai aprigă şi mai crudă, dar tot atît de dezinteresată şi de platonică: deja luxul imaginaţiei noastre se exercită în fantezii despre omenirea viitoare: fiecare dintre noi caută să-şi reprezinte New-Yorkul în anul 2028, fiecare speculează cu duioşie, dar şi cu o enervare tristă, anticipînd asupra modului de trai al strănepoţilor noştri din secolul XXI: nu cunoaştem viitorul, nici cît trecutul: dar căutăm să-l ghicim prin prizma noastră, precum tot prin prizma noastră ghicim trecutul. Şi fiindcă am căutat să dovedim că înţelegem maniile tuturor colecţionarilor, declarăm că înţelegem *a priori* şi pe una pe care n'am întîlnit-o niciodată dar pe care nu o credem imposibilă: acea a unui om care ar pastra cu sfinţenie lucruri din vremurile noastre, cu gîndul înduioşător că mine degete acum încă neexistente le-ar apuca şi le-ar mînui.

Ca voinţa noastră de a trăi să se consoleze în platonism, cuprinsă de lenea ei proprie, pornind din acest imbold al omului, pe care îl credem atît de firesc, de a se lasa înclinat înspre lux şi înspre acţiunea dezinteresată, aceasta este temerea pe care o exprimăm. Luxul la noi este belşug, dar este şi laşitate: laşitatea unei voinţi care dispune de puteri mici, şi dă înapoi în faţa unei acţiuni care cere cheltueli mari de energie, pentru a-şi cheltui puterile mici în direcţii neînsemnate, în loc să aştepte o acumulare. Intocmai precum un literat amînă la infinit scrierea unui roman pe care-l întrevede ca viitoarea sa capod'operă, pentru a produce în fiecare săptămînă o mediocră nuvelă de şaptezeci de rînduri. Dacă omenirea, în secolele care urmează, se va lasa pervertită şi se va consola cu o poetică tristeţă platonică, precum în trecut s'a consolat cu nemurirea mirifică a raiului extrapămîntesc, totul este pierdut: timpul va trece peste noi şi noi vom fi fost o speţă oarecare, înecată într'o epocă geologică anumită.

Dacă însă, rămînînd pe dreapta cale a unor sforţări şi străduinţi înspre realitate, noi lucrăm fără preget, vom obţine succes după succes şi, rînd pe rînd, omenirea va îndeparta toate obstacolele: să ne gîndim numai că cugetul omenesc, că ştiinţele nu există decît graţie unei dezvoltări gradate care poartă pe cel mult 3.000 de ani, că medicina nu există decît de eri, şi ne putem închipui uşor ce ar putea să devie toate aceste comori dacă omenirea le-ar cultiva cu continuitate în cursul zecilor mii de ani care vin, şi care îi sînt date ca ragaz.

Dan A. Bădăreu

Amintirile Caterinei State

— Fragment —

In recreaţiile, scurte, dintre lecţii, însoţită de Leontina Steininger,[1] treceam drumul la grădina domnului Henri Sontag. „Franţuzul", cunoscut în tîrguşor, *numai subt acest nume, venise în ţară* ca tovarăş de drum al boerului Deleanu; dar, după un timp, atribuţia-i prea îngrădită, se pierdu în amestecul altor ocupaţii, pe care, după părerea stăpînă-seu singur, Henri, ştia să le îndeplinească fără de greş.

Nimeni altul, din personalul şi încunjurul boerului, nu calca atît de uşor, încît să nu-l trezească din bolnăvicioasa-i somnolenţă şi nimeni nu ajunsese să înţeleagă că, din vraful de ziare, franceze, ce-i soseau în fiecare zi „Le Journal des Débats" era cel preferat şi trebuia aşezat deasupra clitului celorlalte foi. Altfel, cercetînd nerăbdător, între toate, boerul se supăra; şi, fără vre-o altă observaţie, bastonul de abanos, cu mîner de aur, lăsa pe spatele aducătorului, urme adînci... Henri, pătrunzînd pe nesimţite şi tot mai mult în graţia stăpînului şi în multe din atribuţiile altor servitori, aduse, într'o zi corespondenţa şi, aplecîndu-se adînc, îi întinse pe tava de argint, „le Figaro" despăturit.

„Triple imbecile", ţipă boerul şi, smuncind foaia, o aruncă departe pe covor, apoi desfăcînd cu interes şi grabă „Le Journal des Débats" ceti fără a-i mai spune vre-un cuvînt.

In ziua aceia, Henri, se încue în odaia lui; şi, la repetatele chemări ale stăpînu-seu, răspunse, încăpăţînat „sînt bolnav". Spre seară, boerul veni să-l vadă şi, mişcat, îi dădu un ceas de aur,

1 Profesoara Caterinei State.

spunîndu-i scurt: „Pentru că te-am ofensat". De atunci, foaia preferată era aşezată, în fiecare dimineaţă, în vîrful piramidei celorlalte ziare, ascunse subt scrisori şi „franţuzul" cumulîndu-şi serviciile, cercetă ades—în locul Kammerdiener-ului—buzunarele „prea încarcate", ale hainelor; iar cînd „din greşală", galbenii îi lunecau din mînă şi se răspîndeau *pe covor;* Henri cu o îndemînatică mişcare a piciorului, îi trimetea s'aştepte subt canapea... Şi'n zilele acelea, cutia cu „economiile greu adunate" „primea un nou depozit", la care se adăuga, ades, răsplata pentru ofensele zilnice şi neiertate altfel.

Din „micile economii" cum le zicea—Henri, îşi ridicase, pe un loc dăruit, o casă în care multe din obiectele rare şi de mare preţ ale stăpînu-seu, se mutase, nu se ştia cînd, şi împodobeau acum pereţii înváliţi în covoare orientale, ori luminau, cu filigranele lor de argint şi aur, etajerele de abanos. Pe coşul casei „franţuzului" eşea fum numai atunci cînd era bolnav şi cînd „fina Hélène" îl *îngrijea din recunoştinţă că-i fusese naş.* Foc nu arsese niciodată în soba odăii domnului Henri; „căldura înghite oxigenul" spunea el tuturor şi, în nopţile de iarnă, singurul timp ce-l petrecea subt acoperişul său, îşi încălzea patul cu cărămizi înfierbîntate în soba vreunui vecin.

Crengile copacilor din grădina franţuzului se rezimau, grele de fructe, pe streşinele ce s'ascundeau în desişul frunzelor şi florile, de pe straturile umede, îmbălsămau aerul răspîndindu-şi parfumul până departe, spre sat. Ingenunchiat lîngă brazde, monsieur Henri, tundea iarba vorbind singur şi cînd nisipul, nebătut, scîrţîia subt paşii noştri, el îşi întorcea ochii, mici şi spălăciţi, şi cu aceiaşi nemulţumire pe faţa îngustă, rumenă şi sbîrcită; se ridica grăbit, îşi îndesa pălăria până peste ochi şi înfăşîndu-se, strîns, în şalul ce-l purta în spate, pe orice timp, ne spunea în limba lui, răstit:

— Mai bine veneaţi altădată; astăzi, e urît în grădină. Sînt ocupat, tund iarba...

— Aici, e oricînd frumos. Ce rare specii de trandafiri!.. ziceam eu privindu-i cu rîvnă.

— Da, au înflorit de mult; acum nu mai pot tăia florile; se scutură cum le ating...

— Sînt şi boboci de abia deschişi, insistam eu.

— Daa, însă bobocii trebue lăsaţi să 'nflorească; altfel tînjeşte arbustul...

— Cireşe, ca la domnul Henri, n'am mai văzut decît în ţara mea, spunea Leontina, privindu-mă şiret şi înaintînd în grădină cu ochii ridicaţi spre crengile încărcate de fructe.

— Sînt frumoase la vedere, da nu-s bune de loc; le cultiv, mai mult, de dragul decorului grădinei... Şi, aşa cum sînt, apoase şi făr' de gust, nu s'au copt încă...

— Ba-s coapte, Monsieur Henri, îi aratam eu, ridicînd, de pe alee, o cireşă putredă.

— Coapte, sînt numai acele cu viermi, ori cele ciupite de păsări. Ah! păsările astea... Nu vă închipuiţi cîtă pagubă îmi fac. Şi, vorbind, franţuzul ţăcănea foarfecele înaintînd spre poarta grădinii, pe care, cu deprinderea-i de altădată, o deschidea, lin, şi, făcîndu-ne loc să trecem; ne pomeneam, fără să ne dăm samă, afară, în drum. Odată pe an, la Paşti, „franţuzul oferea „un ceaiu" prietinilor, şi, atunci, apa caldă şi amară, din paharele cu suporturi de argint aurit, o înghiţeau, cu toţii, în hazul părerilor lui, aceleaşi de mult timp,

„In Romînia, se bea, în loc de ceaiu, un decoct dulce şi otrăvitor; numai noi, francezii, ştim să-l preparăm, spunea domnul Henri, strecurînd, în fiecare pahar, cîte o bucăţică de zahar şi neuitînd să adauge că: „romul şi lămîia sînt bune de pus numai în zama de fîn care o beau în unele case din Vascani".

De împrejurarea asta, profită în totdeauna, franţuzul, invitîndu-se iar la mesele musafirilor săi.

„Nu pot mînca singur; noi, francezii, sîntem vorbăreţi, comunicativi şi cînd înghit, fără să vorbesc, simt aşa... un fel de înnecăciune, desluşea el mutîndu-şi privirea pe feţele tuturor, la rînd, pănă ce auzea invitaţia ce i se repeta, făr' de greş, în fiecare an.

„De ce să stai singur, cuc?,
Vino, cînd vrei, la masa noastră".

Intr'o zi, domnul Henri, fluturînd o telegramă, intră ca vîntul, pe uşa casei noastre.

— Vii-nee! Vine astăzi, vine pănă într'un ceas! Spunea franţuzul, deabea răsuflînd şi mişcînd, nervos, mîna din care spînzură telegrama.

— Da' cine vine? îl întrebarăm cu toţii, într'un glas.

— Oh! oh! Soră-mea, soră-mea din America.

— Ai o soră şi vine din America domnule Henri?

— Da, da, da! Iată telegrama...

A plecat acolo, acum patruzeci de ani; s'a dus cu bărbatu-său, cu Fradel, cu Charles Fradel, pianistul. S'au spăimîntat de-o furtună şi el n'a mai vrut să se reîntoarcă în Europa. Cu soră-mea n'am mai comunicat de atunci, o credeam moartă... Şi acum, iată... iese ca din pămînt!

Cine dracu i-o fi spus că exist şi mă aflu aici, în Romînia şi'n gaura asta de Vascani, cine? Telegrama vine dela vamă, dela Burdujeni.

Acuşi soseşte. Ce mă fac doamne?

— Te pregăteşti cum se cuvine. Chemi pe Ileana să gătească o masă bună şi, te duci s'o aştepţi la gară, ne dădurăm, cu toţii, părerea.

— Şi cînd să pregătesc şi cînd să ajung, pe jos, la gară?

— Cu trăsura faci cinci minute, ai tot timpul... Mai e un ceas.

— Să mă duc şi să mă întorc tot cu trăsura? Cît să mai cheltuiesc? răspunse, franţuzul, sucind din ce în ce mai nervos telegrama, pănă îi căzu din mînă, în bucăţi.

Şi, cînd mă gîndesc ce schimbare mare se face în viaţa mea! Pregătisem casa de închiriat şi aveam o propunere avantajoasă...

— Ţi-i soră doar şi vine tocmai din America!

— Dacă ar fi venit cu bani, nu căuta să mă descopere aici, în colţul acesta uitat şi de Dumnezeu. Numai blestematul cel de popă, din Longwy, trebue să-i fi spus. De ce n'o fi crăpat oare înainte de a afla soră-mea unde-s cuibărit?

Şi-s aproape sigur că vine pentru totdeauna...

. . . .

. . . .

Din cerdacul îmbrăcat în vie salbatică, pîndeam reîntoarcerea d-lui Henri şi a surorei sale. Intr'o trăsură ce amintea şi vechea caleaşcă şi mai modernul london, sta franţuzul, înfipt în mijloc alături de o bătrînică, al cărei cap iera atît de învăluit într'o dantelă neagră, încît, în fuga trăsurii, de abia putui vedea asemănarea-i cu domnul Henri. Nerăbdătoare să văd „Americana", spuseiu Leontinei gîndul, să trec drumul, dincolo „la franţuz".

— Nu, nu se poate. Bătrîna, deabea sosită dintr'un drum lung, are să se odihnească; şi, afară de asta, ar fi indiscret să cazi aşa „comme un chien dans un jeu de quilles."[1] Poate că vorbesc între ei; cîte n'au să-şi spună, fraţii, după o despărţire

[1] Ca şi un cîne între popice.

de patruzeci de ani... Așteaptă, vei vedea americana, peste două, trei zile.

Nu trecuse un ceas dela sosirea d-nei Fradel, cînd, prin ușa deschisă, auzirăm pe cerdac, pași mărunți și glasul d-lui Henri:

„Pe aici, pe aici", spunea el cuiva care, în clipa aceia, pășea pragul sălii.

Alergai și nu fui puțin surprinsă să văd bătrîna din trăsură, înfofolită în dantele și îmbrăcată într'o rochie a cărei eleganță mă uimi.

„Vă prezint pe sora-mea, care, cum vedeți, se refugiază la mine pentrucă Fradel, barbatu-său, înainte de a muri, a făcut prostia să-și depună averea la banca generalului Grant; și, după faliment, soră-mei, i-a rămas, pour tout potage [1], cîteva mii de franci.

A venit în Franța, unde toți ai noștri dispăruseră; atunci —cum îmi închipuiam—preotul m'a căutat în registrul celor plecați în străinătate și, după patruzeci de ani, mi-a mai găsit și numele si adresa:

E de crezut?

Explicația fu dată pe nerăsuflate în timp ce doamna Fradel, așezată pe fotoliul ce-i înaintasem și înțelegînd, mai mult din gesturi, de ce era vorba, complectă lămurirea, de abea inteligibil, cu un accent și o construcție de fraze englezești.

„Vorbiți cît puteți de tare, plecați-vă la urechea ei; e surdă tun" ne spuse domnul Henri în gura mare.

De cînd a venit și până acum, mă gîndesc într'una cum nu s'a găsit cineva, la New-York, pe al cărui cap să cadă. Am auzit că artiștii sînt prețuiți ca oameni rari; ei bine, în patruzeci de ani, femeia asta, sora-mea, n'a putut lega o prietinie pe care să se sprijine în asemenea împrejurări? Murdară nație!" termină franțuzul cu desgust.

Doamna Fradel, vorbind cînd cu mine, cînd cu Leontina, ne povestea peripețiile drumului și, ajungînd la plecarea ei din Franța, pentru a-și găsi pe frate-său, singura rudă ce mai avea în lume, ne spuse: „Dorul și nădejdea ce aveam în Henri, m'a îndemnat să nu mă gîndesc mult înainte de a mă aventura în așa de mari depărtări, unde s'ar fi putut să nu-l mai găsesc. L'am regăsit; însă, îmi pare a fi altul decît acel pe care l-am lăsat, în Franța, acum patruzeci de ani și am impresia că ar fi vrut mai bine să

1 Drept orice avut.

mă știe pe *Ceia lume* decît aici, subt acoperămîntul său" termină bătrîna, emoționat.

— Nu, doamnă, eu cred că surpriza i-a fost atît de mare, încît nu-i desmeticit încă. Domnul Henri, nu-i manifestant prin fire și apoi... trebue să-i socotiți și vîrsta... încercai s'o mîngîi și să trec pe nesimțite, la alt subiect; dar doamna Fradel își urmă șirul gîndului ei.

— Poate, poate că-i așa... Voiu vedea; viitorul, mai bine ca oricine, mă va lumina. In clipa asta, sînt atît de obosită, încît nu-mi pot da bine sama de nimic. Iată, de exemplu: nu înțeleg obiceiul romînesc, de a mînca de cîte ori vrei, la alții... Cum am sosit, Henri, m'a dus să iau cafeaua la un doctor și acum mi-a spus să venim aici, la dejun.

— Da, domnul Henri e invitat ades; și astăzi, a vrut să ne facă plăcere aducîndu-vă... explică Leontina, apropiindu-și gura de urechea bătrînei.

— *Ințeleg* acum; da, înțeleg bine: Henri e practic, răspunse doamna Fradel, surîzînd trist.

. . . .

. . . .

Treceam adeseori drumul ca să văd pe bătrîna care, după cîteva zile, blestema clipa în care se gîndise să caute în lume pe singurul ei frate, Henri, căruia, în bucuria celor întăi momente ale revederei, îi încredințase tot avutul ei. Ca să-i amorțesc durerea și chinul ce-i da lipsa hranei chiar, subt motivul unei primblări cu trăsura, o luam ades la mesele noastre; iar Duminica, toată ziua, o petrecea la noi, „en pays civilisé", cum zicea ea. Cu sila aproape o suiam în trăsură și seara îi duceam, în ascuns de domnul Henri, din tot ce găseam bun în camara noastră. Odaia doamnei Fradel, era cea mai frumoasă încăpere din casa franțuzului; dar era întotdeauna atît de neorînduită și murdară, încît adeseori evitam să intru, rămînînd, în balcon sau în grădină, subt paza vigilentă a domnului Henri, până ce bătrîna se hotăra să iasă din colțul acela în care îmi părea, adeseori, că pătrund în urma unui foc. Vrafuri de ziare engleze cu date vechi de decenii, liste, conturi, scrisori și manuscripte, stau veșnic răvăcite pe o etajeră și pe masa pe care deobiceiu păstra rămășițe din alimentele ce-i duceam. Albumuri din care spînzurau fășii imprimate, acopereau rafturile, prăfuite, ale unei credențe de stejar afumat și, pe această

arhivă, ca într'un dulap de sofragerie burlăcească, găseam ori cînd coji de lămîi putrede, pîne uscată și, într'o sticluță de parfum, cîteva picături de untdelemn pe care îl fura dela frate-său, ca să-l mănînce noaptea, cu cornurile trimise, zilnic, de farmacistul Koch. Pe oglinda venețiană, prinsă'n zid cu țesătură deasă, de păienjeniș, sta agățată, de la sosirea bătrînei, o frumoasă dantelă de Bruxelles; și, pe biroul de lemn de trandafir, se prelingeau liniștit, picăturile lumînărilor de ceară, date domnului Henri „de pomană", la înmormîntări. Fina Ileana, care mătura odaia de cîteva ori pe an, nu atingea niciodată „lucrurile sacre" cum le zicea bătrîna și numai mie îmi era îngăduit să rînduesc, superficial, adunătura lor în care ades, mă pierdeam...

— De ce nu țineți puțină ordine în jurul dumneavoastră? o întrebai într'o zi.

— Nu pot. Sînt atît de singură și străină, încît hîrtiile astea care-mi amintesc trecutul, îmi par a fi, toate, prietinii mei cei mai buni. Stau colo, în fotoliu și, ca să mai pot trăi, mă gîndesc la viața mea de altădată; îmi amintesc de un concert și atunci cercetez ziarele în care știu că voi găsi recenzia; și, căutînd și recitind, timpul trece și mă apropie de ziua cînd... In ordine nu mai am putere să le pun; și, la ce folos? A doua zi iar caut și iar răstorn tot... Apoi dezordinea asta îmi dă cîte odată iluzia odăii de lucru, dela New-York, și-mi amintește viu, de bietul artist, de barbatu-meu, care era veșnic muiat într'o bae de hîrtii".

Așezarea și citeodată încercarea clasării acestor colecții, era cu deosebire interesantă; mă uitam ades, cetind corespondența prietinilor artistului, Thalberg, Liszt, Rubinstein, Herz și acea a scriitorului Saphir; și, mi se părea că mă trezesc dintr'un vis, atunci cînd, bătrîna lăsa încet pe masă „Le Petit Journal" și, ridicîndu-și pe frunte ochelarii, căsca, se uita afară și atingîndu-mi ușor umărul, îmi spunea: „Vine cineva să te cheme".

. . . .

Intr'o zi, doamna Fradel, mă întîmpină în prag, și mulțumită, îmi spuse:

„Astăzi am să-ți arăt două lucruri rare; credeam că au rămas la New-York și sînt încîntată că le regăsesc aici".

Urmînd-o, intrai în odaia ce îmi păru a fi, în ziua aceia, mai răvăcită ca oricînd; noui vrafuri de hîrtii înconjurau un cufăr îmbrăcat în piele și în neorînduiala lor, îmi făceau impresia pere-

ților unui castel incendiat, din care mai rămăsese în picioare, numai mijlocul roș, de cărămizi. Pe capacul deschis stau ca niște relicvii, de abia desgropate, obiecte de artă, mape umflate de scrisori, dantele și o pungă de piele, din care, doamna Fradel, scoase și îmi arătă juvaere ce-mi plăcură până la senzație, mai mult prin vechimea lucrului decît prin valoarea lor. Erau coliere de amethist și de smaragd, montate delicat și artistic, în filigran de aur vechiu; lanțuri legate între ele prin boabe mari de mărgăritar și inele ale căror pietre de briliant, păreau a desfide, în vioiciunea sclipirii lor, și timpul și locul ce-l ocupase până atunci. „Dar, știu că nu astea te pot interesa pe dumneata" spuse bătrîna deschizînd o mapă din care scoase, cu mare grijă, o pagină de muzică îngălbenită și tăiată în îndoituri. „Iată, aceasta e un dar dela prințul de Metternich, al cărui fiu a fost elevul lui Fradel. Odată după o serată ce acesta a dat la Viena și unde Fradel a cîntat minunat; prințul ca mulțumire, i-a oferit un autograf al lui Mozart. Numai în copilărie, cînd atingeam icoana Maicei Domnului, acea „făcătoare de minuni", încercasem ceva asemănător sentimentului și senzației ce mă cuprinse în acel moment; mi se părea că țin în mînă o lume și tremuram să n'o pierd.

Bătrîna îmi văzu emoția și-mi spuse: „Cînd voiu fi aproape de moarte, am să-ți dau pagina asta, până atunci o păstrez; e una din amintirile mele cele mai scumpe". Și spunîndu-mi, cercetă, mai departe, într'un clit de cărți de unde scoase un album legat în piele și mărginit cu argint.

„Și aici vei găsi nume mari" zise ea, întinzîndu-mi, cu precauție, albumul vechiu, din al cărui cotor, cîteva pagini desprinse, lunecară lin pe covor. Victor Hugo, Alexandre Dumas, Alphonse Daudet, Daumier și alții, lăsase de mult acolo, în aforisme, versuri, muzică, desene și caricaturi parfumul gîndirii și al simțirii lor, ce se amesteca acum cu mirosul unic al cărții vechi și parcă-mi dădeau beția divinizării și extazul amintirii timpului trecut.

— Aveți un tezaur, îi spusei închizînd cu evlavie albumul. Și bătrîna, preocupată ca oricînd de gîndul lipsei ce se aștepta s'o încerce, răspunse gîndului ei:

„Aşi vrea să mor înainte de a trebui să mă despart de el... In clipa aceia, domnul Henri apăru în prag și văzîndu-ne aplecate peste teancurile de cărți și hîrtii, zise surîzînd cu dispreț: „Iată, vezi ce mi-a adus soră-mea din America? Tout cela n'a pas

la valeur d'une saucisse [1]; sînt bune de aprins focul, ca să-şi economisească surcelele pe care le isprăveşte în curînd".

Fără să audă, doamna Fradel, presupuse ideia, se uită compătimitor la frate-său şi, după ce acesta închise uşa, ea oftă şi privind lung, în urmă-i şopti:

„Malheureux, tu ne comprends rien, va". Apoi, întorcîndu-se spre mine, adaugă:

„Et dire que cet ignorant est le cousin germain de la Sontag". [2]

Constanţa Marino-Moscu

---

1 „Toate astea nu fac o ceapă".
2 S'ar putea crede că ignorantul acesta e vărul cîntăreţei celebre Henriette Sontag.

Ce este cultura?

Nu este neînsemnată cantitatea de cerneală cheltuită cu misteriosul concept de «cultură». Problema e mai cu samă germană. In Franţa, noţiunea de „civilizaţie" (prin cultură Francezii înţeleg doar partea ideologică a civilizaţiei) nu este atacată filosoficeşte. Se ia ca atare, fără încercări de definire. Astfel vedem, bunăoară în *manualele şcolare de Istorie*, capitole ca „Civilizaţia Europei", în care se vorbeşte de moravuri, de artă, ştiinţă, organizare politică, stare socială, religie, tehnică, filosofie. In schimb nu există nici-un filosof francez care să-şi fi perdut vre-o fracţiune din vremea sa cu ideia însăşi a kultur-ei, din care ultimul privat docent german îşi face prima şi ultima sa lucrare.

In Romînia, conceptul „kultur"-ei a fost la modă în anul acesta. Două cicluri de conferinţi — unul despre politica culturii, altul despre raporturile dintre cultură şi alţi factori, organizate de Institutul social, — i-au fost consacrate. Atenţia publicului a fost stirnită de această problemă. Iată de ce am crezut util să încercăm o definiţie.

* * *

Cuvîntul cultură este întrebuinţat de filosofia germană în mai *multe feluri*. Se vorbeşte de cultură în genere, de acte de cultură, de obiecte de cultură.

Intr'una din şedinţele Institutului Social romîn, din ciclul culturii, d. P. Andrei dedea următorul exemplu. Iată un apus de soare — spunea d-sa. Iată apoi un peizagiu reprezentînd un apus de soare, pictat într'un tablou. In primul caz avem *natură*. In cel de al doilea, avem *cultură*.

D. Sanielevici contestă exactitatea acestei distincţiuni. Un apus de soare, nu numai pe pînză, dar chiar şi pe cer, poate fi un spectacol estetic, deci un fenomen de cultură.

In realitate, amîndoi aveau dreptate. Căci contemplarea unui spectacol în natură poate fi un act cultural, dar poate şi să nu

fie. Căci ce importă aci e atitudinea spectatorului. Cultura este acea activitate pe care o desfășurăm *nu ca oameni puri și simpli, ci ca mèmbri ai unui grup social.* Apusul de soare al d-lui Andrei va fi sau nu un fapt cultural după cum individul care îl percepe lucrează ca simplă ființă psihică, sau ca posesor al unui patrimoniu prealabil de aprecieri artistice, de judecăți literare, de concepții estetice și evaluări tehnic-picturale. Ori, toate aceste reguli de purtare critică nu sînt ale noastre, sau nu sînt numai ale noastre. Le primim, în cea mai mare parte, deja făcute dela societatea în care trăim, gîndim și simțim. Atitudinea noastră își trage rădăcina din mediul social. El e care oarecum ne-a dat o delegație tacită să percepem și să judecăm printr'însul și pentru el.

Adeseori — dacă nu chiar de cele mai deseori — cînd contemplăm un peizaj ne gîndim vag la bogăția de efecte exploatabile de un artist eventual în scop de a reînnoi emoția estetică a momentului nostru. Pictorul e doar viitor, tabloul nu-i încă pictat, „bunul cultural" a fost numai întrevăzut. Dar tot act cultural este, pentrucă am lucrat în numele și din punctul de vedere al societății.

Ajungem atunci la următoarea definiție provizorie :

Actul cultural presupune 1) un anumit actor : un om lucrînd călăuzit în conduita sa de 2) anumite reguli de purtare, gîndire și simțire prealabil elaborate de societatea în care trăește.

Simplul fapt de a bate un cui în părete constitue un act autentic de cultură, pentrucă cere o serie de deprinderi, cunoștințe, credințe, o anumită tehnică, o anumită dexteritate învățată, într'un cuvînt o serie de feluri de a face elaborate printr'un îndelung trai social anterior.

Dacă încercăm să analizăm mai amănunțit conținutul acestui «patrimoniu social» care se realizează prin actul de cultură, constatăm că el se compune din scopuri, credinți și procedee. Pe de altă parte, aceste scopuri, credinți sau procedee pot fi de diverse categorii : religioase, morale, juridice, politice, economice, științifice, estetice, educaționale. Fiecare din acești factori au caractere specifice — pe care o știință : Sociologia, are tocmai misiunea să le identifice. Dar, ori de ce natură ar fi, acel fragment sufletesc de societate, pe care îl folosim în momentul cînd comitem un act cultural oarecare, se compune invariabil din *scopuri, procedee și credinți.* Aceste trei elemente fundamentale, să încercăm a le analiza mai de aproape.

* * *

Un procedeu. O conduită — dar nu orice soiu de conduită, ci una *sistematică.* O purtare care ascultă de reguli. Un fel de a face, metodic și tinzînd la limită către un aspect standard. Un rit religios, o procedură juridică, așa zisele «bune maniere», strategia diplomatică, procedeele pictură, o tehnică muzicală, etc., etc. — iată exemple de procedee din cele ce compun actele de cultură.

Reluînd exemplul cuiului bătut în părete, e lesne de observat

că această simplă operație presupune o alegere de instrumente, o alegere de poziții economice învățate dela om la om, o anumită distribuire metodică a mișcărilor, o împărțire și o dozare sistematică a eforturilor, într'un cuvînt o serie de feluri de a face pulzate dintr'o tradiție deja constituită.

Aceste conduite *tipizate*, sisteme de acte angrenate nu la întîmplare ci într'o ordine logică și stabilă de succesiune, poartă nume diverse în diferitele domenii ale culturii. In domeniul religios se numesc *rituri*, în cel juridic *proceduri*. In politică se numesc în multe feluri : diplomație, strategie, manevre, tactică, propagandă, etc. In economie, conduita caracteristică se chiamă *muncă* și *schimb*, cu toate derivatele și combinațiile lor. In morală avem buna cuviință, onestitatea, politețea etc. In artă avem procedeele și tehnicile diverse. In materie școlară avem toate regulile și riturile pedagogice. In activitatea științifică sînt toate așa zisele metode, sau, în genere, canoanele *logicei*, căci logica e ritul religios al savantului.

* * *

Al doilea element al oricărui act de cultură e *scopul*, factorul teleologic. Acest scop însă nu-i oricare, ci numai unul, și anume : producția de valori, fie în vederea răspîndirii, fie în vederea consumăriilor. Cîteva exemple :

Acel ce folosește o procedură de Drept o face în scop de a *produce anumite efecte valabile juridicește*, de care va profita el personal sau le va pune la dispoziția unui terțiu beneficiar.

Acel care contemplă un tablou reface pe cont propriu frumusețea pictată într'însul, pentru a o gusta singur sau pentru a o transmite, explicînd-o altora.

Acel care execută un rit intenționează să nască în juru-i o atmosferă de religiositate, să producă valori mistice nouă și reînoite.

Filosoful care cugetă, o face cu gîndul de a produce valori-adevăr inedite, industriașul : valori-marfă proaspete, omul de stat sau electorul : valori politice, avantagii pentru națiune, pentru partid, sau pentru el însuși, pedagogul : școlari, adică valori-oameni, etc. etc..

Acel care bate un cui în părete urmărește crearea unei serii de noui utilități : valori estetice (odaia va avea un aspect mai decent cînd lucrurile vor putea fi atîrnate în cui), valori economice : mai multă ordine în gospodăria casei, ușurință de a găsi obiectele de care avem nevoe, etc. etc.

Pretutindeni, actul de cultură e însuflețit de scopul creării de valori de un soiu oarecare.

* * *

Al treilea element, pe lîngă elementul scop și elementul conduită, este elementul credință.

Este bine să nu se confunde acesta din urmă cu scopul.

Și confuzia se poate face, căci ambele sînt elemente *ideologice*,

față de factorul conduită care e un element *tehnic*. Tarde avea toată dreptatea să insiste asupra distincției dintre dorinți și credinți. Dorința este scop. Credința e constatarea unei posibilități obiective (justificată sau utopică, puțin importă).

Un individ care săvîrșește un act juridic 1) execută o conduită tipică procedurală, 2) insuflețită de un scop: crearea de efecte de drept valabile, și 3) bazat pe credința că societatea exterioară, prin instituțiile sale judecătorești și polițienești asigură, fac posibilă realizarea dorinții de mai sus prin întrebuințarea procedeelor de mai sus.

Orice act cultural e clădit pe cunoașterea anumitor legi — divine sau umane, fizice sau psihice, și pe credința că aceste legi sînt constante, că funcționarea lor e posibilă și eficacitatea lor producătoare sigură.

Cînd cineva bate un cui în pārete, nu numai că urmărește un anumit scop (obținerea de comodități menajere sau de estetică a interiorului), nu numai că execută anumite mișcări — dar *crede*, crede în realitatea obiectivă a anumitor *legi*. Legi fizice: de gravitate, de cădere a corpurilor, de rezistență a materialelor, de compuneri de forțe naturale. Legi sociale: crede în posibilitatea de a perfecționa gospodăria și de a înfrumuseța casa prin acățarea într'un cuier a unor obiecte care altminteri ar sta în dezordine prin odăi.

Aceste credinți pot fi mai sistematice sau mai empirice. Pot fi învățate metodic școlar, sau tradițional, prin experiență cotidiană. Însfîrșit pot fi mai generale sau mai particulare.

Ele poartă nume diferite în domeniile diferite ale culturii. Se chiamă dogme în religie, virtuți și idealuri etice în morală, principii juridice în drept, doctrine economice sau «Wirtschaftsgeist einer Epoche» (Sombart) în Economie, Programe în politică, Postulate sau Axiome în Știință, Doctrine pedagogice în educațiune, Școli literare, Manifeste, Principii estetice în artă, etc. etc.

Oricum ar fi, un act de cultură trebue să cuprindă tustrele aceste elemente: o conduită tipizată, insuflețită de un scop (care e producerea de valori oarecare) și bazată pe credința în corespondența dintre acel scop și acest mijloc, pe credința în anumite *legi* — divine sau umane, fizice sau psihice — care funcționează permanent și permit să prevedem oricînd succesul unei întreprinderi fundate pe ele.

* * *

Se obișnuește uneori să se distingă între cultură și civilizație, înțelegîndu-se prin cea din urmă civilizația *materială*, iar prin cea dintâiu partea *ideologică* a culturii. Este oarecare adevăr în acest fel de a vedea, care însă trebue precizat.

Nu-i vorba, în materie de civilizație, nici odată de nimic *material*, ci totdeauna de fapte sufletești (care bunînțeles se pot întrupa în obiecte fizice). Este totuși un simțimînt exact în toate acestea.

Elementul tehnic al *conduitei* are mai multă *exterioritate* ca cel al credinții, care e doar un corp de doctrine, de pure idei generale, și nu un sistem de mișcări, de fapte externe, de purtări obiective. Și atunci, după cum într'un act de cultură predomină elementul credință sau din contra elementul tehnic al conduitei, vom avea un spectacol diferit.

Un exemplu.

Cînd un om nu vine exact la o întîlnire, sau comite o grosolănie în expresiile sale, cînd înjură sau cînd ofensează o persoană — nu spunem: iată un om incult, ci iată un om necivilizat. Și totuși el s'a abătut dela o regulă foarte ideală, foarte imaterială de morală.

Cînd un țăran care posedă un automobil crede că totuși e mai prudent să ia și cai, pe care îi înhamă la radiator, nu spunem despre el că e necivilizat ci mai degrabă că e *incult*.

De ce? Pentru că el păcătuește nu atît în contra unei reguli de purtare, ci mai mult împotriva unei reguli de gîndire. Ce-i lipsește este o anumită *credință*, credința în eficacitatea permanentă și sigură a legilor fizice care garantează funcționarea unei trăsuri automobile.

Însfîrșit, într'un act cultural poate predomina și cel de al treilea element, elementul scop. În acest caz, avem ceiace numim *idealuri*, acte culturale în care viziunea unei conduite precise este confuză, iar conceperea unor *înlănțuiri* cauzale de forțe vagă și ștearsă. Ceiace iesă aci reliefat e aspectul dorință, scop, năzuință, dor puternic și abstract.

Dar — c'o fi vorba de civilizație, de ideologie sau de idealuri — actul de cultură se compune întotdeauna din cele trei elemente care, în proporții variabile, nu pot lipsi niciodată.

D. I. Suchianu

HERCULE

I

Pe o bancă din grădina de vară, «Tivoli», şedeau cîţiva oameni.

Unul din ei, Costea Mohaev, luptător şi ridicător de greutăţi, plîngea încetişor, năclăindu-şi cu pumnu-i înroşit faţa scăldată în lacrămi, tovarăşii lui, cu o compătimire tăcută, se uitau la el şi oftau din adînc.

— Pentru ce?... zicea Costea, mătăhăind din cap ca ursul. Doamne... Dar ce i-am făcut? A? «Tezeu! Hercule!...»

Se apropie unul din membrii familiei («Fraţii Iacobs — acrobaţi de parter»). Se întunecă.

— Hmm... Hm... De ce plînge?

— L-au nedreptăţit! — zise Hristici, campionul Serbiei şi învingătorul unui oarecare Mahomet-Oglu. L-a nedreptăţit reporterul luptelor. Asta-i totul.

— L-a înjurat!

— Ba încă cum! — zise cu vioiciune uscăţivul Mucalainen, luptător cu o mutră din cele mai nenorocite. Arată-i, Costea.

Costea făcu deznădăjduit din mînă şi, lăsînd capul în jos, începu să privească nisipul de subt picioare, cu un aer care arăta lămurit că pentru Costea zilele senine n'au să mai sosească niciodată, că Costea e umilit, călcat în noroiu pentru totdeauna, şi că mîngîerile prietinilor sînt zadarnice.

— Şi cum te-au înjurat?

Costea ridică ochii injectaţi.

Mi-a zis Tezeu. Asta a fost alaltăeri... Eri a venit cu alta: «Siberianul Mohaev — zice — lupta ca un adevărat Hercule».

— Dă-l încolo... îl sfătui membrul familiei Iacobs. Dacă-i ţine seamă...

— Da... Dă-l încolo... Am o mamă bătrînă la Crasnoiarsc. Sora a isprăvit trei clase. «Hercule»... Ce are cu mine?...

— Hercule... — şopti Mucalainen pe gînduri. — Tezeu încă — aşa şi aşa, dar Hercule! Adevărat...

— Dar tu ştii ce va să zică Hercule? — întrebă precautul învingător al lui Mahomet-Oglu.

— Ştie Dracu! Intreb pe arbitru: rîde. Curată nenorocire!...

— Dar dacă te-ai da deseară pe lîngă reporter şi l-ai întreba, pentru ce?

— Să ştii că am să-l întreb! Azi mai aştept, dar mîne mă duc drept la el şi-l întreb.

— Nici n-ai ce să întrebi. Lucrul e limpede: trebue să-i dai. Inchide-i gura cu cinci ruble, şi gata. E limpede: omul vrea să stoarcă...

Costea se mai învioră.

— Dar cinci ruble sînt de ajuns? Ii dau şi zece, numai să nu scrie. Eu sînt om muncitor, şi tu îţi baţi joc de mine. Pentru ce?

Se luă de cap şi începu să geamă, aducîndu-şi aminte de atîtea jigniri.

— Doamne, pentru ce? Cui, ce rău am făcut?

Feţele tuturora erau serioase, concentrate. Lîngă ei suferea, sincer, fără prefăcătorie, o fiinţă vie omenească, şi inimile înăsprite se strîngeau de milă şi durere pentru aproapele lor.

* * *

Era seara, tîrziu.

Pe aleea singuratecă mergea, uitîndu-se visător la cer, recenzentul sportiv şi se făcea că pentru dînsul e tot una: il cheamă la cină directorul campionatului, ori nu.

Și nu-i era tot una...

Dintre tufe se arătă cheresteaua masivă a lui Costea Mohaev, ridicătorul de greutăți, și se apropie de recenzent.

— Domnule Zascacalov, întrebă Costea, încurcîndu-se, tușind și umflîndu-se nenatural. N'ați pierdut chiar acum zece ruble? Nu le-ați scăpat pe alee?

— Mi se pare că nu; dar ce e?

— Le-am găsit eu. Sînt probabil ale dumitale. Luați-le...

— D'apoi asta e de douăzeci și cinci de ruble!

— Ei, și ce?... Dați-mi restul de cincisprezece ruble, și atunci ese întocmai...

Recenzentul zîmbi cu îngăduință, scoase din buzunar restul, băgă hîrtia în buzunarul vestei și începu să umble din nou, uitîndu-se la cer.

— Atunci pot nădăjdui? strigă rușinosul Costea, ascunzîndu-se între tufe.

— Fii liniștit!

Trecu noaptea, sosi ziua. Noaptea Costea dormi bine (pentru întâia dată în timp de trei zile și trei nopți) dar dimineața îi aduse groază, întunerec și desnădejde.

In gazetă despre dînsul erau scrise, cuvînt cu cuvînt, următoarele:

«Cea mai interesantă fu lupta acestui vechiu elen, Antinou Mohaev, cu Orai, ungurul peșterilor. Intr'o ciocnire scînteetoare s'a întîlnit Mohaev, care prin exteriorul său e demn de dalta lui Fidias, — cu ungurul greu, ca fierul. Ca un ghem de pantere s'au rostogolit pe scenă, până cînd, la al douăzecilea minut, teribilul Hercule, țintui însfîrșit pe ungurul peșterilor».

Din nou se adunară în grădină, pe aceiași bancă, ca să chibzuiască asupra insuportabilei situații creată...

Era clar că grosolanul și neobrăzatul reporter duce o campanie cinică în contra nevinovatului Costea Mohaev, și toată întrebarea era numai, cu ce scop?

La început se ajunse la încheerea că reporterul a fost cumpărat de luptătorii — concurenți ai celuilalt campionat, apoi își formară convingerea că reporterul are un om al lui în locul lui Costea, și că vrea într'un chip sau altul, să scoată pe Costea din campionat.

Discutau și se frămîntau, iar Costea ședea cu privirea suferindă, oprită asupra unui gros trunchiu de arbore, și șoptea cu buzele palide, strîmbate de obidă.

— Hercule... Așa, așa. Antinou!... Iată unde am ajuns! «Demn de dalta...» Bine, taie-mă, dacă ți se îngăduie. Mînîncă-mă cu pîne!... Bea sîngele meu, scorpion blăstămat!...

Incepu să plîngă.

Toți, lăsînd în jos capetele lor mari și greoaie, întunecați, se uitau în pămînt, și numai degetele groase și roșii se mișcau amenințătoare, iar din largile și cărnoasele piepturi eșea suflare răgușită, concentrată...

— Mi-a zis Antinou! — strigă Costea, și-și cuprinse capul cu mînile. — Mai bine mă trăznea cu un băț peste cap...

— Caută de vorbește cu el omenește, — îl sfătui un ciuhon*. — Ce atîta bătaie de cap?...

— Prea s'au... Ca niște cîni, — mormăi polonezul Bîlschii. — Eri l-a numit pe Negru lemn de abanos, săptămîna trecută scria tot despre el: fiu al Timbuctului... Intreabă-l, ce i-a făcut Negrul?

— Negrului puțin îi pasă, — observă Costea printre dinți. — Negrul nu știe rusește. Dar eu înțeleg foarte bine, drăguța!...

Mult timp stătură uluiți, întunecați ca niște fiare îngrămădite într'un colț.

Toți se gîndeau: și ridicătorii de cîte zece puduri, și uscățivii ușori și storși de viață.

Le era milă de tovarăș. Și fiecare își dădea seamă că mîne poate să se întîmple și cu el același lucru.

II

Seara Costea se luă din nou după urmele recenzentului sportiv, și pe cînd acesta căuta să pătrundă în tainele cerului, începu să-i vorbească.

— Ascultă, — zise, abia stăpînindu-se și luîndu-l de umăr. — Din partea dumitale nu e frumos...

Recenzentul se încreți.

---

*) Finlandez (N. trad.).

— Ce mai vrei? Nu-ți ajunge? întrebă.

Lui Costea îi năvăli sîngele în față.

— A-a?... Așa-mi vorbești?... Dar ăsta... îl vezi? Cum ți se pare?

Lucrul despre care întreba părerea recenzentului, era un pumn mare și vînos, care se clătina la o distanță apropiată de fața recenzentului.

Recenzentul sări îndărăt cu țipăt de spaimă, iar Costea rîse cu un aer sinistru.

— Ăsta, drăguță, nu-i Tezeu!

— Da... Dumnezeule... zîmbi recenzentul în silă. Fii liniștit... Am să-mi dau silința.

Și se despărțiră...

Se despărțiră fără să se înțeleagă. O prăpastie adîncă era între unul și altul.

In aparență recenzentul nu arătă că s'ar fi prea speriat de Costea, dar înlăuntru simți o răceală...

Mergînd spre casă se gîndea:

— Auzi, ursul grosolan! A dat zece ruble și nu-i ajunge Antinou. Dar cum să te mai numesc? Zeus? Incearcă de scrie și singur...

Și se simțea jignit că elegantul lui stil, strălucitoarele imagini și comparații se cheltuesc pe niște oameni groși și neciopliți, care se tăvălesc pe scenă și nu prețuesc munca. Simțea durere în suflet: un suflet gingaș, melancolic, stăpînit de un tremur de bucurie în fața frumusețelor acestei lumi.

In fondul conștiinții Zascacalov se temea de fiorosul și masivul Costea Mohaev, și de aceia în recenzia de azi hotărî să se întreacă pe el însuși.

După lungi reflexii scrise despre Costea așa:

«Era o priveliște grandioasă... Puternicul Mohaev, ca un adevărat Zeus al luptei, coborît de pe Olimp ca să se măsoare în puteri cu omul, își găsi un adversar în persoana unui bronzat fiu al sacrului Gange, odrasla Bramanilor. Iaguarul Mohaev cu gesturile plastice ale unui Hermes, se năpusti asupra adversarului lucitor ca teracota, și Hermes, se înțelege, a învins! Nu din cauză oare că Hermes cu fața lui Mohaev, în luptă devine legendarul Hercule? Noi stăteam și ne gîndeam, privind pe Mohaev: și un asemenea corp să nu-l ciopleşti? Unde ești cu a ta daltă, Fidias?».

Seara Zascacalov veni în grădină și după controlul luptei, plecă în aleea singuratecă, mulțumit de el, de protejatul său Mohaev și perspectiva cinei directoriale . .

. . . .

Cu pași iuți se apropie de el Mohaev, întinse mîna și—n'apucă recenzentul să prindă de veste, cînd se pomeni jos, simțind în spate și în urechea stîngă o mare durere.

— A-a,—se gîndi.—Sari la bătaie?... Bine. Eu, drăguță, nu cedez. N'ai să mă sperii! Cu atît mai rău pentru tine... Acuma nu mai scriu despre tine o vorbă. Să știi!

A douazi apăru recenzia luptei, și în pasagiul privitor la lupta lui Mohaev cu Mucalainen, totul se mărgini la cîteva vorbe reci:

— La a doua pereche au luptat Mohaev cu Mucalainen. După o luptă de douăzeci de minute învinse cel dintăiu prin procedeul «brîului invers».

* * *

Mohaev fu sărbătorit.

Ședea la berăria «Ursul», roșu, înviorat, și cu o vădită lăudăroșie spunea colegilor:

— Eu știu cum s'o iau cu ăștia! Credeți-mă! N'o scoți la capăt nici cu bani, nici cu vorba. Numai cînd i-ai tras una bună, îndată s'a muiat. S'o știți băieți!

— Băiat cu cap!—îl lăudă cu sinceritate sîrbul Hristici, și sărută pe înviorat ul Costea.

A. Avercenco.

(Tradus din rusește de A. Frunză).

Leon Tolstoi ca tip psihologic

La 28 August a. c. se împlineşte o sută de ani dela data naşterii marelui scriitor rus Leon Tolstoi. A murit la 7 Noembre 1910. In acest răstimp de 82 ani (28 Aug. 1828 – 7 Noembr. 1910) s'a desfăşurat activitatea lui uriaşă, plină de idei şi încercări cutezătoare. Cu prilejul aniversării de 80 de ani, un critic îl compara c'un munte în mijlocul mării. Bate necontenit valul mării, şi muntele stă neclintit. Multe şi mari valuri au tulburat marea vieţii dela naşterea lui Tolstoi, şi dînsul a rămas nebiruit în măreţia lui.

Cunoscutul scriitor rus Vladimir Corolenco, în amintirile sale despre Glieb Uspienschi (scriitor rus), povesteşte următorul epizod:

«Intrînd în biuroul meu, Uspienschi a văzut deasupra mesei un portret al lui Tolstoi, mare, litografiat.

«Ce însemnează asta? a 'ntrebat Uspienschi arătînd cu ochii la fotografie.

«Eu – continuă Corolenco – i-am răspuns lui Glieb Ivanovici ce anume admir în acest om. Atunci, cu ochii lui trişti, s'a uitat lung şi gînditor la trăsăturile aspre ale fotografiei şi pe urmă a zis:

— «Da! Eu, iată, mă gătesc demult să mă duc la el... să vorbesc... despre multe...

«Şi pe urmă, zîmbind, a adăogat:

— «Mereu mi-e teamă. Ce mare e!... Dar, totuşi, mă voiu duce neapărat... Iată, mă voiu întrema şi mă voiu duce să vorbesc... despre multe.

«Dar după cît ştiu» – adaogă Corolenco – «el n'a apucat să se ducă».

Acest epizod a avut loc demult. El aparţine acelei perioade din viaţa lui Tolstoi, cînd «marele scriitor» – cum zice Corolenco – «se afla în faza polemică de «neprotivire», * cînd de subt condeiul lui apăruse povestea despre «Ivan durac» (Ion cel prost) şi

---

* Invăţătura lui Tolstoi cum că omul nu trebue să se opună răului prin violenţă („ne protivisia zlu nasiliem"). N. P.

alte nuvele din aceiaşi serie şi încă nu se desfăşurase marea evoluţie a acestui duh neliniştit şi puternic». Cum vedem, însă, şi în acea perioadă, personalitatea lui Tolstoi era «mare», cu măreţia ei uimea pe cei mai de samă contimporani ai ei, pe scriitori de mare talent şi atît de valoroşi cum era Uspienschi Glieb Ivanovici, deşi acesta avea altă concepţie.

Anii de pe urmă l-au făcut pe Tolstoi şi mai mare şi l-au ridicat la acea înălţime, de unde dînsul a fost văzut şi unde a devenit scump pentru toată lumea civilizată. Aceasta ne o dovedeşte interesul neîntrerupt cu care a fost urmărită toată viaţa marelui scriitor şi studiate operele lui de cărturarii lumii. Fiind o mîndrie a naţiunii ruse şi a întregului neam slav, Tolstoi a fost scump, în acelaşi timp chiar şi întregii omeniri. Şi aceasta nu pentru vre-una din operele lui, nu pentru vre-o latură a activităţii lui: din tot ce a creat Tolstoi, cea mai mare şi mai valoroasă creaţiune este el însuşi, acest spirit puternic şi neliniştit.

Cum se explică, însă, un interes atît de mare faţă de personalitatea lui Tolstoi din partea oamenilor de diferite naţionalităţi, cu variate situaţii în societate, cu felurite tradiţiuni istorice? La această întrebare nu putem găsi decît un singur răspuns: *Leon Tolstoi cu viaţa lui, cu opera lui creatoare*, cu personalitatea lui a ştiut să atingă cele mai adînci, mai ascunse gînduri şi visuri ale omenirii contimporane. Ideia aceasta deşteaptă în mintea noastră multe întrebări. Dintre acestea ne-am permite să ne oprim asupra unei chestiuni, şi anume: prin ce fel de mijloace şi puteri, Tolstoi a ajuns la faima sa?

Ce prezintă Leon Tolstoi ca tip psihologic?

Nu pretindem să putem da la această întrebare un răspuns pe deplin satisfăcător. Vom stărui, deci, să schiţăm măcar în trăsături generale psihologia lui Tolstoi, să relevăm cel puţin unele momente mai însemnate, care ne-ar ajuta în oarecare măsură să ne putem orienta în acea lume de idei, simţiminte, de sguduiri sufleteşti, acea lume care poartă numele de Leon Tolstoi. Şi în aceste limite, însă, ne vom mărgini la o expunere cît mai scurtă.

Aşa dar ce a reprezentat Tolstoi ca tip psihologic?

Dacă vom încerca cu o singură ochire să cuprindem activitatea complexă a lui Tolstoi, vom observa că, în tot cursul vieţii lui îndelungate, luarea lui aminte a fost preocupată de un singur subiect, şi toate puterile lui sufleteşti au fost îndreptate într'o singură parte – spre om. E adevărat, în istoria activităţii lui au fost momente de creaţiune artistică mai încordată, cînd el cu o putere genială de intuiţie artistică se înălţa până la contemplarea «lumii obiective în lumina ei adevărată». S'ar părea că în astfel de momente nu putea să aibă loc nici un fel de subiectivizm, şi dînsul urmărea şi zugrăvea impasibil oameni şi obiecte. Dar n'a fost aşa: dacă vom cerceta subsolul muncii lui creatoare, chiar şi în aceste momente vom constata aceiaşi tendinţă, aceiaşi înclinare către om. Omul era subiectul principal al tuturor gîndurilor lui, centrul în-

tregii lui organizaţii sufleteşti. Acest *antropocentrizm* este fondul firii lui Tolstoi. Bineînţeles, aici nu vorbim de antropocentrizm în concepţie: în cazul de faţă pentru noi nu importă, ce anume vorbea şi scria Tolstoi despre om, despre valoarea lui superioară şi menirea lui. Noi n'avem în vedere decît structura sufletească a lui Tolstoi, acea însuşire, datorită căreia, dînsul privea totul subt acest raport: pretutindeni Tolstoi căuta şi zugrăvea omul. Cu deosebită claritate această însuşire se manifestă în descrierile artistice ale naturii exterioare.

Cînd reciteşti aceste descrieri, chiar şi în operele din perioada timpurie a activităţii sale, care sînt lipsite aproape de orice tendenţiozitate, cînd le reciteşti, simţi că pe marele artist îl interesează nu natura propriu zisă, ci natura în raporturile ei faţă de om, şi descrie aproape întotdeauna acea anume latură a ei, care îl duce la aceiaşi ţintă, la om. Natura pentru dînsul nu e scop, ci mijloc, acel mijloc care îl ajută să pătrundă mai adînc şi să priceapă mai bine pe om. Tolstoi zugrăveşte, am zice, latura omenească a naturii.

In nuvela «Năvala»,* Tolstoi descrie o noapte şi acel «sunet plin şi frumos, pe care *noi îl numim tăcerea nopţii*... Natura era plină de frumuseţe împăciuitoare şi de putere. Nu e oare loc îndestul pentru oameni să trăiască în această lume frumoasă, subt acest nesfîrşit cer înstelat? Oare poate, în mijlocul acestei firi încîntătoare, să dăinuiască în sufletul omului simţul de răutate, de răzbunare sau de patima nimicirii a semenilor lui? S'ar părea că tot ce e rău în inima omului ar trebui să dispară în atingere, cu natura, cu această manifestare nemijlocită a frumuseţii şi a binelui».

In «Războiu şi Pace», prinţul Andrei Bolconschi pleacă la moşie în Riazan. Era primăvară timpurie. Pădurea de mesteacăn abia începuse să înverzească. S'au arătat întâiele flori. «La marginea drumului stătea un stejar... ca un monstru bătrîn, supărat şi dispreţuitor printre mestecenii zîmbitori... «Primăvară, şi dragoste şi fericire!» — parcă spunea acest stejar, — «şi cum nu vă plictiseşte pe voi tot aceiaşi şi aceiaşi înşelăciune stupidă şi fără nici un rost. Tot una şi una, şi tot aceiaşi înşelăciune! Nu există nici primăvară, nici soare, nici fericire. Iată, uitaţi-vă, stau brazii fără viaţă, înghesuiţi, pururea aceiaşi, şi iată, şi eu mi-am răsfirat degetele frînte, jupuite, de unde şi au crescut — din spinare, din şolduri, cum au crescut, aşa şi stau, şi nu cred nici în nădejdile noastre nici în înşelăciuni»... Aşa i se prezinta natura lui Andrei, rămas singuratic după moartea principesei...

La întoarcere, cu sufletul plin de sentimente noi, deşteptate de familia Rosten şi de tînăra Nataşa, Andrei intră în aceiaşi pădure. De astă dată, era începutul lui Iunie, — totul înflorise... «Da, aici, în pădurea aceasta era acel stejar, cu care eram de acord» — gîndi prinţul Andrei. — «Da unde-i el», — se gîndi iar prinţul Andrei, uitîndu-se în partea stîngă a drumului, şi nepricepînd singur, nemai recunoscîndu-l, privea cu plăcere acel stejar, pe care-l căuta. Stejarul bătrîn, schimbat pe deplin, acoperit c'un desiş de verdeaţă plină de sevă, întunecată, se scalda, abia clătinîndu-se, în razele soarelui de sară. Nici degete strîmbe, nici muşchi, nici vechea neîncredere, nici vechea amărăciune — nimica nu se mai vedea. Prin coaja aspră, seculară, au străbătut, fără cioturi, foile pline, tinere, aşa încît nu-ţi venea să crezi că acest bătrîn le-a făcut. «Da, acesta e tocmai stejarul *acela*», — se gîndi Andrei, şi asupra lui a năvălit dintr'o dată un sentiment primăvăratic, fără pricină, de bucurie şi înoire... Nu, viaţa nu e terminată la anul 31...»

* „Nabieg" 1852.

La începutul „Invierii", Tolstoi descrie o dimineaţă de primăvară în oraş şi isprăveşte cu următoarele cuvinte: «Vesele erau şi plantele, şi paserile, şi insectele, şi copiii. Iar oamenii — oamenii mari, vrîstnici nu încetau de a înşela şi a se chinui pe sine şi unul pe altul. Oamenii socoteau, că sfînt e şi însemnat nu această dimineaţă de primăvară, nu această frumuseţă a lumii lui Dumnezeu, dată pentru binele tuturor făpturilor, — frumuseţea care inspiră pace, linişte şi dragoste, dar sfînt şi însemnat e acela, ce ei singuri au iscodit ca să domnească unii asupra altora»...

Pare că antropocentrizmul accentuat în aşa măsură este *trăsătura principală în psihologia lui Tolstoi*. Cu această trăsătură stau în strînsă legătură multe alte deosebiri sufleteşti ale lui.

Preocupat mereu cu chestia omului, Tolstoi îl căuta nu în afară de sine, nu în trecut, nici în mediul de care era înconjurat, ci în sine, în lumea lui interioară. Aici aflăm rădăcina acelei autoanalize, la care se reduce în fond toată munca creatoare a acestui geniu. Ca să pricepem rostul acestei trăsături a psihicului lui Tolstoi, trebue să avem în vedere următoarele:

La Tolstoi eul lui personal precumpăneşte în chip hotărît toată mulţimea celorlalte stări sufleteşti. In orice împrejurări s'ar fi aflat, orice s'ar petrece în sufletul lui, înaintea ochilor săi el avea mai întâiu şi 'ntâiu eul său, interesele şi cerinţele conştiinţii sale personale. Aceste interese el nu le uita niciodată. Tolstoi putea să nu se gîndească la ele, şi totuşi dînsele erau izvorul, stimulentul principal al muncii lui interne. Aceasta era un fel de simţire deosebită, care constitue subsolul conştiinţii de sine.

La ce trebuia să-l ducă pe Tolstoi o astfel de structură sufletească? Mai înainte de toate, la năzuinţa de a pătrunde şi a studia propriul suflet, de a-şi lămuri nevoile şi puterile lui. Aceasta era anume problema conştiinţii de sine, problema de autodeterminare, şi noi ştim că tocmai chestiile privitoare la eul propriu au şi fost principalul subiect al operei lui Tolstoi.

Fiind însuşire cardinală a organizaţiei sufleteşti a lui Tolstoi, particularitatea aceasta trebuia să se repercute asupra întregii lui opere, chiar şi asupra creaţiunilor artistice. Aici însuşirea arătată s'a manifestat în caracterul subiectiv al acestor opere, în faptul că el a zugrăvit aşa fel de chipuri, a descris aşa fel de fenomene din

viaţa interioară, care privesc în mod direct viaţa şi personalitatea lui, încît adeseori, în formă artistică, ni-l arată pe însuşi autorul. Să ne aducem aminte de Nicolai Irteniev Nehlindov (din povestirile timpurii), de Olenin (din «Cazacii»), de Pier Bezuhov, Andrei Bolconschi, Levin (din «Războiu şi Pace»), să ne reamintim şi biografia lui Tolstoi, şi ne vom convinge, că biografii şi criticii lui au toată dreptatea cînd spun că în toate aceste imagini, dînsul a zugrăvit «diferite laturi, diferite momente ale sufletului său» (Birincov).

Tolstoi la drept vorbind, n'a părăsit acest teren — de *excentrizm* psihologic — nici atunci, cînd crea imaginile artistice ale lui Eroşca din «Cazacii» şi Platon Carataev din «Războiu şi Pace», — imagini de o obiectivitate uimitoare. S'ar părea că pentru a crea astfel de figuri, care n'au aproape nimic comun cu autorul nici în privinţa situaţiei sociale, nici din punct de vedere al vieţii sufleteşti, nici chiar al structurii psihice, — pentru a crea aceste chipuri, s'ar părea că Tolstoi, avea nevoe chiar să uite de sine şi să se supună acelor influenţe şi condiţiuni exterioare, de care, cum se vede, aceste imagini sînt provocate. Însă nu e aşa. O analiză stăruitoare a acestor chipuri, artistice ne arată, că şi în ele este întipărit acelaşi subiectivism, că *şi dînsele sînt provocate de cerinţele* eului personal al autorului, că, dacă nu în conturul acestor imagini, cel puţin — în conceperea lor, în ideia lor, se manifestă acelaşi excentrism, aceiaşi subiectivitate. Tolstoi a creat aceste imagini nu pentrucă în viaţa reală ar fi observat prototipurile corespunzătoare. In aceste chipuri de pură creaţiune el căuta rezolvirea grelelor sale îndoeli, în ele vedea dezlegarea tainei lui chinuitoare, care trebuia să potolească setea lui sufletească personală. Prin urmare, şi aici, cerinţele personale, nevoile eului propriu au fost puternicul imbold care a dat mişcare creaţiunii.

In ce consta, însă, aceste cerinţi, această sete sufletească a lui Tolstoi? Această întrebare ne duce la altă particularitate a sufletului marelui scriitor.

E de notat, că avînd ca centru al atenţiei pe om, Tolstoi nu se interesa cu totul, de pildă, de latura antropologică a omului. Nu-l preocupa pe dînsul nici viaţa sufletească în sine a omului — puterile ei, năzuinţile, condiţiunile de dezvoltare, etc. Din tot ce priveşte viaţa şi natura omului, Tolstoi se interesa numai de menirea lui. Ce menire are omul? Care este valoarea lui morală? Pe ce se bazează această valoare? Iată chestiile care absorbeau toată luarea aminte a marelui scriitor. Dacă ne vom reaminti biografia lui Tolstoi, ne vom reinvia în memorie cele mai de samă chipuri artistice ale lui şi ideile principale din învăţătura lui, vom pricepe că problema etică, problema individualismului etic, chestia existenţei personale a fost, dacă se poate spune astfel, axa vieţii lui întregi, a creaţiunii lui artistice şi a concepţiei lui. Rezolvirii acestei probleme i-a fost consacrată toată opera lui.

Calea, pe care a urmat marele scriitor, a fost neobişnuit de

lungă, putem zice — fără capăt, şi totodată — extrem de grea. Pe această cale Tolstoi ne-a arătat laturi nouă ale fiinţii sale şi încă cu mai multă putere şi-a manifestat măreţia şi vigoarea spiritului său.

Pornind pe această cale Tolstoi trebuia, mai înainte de toate, să învingă în sine vechile păreri, aplecări şi deprinderi, acele însuşiri sufleteşti, care rezultaseră din situaţia lui socială şi-l despărţeau de toţi ceilalţi oameni. Să ne amintim că Tolstoi de origine şi după creştere era din familie nobilă veche, anii de tinereţe, până la vîrsta de 33 ani, i-a petrecut în condiţiunile regimului vechiu de *şerbie*, înconjurat de toate avantajele acestui regim, să ne aducem aminte de toate acestea, şi atunci vom pricepe cît de adînc trebuia să fie pătrunsă toată firea lui de particularităţi de clasă. Cînd, însă, a păşit pe calea idealurilor universale şi a ajuns la problema existenţei sale morale, ca om, Tolstoi a trebuit să dărîme în interiorul său acest zid despărţitor. Şi în operele lui artistice găsim un istoric amănunţit al acestei grele lupte. Din această luptă Tolstoi a ieşit pe deplin învingător: contele Tolstoi, nobilul de viţă veche, marele proprietar a devenit un simplu muritor, un om mare, cu sufletul deschis, scump şi uşor de înţeles chiar şi pentru un simplu ţăran.

Aceasta a fost vestita «oproşcenie» — simplificare —, pentru care *el trebuia* să treacă *prin* prefaceri mari în toată viaţa lui interioară, nu în păreri şi idei, ci chiar în structura lui sufletească. Şi aceasta nu e decît o latură a celor petrecute.

Bineînţeles că pentru Leon Tolstoi, care îşi vedea chemarea sa în morală, în lămurirea chestiei privitoare la valoarea morală a omului, nu prezintau un mare interes formele artistice ale gîndirii. Dar totodată dînsul nu putea atît de uşor să se dispenseze de ele, deoarece el fiind un adevărat artist, aceste forme aveau adînci rădăcini în însăşi organizaţia lui sufletească. Astfel chemarea lui îi impunea o problemă, pe care el era nevoit să o rezolve pe cale de analiză, cu ajutorul unor judecăţi complicate şi îndelungate, iar talentul lui artistic trata obiectele de observaţie şi chiar de introspecţiune, le transforma în imagini strălucitoare, adeseori de o rară frumuseţă, imagini care singure puteau deveni un izvor de emoţii estetice din cele mai înălţătoare.

Privind lucrurile din acest punct de vedere, am putea zice, că în fond în toate operele lui artistice, făcînd excepţie doar de cele mai timpurii, observăm la Tolstoi anume o astfel de *luptă între chemare şi talent*, luptă care bineînţeles se petrecea fără să fie observată de conştiinţa lui Tolstoi. La început talentul lui Tolstoi se manifestă într'o formă strălucită şi ajunge la culmea puterii în nemuritoarea epopee, «Războiu şi pace», deşi chiar în această operă, în felul de a descrie tipurile, evenimentele, în caracterul imaginilor prezentate străbate chemarea lui. Mai pe urmă manifestările acestei chemări devin tot mai adînci, mai cuprinzătoare, opera lui creatoare capătă un caracter tot mai tendenţios, iar în operele mai tîrzii predomneşte definitiv propovăduirea morală.

Astfel în psihologia lui Tolstoi gîndirea artistică cedează treptat locul gîndirii discursive, gîndirii prin noțiuni. De altfel Tolstoi nu putea să părăsească cu desăvîrșire creațiunea prin imagini, deoarece aceasta ar fi însemnat că dînsul și-a schimbat însăși firea. Astfel dacă Tolstoi, în epoca de înflorire a activității lui artistice își destăinuia misiunea lui de propovăduitor, fără ca să vrea, pe la sfîrșitul activității sale, în perioada de cea mai mare dezvoltare a propovăduirii lui morale, mai aflăm propovăduirea cea mai aprinsă într'o formă artistică. Așa a fost romanul lui «Invierea».

Renunțarea la opera artistică are un înțeles foarte adînc în istoricul vieții sufletești a lui Tolstoi. In lupta arătată mai sus unii critici constatau cu drept cuvînt o luptă între frumos și bine, luptă care constitue unul din cele mai însemnate momente în dezvoltarea concepției lui Tolstoi. Pe noi însă, în cazul de față, nu ne preocupă decît latura psihologică a acestui proces semnificativ, latură care s'a manifestat prin faptul că artistul a devenit cugetător, poetul-observator s'a transformat în moralist-propovăduitor.

Ne vom opri încă puțin asupra acestui eveniment din viața sufletească a lui Tolstoi: aici sînt ascunse multe comori sufletești ale acestui om neobișnuit.

In procesul de care vorbim ne izbește mai înainte de toate năzuința lui Tolstoi de a supune toate laturile vieții unei idei, de a găsi un principiu, care ar putea servi de temelie pentru întreaga concepție, pentru a reuni și cuprinde toate fenomenele variate ale vieții. Există oameni care nu sînt capabili de a se ridica la astfel de înălțime a gîndirii. Pentru ei chestia privitoare la univers, la totul existent, problema vieții se reduce la întrebarea asupra felului de traiu al oarecărei insecte, sau asupra însușirilor vre-unui corp, cu toate că primul imbold pentru cunoaștere și la ei, fără îndoeală, a fost aceiași dorință — de a pricepe natura înconjurătoare. Despre acești oameni Paulsen a spus că se întîmplă cu ei lucrul contrariu acelui ce s'a 'ntîmplat cu fiul lui Chis din Biblie, adecă cu Saul: Saul a ieșit să caute asinul și a găsit împărăția. Acești oameni, însă, iese să găsească împărăția (adică — să cunoască universul) și află asinul.

Tolstoi n'a suferit niciodată de această îngustime a conștiinții, n'a fost de loc capabil de o specializare îngustă, mărginită. Centrul atenției, al creațiunii lui a fost omul — microcosmul, acest univers mic, care dă rost sau tălmăcește rostul totului întreg — al macrocosmului. Pentru dînsul omul a fost centrul universului, și a pricepe menirea lui pentru Tolstoi însemna a pricepe rostul întregului univers. Această năzuință spre *universalizm* constitue o cerință organică a vieții spirituale a lui Tolstoi și ne descopere în el o fire de filosof prin excelență. Ca filosof dînsul și-a început activitatea literară, filosof a ramas până 'n ultimele zile ale vieții.

Mai sus am arătat că singura idee, în care Tolstoi căuta explicarea rostului vieții și a universului întreg, a fost cea etică. Binele, iată esența vieții adevărate, înfăptuirea posibilă a binelui —

iată scopul existenței omului. Ca să putem aprecia această idee în toată adîncimea și puterea ei, ca să putem pricepe rolul ei în psihologia personală a lui Tolstoi, iar pe urmă — și valoarea ei obiectivă, trebue să ținem seama de următoarele.

Ca fiu genial al timpului său, epocă care între altele s'a distins și prin izbînzi extraordinare ale științii, ca un căutător neobosit al adevărului, care în căutarea acestuia se adresa nu odată și la istoria gîndirii, Tolstoi nu putea să nu cunoască și alt răspuns despre rostul vieții, acel răspuns pe care îl dictează tocmai dezvoltarea uriașă a științii și care a fost nu odată dat în cursul istoriei. Acest răspuns glăsuește că rostul istoriei întregi, cum și rostul vieții omenești constă anume în progresul științii și a acelor exterioare forme de viață, care sînt legate de acest progres. Rațiunea, anume ca organ al științii, este singura putere, care pune omenirea în mișcare, cultura minții, îmbogățirea științii — toată menirea omului.

Față de aceste împrejurări problema asupra rostului vieții la Tolstoi capătă cu totul altă însemnătate: ea devine mai complicată, însă e și mai precisă. Nu e vorba să lămurim — pentru ce există omul, ci — ce este mai presus, mai scump, mai de valoare pentru om — *cultura minții sau perfecționarea morală?* Care este *puterea noastră superioară*, demnitatea noastră mai înaltă — cunoștințile teoretice sau aspirațiunile morale? Sau, vorbind cu cuvintele lui Kant, cui aparține primatul în viața omului — rațiunii pure sau acelei practice?

Nu voim să zicem, că Tolstoi alegea, în mod conștient și intenționat, între aceste două laturi ale spiritului omenesc, însă tocmai acest sens psihologic a avut preferința, pe care a căpătat-o problema etică în concepția lui Tolstoi.

Chestia arătată asupra primatului rațiunii pure sau a acelei practice constitue rădăcina marei certe, care atît în viață cît și în istorie are loc între rațiunea și «inima» omului. Fiecare din noi cunoaște, din experiența proprie, cîte suferințe aduce omului dezacordul dintre cerințele simțului moral și poruncile gîndirii reci, cunoaște cum acest desacord ne lipsește de liniștea sufletească și ne paralizează puterile. Pentru rezolvirea acestei certe s'au consacrat multe genii în trecutul omenirii. Cea mai grandioasă încercare de a pune capăt acestei certe a fost făcută de Kant. Dînsul stăruia să delimiteze sferele rațiunii pure și a celei practice și astfel să facă posibil un echilibru sufletesc, astfel ca omul să devină o ființă împăcată. Dar această încercare n'a reușit, și vechea tragedie a omenirii a rămas neînlăturată.

Punînd problema vieții într'o formă atît de hotărîtă și precisă, Tolstoi, cum vedem, a atins rana cea mai dureroasă a omenirii contemporane și a aderat la cei mai mari mîngîetori ai omenirii, în calitatea de colaborator genial și adînc convins. Nu e de mirare deci, dacă moartea lui a stîrnit o durere arzătoare în toate colțurile lumii.

Tolstoi atribue mai multă însemnătate cerinţilor morale ale omului, decît năzuinţilor raţiunii lui. Am face o mare greşală, dacă de aici am trage concluzia, că Tolstoi este mistic, că e un adept al laturilor iraţionale ale sufletului, dacă vom crede că dînsul a fost un adversar al ştiinţii, îndeobşte al raţionalizmului. Tolstoi, dimpotrivă, nu are nimic din trăsăturile misticizmului. El este un raţionalist adevarat. E drept, rezervă ştiinţii un loc modest, dar numai în învăţătura, în concepţia lui. El nu pune scopul vieţii omeneşti în ştiinţă, nu crede că menirea omului ar fi atinsă printr'o activitate, fie cît de bogată, pe terenul ştiinţii. Dar totodată ştiinţa pentru dînsul este puternica unealtă de autodeterminare, mijlocul cel mai sigur pentru a se cunoaşte pe sine, însuşi, iar pe urmă—şi calea sigură pentru satisfacerea cerinţilor morale celor mai importante. Ştiinţa, una şi singură, nu ne poate face oameni adevăraţi, însă ea ne ajută să ne cunoaştem, să ne lămurim adevăratele nevoi sufleteşti şi să le satisfacem.

Şi această idee la Tolstoi n'a fost o concluzie a judecăţii, o concluzie eşită din consideraţiuni teoretice: în ea se oglindeşte însăşi structura sufletului lui, însuşirea organică a firii lui, la care el n'a renunţat niciodată. Tot, despre ce el vorbea sau scria, până şi Fiinţa Superioară, al cărei glas dînsul îl auzea în sufletul său, tot pentru el era cel mai clar şi mai precis subiect al conştiinţii. Această conştiinţă a fost pentru Tolstoi steaua călăuzitoare, care îi lumina calea grea prin desişul îndoelilor chinuitoare şi a decepţiunilor dureroase. (V. mai cu seamă «confesiunea»).

Astfel, după Tolstoi, omul nu poate să se cunoască pe sine, să se perfecţioneze, decît prin gîndire, prin ştiinţă, prin judecată. Şi toată viaţa el a păstrat adîncă credinţă în puterea raţiunii. Uneori se părea, că dînsul, ca altădată Socrate, este hotărît să identifice ştiinţa şi binele şi e gata să afirme, că cine posedă ştiinţă acela înfăptueşte de-acuma şi binele. Intr'o lucrare, începută în ultima zi a vieţii lui în Iasnaia Poliana şi isprăvită în schitul Optina, dînsul vorbeşte despre «mijlocul eficace» pentru luptă contra pedepsei cu moarte care pedeapsă devenise pe atunci în Rusia un caz ordinar. «Dacă noi»—zice aici Tolstoi—«dorim într'adevăr să înlăturăm rătăcirea (pedeapsa cu moarte), şi—lucru principal—dacă avem acea cunoştinţă, care înlătură această rătăcire, atunci să stăruim, necăutînd de loc la felurite ameninţări, lipse şi suferinţe, să comunicăm oamenilor această ştiinţă, deoarece aceasta este singurul mijloc eficace de luptă». E de notat că în acest articol Tolstoi se referă la Kant—cel mai mare raţionalist.

Rolul adevărat al raţionalismului în psihologia lui Tolstoi ne lămureşte şi alte particularităţi ale structurii lui sufleteşti. Conştiinţa clară, care cu atîta putere de analiză se sdrăduia asupra rezolvirii mai multor probleme şi îndoeli, a avut o înrîurire distrugătoare asupra voinţii lui şi-l provoca uneori la fapte exterioare de aşa natură, încît aduceau asupra lui grele învinuiri. Aşa, Merejkovschi îl acuza că, cu toată concepţia lui de abnegaţie şi de «oproşcenie»

(simplificare), Tolstoi continua să rămînă în palatul din Iasnaia Poliana, înconjurat de toate comodităţile vieţii de moşier bogat. Tot raţionalismul, care pătrundea în toate ascunzişurile sufletului său, a depărtat din firea lui orice semn de misticism, precum i-a răpit şi acel entuziasm, acea exaltaţie, fără care dînsul n'a putut să devină prooroc, cu toate că chemarea ce o simţea în suflet îl atrăgea spre profeţie.

Cu toate acestea raţionalizmul lui Tolstoi are şi partea lui pozitivă. Năzuinţa lui neadormită de a pătrunde în toate cu gîndirea clară şi precisă, de a se călăuzi de judecată, de a traduce toate suferinţele sufleteşti în limbagiul gîndirii şi de a le alina prin gîndire această năzuinţă, îl apropiă de toţi, care sînt surmenaţi de reflecţiune, de gîndirea bolnăvicioasă. Mulţumită acestei năzuinţe Tolstoi e mai accesibil pentru noi, mai scump şi mai aproape de noi, şi noi îl putem înţelege mai uşor.

In psihologia lui Tolstoi mai aflăm o particularitate, care, cu tot raţionalismul său lipsit de entuziasm, îi dădea o putere de înrîurire cuceritoare. Aceasta e *sinceritatea*. Cine a cetit «confesiunea» lui, cine'şi va aduce aminte de viaţa lui, de anii lui de pe urmă, acela nu va putea să nu recunoască, că Tolstoi a fost de o sinceritate excepţională şi a dat de bună samă dreptul să se zică că el este cugetul poporului, acea conştiinţă a poporului, care *nu putea să tacă* chiar şi atunci, cînd regimul politic îi cerea să tacă. (Aşa a fost cazul cu aplicarea uşoară a pedepsei cu moarte, în Rusia după întâia revoluţie, contra cărei pedepse s'a ridicat în mod hotărît Tolstoi, într'un articol din 1908, intitulat: «Ne mogu molciati»—«Nu pot să tac»).

Chipul lui Leon Tolstoi n'ar fi complect, dacă n'am releva acele trăsături ale personalităţii lui, care fac din el un reprezentant al naţiunii ruse. Nu ne vom opri asupra acestei chestiuni, ne vom mărgini numai să spunem, că dacă printre însuşirile caracteristice ale naţiunii ruse e şi oarecare înclinare spre fatalism, pe urmă şi un fel de simplitate în toată structura sufletească, atunci trebue să recunoaştem, că Tolstoi este o strălucită întrupare a acestor particularităţi.

De bună samă, dacă analizăm «confesiunea» marelui scriitor şi ne reamintim istoricul căutărilor lui chinuitoare, ne convingem, că abia pornind în căutarea Fiinţei absolute, în adîncurile sufletului său el avea de-acuma credinţă în Ea, în ascunzişurile sufletului lui exista cerinţa de a recunoaşte această putere transcedentală, şi toate sforţările lui nu aveau scopul de a afla o revelaţie exterioară neobişnuită, ci numai de a face din credinţa simţimîntului o convingere nestrămutată a minţii.

In ce priveşte simplitatea, această însuşire a lui Tolstoi am arătat-o atunci cînd am vorbit despre sinceritatea lui. Am putea adăoga că aceiaşi însuşire se oglindeşte şi în faptul că el gravitează neîncetat spre poporul de jos şi stărue să se contopească cu ţăranii pe care nu-i uită nici pe patul morţii. Aceiaşi însuşire—

simplitatea — este întipărită în toată viaţa lui, în operele lui, chiar în limba lui, în felul lui de a scrie, de a se exprima. Turgheniev a scris undeva despre limba lui Kerzen că ea este un «trup viu», vrînd cu aceasta să spună că limba lui Kerzen, ca şi trupul, nu e netedă şi are escavaţiuni, dar totodată are şi acele însuşiri, care fac din ea un instrument sensibil, o oglindire palpitantă a vieţii sufleteşti. Credem că nu am greşi, dacă am spune, că şi limba lui Tolstoi e trup viu. Şi ea are multe abateri dela regulele sintactice ale unui stil îngrijit, dar în acelaşi timp e pătrunsă de o sinceritate, de o simplitate neîntrecută, aproape biblică.

Complicata lui viaţă sufletească, pe care am stăruit mai sus s'o schiţăm, se petrecea neîncetat în Tolstoi. Resortul interior, care punea în mişcare toată marea varietate de idei şi simţiminte, era setea de adevăr şi dreptate, care nu-şi găsea nicăieri satisfacţie şi toată viaţa lui a transformat-o într'un fel de pelerinaj. E adevărat, erau perioade, cînd Tolstoi părea a fi liniştit în suflet, satisfăcut. Aşa erau ultimele decenii din viaţa lui în Iasnaia-Poliana. Aceasta însă nu era decît o linişte aparentă, exterioară. Cum ne-au arătat ultimile zile ale vieţii sale, chiar şi atunci se petreceau în el adînci frămîntări, care s'au isprăvit prin exodul lui din Iasnaia-Poliana.

Mult s'a vorbit despre această fugă. Unii nu vedeau aici decît dorinţa de a pune capăt traiului în mediul din Iasnaia-Poliana. Alţii constatau aici începutul unor nouă zguduiri şi chinuri spirituale. În fond lucrul mai important aici e în faptul, că Tolstoi nu mai găsea satisfacţie în stadiul la care ajunsese în dezvoltarea lui, şi aspira mai departe, în aceiaşi direcţie, spre lumina adevărului, care licărea în depărtare.

Din însuşirile, pe care am stăruit să le schiţăm mai sus, se compune un măreţ chip de om, a cărui privire a fost îndreptată spre eternitate. Eternitatea însă pentru Tolstoi nu era o abstracţie goală. Ea era viaţa adevărată, supremă, pe care dînsul se silea din răsputeri s'o înfăptuiască aici pe pămînt, neţinînd sama de piedicile ce i se puneau în cale. Acestei năzuinţe dînsul i-a sacrificat totul: ei i-a închinat geniul său de artist, pentru ea dînsul trecea uneori peste cerinţele istoriei, însă niciodată n'a rupt legăturile cu oamenii. Şi toţi ascultau de cuvîntul lui: unii — plecîndu-se în faţa geniului său, alţii — cu ură ascunsă, apăsaţi de măreţia operei şi de tăria spiritului lui. [1]

Nicolae Popovschi

---

1 Guvernul ţarist urmărea pe toţi tolstoienii (adepţii învăţăturii lui Tolstoi), pe cînd lui Tolstoi, de ruşinea Europei, îi acorda toată libertatea. N. P.

Misticism şi spirit critic

Pro Memoria Titus Maiorescu.

În publicistica romînească se discută de cîtva timp cu multă vîlvă psihologia şi misiunea generaţiilor, accentuîndu-se făţiş şi fără reticenţe naşterea unei *generaţii mistice* — în opoziţie cu cea raţionalistă decedată — menită să pună în valoare izvoarele autohtone de bine şi frumos. Lăsînd să desluşim mai tîrziu antagonismul dintre tineretul mistic şi pensionarii raţionalişti, e simptomatic să observăm că aceste expanziuni de efluvii afective, de ordin religios sau de estetică pură, au apărut după războiu, deci într'o atmosferă socială proprie dezagregării morale sau insuficienţii intelectuale. Acei care îmbracă astăzi toga virilă, reclamînd cu insistenţă drepturi cetăţeneşti, au trăit în vremea războiului dincolo de băncile şi zidurile şcoalei în sunete de goarnă sau bubuit de tun, astfel încît e foarte explicabil dispreţul lor pentru idee. După argumentarea lui Brunetière din «L'évolution de la poésie lyrique en France au dix-neuvième siècle», romantismul francez şi-a recrutat partizanii tocmai dintre tinerii care în timpul Revoluţiei mari n'au putut frequenta şcolile. La noi, în lipsă de poeţi, acest lirism a deviat în misticism.

Dar mai presus de eticheta care trebue acordată nouei generaţii — mistică, estetică sau intelectualistă, — trebue să remarcăm interesul viu şi spontaneitatea cu care s'a pus şi se desbate problema generaţiilor. Se pare că tinerii şi-au surprins diriguitorii într'un moment de criză de putere cînd forţele lor capabile să satisfacă interesele unei ţărişoare mici se dovedesc neputincioase să mulţumească cerinţele unei gospodării aproape dublate. De aici surparea autorităţii la cei mari, de aici spiritul de independenţă şi revoltă la cei mici.

În lumina acestei explicaţii, răspunsul d-lui Ioan Petrovici, fost ministru de instrucţiune publică, el însuşi dascăl universitar de mare prestigiu, la ancheta întreprinsă de *Revue des Sciences politiques* referitor la chestiunea «*Ce que pense la jeunesse européene*» e expresia unui trist adevăr. D-sa crede că niciodată

n'a fost o mai mare prăpastie între generațiile din țara noastră ca astăzi. Bătrînii nu-și mai pot impune autoritatea, iar tinerii vor să se guverneze singuri, iată caracteristica mentalității dominante!

La acestea s'ar mai putea adăuga că tineretul, emancipat sufletește în deceniul de după războiu, a simțit apăsînd asupra sa — cași greutatea atmosferică — rezultatele neconsolidării economice alături de urmările nefaste ale politicei de clan care împedică încă unirea sufletească a Romînilor. Intr'o asemenea situație turbure și tristă, lipsită de axă de reper și normă de îndrumare, nimeni altul decît misticismul nu putea oferi un refugiu de azil călduros adîncii și puternic simțitei nevoi de mai bine.

Se discută, dealtfel, ceiace am spus că se discută probabil și din cauza arătată cîndva de Kogălniceanu că: La vremuri nouă, oameni noi!

Cam acestea ar fi indicațiile, și'n bună măsură justificările, pentru doctrinarul generației mistice. Cît ne privește, intenționăm să arătăm printr'o discuție principială că spiritul critic n'a decedat, cu toată veșnica-i pomenire cîntată pe toate glasurile, și că astrul generației mistice n'a apărut la orizont din simplu motiv că între termenii «generație» și «misticism» există complectă incompatibilitate.

Ca încheere ne vom strădui să dovedim că, *misticismul* nu poate fi decretat, în ciuda aprinselor dorinți și a bunelor intenții — făgașul culturii romînești.

Folosind termenul misticism ca fundament al noului curent în opoziție cu raționalismul, mînuitorii lui confundă în chip sistematic și cu bună știință varietatea de sensuri închisă în aceste două noțiuni, înlăturînd esențialul taberei opuse cu justificatul gînd de a pune în lumină însușirea trecătoare din doctrina mărturisită. Căci trebue să se știe că misticismul nu este o realitate unică, invariabilă în timp, după cum raționalismul veacului al XVIII-lea nu poate fi contopit cu raționalismul lui Platon sau neocriticismul școalei din Marburg. Așa se explică faptul că pentru misticii noștri credința religioasă se identifică cu misticismul, iar raționalismul rămîne definitiv fixat ca pe vremea lui Voltaire. Din această pricină, analiza terminilor «misticism» și «raționalism» se impune stringent ca supremă îndatorire pentru elucidarea problemei care ne interesează.

In primul rînd, misticismul se desemnează drept o posibilitate în origina cunoștințelor omenești. Spre deosebire de raționalism care acordă rațiunii virtutea de a cunoaște realitatea absolută, sau de empiriști care văd în simțuri singurele ferestre îndreptate spre adevăr, misticii cred că mai presus de rațiune și simțuri, în afară de categorii și organe sensoriale, se poate atinge fundamentul ultim al realității printr'o experiență suprasensibilă. Reprezentativi pentru această direcție din teoria cunoașterei sînt Schelling, Schopenhauer și Bergson, care vorbesc de Absolut, de Voință sau de Elan vital achiziționate tocmai printr'o atare intuiție.

Cînd ultimul principiu e identificat cu Dumnezeu, misticii socot

că prin extaz pot lua contact cu Divinitatea, contopindu-se în esența ei. Tipic în această privință rămîne neoplatonicul Plotin, care în Enneade arată posibilitatea de contopire cu supremul principiu, cu Unul, cu Dumnezeu, printr'un soiu de coalescență. Expresia plastică pentru această stare sufletească de înaltă tensiune ne-a dat-o Bernard de Clairvaux, cunoscut pentru strădaniile lui de a introduce misticismul în Biserică, asemănînd contopirea individului finit în ființa Dumnezeului infinit cu disoluția unei picături de vin într'un imens ocean de apă. (La drept vorbind, această mistică e mai degrabă bacchică decît religioasă!).

Misticismul, socotit ca instrument de cunoaștere sau cale de revelație în *Religie*, are o desfășurare istorică îndeajuns de apreciabilă. Cum pe noi ne interesează valabilitatea, trecutul lui rămîne în afară de discuție.

O primă întîmpinare, și poate una dintre cele mai grave aduse misticismului, este că «ochiul intern» de care vorbește ne poate oferi simple iluzii, că el nu ne pune în posesia unui criteriu după care să declarăm în mod *general* și *necesar* că ceiace ne procură dînsul e adevărat sau fals. Convingerea și siguranța celor văzute și trăite rămîn date pur subiective, neputîndu-se angrena în *forme logice* chemate să le acorde recunoaștere obștească. Conținutul psihologic din momentul extazului mistic e atît de colorat de intimitatea persoanei care-l încearcă, încît el rămîne un veșnic inexprimabil, alunecînd dincolo de hotarele normalului și certitudinii logice. Expresia directă, cuvîntul pus în slujba generalului, e atît de impropriu pentru realitatea psihică pe care misticul vrea s'o desvăluească încît față de neajunsurile ei el recurge la imagini, la suggestii. E just însă că uneori misticii iau fapte istorice drept intuiții din momentul extazului.

Boehme, mi se pare, a afirmat să fi văzut într'o asemenea clipă de contopire divină Sft. Treime, cînd se știe că unificarea Tatălui, Fiului și Sft. Duh într'o singură persoană este rodul unui proces bine cunoscut în Istoria religiei (Sft. Athanasie). Așa dar, misticismul nu poate fi admis ca metodă științifică, fiind produsul unei convingeri personale de ordin pur intim.

Cu deslușirea acestui punct, simplă introducere în temă — urmează să vedem dacă credința religioasă se identifică, așa susțin misticii noștri, cu misticismul.

Conștiința religioasă, supusă analizei psihologice, se dovedește a fi în ultimă instanță expresia simțimîntului de dependență față de infinit, față de transcendent, față de Dumnezeu. Schleiermacher a subliniat cu multă pătrundere această întemeiată părere. Acest sentiment de dependență, fie că izvorește dintr'o dispoziție religioasă sau dintr'un instinct metafizic, variază între două poluri extreme: pe deoparte se cristalizează într'un corp de practică, într'o sumă de canoane, însfîrșit într'un cult în conformitatea și cu ajutorul căruia credinciosul se pune în contact cu Dumnezeu, pe de altă parte, sentimentul capătă maximum de tensiune psihologică, se

subliniază într'o stare sufletească descătuşată de orice rit, devenind momentul culminant şi eterat al extazului mistic. Această beatitudine divină e hărăzită drept credinciosului prin graţia lui Dumnezeu, ceiace înseamnă — cu alte cuvinte, că extazul, contactul cu Divinitatea nu e la dispoziţia tuturora care mărturisesc credinţa, ci numai lotul celor aleşi. Prin urmare, comprehensio incomprehensibilis — după denumirea dată de Nicolaus din Cusa — este ultima şi excepţionala fază din credinţa religioasă, care poate exista şi evolua numai până în pragul ultimei etape.

In afară de considerentul teologic al graţiei divine, psihologia afectelor ne arată că extazul mistic poate fi încercat numai de anumite persoane a căror structură psihică depăşeşte cadrele normalului. E curios apoi să se observe că identificarea credinţii religioase cu misticismul porneşte tocmai dintr'un cerc ortodox, adică de acolo unde conştiinţa credinciosului e obligată să se mărturisească în cadrele Credo-ului din Niceea şi Constantinopol, cunoscut subt numele de Simbolul credinţei!

Inoperant ca metodă ştiinţifică de cunoaştere, ca subiectiv şi fără putinţă de verificare, dispensabil în credinţa religioasă care nu-l reclamă sine qua non în conţinutul ei pentru a se defini ca atare, misticismul ar trebui să-şi *revendice locul de onoare în* studiile sau manualele de psihologie tipologică structurală şi nicidecum să se înfăţişeze ca pivotul unei generaţii. Trebue să insistăm cu tărie asupra acestui fapt mai ales că noţiunile «generaţie» şi «misticism» se exclud ca fiind disparate, prilejuind ceiace în Logică se numeşte contradicţie în termeni.

O generaţie presupune o comunitate de idei şi simţiminte, născută din nevoi comune şi ţintind către un ideal scump tuturora. Pentru aceasta trebue ca valorile pentru care se entuziasmează şi luptă să aibă valoare de circulaţie, să fie transmisibile şi comunicabile. Misticismul, prin definiţie, denotă dimpotrivă tocmai ceiace e mai intim într'o conştiinţă, punînd accentul numai pe simţirile eminamente şi strict personale, excluzîndu-se tranşant de tot ce ar putea fi comun cu altcineva. Sau ca să ne exprimăm altfel: valorile mistice sînt inexprimabile şi prin urmare incomunicabile, nu fiindcă n'au vehicul ci pentrucă n'au intrare în vehicul. Misticul poate să aibă prin intuiţie convingerea că gheţarii prin frecare produc căldură. Ca să ne convingă şi pe noi de acest adevăr, simpla lui afirmaţie nu foloseşte la nimic. Acela însă care va folosi instrumentul de cercetare şi argumentare al silogismului, va cîştiga adeziunea tuturora raţionînd astfel:

Corpurile prin frecare produc căldură.

Gheţarii sînt corpuri, de unde rezultă că, gheţarii prin frecare produc căldură. (Exemplul e luat din Logica lui Titu Maiorescu). O generaţie raţionalistă poate exista, şi 'n Istorie se găsesc atîtea curente intelectualiste, fiindcă ideile sînt «solide» — după expresia lui Bergson — şi ca atare transmisibile. Şcoala carteziană, pornind dela Descartes şi ajungînd prin Malebranche şi Spinoza

până la Leibniz, e ilustrativă. Cît priveşte pe Neopitagorei şi Neoplatonici, care ar putea fi invocaţi ca alcătuind comunităţi spirituale, aceştia erau organizaţi în confrerii, *exercitau aceleaşi practice*, dar nu formau generaţii mistice.

Care ar fi «preţul jertfei» necesar să-l plătim pentru a ne înregimenta în coloanele pretinsei generaţii mistice? Răspunsul ni-l dă revista *„Gîndirea"* prin pana d-lui Petre Marcu-Balş — spirit de bogate resurse sufleteşti şi filosofice altoite pe o structură congenitală de jurist. In ultimile d-sale studii *„Mistica Statului"* şi *„Pîrvan şi Filosofia Statului"* sînt expuse răspicat ţelurile noului curent — precizîndu-se în acelaşi timp punctele de atac alături de cele de filiaţie. Tot aci se găseşte arsenalul de argumente împotriva spiritului raţionalist combătut, — argumente de ordin teoretic sau istoric cultural.

In susţinerea afirmaţiei că Renaşterea noastră culturală se va face în cadrele unui tradiţionalism ortodox de natură mistică, d. Petre Marcu-Balş urmînd indicaţiile date de d-nii Nichifor Crainic şi Nae Ionescu, înaintaşii săi întru Christos şi doctrină, crede că actualul spirit critic care domină mentalitatea noastră intelectuală trebue scos din circulaţie, întrucît el n'a corespuns niciodată firii *poporului romîn*, după cum nu corespunde nici vremurilor de astăzi cînd acelaşi neam pomenit trăeşte o pagină glorioasă din viaţa sa. Atitudinea critică a Junimii faţă de instituţiile politice sau tinerele noastre valori spirituale, — atitudine inaugurată de Titu Maiorescu „ciudată figură de poliţist cultural" cum e botezat de d. Balş, a săpat o prăpastie între realitatea socială şi economică, pe deoparte, şi spirit, pe de altă parte, creind un divorţ fără semne de împăciuire între Pămîntul şi Sufletul Romînesc. Pentru a pune capăt acestui hiatus, trebue să ne entuziasmăm de trecutul şi produsele băştinaşe, să stimulăm astfel izvoarele autohtone de creaţie, să ne inserăm organic în evoluţia noastră istorică, să ne găsim liniştea sufletească în Trupul mistic al lui Christos, renunţînd definitiv şi pentru totdeauna la instrumentul diavolului, la raţiune. Renunţarea aceasta e pe cale de înfăptuire şi formează chiar legiuni de prozeliţi: dovada cea mai bună este apariţia prin generaţie spontană a unei generaţii mistice! (In calitate de cronicari obiectivi, sîntem nevoiţi să arătăm că tema susţinută de grupul «Gîndirea», excluzînd eficienţa misticismului ca chee de boltă pentru o Renaştere culturală, aparţine în ordine cronologică drept paternitate filosofică d-lui Ştefan Zeletin. Volumele d-sale «Burghezia romînă» şi «Neoliberalismul» sînt mărturie vie. Astfel se explică faptul că Junimea e cinstită cu atacuri din două direcţii aşa de puţin diferenţiate, — gemene, s'ar putea spune).

Obiecţiile capitale aduse de misticismul romînesc, şi mă refer numai la d. Petre Marcu-Balş, singurul teoretician în această chestiune, împotriva raţionalismului în genere şi spiritului critic junimist în special s'ar putea cam astfel formula. In primul rînd raţionaliştii nesocotesc prezenţa misterului care ne învălue, reducînd existenţa

la un sistem rece de date intelectuale și crezînd că sărmana minte omenească poate oglindi rosturile și țelurile vieții noastre. In chip plastic, raționalistul se asamănă călătorului care-și deslușește drumul prin besne cu un mic opaiț, fiind mîndru că-și poate face măcar o slabă pîrtie prin întuneric. Misticul în schimb, dominat de întinderea besnei cade copleșit în admirație, renunțînd la luminiță. In al doilea rînd, aceiași raționaliști, în mania de a cîntări totul în forme logice, manie învederată mai ales în necesitatea de a diseca și analiza noțiunile, subtilizează creația primară, avîntată și bogată în aspecte, până la negație. Spiritul critic — aceasta e a doua imputare de care aminteam — distruge creații și e steril.

Să lămurim una după alta întîmpinările aduse.

In privința misterului, sau mai exact vorbind asupra sensului metafizic al existenței, misticii se referă la raționaliștii reci și pozitiviștii din secolul al XVIII-lea, la acea falangă de literați și gînditori care a pus bazele Enciclopediei, predicînd o filosofie iluministă: Dacă acești raționaliști erau convinși că rațiunea a istovit vasul de probleme al realității încît nu mai rămîne nimic neexplicat și neexplicabil, nu rezultă de aici că urmașii lor în filosofie, tot raționaliști, împărtășesc concepția lor îngustă. In schimb rezultă de aici expresa îndatorire a misticilor de azi ca în discuțiile lor să aibă în vedere raționalismul tot de astăzi, căci pe acesta l-a răpus — aceasta-i halucilanta lor pretenție — și-l va moșteni în treburile culturale. Să fulgeri însă asupra celor petrecute cu două veacuri în urmă, denotă lirică și nu calm științific! Și apoi cînd raționalismul, începînd cu Thales și trecînd prin Platon, Descartes, Kant, Hegel și școlile contemporane neocritice, reprezintă criteriul maximului de metafizică atins de un curent, e riscat și lipsit de spirit filosofic să aduci în discuție și să-i dai cinstea întîietății tocmai cazului excepțional din secolul al XVIII-lea. Raționalistul e mai metafizic decît misticul pentru că omul și-a pus problema destinului său și al lumii în momentul cînd s'a diferențiat de natură și animale, cîștigînd suprema însușire de rațional. E explicabil deci obștescul acord de a numi omul un animal rațional și nici de cum un animal mistic. Alături de Pascal, dela care ne-a rămas frumoasa imagine a trestiei gînditoare — le roseau pensant — doborîtă de colosul naturii dar *conștientă* de aceasta, Voltaire însuși în una din puținele lui poezii filosofice «Poème sur le désastre de Lisabone» spune că oamenii sînt

....atomes pensants, atomes dont les jeux.
Guidés par la pensée, ont mesuré les cieux.

Sau împrumutînd semnificativa expresie a lui Stefan Zweig, putem afirma și noi că numai pentru omul călăuzit de rațiune «erst wo Geheimnis wirkt, beginnt das Leben».

Instinctul metafizic, actualizarea veșnică a marilor întrebări: Pentru ce? De unde? Incotro? E sufletul nemuritor sau nu? și multe de aceiași tărie răsar tocmai din fărîma de Logos încorporată în ființa omenească. Negarea ei ar însemna decapitarea omului din

rangul de Rege al creațiunii și înglobarea lui pe veșnicie în țarcul dobitoacelor. Natura pentru a căpăta conștiință de sine prin intermediul omului, a avut grijă să-l ridice până la prima treaptă și să-l înzestreze cu rațiune. Așa se explică faptul că în mod congenital sîntem înzestrați cu rațiune după cum sîntem împodobiți cu unghii. Plămada aceasta rațională din zidirea spirituală omenească este expresia desăvîrșită a năzuințelor noastre metafizice. Insușirea specifică a ființii umane — cunoașterea de sine — sau mai exact reflecția de sine, adică posibilitatea de a gîndi că gîndește, se datorează probabil, după afirmația lui Schopenhauer, jocului dintre voință și rațiune, dînd naștere la religii sau sisteme de cugetare și presărînd în urmă-i pagode, temple, biserici și... Facultăți de Filosofie. Pe de altă parte, spiritul filosofic sau reflecția critică, este isvorul și fundamentul știinților. (Amintesc numai ca document că un mistic de-o subțire intelectualitate m'a compătimit aflînd că împărtășesc teoria darwiniană a descendenței speciilor!).

Oferindu-ne o icoană științifică pozitivă despre lume, raționalismul își adîncește și-și scrutează convingerile săpîndu-și terenul de subt propriile picioare, escaladează poziția confortabilă a dogmatismului mistic, punîndu-și problema cunoștinței subt toate aspectele. (*Să se observe și'n cazul acesta că* misticismul găsește o soluție unde de fapt este o problemă și cu toate acestea învinovățește raționalismul de absența aspectului metafizic!). Nesocotind date elementare din procesul cunoașterii, printre care insurmontabila dualitate subiect-obiect, misticismul afirmă fără nici o motivație existența unei realități indubitabile de care luăm cunoștință printr'o experiență suprasensibilă, prin revelație. Ca atare, pentru mistici realitatea e deja închegată și încremenită, consolidată și cristalizată în toate încheeturile ei, e devenită, *dată*; ea așteaptă numai o nouă oglindă, spiritul omenesc, s'o înregistreze ca imagine sau copie. Din acest punct de vedere, realitatea nu include nimic enigmatic în sînul ei, lucru de care fac atîta vîlvă misticii, ca fiind soluționată, executată întocmai ca un celebru tablou de artă. Philosophically speaking, misterul cade în acest caz de partea subiectului cunoscător și nu de partea obiectului. Pentru spiritul critic însă, să mă refer la poziția contemporană a raționalismului, la criticism sau neocriticism, realitatea apare drept o problemă, deci un necunoscut, un mister, care-și reclamă o deslegare, o soluție. Omul, în calitate de legislator al lumii, nu mai înregistrează pasiv realitatea, ci o prelucrează, o interpretează, orînduind-o în formele generale ale intelectului, în categorii. Cunoașterea realității în afară de formele categoriale și de expresia lor logică, judecata, constitue o imposibilitate structurală pentru ființa omenească. Folosind terminologia neocriticismului dela Marburg, inaugurat de Hermann Cohen și continuat de Paul Notorp și Ernst Cassirer, putem spune că realitatea nu e *gegeben*, ci *aufgegeben*. La fel am putea întrebuința distincție făcută de Bergson între déja faite și en train de se faire, adăugînd doar ceiace mi se pare caracteristic, anume că

la realité est en train de se faire *à l'aide de nos catégories.* Deci în domeniul cunoașterei, necunoscutul domină curentul raționalist și nu pe cel mistic.

Dar cunoașterea serioasă a realității, exacta noastră situare în raport cu configurația ei, determină însăși atitudinea morală pe care trebue s'o luăm. Comportarea etică nu poate avea garanții de reușită decît atunci cînd cunoaștem în prealabil condițiile din mediul de adaptare. Tatăl Noe — fie-ne îngăduit acest exemplu biblic, și-a salvat cortegiul de dobitoace mulțumită luntrei anticipată în vremuri de regim sec ceresc. Orice alt vehicul de locomoție i-ar fi fost fatal pentru condițiile speciale din vremea potopului. Pe scurt, noi credem, în lumina spiritului critic, că Teoria cunoașterei premerge cu necesitatea metafizicei și că orice sistem metafizic organizează în chip imperios o Morală. Concepțiile lui Platon și Schopenhauer sînt modele reprezentative pentru această temă.

Profesorul Arthur Liebert dela Universitatea din Berlin, într'un curs despre Socrate, caracteriza cu multă adîncime ținuta înțeleptului grec, spunînd că'n ultimă instanță știința nu era pentru el numai Wissen, ci Gewissen, — caracterizare care se potrivește în mare măsură marilor gînditori raționaliști.

Rezumîndu-ne în jurul învinuirii adusă de mistici că spiritul critic e lipsit de preocupări metafizice neglijînd misterul, am văzut din discuție cît de șubredă și neîntemeiată apare o asemenea întîmpinare. Rațional prin însăși structura sa cerebrală, omul nu poate renunța la instinctul metafizic după cum nu poate face abstracție de trebuințile fiziologice. Cu ajutorul rațiunii, omul cucerește natura descoperindu-i legile în cadrele științei pozitive. Nemulțumit de o cunoaștere parțială și relativă, el sondează realitatea tot mai adînc, determinînd partea lui de contribuție în elaborarea lumii.

Orientat numai cu mintea în constituția realității, omul are acum posibilitatea să se îndrumeze și moralicește, punînd în concordanță cunoștința metafizică cu ținuta etică. Astfel, spiritul critic se străduește să descifreze misterul spre deosebire de misticii care-l proclamă obiect de admirație subt specie aeternitatis.

Trecem acum la a doua învinuire, la lipsa de creație a raționalismului, privind mai întâiu lucrurile în mod teoretic.

Misticii sînt de părere că, creația, intelectuală sau artistică, se elaborează inconștient peste capul formelor logice. Acestea, prin spiritul lor hipercritic, paralizează și analizează orice imbold spre creație. Lăsînd la o parte creația artistică în al cărui domeniu nu se poate vorbi de legi generale aplicabile tuturora, să ne ocupăm numai de producerea valorilor intelectuale. Dintr'un început admitem existența unei creații tumultoase și neprecizate, neguroasă și eruptibilă în conștiință. Ea există însă subt formă de visare și elan, fiind lipsită de hotare și expresie. Este, trebue s'o recunoaștem, o *creație sans paroles,* echivalînd cu posibilitatea din sistemul lui Aristotel. Spre a se transforma în adevărată creație și pentru a se insera în cultură, creația sans paroles e nevoită să treacă prin fur-

cile caudine ale rațiunii, să se pună subt jugul ordinei, ierarhiei și valorii pentru a căpăta o expresie. O creație dezordonată, lipsită de ierarhie și anarhică față de dominația valorilor adevărat sau fals, bun sau rău, frumos sau urît, e pur și simplu imposibilă. Intr'un curs de Estetică literară, d. G. Ibrăileanu spunea pe bună dreptate că stilul amintește soldații orînduiți pentru paradă. Deci oricîtă aversiune ar avea misticii pentru formele logice, producțiile lor nu pot exista și prin urmare defila decît prin mijlocirea acestora. Subt acest raport, al negării rațiunii în creație, misticii îmi fac impresia unui parc englezesc: creiază dezordinea cu ajutorul rațiunii pentru ca în cele din urmă să-i nege existența!

Deci spiritul critic nu anulează creația, ci dimpotrivă o fecundează, oferindu-i elemente sine qua non pentru elaborare. Rezultă prin urmare că, o cultură care s'ar abate dela această cale de zămislire, se abate dela propria-i existență. Evident că nu de aceiași convingere sînt luminați spiritualii generației mistice. D. Petre Marcu-Balș spune, în articolul pomenit despre «*Pîrvan și Filosofia Statului*» că «Pentru momentul istoric în care se află neamul nostru, misticismul și concepția iluministă asupra Statului constitue un pericol. La întemeerea unei culturi a existat totdeauna un «*Sturm und Drang*», o deslănțuire a energiilor și posibilităților, *un entuziasm religios,* o încredere aproape nemărginită în darurile poporului respectiv». D-sa afirmă în acest caz numai de dragul afirmației, escamotînd trecutul istoric până la desfigurare, căci niciodată și nicăeri, *entuziasmul religios* n'a fost motorul vreunei Renașteri culturale. Inceputurile filosofiei grecești, devenită cu vremea matca culturii europene, s'au făcut cu ajutorul rațiunii în luptă cu tradiția obscurantistă, mitologică și mistică. Numai cînd cultura grecească s'a apropiat de declin, cînd și-a epuizat forțele originale creatoare, atunci s'a dizolvat în bălăceala mistică neoplatonică. Deasemenea Renașterea italiană se face prin luptă împotriva Religiei într'un spirit eminamente raționalist, la aceasta folosind studiul amănunțit și adîncit al celui mai mare reprezentant al raționalismului antic, studiul lui Platon. De prisos să mai amintim înfloririle culturale produse în Franța și Germania prin operele strict raționaliste ale lui Descartes și Kant. Ne mărginim doar să spunem că orice început cultural, în viața individului sau în istoria unui popor, presupune un etuziasm dialectic, metafizic. Ingrădirea clocotului de supreme întrebări în osatura răspunsurilor dogmatico-mistice ticluite într'un Credo acum șaptesprezece veacuri, distruge în adolescent embrionul științii și adevărului castrîndu-l dela orice posibilitate de creație. Cînd feciorii unui neam au îmbătrînit așa de mult încît iau de pe umerii pensionarilor sarcina îndeletnicirilor bisericești, acel popor renunță automat să mai facă parte din concertul popoarelor iscoditoare de cultură.

Furat de acustica lui „*Sturm und Drang*„, colorat afectiv, religios și romantic, d. Balș a confundat reacțiunea cu acțiunea, disoluția culturală cu Renașterea culturală, sau, vorbind în limbajul

hegelian, a substituit antiteza începutului rațional, tezei. „*Sturm und Drang*" înseamnă reacțiune împotriva unei culturi în curs, dar nu acțiunea unei culturi începătoare sau renăscînd. Romantismul filosofic sau literar, de pildă, este un „*Sturm und Drang*" împotriva unor curente înfloritor dezvoltate.

Rațiunea a servit până acum să scoată pe om din rîndul animalelor, a reușit să dea adolescentului o concepție de viață, iar în viața popoarelor Renașterele culturale s'au făcut prin ea și'n slujba ei. Metafizic și creator, spiritul raționalist se contopește cu zorii umanității deșirîndu-se într'o jerbă luminoasă dealungul Istoriei. Urînd dogmatismul și adevărurile impuse prin autoritate, spiritul critic se desemnează drept expresia adevărului în căutare de sine însuși. Înțeles în propria-i esență și'n adevăratele articulații, spiritul critic apare o binefacere pentru cultura romînească și nu un pericol. Prezența lui e atît de firească și naturală încît orice atac în contră-i amintește indignarea poeților că viața nu e vis și visul nu e viață. Cea mai frumoasă și de preț floare din evoluția noastră culturală, Eminescu — socotit de d. Balș neguros, instinctiv, autohton și *mistic*, a priceput adîncul și semnificativul rost al spiritului critic în stadiul nostru de dezvoltare. Așa se explică intenția lui de a tălmăci în romînește din Kant «Critica rațiunii pure».

Spiritul critic al junimismului este prezentat diform și fără bună credință de teoreticianii misticismului romînesc. Tradiționalismul junimismului și respectul lui de Biserica romînească, pîrghiile solide pe care s'a sprijinit timp de aproape un sfert de veac în luptă cu mentalitatea pașoptistă revoluționară și liberală, sînt tratate ca *inexistente* de doctrinarii noului curent. În articolul des pomenit al d-lui Petre Marcu-Balș despre „*Pîrvan și Filosofia Statului*" se afirmă categoric «*Junimismul a lăsat nefastul dispreț față de realitățile romînești*» (pg. 150) și «*Această ideologie neglijează elemente esențiale din viața unui popor tînăr. În primul rînd, sentimentul religios*» (pg. 149).

Cum nu intră în obiceiul nostru să demonstrăm realități istorice, ne mărginim să-i servim d-lui Balș ca titlu de autoritate o pagină din articolul „Naționalismul" dn d. Șt. Zeletin cu atît mai mult cu cît d-sa nu poate fi învinuit de partizan sau apologet al junimismului, ci dimpotrivă.

«După ce perioada dela 1859 până la 1866 a adus înfăptuirea unei părți din cerințele naționalismului propovăduit de burghezia noastră, și-au ridicat și la noi oamenii trecutului capul, opunînd naționalismului burghez un naționalism reacționar, croit după nevoile luptei împotriva înnoirilor noastre burgheze. Acest naționalism se slujea absolut de aceleași arme teoretice, ca și acel al reacțiunii europene, și împrumutase aceste arme deadreptul dela sorginte: din Germania. De aceia el este: a) *istoric*, anume el afirmă că progresul social nu se realizează pe cale de revoluție, cum vroia generația dela 1848, ci printr'o modificare lentă a instituțiilor tradiționale din trecut, aceasta din pricină — și aici este esența naționalismului reacțiunii noastre — că *societatea este un organism și are o evoluție continuă*; b) el este *idealist romantic*: idealizează trecutul, pe care i se pare că l-a profanat generația dela 1848; și este c) *religios sentimental*: apără biserica de desconsiderarea, ce crede a-i fi arătat reprezentanții burgheziei noastre. Perioada de înflorire a acestui naționalism — a doua jumătate a veacului din urmă — poartă denumirea de eră critică, fiindcă ideologia naționalistă a reacțiunii romîne a luat ființă din critica așezămintelor burgheze (și nu pentru că s'a opus culturii autohtone, cum crede d. Petre Marcu-Balș, adăugăm noi).

«Am avut altădată prilejul să ne ocupăm pe larg cu naționalismul critic al reacțiunii romîne, și am arătat că purtătorul de cuvînt al acestei întregi ere este M. Eminescu: el a desăvîrșit la noi ideologia naționalistă reacționară în toate laturile ei. Au contribuit la răspîndirea acestei ideologii, din generația veche junimistă, în deosebi T. Maiorescu și P. Carp, din generația nouă d-nii C. Rădulescu-Motru și S. Mehedinți». (Neoliberalismul, București 1927, pg. 206—207).

În aceiași ordine de idei, în ipoteza că teza d-lui Ștefan Zeletin referitoare la nașterea burgheziei romîne e adevărată și că evoluția noastră s'a făcut pe două planuri opuse: economic burghez liberal și cultural proletar junimist, d. Petre Marcu-Balș prin atitudinea d-sale potrivnică criticismului încearcă să creeze o ideologie liberală. Dar, și aici e punctul tragic, ca teoretician politic d-sa se declară împotriva Statului libertar și progresist, adică împotriva doctrinei liberale. În această situație ciudată, d. Balș amintește jertfa omului care ia în căsătorie tocmai fata căreia i-a contestat virginătatea.

În afară de contradicțiile strigătoare în care doctrinarii generației mistice se situează față de evoluția istorică, ținem să arătăm că însăși imprudențele verbale pe care le aruncă în spatele junimiștilor convin tocmai acelora din tabăra lor. Misticii au drept unealtă de convingere autoritatea, iar spiritul critic raționamentul. În această privință Maiorescu, gentlemenul argumentației naționale și senine, poate oferi epitetul de „ciudată figură de polițist cultural" lui Petru Movilă, care *a impus prin autoritate* quasi fizică «Mărturisirea ortodoxă». La drept vorbind, Maiorescu n'a îndemnat pe nimeni ca Heliade-Rădulescu: Scrieți băieți, numai scrieți! deoarece unei personalități cu conștiința lui artistică și filosofică, delimitînd cu preciziune «Beția de cuvinte» de creație, ditirambicul pompos de esențialul simplu, greu i s'ar fi potrivit un asemenea îndemn. Critica lui nu e «acid aruncat la rădăcina unui pom de curînd plantat», ci mai degrabă mărturisește dragostea și munca grădinarului aplecat să plivească buruenile care lăsate în voia lor ar fi întunecat și bruma de rod sănătos al pămîntului.

Sămînța aruncată de patriarhul Junimii s'a dovedit de bună calitate și svîrlită într'un ogor prielnic. Ne rămîne doar să subliniem că metoda lor de critică generală a pus în umbră dogmatis-

mul materialist și ateu al lui V. Conta, denunțîndu-i artificialitatea și îngustimea de vederi. S'ar putea întîmpla ca în lipsa spiritului critic să avem un dogmatism spiritualist și creștin, însă ca valoare filosofică tot așa de superficial și obtuz cum e sistemul contian. Ajungem astfel să constatăm că bunele intenții ale misticilor se dovedesc iluzorii fără sprijinul... spiritului critic.

La sfîrșitul acestor rînduri am dori să discutăm o chestiune pusă de mistici și neclară pentru ei înseși. Chestiunea are drept punct de plecare afirmația că, ,Renașterea culturală romînească se va face pe baza tradiționalismului ortodox mistic. Ca punct de sprijin și dovadă se invoacă protestantismul ca pivot al culturii germane sau cultura franceză altoită pe catolicism. Ar rezulta, prin urmare, ca reprezentanții indicați ai ortodoxismului, prelații de toate gradele începînd dela fratele cu perspective de călugăr până la Patriarh, alături de spiritualii lor teoretici dela Facultățile de Teologie, să se erijeze în campionii acestei impozante mișcări. In calitate de pioner al unui curent cu perspective așa de ademenitoare, prelatul va trebui să renunțe la lauda ieftină a gazetarilor, care toată ziua nu-l mai scot din I. P. S. S. sau S. S. Pr. Ec. profesor universitar, și să militeze spiritualicește în această direcție.

Iată însă că în calea acestui *entuziasm într'aripat intervine* un diavolesc obstacol: figura clericală nu trebue să fie părtașă la facerea istoriei politice, sociale și culturale în rînd cu laicii, ea nu trebue să rîvnească la gloria pămîntească învederată în mania de a fi autor. (Tema e susținută de d. Radu Dragnea în articolul «Intregiri» din «Gîndirea», April 1928). Ar rămîne atunci ca profesorii laici dela Fac. de Teologie să ia asupra lor greaua, dar demna sarcină. Teologii noștri însă, susține d. Radu Dragnea în articolul citat, dovedesc o congenitală lipsă de intelectualitate (să se observe că această gravă învinuire e așternută în «Gîndirea», adică în casa d-lui Nichifor Crainic).

Situația prezintă un aspect paradoxal: ortodoxismul romînesc prin reprezentanții lui autorizați nu aspiră să imprime pecetea sa istoriei noastre culturale și nu afișează nici o doctrină, fiindcă smerenia nu-i îngăduie să fie autor. De altă parte unii laici «încearcă să restaureze tradiția noastră ortodoxă pe bază de cercetări istorice literare», silind ortodoxismul să împărtășească o doctrină emanată din grupul lor pentru a milita pe tărîmul cultural. Vrea, nu vrea, ortodoxismul trebue să bea aghiasmă laică!

Chestiunea are un rost mai adînc decît s'ar părea, ea pune lăturalnic, sau mai bine spus îmbrobodit, întrebarea de mare interes dacă Religia trebue socotită un factor indispensabil în mănunchiul armonic numit cultură. Evident că răspunsul nu poate fi decît afirmativ, afirmativ și iarăși afirmativ. Pentru a merita acest titlu de cinste, trebue să înceteze sterilitatea ideologică a ortodoxismului romînesc vădită în aceia că până astăzi n'avem o Istorie a Bisericei romînești sau o Filosofie a ortodoxismului.

Atît timp cît Biserica nu-i militantă intelectualicește și nu discută problemele timpului său, dînd tristul spectacol al unei «trădări» din partea clericilor în dauna adevărului (în senzul lui J. Benda) nu poate avea o valoare și cu atît mai puțin o funcțiune culturală. Catolicismul și protestantismul, invocate ca mărturii incontestabile de misticii noștri, s'au impus ca directive culturale după ce au încorporat în sine ideile desbătute de contemporani, socratizînd sau platonizînd. Rădăcina răului pare să stea în seminariile teologice unde adevărurile sfinte nu cunosc altă cale de convingere decît numai și numai autoritatea. Rezultatul cultural: *absolvenții sînt lipsiți de posibilitatea de a îmbogăți literatura religioasă cultă.*

Sfîrșind, să observăm ceiace observasem și la început, anume că prefacerile și frămîntările sociale din ultimul timp, de aiurea sau dela noi, ne-au pus în față multe probleme și nu mai puține nevoi. Unii au crezut că prin rugăciuni și elanuri mistice pot șterge ecoul sufletesc al acestor necazuri. Dar cum atît de înțelept spunea odată W. Jerusalem că «die Not hat nicht nur beten, sondern auch denken gelehrt», nu trebue să uităm că răul poate fi stîrpit explicîndu-l științificește, iar nu prin indignare.

Spiritul critic, prohodit de mistici, e încă tînăr și'n deplină vigoare: el nu și-a spus până azi ultimul cuvînt în cultura romînească.

Ștefan George

HIMERĂ

E cerul cald și-albastru fără pată
Deschis pe lume ca un baldachin,
Mireasma primăverii ca un vin
In inima vieții-i revărsată, —
Doar la fereastra sufletului meu
Perdeaua 'ntotdeauna e lăsată,
Iar eu în dosul ei — aștept mereu...

Aștept să-mi vii din fundul meu de bezne,
Cu trîmbițe sau cu tăceri de vrajă:
Să mă străbați, lumină, pân' la coajă
Și să mă 'nvălui trainic pân' la glezne.

Tu ești în mine, veșnică, știu bine:
Pe-acel ce l-a încins privirea ta,
Adîncul răscolindu-i ca un plug, —
Acela e 'nhămat de-o altă stea
Și va cădea strivit de-atît belșug,
Dar totuși însetat de tine,
Ca mucenicul pururi de un rug.

Ești undeva 'n adîncu-mi, neștiută,
Prin clocot, panică și nimicire,
Dînd asprei mele vieți luciri de mit, —
Precum un fiu de rege urgisit,
Amestecat și-ascuns prin plebea slută,
Dă tuturor un nimb de strălucire.

Ești în ființa mea. Dar unde? Unde?
In care hău salbatec și impur
Vibrează încă petecul de-azur?
Mi-e inima potirul ce te-ascunde,
Insîngerat și spart, în vre o cută?
Sau zaci la fund: icoană subt ruine?
Sau rătăcești în haosul din mine,
Neodihnită, ca o stea pierdută?

Te simt în sufletu-mi trecînd ades,
Precum de-odată subt zenit ar trece —
Fantastică și magică și rece —
O umbră uriașă pe un șes.

Sau te înalți în mine ca un înger
Și mă renaști pe-o zi doar, alb și viu, —
Căci sus, în curăția-mi rece, sînger
Stingher și lepădat ca 'ntr'un pustiu.

Treci une ori ca fulgerul, subit,
Isbindu-te în mine ca de-o stîncă,
De scapără prăpastia adîncă
A sufletului meu deștelenit,
Sau dormi profund că nu știu de ești vie —
Și-atunci cu frică ochii îi închid:
S'aud ecou din vechea melodie
Trecînd prin mine greu ca printr'un zid.

O, mai de mult, în sufletu-mi deschis
Cîntai, vibrînd, din tainice läute
Și-mi fîlfîiai, ca steaguri desfăcute,
Pe vîrfurile navelor de vis.

Treceai prin mine vie și deplină,
Destunecîndu-mi cețile din zare, —
Ca într'un dom, o ploae de lumină,
Ca peste-un turn, un răsărit de soare,
Sau lină — ca prin degete o apă
Purcesă din cereștile izvoare —
Și m'alintai pe frunte și pleoapă
Cu sfinte mîni de-azururi și de floare.

Atunci, multiplicat în harul tău,
Pluteam rotind, pluteam înfiorat,
Cum se 'nfioară spicul 'nalt de grîu
Pe care vîntul lin l-a clătinat.

Azi nu te regăsesc și nu mai știu
In care-adînc din mine te-am pierdut,
E viața mea groparul orb și mut
Ce te-a culcat pe veci în vre-un sicriu?

O, veșnică minune ne'ntinată,
N'ai să-mi mai cînți în suflet niciodată?
Ești moartă 'n mine, pasăre albastră,
Sau ți-am uitat doar tainicul descîntec?
Eu bat la' nchisa inimii fereastră
Și nu răspunde nimeni nici un cîntec...

Și sînt ca rătăcitul propriul meu fiu
Căzut, strivit, din sborul meu departe,
Mă 'ntorc de-acum acasă 'nvins, tîrziu,
Cu visul mort și mînile deșarte.

De-acum în pînea-mi zilnică mușcînd,
Voiu ști dospit un rar și-ascuns venin,
Dar voiu purta stigmatul tău divin
In sufletu-mi trădat și sîngerînd, —
Totuși — ca un regesc destin.

A. DOMINIC

Definiţia omului

Der Mensch ist das Tier, das versprechen kann.
(Nietzsche)

La gloire de l'homme c'est de se dépenser pour rien.
(Paul Valéry)

Religiile şi ştiinţele naturale au fost mereu preocupate de a hotărî cu deosebire locul omului în univers. Mitul genezei porneşte din acelaşi spirit ca şi „Descendenţa omului" a lui Darwin. Descartes, cu dispreţul său pentru animalul-maşină, ca şi credinciosul Bossuet afirmă deopotrivă supremaţia omului. Şi chiar cînd un suflet pur şi virginal ca acela al lui Sf. François din Assise se lasă, în blîndeţea lui, atras de frăţia păsărilor cerului, el are conştiinţa că prietinia lui pentru animalele necuvîntătoare e o bună voinţă şi o filantropie.

Superioritatea omului e o categorie nediscutabilă pentru genul nostru, încă dela aurora civilizaţiilor. Determinarea precisă a acestei superiorităţi începe ceva mai tîrziu, odată cu filozofia elenă. Secolul al XIX-lea, obsedat de măsură exactă şi precizare experimentală a pus vechea problemă a bătrînelor religii, aşa cum a obişnuit să pue toate problemele pe care a voit să le soluţioneze: de jos în sus. Atunci s'au părăsit o clipă întrebările pretenţioase şi grandomane asupra specificităţii sufletului omenesc în deosebire de celelalte animale. Biologii s'au mulţumit să descurce aspectul fizic, anatomic-comparat ori filogenetic al chestiunii. Şi aşa s'a născut Antropologia cu măsurătorile ei de toate felurile. Rezultatele, bazate pe un studiu comparativ al transformării organismelor, nu

sînt de despreţuit în ce priveşte trupul omenesc asemuit cu acela al broaştei, al cînelui ori al maimuţei. In ce priveşte însă antropologia psihică, adică caracterizarea structurii sufleteşti a omului în raport cu aceia a animalelor, sîntem încă la vechile soluţii filozofice indicate de antichitate. Să examinăm un moment aceste cîteva soluţii.

I

„Omul e un animal raţional" a spus bătrînul Aristot acum aproape două mii de ani. Toate progresele omenirii de atunci încoace se fac în jurul descoperirii logice a filozofului grec. Tot ce s'a gîndit, s'a descoperit sau s'a combătut, până în ultimul secol e în legătură directă ori măcar indirectă cu subsumarea noţiunilor, cu legătura judecăţilor între ele ori cu aşezarea lor în silogism. Caracterul indubitabil al întregii ere creştine e descoperirea raţiunii şi a logicii. Efectele ei practice ori teoretice au fost aşa de comode, aşa de fecunde, încît s'a constituit încetul cu încetul o religie a raţiunii.

Logică, adevăr, realitate, au devenit, cel puţin pentru bunul simţ, care culege ceva mai tîrziu opiniile intelectualităţii, valori sinonime. Omenirea europeană a clădit cu încredere şi răbdare timp de secoli cultul inteligenţei raţionale, pe care, într'un moment de delir colectiv, revoluţia franceză a voit chiar să-l traducă în fapt. Dar în această privinţă „secolul luminilor" nu se deosebeşte prea mult de Sf. Toma şi nici de Bacon care a combătut un aspect al raţionalismului, adică deducţia, dar a susţinut un altul, inducţia. Cu toţii, cu preferinţe variate pentru o înfăţişare ori alta, au fost buni cetăţeni ai republicei logice. Că englezii i-au mai adăugat empirismul ori senzualismul, sau Kant criticismul, nu înseamnă decît că au complectat unele detalii ori că au aranjat lucrurile mai bine.

E lesne de înţeles atunci, că, superstiţia raţiunii fiind valoarea supremă, iar, pe de altă parte, omul fiind animalul cel mai perfect, concluzia fundată cu necesitate va fi că omul e primul animal care gîndeşte. Şi definiţia aceasta a intrat în popor. Toată lumea o crede indiscutabilă. Toată lumea afară de o tagmă mică de cercetători în domeniul psihologiei zoologice. Sînt în adevăr animalele lipsite de inteligenţă ?

In adevăr, trecînd peste faptele copios umflate în senzul antropocentrismului de către Fabre, Romanes ori Brehm, iată cîteva

fapte prezentate cu toată grija ştiinţifică. O pisică mănîncă o bucată de carne. Unei gaiţe care stă deoparte şi o priveşte îi vine poftă. Ca să ajungă la bucata de carne în mod direct va trebui să treacă peste ghiarele pisicii. Atunci găseşte o stratagemă: se apropie şi pişcă puternic pisica de coadă. Cînd aceasta părăseşte carnea întorcîndu-şi botul cătră coadă, gaiţa se repede şi fură carnea. Dacă fabula cu vulpea şi cioara e o poveste, faptul acesta e prezentat ca un document de ingeniozitate inteligentă, până şi în manualele de psihologie comparată. Iată un altul. Un cîne e închis într'o odae. El ştie că nu poate ieşi afară decît deschizînd uşa. Dar aceasta are trei clanţe. Care e cea bună? Singura soluţie e să le cerce pe toate pe rînd. Şi uşa se deschide. Un cocoş ciuguleşte grăunţele care cad în jurul unei batoze. După un examen minuţios el descopere manivela, care, apăsată, lasă să curgă grăunţele afară. Şi cu ciocul o plesneşte ori de cîte ori vrea.

Aceste trei exemple sînt prezentate ca fiind de o exactă autenticitate în fapt şi în interpretare.

Nu poate fi vorba aici nici de memorie asociativă, (fiindcă faptul nu s'a repetat, cum e în experienţele cu labirinte, după metoda erorilor a lui Ierkes ori Jennings), nici de instinct, nici de dresaj. E vorba pur şi simplu de inteligenţa propriu zisă, cu toate caracterele ei distinctive. Dealtfel puţini biologi mai fac azi o deosebire absolută între instinct şi inteligenţă. Primul e o soluţie tipică, stereotipă, totdeauna aceiaşi în împrejurări analoage. Instinctul nu ştie să facă deosebiri atunci cînd mediul s'a schimbat puţin. Inteligenţa ţine samă de aceste schimbări ale mediului. Instinct şi inteligenţă sînt acelaşi răspuns, aceiaşi soluţie de adaptare, cu deosebire că unul e întrebuinţat în împrejurările omogene, celalt atunci cînd circumstanţele au variat. Inteligenţa e un instinct întrebuinţat pentru împrejurările în care s'a produs o schimbare în mediu. (E. Rabaud).

Animalele superioare au ambele feluri de răspunsuri. Ele întrebuinţează însă mai mult instinctul şi mai rar inteligenţa, fiindcă au mai redusă facultatea de a observa diferenţele şi variaţiile. Omul invers; e înclinat mai mult cătră deosebire, diferenţiază şi utilizează mai des soluţiile inteligente. Instinctul e la el ceva mai degenerat. Deosebirea e astfel de grad, de mai mult ori mai puţin, nu de calitate, de natură. Unde putem pune atunci graniţa exactă de unde încetează ceiace e animalic şi începe ceiace e omenesc? Se poate întocmi o caracterizare distinctivă a omului pe o chestie de doză, de deosebire vagă, cantitativă, pe o stare tranzitorie în care ambele caractere se întîlnesc şi se pierd unul în altul? Azi, cînd studiul psihologiei comparate cu ajutorul conduitelor, a permis atîtea lumini care ne arată că facultatea care asigură omului suprematia, sau pe care se zidea această superioritate, anume inteligenţa, nu mai e apanajul exclusiv al omului, nu putem hotărî situaţia caracteristică omului bazaţi numai pe această credinţă.

Problema trebue considerată mai puţin unilateral. Evoluţia dela animal la om nu s'a făcut numai în senzul inteligenţii. Sufletul întreg s'a transformat. Ceiace constitue *omenia*, aptitudinea de a fi om, e mai mult decît aptitudinea sa de a gîndi. E toată acea ţesătură de afecte, de sentimente nobile ori josnice, de pasiuni, de obsesii, de complicaţii sentimentale, de credinţe ori de îndoeli, de speranţe, de dorinţi ori de renunţări, cu un cuvînt structura globală a unui suflet omenesc cu logica şi contradicţia lui, cu claritatea şi obscuritatea sa. De ce atunci să mutilăm ceiace e uman simplificîndu-l, privindu-l unilateral numai în ceiace prezintă el ca progres intelectual şi să facem abstracţie de forţele morale, inconştiente şi afective?

Aceleaşi obiecţiuni trebuesc ridicate şi faţă de o altă definiţie acordată omului, aceia care ne spune că e *primul animal care vorbeşte*. Limbajul a fost considerat întotdeauna ca o aptitudine exclusiv omenească. Dacă analizăm bine aptitudinea de a vorbi, ne dăm imediat samă că ea cuprinde două acte mentale principale. Unul constă în a alcătui noţiuni, iar celalt în a lega aceste noţiuni prin asociaţie, în mod convenţional de o serie de sunete exterioare. In ce priveşte prima operaţie, limbajul se confundă cu judecata. Fără abstracţie şi fără generalizare nu se pot obţine concepte, adică noţiuni. Vorbirea e înainte de toate o operaţie raţională. A defini deci omul ca un animal care vorbeşte, nu însamnă a-l defini altfel decît ca un animal raţional. Aceasta de a doua caracterizare e, cel puţin în ce priveşte primul ei aspect, o simplă variantă a celei dintăiu, şi, ca atare sufere ca şi aceasta exact de aceleaşi inconveniente şi dificultăţi. Spuneam însă, că limbajul conţine încă o operaţie: asocierea convenţională a unor sunete anumite la unele idei, stări afective ori simple lucruri. Subt această formă însă—mult inferioară procesului de ideaţie din primul element al vorbirii,—limbajul se găseşte şi la animale. Aproape toate au fie un limbaj de gesturi fie unul de strigăte. Expresia directă a emoţiunilor în legătură cu o stare sufletească, prin mimică, gesturi,

acţiuni o au toate animalele. Toate exprimă exterior frica ori furia. Unele, cum sînt maimuţa ori papagalul pot ajunge chiar până la asociaţiuni între unele sunete şi anumite obiecte. Fireşte omul dispune de mai multe asociaţiuni de acestea decît papagalul care nu ştie decît cîteva cuvinte. Deosebirea însă e tot de grad şi nu de calitate.

* * *

Caracterizările intelectualiste au început a cunoaşte oarecare dizgraţie, odată cu predilecţia modernă pentru pragmatism şi misticism. In locul divinităţii raţiunii, nealterată decît de prea puţine critici până acum cîteva decenii, s'a instaurat o alta: acţiunea. Bergson, James, Mach au arătat cu prea multă claritate poate, că omul e un animal interesat şi sagace. Nu-l preocupă nimic altceva decît adaptarea practică la mediul încunjurător. Dar ajutarea sa la ambianţă sau a acesteia la trebuinţele sale nu se poate face prin idei ori prin speculaţii teoretice. Filosofiile cîntă şi preamăresc rolul raţiunii, dar nu-i cunosc adevărata semnificaţie. Inteligenţa omenească e, înainte de toate, cum spunea Bergson „le meilleur moyen de se tirer d'affaire", adică cea mai ingenioasă soluţie la o dificultate practică. A fi inteligent înseamnă a reuşi, adică a avea succes, sau, cu alte cuvinte, a învinge.

Subt acest punct de vedere omul se găseşte încadrat în evoluţia biologică a vieţii animale. Totuşi el se deosebeşte prin ceva de celelalte vieţuitoare. Pentru a-şi adapta mediul, el nu se mulţumeşte numai cu mijloacele directe pe care i le-a dat natura aşa cum sepia utilizează cerneala, şarpele otrava, sau taurul coarnele.

El prelungeşte prin iscodiri artificiale moştenirea naturală. Omul nu se foloseşte numai de corpul său care e slab ori de mînile sale care sînt ceva mai abile. El creiază instrumente, omul, „homo faber", e primul *animal care ştie să fabrice*. Plugul, roata, maşina, focul sînt prelungiri, fireşte, ale mînilor sale. Dar ele sînt adăugiri subtile ale unei ingenioase adaptări practice. Prin această prelungire a puterii sale fizice, în instrumente fabricate, omul înscrie o puternică deosebire între el şi celelalte animale. Nu perfecţionarea inteligenţei logice îl distinge de restul naturii, ci mai ales abilitatea sa tehnologică, dibăcia sa practică care-l face să-şi alieze natura neînsufleţită la scopurile sale.

Construcţia sistematică a lui „homo faber" nu face însă, decît să înlocuiască o superstiţie cu alta. Crearea de instrumente de luptă nu e caracteristică exclusiv omului. Alianţa materiei inanimate pentru a-şi face dintr'însa elemente folositoare vieţii o cunosc o bună parte din animale. Construcţia cuibului, a casei, a vizuinii cu elemente luate din natură o obişnuesc şi furnicile şi albinele şi castorii şi încă alte multe animale. Maimuţele se servesc în apararea lor nu numai de puterea muşchilor ori de dinţi, dar chiar de crengi de copaci ori de bolovani de piatră pe care-i năpustesc asupra inamicilor.

Dacă vre-o încercare de explicaţie se găseşte mai departe de ceiace e unic şi particular în natura omului, aceia e tocmai explicaţia pornită din inspiraţia biologistă, pragmatistă şi vitalistă (Lebensphilosophie). A tălmăci omul de jos în sus, dela inferior la superior, după metoda positivistă a-l reduce la scara animalităţii în care se găseşte asemănător cu celelalte vieţuitoare, însamnă cel mult a arăta ceiace e *comun* între om şi animal, dar în nici un caz ceiace e deosebit, *diferenţiat* şi specific. Fiindcă dacă omul reuşeşte să fie altceva decît animalul e tocmai fiindcă învinge într'însul Biologia, adică animalitatea. Senzul evoluţiei sufleteşti umane e o permanentă detaşare de mediul încunjurător, o desprindere şi o eliberare de necesitatea imediată a condiţiilor exterioare. Omul se retrage şi se închide în el încetul cu încetul. Ambiţia sa e de a deveni o insulă isolată la care nu ajung decît unele chemări, acelea pe care vrea să le asculte el. Spre deosebire de animalele inferioare care nu cunosc decît relaţia pur mecanică a reflexului între ele şi natură, până la instinct care e şi el o anumită robie, omul reuşeşte să rupă această sclavie. El domină mediul exterior printr'o viaţă puternic interioară. Pentru prima oară apare în structura lui sufletească eul şi conştiinţa cu scrupulele, remuşcările şi aspiraţiile sale, orgoliul omenesc se izolează şi trăeşte o viaţă proprie, departe de ordinile brutale ale unei naturi inerte. Omul îşi construeşte în el o a doua lume tot aşa de bogată, dacă nu mai bogată, cu probleme şi orizonturi noi. Şi el poate trăi adesea numai într'însa şi printr'însa, inventînd religiile, moralele şi artele.

Dar eliberarea omului de mecanismul determinat şi de poruncile tiranice ale mediului nu se efectuiază numai prin *interiorizare*. In domeniul gîndirii, al cunoaşterii el nu mai lucrează cu asociaţii ori cu instincte. Cu ajutorul judecăţii el poate *anticipa*, tot ce se petrece în jurul său. Ghicind mai dinainte, numai cu propriile sale mijloace, ceiace se va întîmpla, el săvîrşeşte indepen-

dentă și autonomia sa. El nu mai e țintuit, fascinat de ceiace îl înconjoară, așa cum e insecta de lumină sau fiara de pradă. Virtutea omului e prin excelență aceia de a creia. El nu copie prin imitație, ca animalele în cazul dresajului, anumite acțiuni stereotipe. Cum observă cu drept cuvînt Max Scheler, omul nu are față de mediu o atitudine *extatică*. „Animalul trăește în ambianța sa extatic ca și melcul în casa lui, a cărei structură o poartă cu dînsul oriunde merge" [1]. El nu se poate nici izola, nici opune mediului.

Legat de împrejurările exterioare la care răspunde imediat și mecanic, numai în ce privește conservarea sa, animalul nu poate considera decît un mediu *limitat*. Il interesează strict atît cît privesc trebuințele sale organice. Omul creind și alte trebuinți, consideră în știință, filosofie ori artă lucrurile și subt o prismă dezinteresată, *lărgește* mult orizontul său adesea până la proporții infinite. (M. Scheler, op. cit.).

Iată deci că sufletul omenesc nu e alcătuit numai în vederea adaptării la mediu din punctul de vedere practic. El nu e din ce în ce mai lipit de natură, ci, se poate spune, din ce în ce mai detașat. Cum vom vedea mai departe, evoluția sa sufletească nu se efectuiază numai ca un răspuns reflex ori mecanic la excitațiile care-i vin din afară, ori la cele care i le trimit dinăuntru trebuințele sale organice. Omul se autonomizează de practicitate și imperiul acesteia. Fără îndoială animalitatea din el persistă. Ea îi ajută să se adapteze, să poată trăi și încă să poată trăi mai bine. Dar paralel cu această funcție de preocupare practică pe care o are în comun cu alte viețuitoare, o alta se formează alături, funcție care îi dă tocmai caracterul său de om.

Omul rațional ca și „homo faber" sînt viziuni parțiale ale realității omului. Prin aceste caractere el nu s'ar deosebi, nu s'ar izola majestos în sînul naturii. Alte aptitudini marchează cu o stampilă definitivă rangul omeniei sale.

II

Din considerațiile critice de mai sus, calea către determinarea unei calități particular omenești se găsește deschisă. Nu vom găsi deci specificul omenesc pe drumul Biologiei și al apropierii între om și animal. Filozofiile, care studiază sau preamăresc

1 Max Scheler, Die Sonderstellung des Menschen, în colecția „Mensch und Erde", p. 195 și 193.

„Viața", (cu V mare), acele imnuri nostalgice către „elanul vital" nu ne vor da nici o soluție. Calea tocmai contrarie ne e indicată.

Cu cît înaintăm în scara zoologică, cu atît instinctul de conservare e mai puțin puternic. La început, la animale și omul inferior asigurarea existenței constitue unica, exclusiva preocupare. Nici o abatere cît de mică, nici o tendință cît de ușoară către acest lux suprem care e distracția față de nevoile noastre vitale. Urgența, impetuozitatea lor copleșesc organismele inferioare. Totul se întîmplă în linie dreaptă, într'un mecanism foarte simplu, a cărui roți sînt perfect ajustate, fără de greșală posibilă.

Intre aceste faze biologice și aceia a omului se interpune o radicală deosebire. Dependența de instincte și nevoi nu mai e așa de strictă. Omul poate privi cu imparțialitate propria sa soartă, adică reușește să se privească pe el însuși rece, fără părtinire, ca pe un obiect oarecare.

Apetiturile și înclinațiile violente sînt oprite sau privite în desfășurarea lor, ca fenomene demne de curiozitate. Omul încearcă să se cunoască, se domină, fură instinctului de conservare o parte din energia sa, sustrage elanului vital interesat și subiectiv o bună porțiune. Curentul vieții e mai slăbit. Dar omul, pentru prima oară în istoria evoluției spețelor, e capabil și de mai mult: el poate anihila însuși viața din el cu voință conștientă și cu matură reflecție. Pentru întâia oară un organism se abate astfel, de pe linia dreaptă a interesului vital. *Omul e primul animal absurd*, voesc să spun, singurul, căruia i se întîmplă să meargă contra instinctului de conservare.

Citeva observațiuni caracteristice mentalității omenești ne vor lămuri.

Se poate întîmpla animalelor să se omoare din greșală. O căprioară alungată se svîrle în apă ca să scape și se îneacă. Unii observatori ai psihologiei animale pot afirma că scorpionul atacat, cuprins de panică și poate de teroare își înfige pumnalul în cap și se auto-otrăvește. Aceste cazuri sînt exemple de erori ale apărării instinctive. Animalul cuprins de spaimă greșește, se zăpăcește, își pierde cumpătul și adesea se distruge în loc să se conserve. Sinuciderea ca un act de *opțiune conștientă* și deliberat voită, ca o soluție preferată față de o viață nesuferită e un act specific omenesc. Nu există precedent la animal. Oricare ar fi suferința lor, niciodată acesta nu va curma firul vieții oricît de mizerabilă, oricît de chinuitoare ar fi aceasta. Indărătnicia năzuinții

de a trăi cu orice chip, dă animalului o putere somnambulică, în această direcție. Un cîne lepros, bătut cu pietre de copii, mort de foame pe subt garduri va prefera totuși să trăiască. Numai omul își poate permite să aleagă între a fi și a nu fi, numai el îndrăznește să săcătuiască printr'un singur gest isvorul vieții, voința oarbă de a trăi.

Acest act radical contra vieții e relativ rar. Altele mai benine, care nu desființează complect sursa vitală, dar o diminuiază treptat, sînt cu mult mai frequente. Iată de pildă intoxicațiile stimulente. Omul știe perfect că opiumul, alcoolul, hașișul, morfina îl distrug. Și cu toată luciditatea, încă din timpuri imemoriale, asiaticul ca și europeanul alcoolic își oferă prin o iluzie trecătoare și o sinucidere deghizată. Ce face în timpul acesta instinctul de conservare? El e grămădit, înăbușit undeva și poruncile lui sînt neglijate și neascultate.

S'ar putea obiecta că aceste practici presupun o dezagregare a mașinii biologice, o oprire a mecanismului vital. Se sinucid ori măcar îngurgitează stimulente deprimații a căror funcțiuni psihice sînt degenerate. Un om perfect sănătos nu recurge la astfel de consolațiuni chimice, nici nu-și suprimă însuși viața. De ce să fundăm atunci caracteristica omului normal pe fenomene patologice? E ușor de răspuns că aceste obiceiuri sînt destul de generale ca să fie normale. Apoi ele au apărut întăia oară la om: aceasta însamnă că sînt strîns legate de structura omului, de alcătuirea lui sufletească, din moment ce animalele nu le cunosc; că sînt un efect al unor aptitudini care aici s'au realizat întăia oară și nu în altă parte. Aceste practici fac parte din natura omenească fiindcă sînt presupuse în ea, fiindcă sînt rezultatul lor.

Fără să ne oprim la aceste aspecte care pot fi considerate ca morbide, n'avem decît să trecem la o serie întreagă de alte practici caracteristice tuturor oamenilor fără distincțiune. De la canibalul care locuește platourile Australiei centrale și care crede în totemism și până la omul civilizat adept al unei secte creștine, toate riturile religioase presupun sacrificii și *ascetism*. Budismul merge așa de departe, încît printr'o înăbușire lentă a dorinților și tendinților, printr'o comprimare asfixiantă e vieții își prepară credinciosul către trecere în neant, în Nirvana. Riturile totemice recomandă și adepții primesc fără protestare mutilări, scrijălări, amputări de brațe, posturi îndelungate, sacrificii pe ruguri, autodafe-uri pentru fecioare ori copii etc. etc. Secta scopiților cere desființarea procreației, Moloch cerea copii. O altă sectă rusă își încerca credincioșii cerîndu-le să intre în foc și să se consume lent. Închipuiți-vă ascetismul miilor de anahoreți creștini care dor-

meau pe spini, se flagelau, interziceau comerțul sexual, beau apă și mîncau rar puțină pîne, ca să distrugă din ei orice impulsie vitală. Toate religiile pretind anihilarea sau măcar împuținarea forței vitale. Și totuși ele au fost considerate atîta vreme ca unicul talisman. Creștinismul merge direct contra oricărei afirmări prea puternice de energie. El prigonește toate succesele, puterea cași frumusețea, sănătatea cași averea. Toată tabla de valori, pe care omenirea a alcătuit-o în deplin acord cu succesul ascensiunii vitale, a fost sistematic și metodic combătută de creștinism. Niciodată nu s'a înregistrat în istoria civilizației o mai mare victorie contra imboldului către viață. Nici o religie n'a combătut mai radical instinctul de conservare și n'a însemnat un mai mare triumf contra voinții de a trăi. Și nici un fundator de religii n'a fost mai uman ca Crist.

Din punct de vedere strict biologic, creștinismul a însemnat maximum de absurditate. E explicabil astfel furia unui filosof ca Nietzsche care vedea în a sa „Wille zur Macht" idealul suprem al evoluției omenești. Nietzsche a denunțat degenerarea și decadența. El a arătat civilizațiile moderne ca perverse fiindcă încurajau prin morale ascetice ori molii, închircirea genului omenesc. Fiindcă punctul său de vedere pornea direct dela Biologie, toate valorile umane: fraternitatea, mila, abnegația, renunțarea i se păreau vitii de amurg. Nietzsche situa omul în seria animalică, îl identifica cu spețele zoologice anterioare lui și-i cerea numai o perfecționare de viață în plus. Era visul unui bolnav pe care-l rodea nostalgia sănătății depline, a energiei maxime. El nu putea înțelege că ceiace e uman nu poate fi zoologic și că rostul omului pe această planetă trebuia căutat exact la antipod. El n'a putut înțelege funcțiunea unic omenească a ascetismului. Opunîndu-se mereu realității prin acel *nu* cu care înfruntă mereu existența „omul e — după cum spune perfect Max Scheler, — ființa care, apăsîndu-și și reprimîndu-și impulsiile și tendințele și refuzîndu-le mereu, se comportă *principial ascetic*. Comparat cu animalele care spun mereu *da* realității, omul este acela care poate spune *nu* (Der Neinsagen-Könner), ascetul vieții, eternul protestant contra oricărei realități". [1]

Cei care nu simt însă nici un fel de tendință către religiozitate ne vor putea întîmpina spunîndu-ne că cele de mai sus nu-i privesc. Acestora le vom aminti o altă formă a absurdității biologice din om. Anatole France spunea unde-va că dacă intelectu-

1 Max Scheler, op. cit., p. 210.

alii s'ar înmulți lumea ar merge cu siguranță cătră pierea ei. Fiindcă, de fapt, ca să complectăm aforismul scriitorului francez, ce însamnă a fi sau a privi prin prizma intelectuală lumea? Însamnă pur și simplu a desființa trebuințile vitale și a le întocmi prin reprezentarea lor. In loc să mînînci, să faci dragoste, să lupți, însamnă a te închipui mîncînd, iubind, luptînd. Intelectualul înlocuește viața cu imaginea ei, trăind-o mental, interior, anticipat. Cărturarul deprins cu gîndirea, cu cetitul, cu viața interioară e ca planta de seră pe lîngă floarea de cîmp. Șuvoiul vieții se debilitează și scade prin lipsă de funcțiune. Senzațiile și acțiunile dispar fiindcă sînt înlocuite de reprezentări. A creia idei însamnă a rupe contactul cu realitatea, a idealiza, a te comporta gratuit, inactual —căci ideia e eternă—a nu ține samă de cerințele concrete și imediate. „Experiența realității așa cum ne-o oferă „reprezentările" nu e posterioară, ci anterioară lumii exterioare (der Welt nicht nach, sondern vor gegeben"). [1] Dar prin aceasta neglijăm condițiile realității cu care nu mai sîntem în strînsă legătură, ne îndepărtăm de adaptarea la prezent, ruinăm ceiace P. Janet numește „funcțiunea realului", devenim utopici, dezadaptați. Filozoful francez Jules de Gaultier a arătat concludent antinomia care există între instinctul de cunoaștere și instinctul vital. Ceiace cîștigă cugetarea și cunoașterea, pierde viața. Priviți-vă și cercați să vă analizați cînd faceți ceva; cu siguranță că actul va fi făcut mult mai prost. Sporul de gîndire și analiză e invers proporțional cu cel de spontaneitate și putere. Pe alte căi ajungem la aceiași concluzie: intelectualitatea e o scădere a vieții. G. Simmel a arătat că viața, ca să se poată cunoaște pe ea însăși, trebue mai întâiu să se amorțească, să se omoare. Pentru ca să se studieze, ea trebue să abată din cursul ei o șuviță importantă care să nu facă nimic decît să observe. Dar această șuviță e pierdută. Ca să se ridice deasupra ei, viața trebue să-și oprească cursul.

Cultura omenească nu se poate obține, decît atunci, cînd valorile noastre subiective, adică creațiunile noastre individuale sînt proectate departe de noi, obiectivate în afară așa ca să fie valabile și pentru alții. Fără o anumită *distanță* între ele și noi, nu poate fi vorba de o adevărată cultură, ci cel mult de o cultivare diletantă. Dar această îndepărtare a creațiunilor, credințelor ori sentimentelor noastre de noi, această distanțare le lipsește de

1 M. Scheler op. cit. p. 209.

căldura, de intimitatea pe care le-o dă mereu eul nostru. Proectîndu-le departe de noi ca să le obiectivăm și să le facem accesibile social, le răcim de căldura pe care le o insuflăm, le transformăm în lucruri moarte. Orice cultură conține în ea această tragedie: ori rămîne subiectivă și atunci nu se poate valorifica și exprima, ori tinde cătră obiectivitate și atunci își tae cordonul ombilical care o leagă de viața ce putem să-i insuflăm, se sclerozează, se osifică și moare. [1] Iată deci că și din acest punct de vedere intelectualismul nu se poate constitui fără să aducă concomitent cu el o criză de vitalitate. Și totuși, de cînd există omenirea cărturarii și cultura au fost preamăriți și salutați ca valoare supremă.

Dacă trecem din domeniul intelectual în cel moral, aceleași constatări se impun: instinctul de conservare e din ce în ce mai părăsit. Aproape toate virtuțile morale superioare sînt astfel alcătuite încît interesul nostru individual cade. Ce însamnă de pildă *sinceritatea* deplină? Înțeleptul Mr. Bergeret spunea că a cere unui om să fie complect sincer e cași cum i-ai cere să iasă în pielea goală pe stradă, adică să-și arate toate defectele și neajunsurile corpului și, în plus, să nu se poată nici măcar apăra de intemperii. Omul perfect deschis renunță la toate măștile care îl arată furios cînd nu e, calm cînd e încă și mai puțin, la toate acele minciuni și artificii care ne susțin în lupta pentru viață. Omul care nu vrea să joace cît de puțin roluri e complect dezarmat. Măștile sînt absolut necesare pentru a înșela adversarul. A le combate însamnă a te oferi victimă încă dela început. Simularea pentru om e ceiace e schimbarea culorii pentru cameleon. E una din subtilitățile caracterului care știe să înșele ca să poată triumfa.

Dar *dreptatea* supremă? Cel ce o preconizează cere oamenilor să se micșoreze în pretențiile lor, să-și reducă extenziunea vieții lor astfel ca să facă loc și altora. După Nietzsche, și cu drept cuvînt, ea e o amputare. Omul care vrea să fie drept e omul care-și sacrifică drepturile sale, adică omul care fiind puternic se face slab, se auto-mutilează.

Dar *eroismul sau curajul?* E infruntarea pericolului, expunerea directă a vieții sau măcar a fericirii pentru o abstracțiune, pentru o ipoteză sau pentru o iluzie.

Acolo însă unde se învederează mai bine fenomenul absur-

1 G. Simmel, Philosophische Kultur; Der Begriff und die Tragödie der Kultur, p. 223 și urm.

dităţii e în gustul pentru *obiectivitate*. Această calitate presupune un antrenament, un exerciţiu de înăbuşire zilnică a tuturor punctelor de vedere de amor propriu, de interes, de avantaj. E o *dezvitalizare* sistematică care se obţine cu aceleaşi mijloace şi cu o practică tot aşa de îndelungată ca şi Nirvana budistă; o anihilare metodică a eului şi a ambiţiilor sale. E o transformare complectă a obiectelor şi persoanelor din jurul nostru din *mijloace* pentru prosperitatea sau conservarea noastră în *scopuri* de cunoştinţă; e o intelectualizare excesivă a lumii, după care totul se transformă în obiect de logică. Intre noi şi lucruri se tae acea legătură care provoacă o atitudine. In lipsa acesteia, lucrurile ne apar amorţite, fără virtuţi interesante pentru viaţa noastră, simple fantome transformate în obiect de curiozitate ori de stadiu. Prin aceasta, fireşte, legăturile noastre cu realitatea sînt cu mult lărgite. Ele nu se mai reduc numai la ceiace ne profită sau ne ameninţă. Intregul mediu devine obiect de contemplare.

Insăşi unele din facultăţile noastre sufleteşti reuşesc să piardă legătura directă cu funcţia de adaptabilitate imediată. De pildă la ce serveşte o memorie excesivă, decît ca să ne lege de o serie de momente trecute, adică să ne îndepărteze de preocuparea prezentă, actuală a organismului? Sau raţiunea care judecă şi speculează în vid, pe deasupra realităţii, numai cu argumente formale? Cu atît mai mult se evidenţiază însă, în această direcţie rolul *voinţii*. Cînd voesc ceva nu mă las dus de impulsii, de dorinţe ori tendinţe. După cum a arătat W. James ceiace constitue caracterul principal al voinţii e faptul că ea merge în contra noastră, că învinge pornirile şi aplecările. Adevărata voinţă e o expiaţie, un ascetism, un sacrificiu. Omul cu voinţă de fer e acela care se învinge şi se domină, care-şi înfrînează slăbiciunile şi instinctele animalice. Astfel, oricum l-am privi, din toate părţile, omul ne apare ca desprins de interesele vitale, adesea combătîndu-le, ţinîndu-le piept, trecînd peste năvala lor.

Intr'un studiu, rămas neterminat, mi se pare, Max Scheler [1] ajunge la concluzia că există o gravă opoziţie între viaţă şi spirit, înţelegînd prin acesta din urmă structura sufletească aşa cum o

1 Ideile cuprinse în acest studiu, conceput acum cîţiva ani, erau încă de mult expuse în cursul meu şi în convorbiri cu prietinii, cînd a apărut articolul lui Max Scheler care conţine cîteva puncte comune, deşi altfel argumentate. In ce priveşte concluziile sale pesimiste ele se deosebesc, după cum se va vedea, radical de ale noastre.

are omul. După el progresul vieţii sufleteşti la om se face mereu, prin orice achiziţie, în dauna vieţii. Dela plantă la om psihicul trece prin cîteva etape. Cea dintăiu e aceia a unui impuls afectiv orb, difuz, prin care organismul îşi menţine şi apără viaţa. Vine apoi în a doua fază instinctul el însuşi strict legat de tendinţele organice. Urmează apoi memoria asociativă, care preface instinctul în senzul unei mai mari supleţi, dar care e tot sclavă pe deoparte mediului, pe de altă parte trebuinţilor noastre vitale. Omul, care constitue cea de a patra fază, cucereşte constituirea sufletească care se cheamă spirit (Geist). Acesta se caracterizează prin aceia că îşi creiază mijloace proprii independente de mediu. Prin raţiune care e instrumentul său el poate concepe obiectiv şi etern, pe deasupra unui anumit spaţiu şi a unui anumit timp. Prin aceasta însă spiritul ne dezactualizează şi ne face independenţi. Dar această independenţă însamnă în acelaşi timp şi o împuţinare a elanului nostru vital. In istorie se verifică acelaşi lucru, după cum a afirmat Hegel: raţiunea stîrpeşte barbaria şi starea de incultură. Victoria aceasta e însă scump plătită, fiindcă toate achiziţiile spiritului nu egalează forţa de viaţă primitivă pe care acesta a pierdut-o faţă de instinct.

Din toate acestea rămîne o nedumerire. Dacă e adevărat că omul e un animal absurd, dacă e adevărat că perfecţiunea sa mult glorificată se întoarce contra vieţii sale, se pune întrebarea, dacă nu cumva aceste progrese vor fi plătite, mai devreme ori mai tîrziu cu însuşi existenţa noastră. Nu cumva subtilizîndu-şi şi afinîndu-şi sufletul, omul merge cătră degenerarea sa totală? Astăzi, oamenii din speţa superioară sînt puţini. Rămîn încă mulţi în care domină animalul. Dar ce va deveni speţa noastră, mîne, cînd întreaga omenire se va umaniza? E permis să arborăm un pesimism total, consolîndu-ne cu celebra butadă: „apres nous le déluge"? Sau poate această opoziţie făcută vieţii are un senz ascuns şi o utilitate deghizată? Credem că da şi vom încerca îndată să indicăm ipoteza noastră. Omul pune vieţii din el o clipă zăgazuri, nu se lasă tîrît de şuvoiul ei. Bărbăteşte îi rezistă. Dar aceste zăgazuri nu urmăresc suprimarea vieţii, ci perfecţionarea ei.

III

Mecanismul sufletesc inferior e imediat. Descartes care identifica animalul cu o maşină, exagera, dar nu greşea prea mult. Reflexul şi în bună măsură instinctul sînt răspunsuri directe şi mecanice.

Apăsarea pe un buton care declanşează un mecanism şi pişcarea piciorului unei broaşte vor da cam aceleaşi rezultate. Legătura între cauză şi efect e maşinală şi imediată. Nimic nu se interpune între determinant şi determinat. Reflexul lucrează după aceleaşi legi de inerţie ori de mişcare ca un arc încordat ori ca un piston în funcţionare. Excitaţia fiind dată, răspunsul e previzibil şi fără întîrziere. El e proporţionat stimulentului iniţial fără putinţă de variaţie ori de surprindere.

Perfecţionarea vieţii sufleteşti se efectuiază printr'o *oprire* a funcţiunilor. Răspunsul nu mai urmează năpustit şi inevitabil. Se întîmpla ca excitaţia să se producă şi ecoul ei să nu se producă imediat. Iată, de pildă, trecerea dela faza reflexului la aceia a percepţiei. Percepţia e *o amînare* a reacţiei. Faţă de un anumit stimulent reflexul e instantaneu. Percepţia însă se opreşte o clipă şi senzaţia iniţială îşi mai adaugă pe lîngă elementele care-i vin atunci din realitatea exterioară, altele pe care le ia din memorie, adică din trecut. Numai după ce a recoltat această fuziune între senzaţie şi reprezentare memorială numai după aceia poate veni şi răspunsul. Pe măsură ce ne urcăm mai sus la fenomene sufleteşti superioare oprirea în loc a reacţiei, aşteptarea în vederea dării răspunsului e şi mai accentuată. Dacă percepţia e o amînare de o clipă, astfel ca reacţia să aibă timpul să-şi alieze măcar cîteva din amintirile care deţin experienţa trecutului; conceptul presupune o suspendare şi mai mare în ce priveşte reacţiunea noastră. Conceptul nu e numai o combinaţie de prezent şi trecut, dar o fuziune de elemente cu mult mai complexe, care se efectuiază după o întreagă serie de operaţiuni de abstracţiune şi generalizare. Iar judecata care e o legătură de concepte seriate după procedee de analiză şi sinteză presupune o aşteptare şi mai mare. Cînd reflectează, omul amînă răspunsul său la adaptarea la noua situaţie, până găseşte soluţia cea mai potrivită. Omul cu judecată nu se grăbeşte, nu e pripit niciodată. Cumpăneala sa reese din complexitatea operaţiei pe care trebue s'o îndeplinească înainte de a se pronunţa. Acelaşi lucru se petrece şi cu voinţa. Actul voluntar e totdeauna o alegere, o selecţie între mai multe elemente date, din care numai unul este favorizat. Voinţa e un rămăşag pe care-i facem asupra unei posibilităţi. Dar acest rămăşag (în senzul lui Pascal) ca să aibă loc, trebue mai multe posibilităţi, mai multe alternative. Spre deosebire de actul ideomotor ori senzorio motor, care nu e silit la opţiune, deoarece nu se prezintă decît o singură eventualitate, voinţa e un act deliberativ în care cîntărirea după diferite motive e de multe ori foarte lentă. Se consideră rînd pe rînd valoarea şi calitatea acţiunilor şi abia la urmă, această discuţie internă, foarte asemănătoare după părerea lui Pierre Janet cu o dezbatere parlamentară cu vot şi majorităţi, se pronunţă în favoarea unuia sau a altuia din elemente. Dar pentru aceasta trebue timp. Corelaţia între excitaţie şi răspuns, între senzaţie şi acţiune e suspendată, paralizată până la darea răspunsului. In actul voinţii, caşi al raţionamentului sînt ţinute în loc mai ales impulsiile, tendinţele, năzuinţele noastre organice, vitale care, ar voi să dea un răspuns imediat, în senzul conservării noastre individuale sau a egoismului nostru. Şi totuşi vedem că aceste porniri biologice sînt ţinute în frîu şi răspunsul nu e totdeauna exact pe placul lor. In general evoluţia sufletească de la inferior la superior e rezultatul unei amînări sau a unei înfrînări a instinctelor şi nevoilor organice imediate.

Această suspendare a răspunsului are fireşte o serie de avantagii: altfel nu s'ar fi produs. In primul rînd oprind în loc un moment reacţiunea, ea are posibilitatea de a se uni, de a cerceta şi alte elemente sufleteşti, cum e de pildă experienţa trecutului, consemnată în memorie. Se confruntă trecutul cu prezentul, cum se întîmplă chiar şi în percepţie pentru a se trage diferite concluziuni. Avînd astfel timpul să se unească şi cu alte elemente sufleteşti, impulsia iniţială devine un agregat mai bogat, un act sufletesc mai complect. Amînarea reacţiei face posibilă *complexitatea* actelor sufleteşti. In al doilea rînd o stare sufletească care nu se exprimă îndată, se adaugă alteia, colectează noi energii şi creşte încetul cu încetul în *intensitate*. Un pîrău zăgăduit din mersul său formează o masă de apă mult mai puternică. O pornire oprită se exprimă mai tîrziu cu mai multă intensitate. Tot ce se adună şi nu se risipeşte imediat creşte în forţă. Aşa s'a format fără îndoială noţiunea de *putere* care e la baza conduitei economice. Economia exterioară a bunurilor e o oglindire a ceiace se întîmplă în mintea noastră. Economia e o simplă prelungire a unei întocmiri psihice mai complexe. Renunţ să cheltuesc astăzi, pentru ca să pot cheltui mîne mai mult. Nu risipesc acum forţe neglijabile, ca să pot dispune de o avere care să-mi permită mîne să fac o acţiune mai decisivă. Avantajul e evident: ceiace nu pot să fac cu acţiuni mici şi repetate, pot face cu o singură acţiune mare. E o aritmetică inconştientă şi instinctivă care dă rezultate exce-

lente. Rezultatul obținut succesiv prin 2+2+2 e mult inferior aceluia obținut deodată prin 6. Numai economia face posibil progresul. Dar această conduită economică nu se poate face fără suspendarea reacțiilor sufletești.

De îndată ce omul învață să aștepte, adică să înfrîneze prezentul, el descopere o nouă dimensiune în timp care e *viitorul.* Actele sufletești oprite se adaugă, cresc și se proectează înainte. Invățînd să aștepte încă pe cele ce vor veni în urmă, omul își creiază o nouă perspectivă în timp, perspectiva ulterioară, adică viitorul. Economie și viitor sînt noțiuni aproape echivalente. Previzibilitatea a ceiace se va întîmpla mîne și prudența sau înarmarea față de ce va urma ulterior, e mobilul principal al conduitei economice.

Și atunci iată bilanțul obținut prin introducerea amînării acțiunii imediate: confruntarea cu trecutul și cu experiența lui și descoperirea unor acțiuni ce vor urma, deci obligația către previzibilitate. Așteptarea ne aduce nu numai o mai mare complexitate fiindcă utilizează și învățămintele trecutului, dar ne revelează o nouă viziune în timp, timpul înainte (pe care animalele nu-l cunosc) și corolarul său, înarmarea pentru aceste timpuri viitoare, adică economia și previzibilitatea.

Filosoful vienez Freud, atrăgînd atenția asupra fenomenului de refuzare și inhibție, asupra acelui faimos „refoulement" (Verdrängung) s'a gîndit că el e datorit moralei sociale care oprește din pudoare sau comoditate colectivă unele acte, în special instinctul sexual. Dar acest refoulement e cu mult mai universal decît a voit să-l prezinte însăși autorul său. Acest fenomen e numai un aspect al mecanismului sufletesc evoluat, o față a fenomenului de amînare și așteptare care a produs complexitatea actelor sufletești: raționament și voință și extensiunea ideii de timp la viitor și la conduita economică. In legătură cu această descoperire, a caracterizat Nietzsche omul ca pe „un animal care poate promite". Iată de ce fenomenul descoperit de Freud e așa de universal și așa de legat de atîtea aspecte sufletești ale vieții civilizate (și puțin frequent la primitivi) și iată mai ales de ce toate moralele și religiile recomandă cu insistență în canoanele și riturile lor *înfrînarea.* Omul impulsiv, grăbit, a fost considerat totdeauna, în toate civilizațiile ca inferior și primitiv. Din contra, omul serios, stimabil, înțeleptul e acela care gîndește încet, care cumpănește bine; omul ponderat e lăudat, omul precipitat e disprețuit. Cultura e stăpînire

și așteptare, impulsia e barbarie. Căci această înfrînare, dacă produce cîte odată, efecte triste cum sînt acle boli nervoase descrise de Freud, aduce de cele mai multe ori avantagii importante. Toate religiile și multe sisteme filosofice au recomandat nu numai înfrînarea, dar chiar și suferința.

Dela Buda și Hristos până la Schopenhauer, durerea a fost prezentată ca realitatea cea mai importantă a vieții. Religiile nu s'au mulțumit s'o constate ca pe o realitate evidentă, dar au recomandat-o credincioșilor ca salvarea supremă. Expiația și sacrificiul sînt mijloacele supreme de a aduce mîntuirea. Cei care preconizează suferința nu sînt, după cum cred epicureii, mistici, perverși, rătăciți, răutăcioși ori detracați. Căutarea permanentă a fericirii, adică abandonarea noastră în voia dorințelor și instinctelor, fără dominație de sine și fără inhibiție, ne-ar duce din nou la barbarie. Cîntarea suferinții are o semnificație mai importantă decît aceia de a fi o perversitate, algofilia misticilor creștini. După cum a arătat M. Scheler, suferința e sinonimă cu sacrificiul. Iar sacrificiul ne apare ca o opțiune între ceva trecător și mediocru și ceva statornic și superior. E *renunțare la parte pentru tot,* Intr'un organism, sacrificiul înseamnă amputarea unui membru pentru a salva viața întregului. Un chirurg tae o mînă sau un picior ca să salveze corpul întreg. In timpuri grele pentru o societate se renunță la viața cîtorva indivizi ca să poată scăpa grupul social întreg. Deasemeni moartea indivizilor n'are alt senz decît salvarea speței. Și orice sacrificiu e o „moarte în mic", o moarte a părților pentru conservarea totului. Dacă considerăm lucrurile evolutiv, orice transformare către progres, orice năzuință către mai bine, presupune sacrificiul, moartea formei actuale, desființarea trecutului [1]. Cu cît un organism e mai superior, cu cît evoluiază mai mult către perfecțiune cu atît el are nevoe de mai multe amputări. „Iubire, moarte, durere, corelație și prosperitate a organismului prin diferențiere și integrare (adică Evoluție), toate constituesc în sfera existenței vitale, un grup necesar și indisolubil de circumstanțe și împrejurări". [2] Același lucru și în istoria civilizației.

Cu cît diferențierea e mai puternică, cu cît oamenii sînt mai legați unul de altul, cu cît cultura e mai înaintată, cu atît omul e mai expus, în sînul celor mai strălucite civilizații, durerii și

1 Marx Scheler, Moralia, Vom Sinn des Leides, p. 51—57.
2 Scheler, op cit. p. 57.

suferinţii. Rousseau a observat cu adîncime că civilizaţia e aducătoare de nenorocire.

Cu cît perfecţiunea organică a grupului social e mai mare, cu atît şi suferinţa e în creştere. Blîndul Jean Jacques a avut dreptate să denunţe acest rău organic al culturilor rafinate şi complicate. Şi totuşi progres fără suferinţă nu e posibil. Conservarea indefinită a aceleiaşi stări poate evita durerea. De îndată ce începe schimbarea, dezadaptarea aduce numai decît suferinţa. Progresul e o rupere de adaptare, un pericol, o durere. Ca să schimbăm obiceiurile şi deprinderile pentru a căpăta altele trebue să desfiinţăm din noi atîtea stări comode şi plăcute! Orice noutate e un chin. Tot ceiace e schimbat, tot ce necesită o readaptare presupune suferinţă şi luptă.

Dar dacă omul ar refuza schimbarea şi progresul în numele suferinţii, speţa ar pieri. Trebue să vină cineva care să explice avantajul ultim al progresului, avantaj ascuns şi greu de înţăles pentru omul simplu. Aici au intervenit religiile făcînd apologia suferinţii, al cărei adevărat senz e de a fi o gimnastică întreţinută de morala popoarelor în vederea achiziţionării perfecţiunii şi progresului. William James, cu fineţa sa psihologică ne arată că cel mai bun mijloc de a putea contracta noi deprinderi, constă în a face în fiecare zi ceva neplăcut, un sacrificiu inutil, o antrenare gratuită la suferinţă, pentru ca momentele decisive, hotărîrile mari să nu ne găsească nepregătiţi. Tot aşa religiile şi moralele ne recomandă mereu cultivarea durerii, cu scopul de a întreţine în noi elasticitatea necesară pentru a suporta dezadaptările, renunţările şi sacrificiile pe care le presupune progresul. Iată pentru ce omul trebue să fie absurd, întreţinînd gustul pentru dezagreabil şi penibil. Cînd se realizează o nouă descoperire se produce o dezorganizare momentană care, prin raport cu prezentul, pare absurdă.

Dar ceiace e absurd azi, poate deveni realizabil mîne. Toate inovaţiile artistice, morale, ştiinţifice par la început imposibile, ridicule, penibile. Cu încetul însă se încetăţenesc. Omul are oroare naturală şi instinctivă pentru noutate. Lăsat la dispoziţia pornirilor sale naturale, el ar fi rămas ca şi primitivii Australiei, milenii în aceiaşi stare de amorţire. El însă trebue să aibă preferinţa absurdă care întreţine căutarea, nemulţămirea faţă de ceiace pare bun astăzi, dar care va deveni insuficient mîne. A nu mai fi mulţumit, a renunţa la tihna care ţi-o dă putinţa de a trăi liniştit, conservator, idilic, comod, asigurat, pare absurd şi totuşi aici, în această fecundă demenţă, stă tot progresul omenirii. De aici acel straniu „gout du malheur" al tuturor novatorilor. De aici acea ură şi rancună socială a tuturor membrilor unei societăţi, contra unui îndrăzneţ inept care le-a stricat liniştea şi comoditatea, de aici martirajul tuturor mucenicilor noutăţii şi schimbării. *A fi absurd înseamnă a fi progresist.* Progresul e dizolvarea treptată a imposibilului în porţiuni succesive, e, cu alte cuvinte, realizarea absurdului. A te măsura cu greutatea invincibilă de azi, a căuta să treci prin curaj inconştient peste toate piedicile, e considerat de multe ori ca o nebunie. Şi totuşi numai prin astfel de nebunii se fecundează viitorul.

Multe din aceste temerităţi par la început gratuite, adică lipsite de folos şi de eficacitate. Expediţii la poluri, trecerea oceanelor în barcă ori în aeroplan, acţiuni fără scop, cîţi le-au considerat simple acte de nebuni! Dar autorii lor, fascinaţi de propriul lor sacrificiu, le cunoşteau instinctiv un rost. Căci numai dificultatea dă tăria. Probabil făcînd aluzie la aceste tentative al căror rost nu se vede dela început, la această nebunie sublimă a tuturor curajurilor fără utilitate, Goethe a spus: „Gloria ta constă în a nu reuşi". „Căutările nebuneşti sînt rude cu descoperirile neprevăzute. Rolul inexistenţei există; funcţiunea imaginarului e reală, şi logica pură ne învaţă că falşul implică adevăratul. Se pare deci, că istoria spiritului se poate rezema în aceşti termeni: Spiritul e absurd prin ceiace caută, e mare prin ceiace găseşte". [1] Toate visurile şi utopiile noastre îşi au realitatea lor.

„A căuta să influenţăm pe alţii dela distanţă, a fabrica aurul, a transmuta metalele, a ne deplasa în mediuri interzise speţei noastre, a vizita astrele, a realiza mişcarea perpetuă şi mai ştiu eu ce,—facem atîtea visuri încît lista lor poate fi infinită. Dar ansamblul acestor visuri formează un straniu program, a cărei urmărire e legată de însăşi istoria oamenilor. Tot ce numim civilizaţie progres, ştiinţă, artă, cultură se raportă la această producţie extraordinară şi depinde de ea în mod direct. Putem spune că toate aceste visuri se leagă de condiţiile date existenţei noastre finite. Sîntem o speţă zoologică care tinde prin ea însăşi să varieze domeniul său de existenţă şi s'ar putea forma o tablă, o clasificaţie sistematică a visurilor noastre, considerînd pe fiecare din ele ca îndreptat contra uneia din condiţiile esenţiale ale vieţii noastre. Există visuri contra gravităţii, visuri contra legilor mişcării. Sînt altele contra spaţiului şi contra duratei. Darul ubicuităţii, al profeţiei, apa de Jouvence au fost visate şi mai sînt încă şi azi subt nume ştiinţifice.

1 Paul Valéry, Variété, p. 129.

Există visuri contra principiului lui Mayer, şi altele contra legii lui Carnot. Sînt altele contra legilor fiziologice şi altele contra datelor şi facultăţilor etnice: egalitatea raselor, pacea eternă şi universală sînt dintre acestea... Vreau să spun că omul este în mod necesar şi fără de încetare *opus la ceiace este* prin grija *a ceiace nu există* şi că face să se nască cu greutate sau cu geniu ceiace trebue, pentru ca să dea visurilor sale puterea şi precizia realităţii şi, pe de altă parte, pentru a impune acestei realităţi alterările veşnice care o apropie de visurile sale. Celelalte vieţuitoare nu sînt împinse şi transformate decît prin mediul exterior. Ele se adaptează, adică se deformează ca să-şi conserve caracterele lor esenţiale şi astfel se menţin în echilibru cu starea mediului lor. Ele n'au obiceiul, după cît ştiu, de a rupe în mod spontan acest echilibru, de a părăsi, de exemplu, fără motiv, sau obligaţie, sau fără o necesitate exterioară clima la care s'au deprins. Ele caută binele în mod orb; dar nu simt înţepătura acestui *mai bine* care e duşmanul binelui şi care ne invită să înfruntăm răul.

Dar omul conţine în el însuşi ceiace îi trebue ca să rupă echilibrul. El conţine ceiace îi trebue ca să se nemulţumească de ceiace îl mulţumea. El nu formează *un sistem închis* de trebuinţi, de satisfacţii, de nevoi. Abia corpul şi foamea sa sînt astîmpărate, că în adîncul său ceva se agită, îl chinueşte, îl iluminează, îl comandă, îl înţeapă, îl conduce în mod secret. E spiritul... 1

Acesta e omul, neînţeles şi totuşi clar. Ambiţia lui poate părea deşertăciunea, amărăciunea şi neantul. Dar aceasta face măreţia şi gloria sa. Acesta e omul şi aceasta e desrobirea lui de Biologie şi de interesul ei vital. Cetiţi acum un roman de Dostoiewsky şi veţi înţelege poate mai bine nebunia unora din eroii săi. Toată lumea consideră pe unii Ruşi dementi, dar nimeni nu spune că nu sînt cei mai umani. Ce înseamnă aceasta? Că fără voe, chiar oamenii de bun simţ identifică absurditatea şi omenia. Şi nu greşesc. Greşesc numai filosofii vieţii, adoratorii instinctelor şi ai pornirilor bestiale, adepţii lui Bergson şi James, debili şi rachitici fără temperament, care visează mereu la deliciile brutei, obligînd omul să copieze destinul animalelor.

A. Gide a spus: „L'homme est le seul animal capable d'une action gratuite". Cu siguranţă. Şi numai aceasta îi dă dreptul la supremaţia şi la splendida lui izolare.

Mihai D. Ralea

1 Paul Valéry: Variété. p. 35—37.

Origina economiei de credit din Romînia

CAP. I

Despre economia de credit şi fazele sale de evoluţie

Economia noastră naţională nu este străină de fenomene de credit chiar din veacurile ei cele mai îndepărtate. Ele au fost însă până pe marginea veacului al XIX-lea aproape numai de tipul cel mai simplu, cum sînt împrumutul de bani şi vînzarea pe credit. Cazuri de acest fel găsim încă din epoca fundării principatelor, ca de pildă, împrumutul pe care în 1388 Petru Muşat îl acordă lui Vladislav Iagello, multiplele împrumuturi particulare interne din timpurile următoare, realizate în cea mai mare parte pe garanţii reale, ca şi numeroasele tranzacţii de valori imobiliare efectuate pe credit. Cîteodată se întîlnesc şi fenomene de un tip relativ superior, produse prin relaţiile domnilor şi ale unor boieri cu marile bănci din Apus, însă aceste cazuri ocupă în procesul circulaţiunii un loc prea restrîns, pentruca împreună cu celelalte şi cu unele interne mai deosebite, cum sînt titlurile la purtător, să ne dea dreptul de a vorbi despre o economie de credit. Economia noastră de schimb nu intră efectiv în faza economiei de credit, decît în ultimile decenii ale veacului al XIX-lea, fiind precedată cîteva decenii de o epocă pregătitoare, şi de care avem să ne ocupăm în paginile următoare.

Privită în întreg complexul său, economia de credit este o formă a economiei de schimb şi urmarea unui nou şi dominant mod de circulaţie al valorilor. Spre deosebire de circulaţia pe bani ghiaţă, schimbul pe credit presupune în realizarea unei tranzacţii două momente deosebite şi depărtate în timp, unul al predării ori

primirii de fapt sau de drept al bunului şi altul al prestării echivalentului său. După felul tranzacţiilor diferă şi creditele; în fond însă toate actele circulaţiei păstrează aceiaşi natură. Marx are perfectă dreptate cînd spune că între împrumutul de bani şi vînzare nu-i decît o deosebire de formă fără nici o importanţă. Singura deosebire este că împrumutul e un tip de „exploatare secundară". In raport cu speciile creditului, există în societatea capitalistă un sistem de instituţii menit a garanta siguranţa, accelerarea şi generalizarea acestui mod de circulaţie. O economie modernă, complectă de credit, posedă după Sombart [1], trei serii de instituţiuni menite a răspunde acestei chemări, şi care prin funcţionarea lor exercită o influenţă însemnată şi asupra formării capitalului. Acestea sînt :

1) băncile,
2) hîrtiile valori şi
3) mijloacele de plată fără intervenţia monetei.

Băncile, institute mijlocitoare de credit „care pe deoparte dau credit, iar pe dealtă parte îl iau", sînt dintre cele dintăiu mijloace ale realizării economiei de credit. După speţa operaţiilor cărora se dedică, băncile moderne se pot împărţi în mai multe categorii ca: ipotecare, de scont şi circulaţie, etc. deşi astăzi băncile consacrate unui singur gen de operaţii, de pildă credit ipotecar, sînt rare.

Hîrtiile valori *reprezintă obligaţii „incorporate", şi „obiectivizate" în anume titluri.* O importanţă specială, tot după criteriile lui Sombart, au hîrtia monetă, bancnota, poliţa îndosată (girată), acţiunea, obligaţia simplă şi cea ipotecară, (bineînţeles titlurile de credit nu se reduc numai la acestea). Toate hîrtiile valori curente în economia capitalistă sînt rezultatul unei mecanizări a relaţiilor de credit. Aceasta înseamnă că titlul nu mai reprezintă o relaţie personală între un debitor şi un creditor, cunoscuţi unul altuia, ci el este purtătorul unei obligaţii abstracte. Astfel poliţa îndosată, care e în acelaşi timp un instrument de credit şi circulaţie, nu reprezintă nici o relaţie personală între debitorul tras şi posesorul ei. Acestea sînt, de cele mai multe ori, două persoane complect străine una de alta, căci chiar dacă iniţial a existat un raport oarecare între creatorii poliţei, prin negocierea ei trasul acceptant este obligat faţă de oricine s'ar prezenta la achitare. Einert este socotit cel dintăiu jurist, care în lucrarea sa „Das Wechselrecht nach dem Bedürfnisse des Wechselgeschäfts im neunzenthen Jahrhundert" apărută în 1839 a enunţat această concepţie devenită astăzi dominantă.

Mijloacele de plată fără intervenţia monetei sînt: girul în bancă, virimentele de fonduri (scont, Clearing) şi poliţele. Toate trei sînt operaţii cunoscute, ceiace ne scuteşte de nevoia de a mai insista asupra lor. Ele complectează sistemul de instituţii ale creditului capitalist, şi anume am recurs la liniile generale ale descrierii

1 W. Sombart, Das Wirtschaftsleben im Zeitalter des Hochkapitalismus, I[2], München, Leipzig, 1927, p. 173 şi urm., referitor la tot ceiace urmează: enumerarea şi sistematizarea instituţiilor creditului capitalist.

lui Sombart, pentrucă acesta nu se pune decît din punctul de vedere al unei economii de credit pe deplin formate. In acest stadiu de dezvoltare au ajuns până astăzi numai puţine ţări, şi printre acestea locul prim se cuvine Germaniei şi Angliei. Căci, după cum reese din însăşi enumerarea instituţiilor principale de credit, nu-i suficient ca schimbul să se realizeze pe baza unui titlu fiduciar, pentru a conchide că ne găsim într'o deplină economie de credit. Admiţînd această concluzie ar însemna că toate statele care se găsesc astăzi în regimul cursului forţat al monetei lor hîrtie, trebue să se găsească din acest punct de vedere, pe o treaptă superioară, statelor care nu au curs forţat şi au o circulaţie metalică abundentă. Desigur că o atare concluzie ar fi dezminţită dureros de realităţi. Ceiace îndrituește erarhizarea pe o treaptă mai înaltă sau mai joasă a diverselor economii de credit, este numai gradul de dezvoltare al întregului sistem de instituţii, menit a pune în funcţiune, garanta şi generaliza acest mod de circulaţie.

Este drept că prin infiltrarea forţată a unor instituţii de credit, ca aceia a hîrtiei monete, economia întreagă de credit înregistrează un salt mai departe, atît în ceiace priveşte structura modului de circulaţie cît şi influenţa pe care o exercită asupra mentalităţii economice. Dar aceasta, repetăm, nu-i nici mijlocul unic şi *nici cel decisiv de a trece o economie de schimb dela faza bănească la acea fiduciară.* Căci dezvoltarea întregului sistem de instituţii ale creditului atîrnă de dezvoltarea producţiunii, după cum şi sistemul de credit influenţează hotărîtor modul de producţie. Numai uriaşele proporţii ale producţiei capitaliste au dat această extindere creditului, introducînd atîtea modificări şi inovaţii în tehnica sa. „Sistemul de credit—spune Marx—reclamă monopolul mijloacelor de producţie socială (în forma capitalului şi a proprietăţii funciare) în mînile particularilor şi pe deoparte el însuşi este o formă imanentă a producţiunii capitaliste, iar pe dealtă parte o forţă a dezvoltării sale către cele din urmă forme superioare posibile" [1]. Dar între perspectivele de progres ale producţiunii şi cele ale creditului este o profundă deosebire. Tehnica producţiei capitaliste oferă posibilităţi extraordinare de mărire a cantităţii mărfurilor. In unele ramuri ale industriei, marginile producţiei posibile sînt aşa de îndepărtate încît s'a creiat iluzia putinţei de a se obţine cantităţi infinite. Creditul are limite mult mai restrînse. El stă în permanenţă legat de cantitatea metalului nobil, care a rămas până acum oriunde temelia întregului său sistem de instituţii [2]. Pentru aceasta producţia nu se poate dezvolta atît cît i-ar permite tehnica şi capacitatea de consumaţie a societăţii capitaliste. Toate încercările regimului capitalist de a înlătura această piedică au rămas fără rezultat. „Bariera metalică, obstacol real şi totodată fantastic

1 Karl Marx, Das Kapital, Ed. II, Hamburg, vol. III[2], 145.
2 W. Sombart, op. cit. 180.

al creşterii bogăţiei şi mişcărilor sale"[1] rămîne mereu. Momentele de criză ale creditului, cînd toate titlurile sale tind să se transforme impetuos în aur ori argint, arată că uzurparea rolului monetei metalice este numai aparentă[2].

Situaţia rezervei numerarului unei ţări, deci implicit a economiei monetare şi aceia a capitalului său bănesc care reprezintă cuantumul acestei rezerve destinat producţiei şi circulaţiunii, sînt chestiunile fundamentale care trebuesc examinate în orice cercetare referitoare la origina ori dezvoltarea unei economii de credit. Ele se pun mai ales cu prilejul cercetării originei unei economii de credit, căci din cercetările ştiinţei economice s'a putut precis stabili că trecerea dela faza economiei băneşti la acea fiduciară, s'a efectuat numai atunci cînd au existat în prealabil anumite condiţiuni, peste tot strîns legate cu fenomenele relevate mai sus, şi cînd o serie de factori uneori identici, alteori variabili dela epocă la epocă şi ţară la ţară, au acţionat asupra acestor împrejurări, făcîndu-le să împingă economia de schimb către economia de credit.

La origina unei economii de credit vor trebui deci neapărat deosebite două faze:

1) Faza de pregătire şi
2) Faza de introducere.

In cea dintâiu, *prin acţiunea unor anumiţi factori*, se prepară terenul şi se crează o anumită mentalitate, astfel ca să poată prinde instituţiuni de credit în genul celor indicate mai sus. In cea de a doua, aceste instituţiuni devin realităţi, desigur treptat, însă avînd o funcţiune oarecum organică unele faţă cu altele, creind un sistem. Cercetarea originii unei economii de credit, trebue să înceapă deci cu prima fază. Ea singură poate să ne facă să înţelegem cauzele şi împrejurările dezvoltării sistemului de credit capitalist, oricît de rudimentar ar fi dînsul şi ori unde s'ar fi produs.

Momentul istoric al începutului economiei de credit variază dela ţară la ţară. Pentru ţările cu un vechiu regim capitalist, el este întotdeauna în urma unui anumit grad de dezvoltare al producţiunii, iar în ţările intrate recent în procesul capitalist, el este aproape întotdeauna foarte apropiat celor dintâiu simptome mai accentuate de producţie capitalistă.

In Apus schimbul înregistrează din veacul al XVII-lea fenomene caracteristice economiei actuale de credit. Astfel sînt, după cercetările lui Sombart, fondarea marilor societăţi comerciale pe principiul societăţilor moderne pe acţiuni, girul bancar, poliţa îndosată. Ele se înmulţesc şi se complică la sfîrşitul perioadei de formare a capitalismului, care se prelungeşte până pe la jumătatea veacului al XIX-lea. In această epocă găsim o mare răspîndire a societăţilor pe acţiuni, comerţ de bursă, comercializarea şi „bursificarea"

1 K. Marx. op. cit. III², 113.
2 Ibidem, 112—113.

vieţii economice, încorporarea creditului în hîrtii-valori, hîrtie-monetă şi bănci moderne de credit[1].

Procesul desăvîrşirii economiei de credit a durat deci în Apus aproximativ trei veacuri, continuînd şi înregistrînd forme superioare chiar în vremea noastră.

Ţările din Europa sud-răsăriteană, caşi toate celelalte intrate mai tîrziu în faza capitalistă, au beneficiat şi în această privinţă de experienţa Apusului. Ele au adoptat rezultatele acestuia, acomodîndu-le intereselor şi condiţiilor locale, încît au fost scutite de îndelungata evoluţie a ţărilor apusene. Dar faptul de a nu fi trăit toată experienţa acestora, le-a adus în schimb şi prejudicii, printre care fragilitatea creditului lor stă în primul plan.

Oricare ar fi fost aceste ţări şi oricît de rapid s'ar fi efectuat indigenizarea celor mai de samă instituţiuni de credit, aceasta nu s'a făcut decît treptat şi în limita nevoilor producţiunii. Economia ţărilor romîne n'a derogat dela aceasta. Instituţiile de credit s'au introdus progresiv, începînd cu cele mai simple ale sistemului tip capitalist, după ce în prealabil toate condiţiunile necesare preexistau şi se produsese pe deaîntregul acţiunea acelor factori chemaţi să fecundeze economia de credit, adică după ce se consumase faza pregătitoare.

CAP. II

Condiţiile necesare pentru formarea economiei de credit.

Formarea unei economii fiduciare reclamă un anumit grad de dezvoltare a întregei organizaţiuni economice dintr'o ţară şi o mentalitate specială acestui sistem de circulaţie. Realizarea acestei stări de lucruri, cel puţin în parte, aparţine după cum spuneam fazei pregătitoare.

Cea dintâiu fază din existenţa unei economii de credit se caracterizează prin aceia, că economia generală implică anumite condiţiuni de producţie şi circulaţie şi acţiunea unor factori, al căror rezultat nu poate fi altul decît introducerea efectivă, bine înţeles treptată, a diferitelor instituţiuni de credit, care alcătuesc organizaţia creditului actual.

In examinarea fazei de pregătire a economiei noastre fiduciare vom avea deci de cercetat pe rînd condiţiile prealabile şi factorii a căror acţiune a provocat introducerea acestui nou mod de circulaţie şi toate urmările lui.

Ţinînd samă numai de situaţia ţărilor romîne, în care dealtminterea se repetă aproape pe deaîntregul din acest punct de vedere, fenomene petrecute şi aiurea, aceste condiţiuni se pot reduce la:

1) Dezvoltarea economiei monetare şi
2) Insuficienţa capitalului agrar şi comercial.

1 W. Sombart, Der moderne Kapitalismus. II¹ 12—13.

1. Dezvoltarea economiei monetare

O economie bănească dezvoltată este o condiție indispensabilă succedării economiei de credit. „Moneta fiduciară provine direct din funcțiunea banului ca mijloc de plată. Titlurile reprezentînd datoriile mărfurilor vîndute circulă şi ele transferind creanțele la alte persoane". [1] Este deci neapărat necesar ca anterior circulării titlului de credit care exprimă o valoare derivată, valoarea mărfii să fi fost măsurată cu o unitate oarecare. Dar această unitate nu poate fi alcătuită decît tot dintr'o valoare intrinsecă, căci altminterea schimbul inițial nu s'ar fi putut efectua. Aceasta o face din mari depărtări metalul prețios.

Titlul de credit, ca instrument de circulație, este un locțiitor al monetei metalice şi pentru ca în momentele de criză să-şi poată lua locul adevăratul titular, reclamat de pretutindeni, toate băncile de emisiune îşi îngrămădesc în pivnițî milioane în aur. [1] Pentru a-şi găsi un înlocuitor, chiar temporar, banul metalic trebue să fi ajuns în situația ca societatea să-i folosească toate posibilitățile sale. Economia bănească, fază a schimbului, în care moneta metalică îşi pune în valoare întregul· său complex de funcțiuni, trebue să fi ajuns dacă nu la o deplină dezvoltare, dar la un moment al evoluției sale cînd acest fapt este foarte apropiat.

După cum am arătat în altă parte, [2] în principatele romîne exista o veche, desigur incomplectă, economie bănească, care poseda însă facultatea de a se dezvolta mereu. Veacul al XIX-lea aduce o importantă contribuție în acest senz, marcînd o tendință progresivă cu cît ne apropiem de sfîrşitul său. Dintre împrejurările care conlucrau la desăvîrşirea economiei băneşti sînt de semnalat două mai principale:

a. evoluția modului de plată al rentei şi

b. presiunea comerțului extern.

Incă dela începutul acestui veac se manifestă prin unele părți, tendința ca țăranii să achite în bani slujba ce o datorau boerului. Faptul căpătase proporții serioase, căci numai astfel se poate explica dece Regulamentul Organic, care în spiritul inițiatorilor săi trebuia să acorde ceva avantagii şi țăranilor, dă acestora dreptul

1 „Aurul şi argintul există în mod social ca ceva lucru, marfă, pe lingă şi in afara elementelor reale ale bogăției sociale. Atita timp cit producția işi urmează drumul, aceasta se uită. Creditul, o altă formă socială a bogăției, înlocueşte moneta metalică şi îi usurpă locul. Numai credința în caracterul social al producției face ca banul să apară ca ceva trecător şi ideal, ca simplă operă a imaginației. Insă din moment ce creditul este sdruncinat, şi aşa ceva se intîmplă întotdeauna în ciclul industriei moderne, toate bogățiile reale trebue să se transforme in bani, aur şi argint, ceiace e o exigență care reese în mod necesar din însuşi sistemul capitalist. Şi tot aurul şi argintul care trebue să satisfacă această înspăimîntătoare pretențiune se acumulează cu milioanele în subsolurile băncilor". K. Marx, Das Kapital. III^{1}. 112—113.

2 Probleme monetare din trecutul economiei noastre naționale, Viața Rominească, 1927—1928.

de a-şi achita munca în bani. Consecințele acestei dispozițiuni sînt nespus de fecunde şi una dintre ele se leagă direct cu economia bănească. Dar mai nainte de toate țăranii aveau putința de a evita prestarea zilelor de slujbă în natură, a acelor zile „lungi cît luna", şi de a-şi ameliora întrucîtva situația. Sistemul de a se fixa oficial, fireşte tot de boieri, prețuri legale la muncile cîmpului, împiedica în parte speculația, cu ocazia transformării zilelor de slujbă în bani. Pe lîngă această ocazie, cînd țărănimea era împinsă de propriul ei interes să recurgă la o producție de schimb pe bază de monetă metalică, noul drept agrar mai oferea una, atunci cînd o obliga să posedă bani ca mijloc de stingere a unor obligații. Astfel despăgubirile şi sancțiunile în materie de strămutare trebuiau achitate în bani şi desigur că şi pe această cale, dată fiind frecvența strămutărilor, s'a adus un sprijin efectiv monetizării relațiilor de schimb ale țărănimii.

După cum se ştie,—fără însă a se fi tras din acest fapt nici o concluzie privitoare la evoluția economiei noastre,—boerimea munteană a dus o luptă înverşunată, chiar din primii ani ai aplicării Regulamentului, în contra facultății legale a țăranilor de a-şi transforma slujba în bani. Inverşunarea boerească devenea şi mai mare, dacă ținem sama şi de împrejurarea specială economiei noastre din acea vreme, care dădea produsului muncii o estimare mai mare decît cea normală, *față de forța de muncă*, pe lîngă faptul că transformarea slujbei în bani lipsea boerimea de posibilitatea exploatării muncii dincolo de limitele legale

Proprietarii ar dori ca prețurile zilei de muncă să fie aşa de mari încît „să amenințe şi să supue pe locuitori la muncă" [1], dorință peste putință de îndeplinit din cauza adoptării unui preț oficial, după media curentă. In 1843 boerii munteni cer Domnului ca măcar jumătate din zilele de lucru să le fie plătite în forță de muncă [2], pentrucă altminterea țăranii „să lasă mai mult lenei". După părerea unei comisiuni boereşti de anchetă, aceasta ar fi chiar în interesul lor, căci „munca este moneta cea mai curentă cu care (țăranilor) le place să plătească mai bine" [3]. „De aceia îi şi vedem dîndu-o cu mulțumire şi, ca dobîndă la împrumutările ce face, ca plată la cumpărări cînd sînt cu soroc de plată, cu un cuvînt la toate daraverile", spune cu cinism în 1857 Barbu Catargiu [4]. Probabil că dorința de a realiza cît mai complect acest interes, determină reprezentanții aceleiaşi clase boereşti ca în 1852, să ceară consacrarea obligațiunii pentru țărani de a presta întreaga slujbă în muncă, invocîndu-se de această dată şi marile interese ale țării, „fiindcă numai munca pămîntului este adevăratul izvor de bogăție şi fericire..." [5].

1 Analele parlamentare ale Rominiei XII^{1} 361.
2 Ibidem, XI^{1} 361, 362, 376, 377.
3 Hurmuzaki, XVIII, 283.
4 Acte şi legiuiri privitoare la chestia țărănească, I^{1} Buc., 1908, 365.
5 An. Parl. Rom. XVII^{1}, 142.

Insuccesul acestei lupte nu trebue atribuit rezistenței Domnilor, care se opuneau la îndeplinirea pretențiunilor boerești, ci mai ales împrejurărilor economice, care creiau o nepotrivire între modul de producție și acest sistem de plată al rentei. Producția agricolă a principatelor încă de înaintea Regulamentului se îndrepta vertiginos către piață. Marea exploatare agricolă, și pe lingă dînsa cea mijlocie și cea țărănească, se transforma într'o producție de mărfuri. Ori marfa obținută prin cultura solului, transportată pe piață, este întotdeauna generatoarea unei rente în bani. In analiza pe care Marx o face asupra evoluției rentei, el observă judicios că „renta nu poate ajunge rentă în bani, decît numai în producția de mărfuri și mai ales în producția capitalistă, și ea se dezvoltă în același măsură în care producția agricolă devine producție de mărfuri"[1]. Dar pentru ca acest proces să poată avea loc, trebue să existe un comerț oarecare, un început de industrie, dar mai ales o circulație monetară[2]. Lupta proprietarilor era deci o luptă pentru crearea unui antagonism. Producția de mărfuri aducea împrejurări pe care nu le putea înlătura nici o pretențiune care ar fi putut-o stingheri și nici o piedică ce i s'ar fi pus în cale. Din ansamblul acestor consecinți, circulația bănească avea cea dintăiu de cîștigat, iar noul drept agrar, care creia cadrul juridic și normele obligatorii ale direcțiunii producției, se afirmă ca un pivot puternic al economiei bănești, pe care o împingea către trepte din ce în ce mai înalte.

Presiunea comerțului extern, exercitată prin introducerea unor cantități din ce în ce mai mari de marfă, pentru plata cărora se cereau bani, exportul din principate și el în mare creștere, aducător de numerar, speculația de monete practicată de zarafii și bancherii indigeni în legătură mai ales cu cei din Austria și Constantinopol, au fost atîtea mijloace de influențare a economiei bănești. Balanța comercială întotdeauna la activ până după Unire, mărea efectiv rezerva de numerar, dat fiindcă operațiunile de comerț cu străinătatea efectuate pe credit, erau reduse. Cantități însemnate de numerar ar fi trebuit astfel să rămînă în țară cu toate plățile externe de diferite specii ce trebuiau făcute, dacă în epoca de după Regulament și până la Unire negoțul de monete n'ar fi avut o mare răspîndire, și a cărui consecință a fost secarea rezervei noastre în favoarea mai ales a Austriei și Turciei. Crizele de numerar atît de frecvente se explică astfel, deși nu se poate spune că aceasta era unica lor cauză, căci circulația mereu crescîndă mărind considerabil numărul schimburilor cerea tot mai multe instrumente de schimb. Toate aceste împrejurări contribuiau însă în chipuri diferite la dezvoltarea economiei bănești, fie printr'o mărire relativă a rezervei de numerar, fie prin exercitarea tuturor funcțiunilor monetei metalice în masse din ce în ce mai adînci.

1 K. Marx, Das Kapital, III², 178.
2 Ibidem, III², 331.

Prin acțiunea acestor împrejurări, cărora desigur multe altele secundare li se alăturau, dar care nu pot constitui obiectul acestor cercetări, economia bănească s'a ridicat la acea treaptă de dezvoltare, care a făcut posibilă reclamarea și introducerea unei economii fiduciare.

Intr'o economie bănească dezvoltată trebue să vedem două aspecte legate de pregătirea circulațiunii fiduciare. Unul care reprezintă rolul din ce în ce mai mare al monetei metalice, pătrunsă în cît mai multe relații de schimb, de unde poate să-și afirme toate facultățile sale, iar altul în care moneta metalică ajunsă la această situațiune nu poate satisface deplin nevoile schimbului. Atunci cînd se produc aceste fenomene, se poate spune că economia monetară a devenit aptă pentru a fecunda pe cea de credit. O indicațiune a acestui moment este în măsură să ne-o dea crizele de numerar. Dar după cum se înțelege din enunțarea condițiilor necesare formării economiei fiduciare, acest simptom este insuficient pentruca el singur să indice că economia bănească va trebui înlocuită cu cea de credit.

2. Insuficiența capitalului agrar și comercial

O insuficiență a capitalului bănesc e posibilă chiar dacă simultan rezerva de numerar este în creștere și cu ea întreaga economie bănească; căci capitalul bănesc nu este constituit decît dintr'o parte a rezervei totale, adică din aceia destinată fundării și finanțării unei întreprinderi. Dacă sînt împrejurări defavorabile rentabilității întreprinderilor, sau dacă spiritul de afaceri este redus și rezerva se tezaurizează în loc de a intra în circulație subt formă de capital, atunci este oricînd posibilă o criză de capitaluri. In raport cu modul de producere al principatelor în cea dintăiu jumătate a veacului trecut, cînd unica producție cu suprafață era cultura solului, secondată de comercializarea acestor produse, este evident că insuficiența capitalurilor se va resimți în aceste sfere de afaceri.

Mărturiile acestei latente crize de capitaluri sînt foarte numeroase. Vincler o atesta încă din 1844, și după părerea sa n'ar trebui să existe, pentrucă sînt stări cu venituri foarte mari. Numai faptul că „la prea puține covîrșesc veniturile pe cheltueli" creiază situațiunea că „nu se pot forniza multe capitaluri"[1]. Lefèbre cu un deceniu mai tîrziu, într'o lucrare, pentru care istoriografia noastră trebue să-i fie recunoscătoare, observă în parte aceiași situație, căci după dînsul, toți bancherii din București n'ar fi în stare să stringă în două zile decît cu foarte multă greutate o sumă de 20.000 franci, dacă li-ar fi cerută pe neașteptate[2].

Moruz se ocupă și el de această insuficiență a capitalu-

1 Propășirea, Despre cămătărie 1844, I, 43.
2 Th. Lefèbre, Etudes diplomatiques et économiques sur la Valachie ed. 2, Paris s. a. 314.

rilor care face ca „dificultatea de a se procura specii metalice să fie adeseori aşa de mare, încît negustorii se găsesc în imposibilitate de a întreprinde şi de a duce la bun sfîrşit afacerile lor cele mai avantagioase, fiind obligaţi de a plăti agiuri şi schimburi dintre cele mai scandaloase, care absorb nu numai beneficiul întreg, dar adeseaori şi o parte însemnată din marfă" [1].

Este probabil că aceste fenomene interne, aparţinînd în parte şi circulaţiei, vor fi determinat pe intelectualul fiu de domn N. Şuţu, ca utilizînd scrierile celor mai de seamă economişti ai vremii, să ocupe locul vacant de cel dintăiu economist romîn, care a cercetat teoretic un grup de fenomene. Dar realitatea care se lasă atît de greu înţeleasă de contimporani, s'a arătat rebelă şi faţă de dînsul, căci Şuţu nu ni-a dat alte explicaţiuni decît cele din J. B. Say referitoare la raportul dintre nevoile de schimb şi cantitatea monetară, principial exacte, însă inoperante faţă de condiţiile proprii ale economiei noastre [2].

Evidenţiarea însemnătăţii acestei crize de capitaluri pentru pregătirea economiei de credit, va reeşi din examinarea cauzelor care o provocau şi a urmărilor lor.

Cauzele crizei sînt multiple şi aproape toate datorite unor circumstanţe interne în legătură cu producţia şi circulaţia.

Cele mai principale sînt:

a. intensificarea *exploatării agricole*,
b. creşterea bruscă a importului,
c. comerţul de monete metalice, şi
d. tezaurizarea monetelor.

Marea exploatare agricolă creştea nu numai prin faptul că la îndemîna sa se găsea în această vreme o nouă şi însemnată cantitate gratuită de forţă de muncă, dar şi pentru faptul că produsele agricole primeau un plus de estimaţie din ce în ce mai mare. Diferitele statistici care ne-au rămas, referitoare la întinderea suprafeţelor cultivate şi la proporţiile recoltei, arată o creştere considerabilă a exploatărilor [3]. Pentru organizarea acestor întreprinderi, forţa de muncă gratuită, legal obţinută şi nelegal captată, nu era suficientă oricît de mare ar fi fost stăruinţa boerilor. Ţăranii atraşi de cîştig voiau să cultive şi ei. Deaceia exploatarea agricolă subt regimul dreptului agrar reglementar, şi următor, reclama un capital bănesc propriu de investiţie şi exploatare. El era neapărat necesar pentru procurarea de instrumente ceva mai perfecţionate, pentru oarecare construcţiuni şi mai ales pentru plata muncii libere întrebuinţată în exploatare. Singura sursă de aprovizionare erau numai disponibilităţile interne care fireşte scădeau odată cu creşterea cerinţelor.

1 P. A. M. Progrès et liberté, Galatz, 1861. 111.
2 Nicolas Soutzou, Aperçu sur l'état industriel de la Moldavie. Iassy, 1839, 18 şi urm.
3 Vezi G. Zane, Die österreichischen und die deutschen Wirtschaftsbeziehungen zu den rumänischen Fürstentümern, 1774—1874 in Weltwirtschaftliches Archiv, vol. 26, 2, 262-263.

Creşterea bruscă a importului, care pentru Vincler este singura cauză a acestei insuficienţe de capitaluri, ar putea fi socotită ca greşit enumerată printre cauzele crizei de capitaluri interne. In mod obişnuit importul nu este destinat consumaţiunii de capital ci productivităţii sale, astfel că el n'ar trebui să aducă o rarificare de capitaluri băneşti. Atunci însă cînd numai o restrînsă parte din venitul unei exploatări se transformă în capital, căci cea mai mare parte se consumă pentru satisfacerea unor nevoi noi, îndeplinite cu ajutorul mărfurilor importate, situaţia e alta, şi în mod real creşterea bruscă a importului se resimte şi în sfera capitalurilor. Fenomenul trebuia să se manifesteze ca urmare a unei noi ordini de lucruri stabilită în mijlocul întregei boerimi, aproape independent de categoria căreia îi aparţineau boerii.

Este foarte preţioasă observaţia lui Vincler asupra bilanţului unei întreprinderi boereşti, care se încheia aproape totdeauna la pasiv. Unanimitatea contimporanilor care s'au ocupat de chestiune, arată că singura cauză a acestui pasiv sînt viciile care fac ravagii profunde în întreaga boerime. Dintre toate, în legătură directă cu chestiunea care ne interesează este numai luxul. Dar acesta este o veche tară a societăţii noastre.

La sfîrşitul veacului al XVIII-lea Raicevich [1] semnalează ruina unor gospodării, datorită numai luxului. Numeroase mărturii vin să afirme acest fapt atît înainte de Regulament cît şi în timpul lui. Contimporanii mai clar văzători îi semnalează consecinţele şi iau atitudini ostile luxului. Pentru un Constantin Radovici din Goleşti, el este „vrăjmaşul patriei noastre şi isvodul sărăciei şi al stîngerii...".

Un mare boer, cum e Costache Rosetti Teţcanu, aruncă întreaga răspundere asupra boerilor, care au introdus „modele, luxul, cu toate ale lui mari deşărtăciuni şi nenorociri pentru o ţară, mai ales ca a noastră; căci tot banul ce ese din roada pămîntului, prin numai singură sudoarea ţăranului, îl alungă îndată prin ţări străine ca să aducă deacolo petici, lemne şi seminţuri de tot soiul de corupţii, pentru un popor simplu..." [2]. Moruz continuînd tema compară pe Romîni cu popoarele primitive din America şi Oceania care schimbă întreg produsul muncii lor pe cîteva frivolităţi. Astfel s'a creiat „această tristă anomalie ca să vezi în oraşele noastre mătăsuri, cachemiruri şi dantele tîrîte pe străzi murdare şi noroioase". [3]

Numeroasele măsuri luate în curs de cîteva decenii pentru combaterea lui, au rămas infructuoase. Blestemurile înfricoşătoare, oprirea administrativă a importului, pilda acelui domn care-şi făcea

1 [I. St. Raicevich], Osservazioni storiche naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia, Neapol, 1788, 258.
2 Acte şi legiuiri privitoare la chestia ţărănească, S. I, v. IV, Bucureşti, 1908, 495.
3 P. A. M. op. cit. 141—142.

hainele din stofa ordinară a industriei indigene n'au putut înfrînge vijelioasa dorință a luxului. Chiar în 1861 era încă prea devreme pentru ca acel neîntrecut observator care e Moruz, să poată spune că „epoca frivolităților trebue să dispară și să aspirăm a deveni un popor serios".

Dar o clasă socială intrată în orbita luxului alunecă repede pe panta desfrîului. Și despre o asemenea decădere morală a clasei boerești, chiar a ceiace a avut ea mai reprezentativ, sînt atît de multe dovezi, încît nu se exagerează și nu se comite o nedreptate atunci cînd se pun în sama boerimii atîtea acte de corupție, de venalitate și de depravare. Privind numai această latură a vieții noastre sociale, Thouvenel poate avea dreptate, cînd spunea că istoria noastră este lipsită de orice interes filosofic.

Dintre toate împrejurările care favorizează risipa de bani, nu este alta mai fecundă ca decăderea morală. O acumulare de venituri și o transformare a lor în capitaluri era aproape peste putință în asemenea condițiuni. Din contra consumația și a veniturilor și a capitalurilor împreună cu fondurile funciare este un caz frecvent.

Comerțul de metale prețioase, subt forma monetelor, acționa simțitor asupra disponibilităților de numerar. Organizarea monetară a principatelor, până la reforma de după *Unire* era foarte propice pentru speculația de monete. Fără etalon propriu, servindu-se numai de monete străine, și acestea de spețe foarte variate, (peste 80, numărînd numai pe cele mai principale), [1] schimbul de monete și inevitabila speculă și speculație trebuia să se practice din belșug. O speculație ca să se poată efectua, trebue să opereze pe variațiuni de preț, dela un moment la altul. Aceasta se obține influențînd cererea și oferta. Ori fiecare influențare provoca o schimbare în masa numerarului și ca urmare o modificare a disponibilităților angajate în capitaluri.

Speculația internă impresionează desigur diferitele puncte unde s'a concentrat numerarul, dar cantitatea sa totală nu o poate diminua. Speculația internațională are grija acestor operațiuni și de pe urma ei principatele au avut mult de suferit.

După 1848 aurul era un obiect de comerț foarte căutat în întreg Orientul [2]. Extinderea acestui comerț era mult ușurată de situația monetară a Austriei. Din cauza deprecierii bancnotelor austriace care perduseră 33 %, toate produsele își urcaseră prețul cu $1/3$. Aurul monetelor neînregistrînd aceiași suire, pentru consumatorul austriac era mai avantagios dacă plătea în monetă fiduciară. Banii de aur deveneau relativ disponibili și trei comptoare speciale înființate la Triest, Pesta și Viena exportau acest aur în Principate și în Lombardia. O abundență de galbeni se produce astfel,

1 Vezi G. Zane, Sisteme monetare și monete principale din veacurile trecute, Extras din „Cercetări Istorice", 1928.
2 Th. Lefèbre, op. cit. 317 și urm.

însă numai temporar și cu efecte dăunătoare, pentru circulația țării noastre. Căci ducatul austriac bucurîndu-se la noi de un curs mai urcat, celelalte monete europene sufereau implicit o subestimație care le alunga din țară. Circulația înregistra astfel diferite contracțiuni cu repercusiuni imediate asupra tuturor sferilor de acțiune ale numerarului.

Acest caz de influențare a rezervei de numerar nu-i de loc singurul. Unul vestit este și acela al speculației rublelor rusești lăsate în principate cu prilejul ultimei ocupații, cînd aceste monete au dispărut foarte repede, fiind strînse de zarafi, exportate și schimbate pe galbeni cu mari cîștiguri. Apoi strîngerea ducaților austriaci de către Banca imperiului pentru a-și reface creditul sdruncinat de evenimentele întîmplate în cursul celui de al șaselea deceniu, a stîrnit o adevărată panică în țară, care se vedea amenințată să rămînă fără monetă de aur. [1]

Tezaurizarea monetelor se produce și în această epocă. După cum arătam în altă parte [2], ea s'a practicat mult, pentrucă timpurile nesigure impuneau ca acumularea de averi să fie făcută într'o formă ușor subtilizabilă. Situația politică nu se poate spune că-i prea mult deosebită în această parte a veacului al XIX-lea de cea anterioară. Cîteva ocupații străine, o răzvrătire a Grecilor, o *revoluție națională în 1821* și *alta*, accentuată mai ales în Muntenia, la 1848, nu erau fapte care să aducă un plus de siguranță vieții. Tezaurizarea se impunea ca cea mai elementară garanție. Cantitățile însemnate de numerar pe care le găsim la multe persoane, fără ca să se încerce valorificarea lor, se explică în parte prin aceste împrejurări. La menținerea spiritului de tezaurizare a mai dat un sprijin efectiv și circulația numeroaselor monete alterate și falșificate. [3] Monetele bune erau strînse de zarafi și chiar de particulari. Se petrecea astfel un fenomen arhicunoscut, întîmplat totdeauna cînd se găsesc în circulație două monete cu identice valori nominale însă cu deosebite valori reale.

Din întreg complexul de împrejurări care se produc într'o economie națională, vor fi fost desigur și altele care să se opună la mărirea capitalului bănesc, să acționeze în sensul scăderii lui. Chiar în legătură cu cele indicate mai sus se pot întrezări și altele, de pildă lipsa de plasamente a numerarului din cauza nesiguranței și care ducea după cum am văzut la tezaurizare. N'am insistat mai îndeaproape pentrucă nu ne interesează direct cauzele insuficienței de capital ci numai raportul dintre acest fenomen și economia de credit. Ințelegerea acestui raport este în măsură să ni-o dea chiar o cunoștință sumară a cauzelor insuficienții de capitaluri, pentrucă aceste cauze ne indică efectele care le-a avut asupra economiei naționale, pe care cercetîndu-le putem ușor înțelege

1 P. A. M. op. cit. 111 și urm.
2 Probleme monetare din trecutul economiei noastre naționale.
3 Vezi G. Zane, Impreviziunea, Cîteva Cercetări etc., 25 și urm.

pentruce sînt necesare anumite condiții prealabile la formarea structurii generale și mentalității unei economii de credit.

Ținînd seama numai de consecințele cele mai principale ne putem opri la:

a. urcarea excesivă a dobînzilor,
b. realizarea dificilă a creanțelor,
c. lipsa de rentabilitate a întreprinderilor și
d. deplasarea rapidă a averilor.

Urcarea dobînzilor în mod excesiv, dacă este în parte o urmare a rarității capitalurilor, este însă și un efect al acelui comerț de bani, al cămătăriei, care în condițiile de producție din acea epocă a principatelor romîne, găsește un fecund teren de acțiune. Dobînda urcată este de esența capitalului uzurar. Peste tot locul după cum vom vedea, acest fel de capital a avut o acțiune proprie și imediată asupra formării economiei de credit. El a fost la noi ca și aiurea una dintre marile forțe de disoluție a unui regim, și de clădire a altuia. Pentru aceasta cercetarea acțiunii capitalului cămătăresc, ocupă în această expunere un loc aparte,—atît cît îngădue cadrul ei, — printre factorii principali care au participat efectiv la formarea fazei pregătitoare a economiei noastre fiduciare.

Realizarea dificilă a creanțelor este un fenomen general în această epocă. El e confirmat de un număr considerabil de mărturii, provenind mai ales dela străinii care au avut afaceri cu negustorii sau boerii principatelor. Fenomenul se pare că atinsese numai aceste două categorii sociale, de oarece nu-l găsim semnalat cu privire la țărănime, fie poate pentru motivul că țărănimea nu prea avea afaceri mari, ori că era mult mai ușor executabilă decît negustorii și mai ales boerii, fie poate chiar pentrucă era mai bună de plată. Aproape întotdeauna streinii au confundat imposibilitatea de plată, cu lipsa de onestitate. Pentru unii, acesta este un fenomen național. Un observator francez din 1834, cu sentimente prietenești nouă de altminterea, spune că „acest nenorocit popor a împrumutat cîte un viciu dela fiecare dintre popoarele care l-au guvernat succesiv: dela Ruși și Greci lipsa de cinste în afacerile bănești, dela fanarioți amestecul de vanitate și josnicie și dela Turci lenea și indolența" [1]. Un agent consular vorbește cam în aceiași epocă despre „obișnuința boerilor de a face datorii cu ideia de a le plăti numai cînd le convine sau chiar de a nu le plăti deloc" [2]. Lefèbre care a studiat îndeaproape tehnica comerțului în Muntenia, spune că boerii la o cumpărătură plătesc negustorului la început numai un sfert din preț sau chiar mai puțin, iar restul se obligă a-l achita peste o jumătate de an. De obiceiu la termen nu dădeau decît numai o parte, iar restul, care putea fi mai mult de jumătate, era așteptat de creditor ani de zile, uneori chiar până la moartea debitorului [3].

1 Hurmuzaki, XVII, 371.
2 Ibidem 697.
3 T. Lefèbre, op. cit. 304.

Ajutorul găsit de către debitorii indigeni în organele judecătorești și în lipsa unei legislații serioase, întărea impresia practicării sistematice a relei credinți [1]. Din rîndurile boerimii se ridicau uneori glasuri de apărare în contra acestei „prejudecăți". „Marele proprietar din principate—se spune în acest sens—a devenit rău debitor, pentrucă lipsa de credit îl pune în imposibilitate de a se menține într'o administrație economică și ordonată" [2]. Apărarea era însă îngreuiată și de reputația proastă a clasei boerești în ceiace privește nealegerea mijloacelor întrebuințate pentru obținerea banilor. Mai toți cei care au scris despre moravurile specifice ale principatelor, au relevat această latură din viața noastră socială. Până și un scriitor serios și obiectiv cum este Wilkinson, care cunoaște situația din cel de al doilea deceniu al veacului, poate spune despre boeri că: „banul este unicul lor mobil, dar mijlocul curent pentru a-l obține nu-i întotdeauna activitatea economică. Lăcomia lor nu-i modificată de nici un scrupul de conștiință. Obișnuința i-a făcut spoliatori și într'o țară unde acțiunile rușinoase sînt chiar încurajate și raptul cînd este reușit e privit ca o dovadă de dexteritate și adresă, corupția nu poate întîrzia să devină curînd universală..." [3].

Oricîtă predispoziție la rea credință ar fi existat în mijlocul acestei clase, ea n'ar fi putut însă să provoace o stare de lucruri așa de generală în privința plății datoriilor, ca aceia semnalată mai sus. Privind faptele în cadrul lor general, realizarea dificilă a creanțelor își trage originea cu mult mai mult din lipsa de capital bănesc decît dintr'o neonestitate congenitală. Apărarea unor boeri, bazată pe lipsa de credit exprimă același lucru. Deasemenea trebue privită ca exagerată pretenția imposibilității de execuție din cauza spiritului protector al legislației locale și practicei judecătorești, deoarece chiar dacă a existat așa ceva, creditorii, în cea mai mare parte supuși streini, găsiseră mijlocul de a se pune la adăpost, utilizînd fără rezerve jurisdicția consulară.

In legătură cu dificultățile de plată, s'au luat în principate unele măsuri care prin natura lor erau menite să rarifice și mai mult capitalul bănesc disponibil. Acestea sînt moratoriile individuale sau generale și ceia ce numim astăzi impreviziune.

Moratoriile erau frecvente încă din veacul anterior. Ele erau acordate în ambele principate de către domni, și nu se poate spune că abuzurile lipseau. Probabil că o intervenție străină a determinat pe Al. Callimachi să dea un hrisov de interzicere a moratoriilor, rămas inoperant pe timpul lui Ion Sandu Sturza, care a acordat un moratoriu de jumătate milion de lei ca și pe timpul ocupațiunii rusești dintre 1828-1834, care acordă în 1829 un moratoriu gene-

1 Th. Lefèbre, op. cit. 304; Hurmuzaki XVII, 652.
2 N. Iorga, Mărturii istorice privitoare la viața și domnia lui Știrbei-Vodă, București 1905, 364.
3 Wilkinson, Tableau historique, 119.

ral [1]. Numai amintirea tuturor acestor abuzuri a provocat desigur neadmiterea moratoriului în cea dintâiu condică comercială romînească, acea a Munteniei, pusă în aplicare în 1841 şi continuînd a fi aplicată Principatelor Unite dela 1864 înainte.

Invocarea impreviziunii (numai a fenomenului, căci termenul nu era cunoscut) a fost foarte frecventă până după 1850, cerîndu-se mereu de către debitori, dreptul de a achita datoriile pe cursul monetelor din momentul contractării împrumutului, pe motivul că nu s'a putut întrevedea urcarea cursului lor. Stingerea obligaţiilor în modul acesta ar fi însemnat avantagii considerabile pentru debitor şi destule pagube pentru creditori. Legal chestiunea a rămas nerezolvată, afară doar de încercarea nereuşită a lui Gr. Ghica, însă ea constituia o permanentă ameninţare pentru creditori, care probabil au recurs deseori la sprijinul consulatelor pentru a scăpa de ea [2].

Lipsa de rentabilitate a întreprinderilor, mai ales a celor agrare, este un fenomen în deosebi interesant căci pe cînd producţia creştea ca şi exportul ei, cîştigurile realizate de marea exploatare agricolă — tipul aproape dominant al culturii solului—erau din ce în ce mai mici. Moruz a încercat o demonstraţie aritmetică a acestui fenomen provocat — după dînsul—de condiţiile generale ale producţiei şi mai ales ale capitalului, care treceau toată plusvaloarea în alte mîni decît cele ale proprietarului. Deţinătorii capitalului cămătăresc, fiscul şi muncitorii liberi de pămînt erau aceia care beneficiau de toată producţia mărită. Fenomenul este cu atît mai evident cu cît avem de aface cu o exploatare mai mare, căci dobînda capitalului, care mai totdeauna era împrumutat, taxele vamale de export şi cheltuelile de exploatare, întreceau cîştigul realizat. Singura exploatare care realizează cîştiguri, este aceia care se limitează la întrebuinţarea forţei de muncă gratuită, pe care i-o acorda regimul agrar. Făcînd un calcul general asupra cheltuelilor şi veniturilor acestor ambe feluri de întreprinderi, Moruz conchide cu cifre, că o moşie de 200 fălci cultivată numai cu ajutorul privilegiilor din dreptul agrar, dă în medie generală 250 kile de griu, realizîndu-se un cîştig net de circa 26000 lei, iar aceiaşi moşie cultivată intensiv şi extensiv poate să dea o recoltă de 1000 kile griu, însă numai un cîştig de circa 16000 lei, deci cu aproximativ 9-10000 lei mai puţin ca prin modul întâiu de cultură. Astfel „proprietarul funciar realizează mai puţin profit pe măsură ce produce mai mult, şi creşterea acestei producţiuni favorizînd fiscul, mîna de lucru, capitaliştii monetari, ţara în general, nu-i oneroasă decît pentru el singur". Rolul marelui proprietar e mărginit numai la „o simplă repartiţie a bogăţiilor".

O singură categorie de mari cultivatori scapă de acest rol, aceia care cumulează odată cu calitatea de proprietar şi pe aceia

1 Vezi G. Zane, Impreviziunea, 38 şi urm.
2 Detalii şi documentaţii în „Impreviziunea".

de „capitalist monetar". In general aceştia sînt aproape numai arendaşii. Situaţia lor privilegiată îi sugerează lui Moruz interesanta observaţie că „în mînele lor pămîntul şi capitalul bănesc îşi schimbă rolurile: nu mai este cel dintâiu care să prezinte utilitatea pe care cel de al doilea să o fecundeze, ci din contra capitalul pămînt este chemat să fecundeze utilitatea ban" [1]. Mai tîrziu cu peste 30 de ani de cînd Moruz îşi publicase observaţiile sale, asupra rolului proprietarului de distribuitor al plusvalorii, apărea volumul al III-lea al Capitalului unde Marx în magistralul său studiu asupra cămătăriei în epoca precapitalistă, cercetînd aceiaşi problemă, conchide, că „subt forma dobînzii cămătarul poate să sustragă tot ceiace întrece (excedent care va deveni mai tîrziu profit şi rentă) ceiace este absolut indispensabil existenţii (salarul de mai tîrziu), şi este cu totul nepotrivit de a compara mărimea acestei dobînzi care absoarbe întreaga plusvaloare—cu excepţia celei care revine statului—cu mărimea procentului modern, care cel puţin la limita sa obişnuită nu sustrage decît o parte din plusvaloare" [2].

Acest mod de repartiţie al cîştigului net nu se întîlneşte numai în exploatarea agricolă ci şi în acea comercială. Aici rentabilitatea întreprinderii era cel puţin în principiu mai riscantă, datorită riscurilor comerţului pe credit, despre care am vorbit mai nainte. După o mărturie a vremii, exportatorul strein perde o cincime din creanţele sale asupra comercianţilor din principate. Negustorii en gros de aici cer ca şi comercianţii de mărunţişuri să suporte aceiaşi pagubă iar aceştia pretind că pierd în aceiaşi măsură din cauza debitorilor din ţară [3]. Acţiunea capitalului cămătăresc se resimţea şi în sfera afacerilor comerciale, încît dacă la ravagiile sale se mai adaugă şi pagubele suferite de către marfă prin deprecierea ei din cauza schimbării modei sau alterării, pe lîngă cheltuelile generale ale exploatării, găsim destule împrejurări care defavorizau şi rentabilitatea acestei întreprinderi [4].

Parte din numeroasele falimente din această vreme trebue să-şi aibă explicaţia în aceste condiţiuni generale ale afacerilor. Dacă n'ar fi să amintim din toate decît două, pe acel al bancherului-negustor Hagi Moscu şi pe al lui Meitani, ambele declarate în cel de al treilea deceniu, ultimul cu un pasiv de 13—14 milioane, sumă enormă pentru acea vreme, ar fi destul pentru a ilustra o stare de lucruri generală [5].

In aceste împrejurări o deplasare de averi era inevitabilă. Ea cuprindea şi valorile imobiliare ca şi pe cele mobiliare. Mai nainte de toate, marea proprietate plăteşte din greu. Subt presiunea puterilor streine, protectoare a multor creditori, vînzările silite se fac

1 P. A. M. op. cit. 81.
2 Das Kapital III[2], 134.
3 N. Iorga. Mărturii 364.
4 Th. Lefèbre, op. cit. 304-305.
5 Hurmuzaki, XVII. 437, 844. A. P. R. XII. 688.

frecvent şi în condiţiuni profund defavorabile proprietarilor. „Cîţi din noi—spune Moruz—n'au fost martori la divanul de confirmaţii la acele vînzări forţate, la acea risipă de averi, sacrificii zădarnice ale existenţii familiei, oferite jertfă cametei şi agiotagiului, vînzări efectuate fără cumpărători serioşi şi fără numerar"[1]. Lipsa de rentabilitate mobilizează şi mai mult proprietatea rurală. Astfel în a doua jumătate a anului 1863 se vînd în Moldova în mod silit moşii în valoare de 8.354.664 lei pentru datorii de 6.989.063 lei, şi în 1864 în valoare de 17.116.655 lei, neacoperind creanţele care să ridică la 17.820.913,—iar de bunăvoie în sumă de 22.303.869 lei[2]. Averile tind să se concentreze în alte mîni. O probă evidentă ne dă noua categorie a deţinătorilor de numerar, formată pe lîngă zarafi şi bancheri din numeroşi mici boeri, proprietari şi arendaşi totodată. In afară de banii împrumutaţi de visteriile ambelor ţări, dela zarafi şi bancheri, restul numeroaselor împrumuturi e contractat la boeri de clasa II-a şi foarte rar la cîte unul de I-a. Sămile Visteriei Moldovei din timpul lui Ioan Sandu Sturza şi Bugetele domniilor reglementare atestă fără putinţă de contrazicere acest lucru.

După cum am menţionat şi în altă parte, această deplasare de averi nu putea rămîne fără grave urmări în ordinea politică a ţării. Puterea politică trebuia pusă de acord cu cea economică. Golescu recunoaşte singur această năzuinţă în mişcarea dela 1848 deoarece: „partea de avantagii şi prerogative care revenea micilor boeri era atît de disproporţionată faţă de aptitudinile şi tendinţele acestei clase, aşa de mică faţă de aceia care revenea marilor boeri, încît era mai avantagios pentru cei dintăiu să intre în legea comună; adeziunea lor aproape unanimă la marele act al regenerării naţionale din 1848 provine din această cauză"[3].

Credem inutil să mai insistăm asupra faptului că insuficienţa capitalului agrar şi comercial putea să aibă sau chiar avea şi alte consecinţi decît cele de mai sus, după cum la procesul lor de producere participau şi alte elemente decît numai această insuficienţă. Metoda simplificării şi izolării anumitor fenomene din complexul condiţiilor lor de producere şi existenţă, dacă schematizează realitatea, este însă strict necesară în analiza fenomenelor de massă, căci numai deosebind generalul de special, normalul de accidental, permanentul de trecător avem putinţa de a găsi resorturile intime care împing şi determină o evoluţie socială.

Efectele insuficienţii capitalului agrar şi comercial, creiau o stare permanentă şi generală de criză. Inţelese sau nu în origina lor de către contimporani, aceste efecte reclamau remedii, aproape toate în legătură cu aparatul de circulaţie.

1 P. A. M. L'abolition des monopoles et l'amélioration de l'état du paysan en Moldavie. Galatz, 1860. 44.

2 Analele statistice şi economice, 1863—1864.

3 A. G. Golesco, De l'abolition du servage dans les principautés danubiennes, Paris, 1856, 11.

Impreună cu situaţia economiei monetare, starea capitalului bănesc creia o dispoziţie latentă către economia de credit. Economia bănească, deşi ajunsă la un grad destul de înalt de dezvoltare, nu putea să satisfacă suficient circulaţia. Crizele, cu aparenţe că sînt numai crize de numerar, erau după cum am văzut destul de dese. Nevoia înmulţirii instrumentelor de schimb, reeşea evidentă din această stare de lucruri. Inmulţirea numai a celor metalice, oricît de mare ar fi fost, prin intensificarea exportului n'ar fi ajuns. Problema mijlocului de schimb fiduciar se punea inevitabil. Rezolvarea pe această cale a crizei era atît de pilduitoare prin ceiace *realizaseră alte ţări*, încît era peste putinţă să nu tenteze şi pe *conducătorii principatelor* noastre. Insuficienţa capitalurilor îngrădea mărirea *producţiei*, atît de mult apreciată în această epocă. Capitaluri noi trebuiau creiate, şi dacă ele nu puteau fi metalice, de ce să nu fie fiduciare. Alăturea de noi, Austria, avea organizată o producţie, în care creditul cu diversele lui instituţii, avea un rol hotăritor. Se putea lua acel exemplu şi realiza astfel toate minunile care se puneau în acea epocă pe seama creditului, după cum vom vedea.

Astfel şi criza circulaţiei şi criza producţiei creiau ceiace numeam o dispoziţie latentă în favoarea economiei de credit. Dar numai atît n'ar fi ajuns pentru a se consuma faza pregătitoare a economiei fiduciare. Era absolută nevoe ca această dispoziţie să devină activă. Aceasta rămînea în sarcina unor factori speciali, care prin acţiunea lor provocată de împrejurări variate, aveau să îndeplinească opera de pregătire a economiei fiduciare.

CAP. III

Factorii care au pregătit economia de credit

Dintre factorii care îndeplinesc acest rol sînt trei de o însemnătate specială şi anume:

1) capitalul cămătăresc,
2) economia de credit internaţională şi
3) comerţul evreesc.

Desigur că toţi aceşti trei factori au exercitat influenţe variate şi au avut urmări multiple. Nu vom avea să ne oprim decît la acţiunea lor în legătură cu economia fiduciară, adică la rolul lor în pregătirea structurii economiei naţionale, pentru a o face aptă să admită sistemul de instituţii ale economiei de credit.

1. Capitalul cămătăresc

Acţiunea capitalului cămătăresc nu este inseparabilă de o insuficienţă a capitalului agricol ori comercial. Este posibil să existe o insuficienţă a capitalului de exploatare şi totuşi capitalul cămătăresc să nu intervină, cel puţin subt forma dezastroasă subt

care el se prezintă de obiceiu. Intotdeauna însă cînd capitalul uzu-
rar face ravagii, avem implicit o lipsă de capital productiv. Capi-
talul bănesc capătă o formă sau alta, în raport cu condițiile în
care funcționează și cu relațiile aflătoare între debitor și creditor.
El devine uzurar atunci cînd nu intră în procesul de producție,
fiind transformat în fond de consumație, sau dacă participă la o
exploatare, reproducția sa nu poate avea loc din cauza condițiilor
generale de producere.

Capitalul bănesc aflător în circulație devenea uzurar pentru
că era împrumutat boerilor, ale căror venituri nu erau suficiente
ca să le acopere cheltuelile, sau pentrucă fiind avansat producției a-
grare ori comerciale, lipsa de rentabilitate îi desființa caracterul
primordial, transformîndu-l în uzurar. Condițiile general sociale cre-
iau astfel în mod automat o lipsă de capital productiv și o dis-
ponibilitate latentă de capital cămătăresc.

Cămătăria n'a fost deloc un fenomen specific țărilor noastre.
Ea se întîlnește peste tot în primele timpuri ale epocii de pregă-
tire a capitalismului, continuînd a funcționa și după aceia, față
de categoriile sociale aflate în afara procesului de producție capi-
talist [1]. Deosebirea dela o țară la alta constă aproape numai în
intensitatea și durata funcționării.

In ceiace privește principatele romîne, informații extrem de nu-
meroase sînt de acord asupra proporțiilor îngrijorătoare ale aces-
tui gen de capital. Lăsînd deoparte lamentațiile boerești și chiar
toate mărturiile serioase, acțiunea cămătăriei își fixează limitele prin
efectele pe care le-a avut și care nu se pot contesta. In principatele
noastre capitalul uzurar găsea un teren foarte fertil, nu numai da-
torit condițiilor generale ale producției și circulației, dar unui feno-
men propriu și anume: trebuința excesivă de bani lichizi simțită
în clasa boerească. Goana după numerar era provocată după cum
am arătat și altădată de trei împrejurări: activitatea politică, pre-
facerea moravurilor și tulburarea monetară. Toate trei reclamau
sumi lichide, care în lipsa randamentului exploatărilor se obțineau
prin împrumuturi cămătărești.

Pentru economia generală a principatelor, acțiunea capita-
lului uzurar a fost și la noi, dizolvantă și creiatoare. El a fost
fermentul de disoluție al marei proprietăți funciare și în același
timp chiagul care a strîns în jurul său noi averi. Capitalul cămă-
tăresc a lansat o nouă categorie de oameni bogați, îmbogățiți prin
acumularea întregii plusvalori a producției agricole și în parte a
celei comerciale. El a schimbat radical raporturile dintre pămînt,
capital și muncă, detronînd pămîntul din rolul de stăpîn al muncii
agricole și ridicînd în locul său capitalul. Bine înțeles că acest
rol îndeplinit de capitalul cămătăresc, nu s'a putut exercita decît
grație condițiilor generale ale societății romînești din acea epocă.
Modul dominant de producție prin care se opera o exploatare din

1 K. Marx, Das Kapital III², 132 și urm.

ce în ce mai mare a muncii țărănești, era sursa adîncă a tuturor noilor prefaceri. După cum am arătat în altă parte, numai datorită evoluției sistemului de exploatare se produceau în economia principatelor o serie de consecinți care hotărau în linii mari calea dezvoltării lor. [1]

Datorită regimului juridic al principatelor care nu permitea streinilor—în cea mai mare parte creditori—să obțină pămînturi rurale, transformările operate de capitalul cămătăresc nu s'au putut opera cu o repeziciune prea mare și nici să capete imediat o consacrare legală. In fapt ele se produc totuși încă din al treilea deceniu al veacului al XIX-lea, așa fel ca să determine pe domnul Moldovei la o acțiune puțin obișnuită, ca aceia despre care a rămas dovada în plîngerea adresată Sultanului de către Ioan Sandu Sturza împotriva sudiților streini din Moldova. Protestul ridicat de domnul moldovean în contra agenților acestui capital, este desigur unul dintre cele mai interesante. El ridică chestiunea înstrăinării de fapt a marei proprietăți funciare, căzută victima cămătăriei, care dacă nu putuse să dea capitalistului supus strein proprietatea de drept a pămîntului, îi da în schimb deținerea de fapt și folosința sa, prin eludarea legilor și a obiceiurilor.

Toate măsurile luate până la 64 pentru salvarea proprietății funciare, aparținînd marei boerimi sau mai bine zis a dreptului de proprietate, au rămas zadarnice. Sarcinile ipotecare o afundau din ce în ce mai adînc, în prăpastia pe care ea însăși și-o săpase prin cămătărie. In 1865 peste 267 milioane grevează proprietatea funciară cu titlul de ipoteci. Dobînzile care trebuiau plătite anual socotite numai pe 20% sînt aproape cît 20% din valoarea întregului export al țării, calculat pe o medie dintre 1862—1866. Ele sînt mai mari chiar decît valoarea întregei recolte de grîu. Dacă vom calcula proporția în care se găsește cifra dobînzilor și a amortismentului anual, cu acea a veniturilor exploatărilor grevate, vom obține cu siguranță un rezultat impresionant și despre care ne dă o idee generală calculele lui Moruz menționate mai înainte.

Eliberarea acestei proprietăți de subt presiunea capitalului cămătăresc era peste putință. Acesta își îndeplinea rolul său, desființînd unui regim funciar și odată cu el și un regim politic.

In tot timpul acestei agonii, chiar dela începutul său, s'au căutat cu înfrigurare remediile. Pentru aceasta nu odată s'au întreprins cercetări asupra cauzelor răului. Mai toți contimporanii care s'au ocupat de aceste chestiuni au dat răspunsuri cam ca acele pe care le dă în 1844 Vincler în Propășirea. Acțiunea cametei este provocată după dînsul de patru pricini:

1) Lipsa capitalurilor disponibile, 2) lipsa instituțiilor de credit, adică a băncilor naționale, comerciale și a munților de pietate, 3) lipsa creditului obștesc manifestată prin tezaurizare și speculație de monete și 4) acțiunea Evreilor. [2]

1 Burghezia romînă și marxismul. Viața Romînească, 1927.
2 Propășirea, 1844 I. 43—45.

Analiza lui Vincler, la care nici unul dintre urmaşii săi, nu va adăuga ceva nou, imprumuta în mare parte ideile curente în care se amestecau şi constatări juste cu observaţii superficiale ori inexacte. Odată ce cauzele răului se presupuneau cunoscute nu era nimic mai firesc decît de a căuta înlăturarea lor. Alungarea Evreilor era greu de realizat, deşi ea se cerea uneori cu insistenţă; creiarea unui capital bănesc era peste putinţă din moment ce rentabilitatea intreprinderilor era aşa de scăzută. Biruirea cămătăriei nu era posibilă decît prin organizarea creditului. Ideia era împărtăşită de toţi cei interesaţi şi fireşte era atît de justă cît de exactă era şi părerea că acţiunea capitalului uzurar se exercita numai din lipsa capitalului bănesc şi prin intermediul Evreilor, fiind independentă de alte cauze mai adînci.

Creditul a fost proclamat dealtminterea leac universal în contra cămătăriei. Incă din 1345 în Franche-Comté şi mai tîrziu în 1400 şi în 1479 în Italia se înfiinţează munţi de pietate, pentru a împiedica ruinarea complectă a săracilor, victime ale cămătăriei. Institutele de credit fondate în oraşele italiene erau în mare parte îndreptate tot în contra uzurei. Insăşi banca Angliei ar fi avut la început acest rol.[1] Aproape peste tot locul creditul a apărut ca singurul remediu, deşi nu totdeauna eficace, căci se inlocuia o cămătărie prin alta.

In general organizarea creditului pe baza sistemului modern bancar, desfiinţează uzura, căci creind noi instrumente de circulaţie, ridică monopolul exercitat de metalul preţios[2]; şi pentrucă „banca ia din mînile capitaliştilor particulari şi ale cămătarilor operaţia împărţirii capitalului, făcînd din aceasta o funcţiune socială“.[3] Cînd cei 24 boeri moldoveni motivau nevoia înfiinţării unei bănci pe aceste consideraţiuni, întru cîtva aveau dreptate. „Capitalurile existente—spuneau dînşii în parte dispersate, în parte insuficiente nu sînt de loc disponibile... Aceasta din cauză că sumi considerabile trec în mînile cămătarilor evrei, care nu le împrumută decît foarte rar cu dobînda legală de 10%, deja prea oneroasă, şi de cele mai multe ori, ei le procură proprietarilor în condiţiuni şi mai desavantajoase. Intemeerea unui institut al cărui scop principal ar fi mai înainte de toate să procure proprietarilor capitaluri cu cel puţin 2% subt dobînda legală, pentru a-i scoate din încurcătură şi din mînile cămătarilor, este prin urmare, o necesitate urgentă“.[4] Dar ceiace nu observau nici ei, şi nici contimporanii lor ca şi mulţi alţii de pe aiurea, e faptul că apariţia şi funcţionarea cămătăriei nu rezidă numai în perceperea unei dobînzi urcate, căci pot fi capitaluri împrumutate pe dobînzi mai urcate, în alte vremuri, şi totuşi să nu îndeplinească rolul unui capital usurar.

---

1 K. Marx, Das Kapital, III² 140 şi urm.
2 Ibidem, III² 143.
3 Ibidem, III² 146.
4 N. Iorga, Mărturii, 361.

Dobînda urcată a fost însă în permanenţă motivul determinant al acţiunii dusă în favoarea institutelor de credit. Această acţiune se înteţea din ce în ce, cu cît ravagiile capitalului cămătăresc erau mai mari. Cîteva zeci de mii de galbeni,ai unor Germani imprudenţi, sînt şi ei victima acestei acţiuni pe care experienţa dezastroasă din 1856 a celei dintăiu Bănci Naţionale a Moldovei îi risipea în mînile avide ale proprietarilor moldoveni.[1] O primă încercare bancară, cu toată nereuşita ei, putea să ştirbească ceva din minunile care se presupuneau în puterea creditului, dar oricît de răsunător ar fi fost falimentul băncii moldoveneşti, n'a putut înlătura credinţa în binefacerile institutelor de credit.

Prin acţiunea capitalului cămătăresc se făcea astfel loc uneia dintre cele mai importante instituţii ale economiei fiduciare. Dacă ocuparea sa definitivă întîrzia să se producă, pregătirea economiei de credit nu suferea. Aşteptarea îndelungată a minunii care nu se mai întîmpla, păstra intactă nevoia şi vie credinţa în puterea mîntuitoare a creditului. Introducerea şi dezvoltarea creditului, reclamă şi o anumită stare de spirit formată din încrederea în titlul fiduciar şi în toate actele şi institutele acestui mod de circulaţie. Alături de alte împrejurări care contribuiau la formarea acestei mentalităţi, despre care va fi vorba pe larg mai jos, vedem că reacţiunea faţă de cămătărie îndeplinea un rol însemnat.

2. Economia de credit internaţională

Influenţa exercitată de organizarea creditului din ţările cu care principatele se găseau în relaţiuni comerciale, s'a manifestat prin:

a. introducerea monetei de hîrtie rusă şi austriacă cu ajutorul trupelor de ocupaţie, şi

b. relaţiile de credit dintre bancherii şi marii noştri negustori cu casele de bancă şi comerţ de peste graniţă.

Austria şi Rusia îşi creiaseră bănci de emisiune încă din veacul al XVIII-lea. Cea dintăiu în timpul Mariei Theresa, iar cea de a doua în vremea Caterinei, care înfiinţează în 1768 cunoscuta Bancă a asignatelor. După cum se ştie, aceste instituţii îşi datorau fiinţa nevoii de finanţare a războaelor. De aceia fiecare nou războiu aducea o nouă inflaţie. La 1824 volumul circulaţiei asignatelor ruseşti se urcă la 595,763,311 ruble, aducînd o scădere în puterea lor de cumpărare între 70-75%.

Atît ocupaţiile austriace cît mai ales cele ruseşti au lăsat mult numerar în ţară[2]. Dar odată cu monetele metalice se introduceau şi monetele de hîrtie. Ele se întîlnesc menţionate în do-

---

1 Vezi G. Zane, Cea dintăiu Banca Naţională a Moldovei, Arhiva-Iaşi, 1926.
2 Vezi G. Zane, Asignatele ruseşti în principate în timpul ocupaţiunii dela 1828—1834, Arhiva, Iaşi, 1927.

cumente și la începutul veacului al XIX-lea, cînd asignatele rusești erau primite în circulație spre deosebire de „bancoțedulele" a căror introducere era oprită. Desigur că numai din cauza deprecierii lor și menținerii obligatorii a unui curs mai urcat de cît cel real, ocîrmuirea Munteniei este obligată de a lua simultan măsura opririi exportului monetelor de argint. Ocupația dintre 1828—1834 a introdus ca și în alte ocazii similare, cantități mari de asignate, avînd un curs oficial stabilit la Petersburg. Diferența dintre cursul real al principatelor și cel oficial a dat de lucru lui Kisseleff, care se ocupă personal de rezolvarea chestiunii. Ultima ocupație austriacă introduce și ea moneta fiduciară a țării sale care provoacă iarăși o chestiune a cursului.

O circulație activă a hîrtiei monetă streină nu a fost însă niciodată, pentrucă populațiunea principatelor avea față de ea o rezervă destul de mare. Atitudinea aceasta este ușor explicabilă dacă ținem seama pe deoparte de faptul că societatea noastră era dominată încă de o mentalitate mercantilă, care rezuma bogăția la aur și la argint, iar pe dealtăparte de deprecierile continui și ale hîrtiei rusești și ale celei austriace.

Dar oricît de redusă ar fi fost circulația acestor hîrtii ea a trebuit să însemne totuși ceva pentru pregătirea economiei noastre de credit. Prin introducerea lor se arăta tuturor că există și alte instrumente de circulație decît moneta metalică, care pe deasupra prezentau avantagiul că se puteau creia oricînd. Se realiza astfel un început de educație absolut necesară, într'un domeniu al vieții economice, în care preparația spirituală are un rol de primul ordin. Era cu atît mai bine venită cu cît se producea în masele mari lipsite încă de contact cu hîrtiile valori, spre deosebire de zarafi, negustori, bancheri și chiar boieri, obișnuiți să întrebuințeze într'o oarecare măsură efecte de comerț.

Hîrtiile valori nu erau necunoscute practicei comerțului. Acesta recurge la întrebuințarea lor mult înainte de secolul XIX. Ele au însă o căutare mai mare numai odată cu mărirea producției. Exportul de cereale crescînd, a pus în contact pe producătorii și negustorii mai mari din țară, cu case de comerț și bancă din străinătate. Tehnica marelui comerț întrebuințată de aceste întreprinderi trebuia adoptată, cel puțin în parte, și de casele din principate. Aceasta era absolut necesar, spune pela 1840 un raport al departamentului dreptății muntene, pentru „ca să ia negoțul un haractir de mare cuviință și o dezvoltare mai regulată și mai potrivită în oarecare chip în organizația negoțului întru care se îndeletnicesc celelalte neamuri comersante, a căror fericire o află totdeauna într'acest izvor nedășartat din care își dobîndesc bogățiile și strălucirea lor" [1].

In epoca Unirii, Iașul, Bucureștiul și Galații sînt cele 3 orașe care au relații de bancă cu streinătatea. Galațul datorită faptului

1 N. Iorga, Mărturii, 410.

că era unicul mare port de export avea un rol important. El era în legături cu Amsterdam, Londra, Paris, Constantinopol, Viena, Hamburg, Lipsca, Triest, Livorno, Marsilia și Genua asupra cărora negustorii trăgeau polițe. Pe piața Galațului se negociau titlurile trase pentru Viena, Triest, Marsilia, Genua și Londra [1]. Afaceri bune se făceau încă mai dinainte cu Viena și Triest [2]. Cu Viena bancherii noștri aveau legături vechi. Incă de pela începutul veacului se citează agenți financiari de ai săi în principate. Averea lui Pavlu din Iași n'ar fi străină de afacerile făcute cu cassa Petlis din Viena [3]. La Galați cursul schimbului varia între 2—3⁰/₀, fiind influențat de factorii cari în mod curent acționează asupra acestor operațiuni. Monetele în care se emiteau polițele erau lira sterlină și francul francez. Afacerile cu negociarea poliților se făceau mai ales primăvara și vara, pentrucă și comerțul de cereale era mai activ în această epocă [4]. In perioada aceasta de introducere definitivă a schimbului de efecte, Banca otomană a jucat un rol important, influențînd simțitor regularea cursului [5].

Orașele mai mici din țară imitau exemplul Galațului, Iașului și al Bucureștiului și trăgeau asupra acestora diferite polițe. Astfel sistemul circulațiunii de bunuri fără intervenția monetei și cu ajutorul unor procedee proprii economiei fiduciare contimporane, se răspîndea din ce în ce mai mult în principate subt influența tehnicei marelui comerț european. Plecînd din sferele comerțului mare, acest sistem va tinde să se coboare din ce în ce mai mult spre afacerile mărunte.

3. Comerțul evreesc

Al treilea factor care a avut o acțiune principală în sensul pregătirii economiei de credit, a fost comerțul evreesc. Activitatea economică a Evreilor, mai ales subt forma comercială, a făcut obiectul unor numeroase cercetări, și în mod unanim li se recunoaște astăzi un rol, adeseori însemnat, în construirea economiei contimporane. In mod firesc se pune întrebarea, dacă evreimea care imigrează în principatele romîne în proporții considerabile a avut și ea un rol și care anume, în dezvoltarea societății noastre actuale. Literatura noastră specială n'a ajuns încă la tratarea chestiunii evreești din acest punct de vedere. Activitatea comercială evreiască a fost mai mult criticată sau în tot cazul desconsiderată. După cîte știm nu s'a încercat până acum, ca utilizîndu-se vastul material documentar existent, să se fixeze în cadrul evoluției noastre această activitate și să i se urmărească efectele. Era cu atît mai interesant acest lucru, cu cît nu

1 P. A. M., Progrès et liberté, 120—1.
2 Neigebaur, Beschreibung der Moldau und Walachei, Leipzig. 1848, 240.
3 N. Iorga, Istoria comerțului II, 93.
4 Neigebaur, op. cit. 240.
5 P. A. M., Progrès et liberté, 120 și urm.

mai dintr'o privire generală a materialului documentar, se degajă imediat impresia că ne aflăm în faza unei activităţi specifice, esenţial deosebită de cea băştinaşă, o activitate bazată pe o tehnică proprie care era garanţia de succes a afacerilor evreeşti. Obiectul acestor cercetări nu ne îngădue de a ne opri la întreaga activitate economică a Evreilor, ci numai la aceia în imediată, directă ori indirectă legătură cu pregătirea economiei de credit. Pentru aceasta nu putem pune la contribuţie decît materialul referitor la această chestiune, răm[illegible] chestiunea în complexul ei să fie reluată altădată.

După cum spuneam mai sus, comerţul evreesc întrebuinţează o tehnică proprie. Aplicarea sa în mare, în afacerile din principate, trebue să coincidă cu momentul cînd găsim mărturii de înmulţirea negustorilor evrei. Asemeni mărturii încep să apară cu a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, devenind foarte frecvente în secolul următor. Dar şi înainte de această epocă se atribue Evreilor un rol dominant în comerţul moldovean, sau cel puţin al Iaşului. Un Kelemen Mikeş, observator nu totdeauna exact şi dispus la exagerări răutăcioase, vizitînd Iaşul pe la 1739, nu vede decît Armeni şi Ovrei ca negustori [1]. Grecii, pe care aproape unanimitatea informaţiilor posterioare îi arăta ca avînd un rol de samă în comerţ, sînt uitaţi. Până pe la începutul secolului al XIX-lea, iar pentru Sudul Moldovei şi pentru Muntenia până mai tîrziu, ei însemnau foarte mult în comerţul acestor regiuni, întrecînd la număr pe Evrei. Negustorii băştinaşi sînt numeroşi în Oltenia şi Muntenia; mai puţini în tîrgurile Moldovei. Proporţia numărului şi a cifrei afacerilor fiecărei grupe etnice, este însă într'o continuă transformare, evoluînd mereu în favoarea Evreilor. Credem însă că aceste proporţii sînt lipsite de interes pentru drumul urmat de economia noastră, căci nu naţionalitatea unui negustor poate fi generatoarea unor urmări fecunde, ci tehnica şi spiritul care domină afacerile sale.

Cunoştinţa tehnicei şi mentalităţii comerciale care animă un grup sau altul, ne procură în acelaşi timp şi explicaţia, singura credem valabilă, a cauzelor înlăturării de pe piaţă a altor grupe de comercianţi. La aceste constatări ar putea să se obiecteze că apariţia în principate a unui număr considerabil de negustori, zarafi şi bancheri evrei, coincide cu epoca de mărire a producţiunii, şi deci ei nu au înlăturat atît pe negustorii băştinaşi, ci au ocupat locurile noi, rămase vacante prin neocuparea lor de indigeni. Chiar fiind aşa, şi realitatea nu este contrară, nu se schimbă cu nimic situaţia, căci întrebarea rămîne de ce au reuşit Evreii să ocupe aceste locuri şi nu băştinaşii.

Încă o obiecţiune ar putea fi făcută, anume aceia că reuşita Evreilor a fost permanent asigurată, prin faptul că ei deţinînd un capital iniţial, utilizat cu îndemînare într'o ţară lip-

1 „Ion Neculce", IV, 1924, 232.

sită de capitaluri productive, le dădea dela început o superioritate faţă de băştinaşi. Din examinarea strict obiectivă a informaţiunilor, reese că faptul este inexact, căci aproape unanimitatea Evreilor imigranţi erau săraci. Şi era foarte natural să fie săraci pentru că imigrantul de obiceiu este fără avere, e un om care caută o situaţie mai bună aiurea, decît cea din locul său natal. Suprapopulaţia evreiască din Polonia era un mediu fecund de emigranţi, şi întotdeauna suprapopulaţia implică sărăcia.

Evreii din Bucovina recent austriacă, sînt arătaţi de isvoare oficiale ca „săraci, vagabonzi şi cerşetori". Locuinţele lor sînt nişte colibe păcătoase şi atunci cînd o ordonanţă imperială îi obligă să facă dovada că au fiecare cel puţin 250 florini capital, o sumă foarte mică, fără de care nu pot rămîne în ţară, ei se ridică în massă, şi trec în Moldova [1]. Viollier, vice consulul francez din Iaşi, îi descrie în 1829 ca fiind nişte „mizerabili boccegii, cea mai mare parte fără domiciliu, vagabonzi plini de datorii, băgaţi în afaceri suspecte de mizeria vieţii" [2]. Dacă unii dintre dînşii, foarte puţini, vor fi avut la imigrare şi ceva mai mulţi bani, faptul nu poate fi atribuit însă tuturor. Dar de aici şi până la posedarea unui capital cu ajutorul căruia să dărîme pe negustorii băştinaşi este o mare distanţă. Cu atît mai mult cu cît şi din rîndurile negustorilor de ţară cît şi dintre Greci sînt mulţi deţinători de capitaluri însemnate. Evreii care au ajuns la averi mari sînt rari. Se poate cita doar un Hilel Manuah la Bucureşti, care se pare că a finanţat şi revoluţia din 48, întrucîtva Iacob Marmorosch, şi în Moldova, Daniel, într'o epocă ceva mai tîrzie. Negustorii mari şi bancherii de seamă rămîn până tîrziu Grecii şi ceva Romîni, ca Băltăreţu, Meitani, Hagi Moscu, Sakelarie, Mişa Anastasievici, Kalenderoglu ş. a. în Muntenia, Kircor, Pavlu, Spiru, Acatu, Adamachi ş. a. în Moldova. Casele mari exportatoare din Galaţi şi Brăila aparţin Grecilor sau altor orientali [3]. Lipsa în general de capitaluri a Evreilor o mai arată şi speţa comerţului pe care o practicau prin excelenţă. Cea mai mare parte dintre ei se îndreptau către comerţul mic şi mijlociu. Dintre negustorii Iaşului din 1851 peste 70 % sînt numai Evrei [4]. Bois-le-Comte nu exagera prea mult cînd în 1834 comunica guvernului francez că în Moldova întreg comerţul de detaliu este în mîna Evreilor [5]. Numai după exercitarea negoţului mai îndelungată vreme în ţară, ei deveneau deţinătorii unui capital pe care de obiceiu îl utilizau în cămătărie, iar nu în comerţul mare. Dealtminterea şi tehnica comerţului lor se putea aplica cu succes mai ales comerţului mic, şi nu comerţului en gros.

1 N. Iorga, Istoria comerţului II 187.
2 Economia naţională, XXVI, 4, 230—131.
3 Vezi. G. Zane, Cea dintâiu Bancă Naţională a Moldovei, Arhiva, XXXIII, 2/1926, 105 şi urm.
4 Ibidem 106
5 Hurmuzaki XVII, 313.

Pentru pregătirea economiei de credit, rezultatele aplicării acestei tehnici sînt de două categorii; unele care vor avea o influenţă indirectă prin sdruncinarea la început şi desfiinţarea mai tîrziu, a formelor comerciale tradiţionale, făcînd loc unor tipuri noi, cărora economia fiduciară nu le este străină, iar altele cu o influenţă directă, manifestată printr'o mare acţiune de generalizare a comerţului pe credit.

Să încercăm deci a lămuri, după mărturiile documentare, cît va fi cu putinţă în acest cadru restrîns, ce însamnă această tehnică a comerţului evreesc. Mărturiile documentelor noastre interne nu-s decît o versiune a mărturiilor europene, pentrucă este atîta asemănare între criticile, constatările, plîngerile ori protestele în legătură cu activitatea economică a Evreilor, încît documentele romîneşti sînt aproape identice până şi în expresiuni cu cele germane ori franceze. Sombart a strîns din acest punct de vedere un imens material, care poate fi foarte bine complectat cu cel romînesc. Astfel nu vom întîlni aproape nimic deosebit la noi, de ceiace economistul german a dat ca material în lucrarea sa „Evreii şi viaţa economică".

Şi pentru contimporanii noştri, ca şi pentru cei din alte ţări toată practica comerţului evreesc, este un sistem de şarlătănii şi înşelăciuni. D'Hauterive care vede negustorul evreu din Moldova la sfîrşitul veacului al XVIII-lea, crede că datorită numai Nemţilor din ţară, aceştia „nu-s cei mai mari şarlatani". Ei au pentru scriitorul francez, „cea mai extraordinară figură care se poate vedea în vreun colţ al lumii; cu capul patrat sus, ascuţit jos, acoperit cu o bonetă de blană neagră, ale cărei fire stau ridicate ca nişte ţepi de arici, de subt care atîrnă doi zulufi de păr cît sînt de lungi, în timp ce spatele capului le este ras, (mai avînd) pe deasupra şi un cioc mic în vîrful bărbiei. care le dă înfăţişarea unor capre de Angora"[1].

In concurenţă de şarlatanisme cu Grecii, care cîteodată îi întrec, ei desfiinţează comerţul indigen. Negustorii băştinaşi sînt mai precişi în a atribui înşelăciunea ca bază a comerţului evreesc. Breslaşii blănari în cunoscuta lor jalbă din 1849, li atribue „fel de fel de uneltiri" spunînd că „intr'atît şi-au întins mrejile răului şi vicleanului lor scoposu, încît noi hristianii pămînteni am rămas cu desăvîrşire impilaţi într'o simţitoare obijduire. Pentru că prin felurite uneltiri ne smonesc calfele lucrătoare, ne împedică alişverişul"[2]. Lefèbre,—la ale cărui constatări şi observaţii ne vom mai referi—nu se deosebeşte mult de aceste vederi. Pentru toţi cei care au scris însemnările lor despre Evrei

1 Memoriu despre starea Moldovei la 1787, Ed. Academiei Romîne, Bucureşti, 1902, 354—355.

2 N. Iorga, Breasla blănarilor din Botoşani, Analele Academiei Romîne, S. 2, XXXV, 1911.

ei apar la fel: „neam speculativ, viclean şi şarlatan", care a dus populaţia romînă la mizerie, etc.[1]. Aceasta era dealtminterea până şi părerea oficialităţii, căci o găsim trecută şi în Regulamentul Organic, după care Evreii se folosesc de toate mijloacele pentru a sărăci localnicii şi scădea fericirea obştească.

Aproape prin nimic mărturiile noastre nu diferă de cele din alte ţări. Savary de pildă spune că „Evreii au reputaţia de a fi foarte dibaci în comerţ, însă sînt bănuiţi de a nu-l face cu toată cinstea şi buna credinţă posibilă". După o mărturie germană tot din veacul al XVIII-lea „ei trăesc din furt şi fraudă, care după părerea lor nu sînt crime"[2].

Credinţa într'o practică frauduloasă se găseşte peste tot locul şi ea s'a concretizat şi la noi într'un număr impresionant de mărturii. Chestiunea nu se rezolvă de loc prin acceptarea acestei acuzaţiuni, căci se pune întrebarea care erau aceste uneltiri şi de ce natură. Constituiau ele din punctul de vedere al legislaţiei contimporane ori al moralei curente în adevăr o manieră frauduloasă. Şi dacă într'adevăr aşa era, de ce nu găsim sancţionată această practică, ca orice delict sau crimă obişnuită. Cu sprijinul materialului procurat de ţările apusene, Sombart a încercat o explicaţiune; să vedem întrucît materialul nostru intern ne duce la o concluziune asemănătoare.

Din examinarea denunţărilor, plîngerilor şi protestelor băştinaşilor ca şi a actelor de comerţ ale Evreilor, se degajă dela început o impresiune generală, confirmată la o cercetare mai amănunţită, că tehnica comerţului evreesc, constă dintr'un sistem de multiple procedee menit de a aduce clienţi. Negustorul evreu vrea clienţi, clienţi cît de mulţi şi pentru a-i obţine el întrebuinţează cele mai variate mijloace. Acest lucru pare azi ceva cu totul natural, şi se poate pune întrebarea întrucît era ceva deosebit ori nou la Evrei. Acum o sută şi mai bine de ani situaţia era însă cu totul alta, căci comerţul vechiului regim se desfăşura în cu totul alte condiţiuni. Negustorul de atunci nu căuta, nu umbla după clienţi. Il vedeai stînd liniştit în fundul dughenii lui scunde şi întunecoase, învăluit în lumina discretă, pe care i-o dăruia un mic ochiu de fereastră. El aştepta netulburat clientela lui, pe care o cunoştea în întregime, din partea căreia primia nu numai banii mărfii vîndute dar o consideraţiune pe care azi aproape niciodată un negustor nu o capătă. Actul comercial prin prestanţa şi calmul negustorului, prin încrederea cumpărătorului în marfa scoasă din adîncimea vr'unui raft, prin lipsa de tocmeală, avea într'însul ceva demn şi serios, apărea ca expresiunea exterioară a unei înalte funcţiuni sociale. Niciodată negustorul nu trebuia să-şi caute clienţii. Acest lucru şi obişnuinţa şi legea-l opreau. Atunci cînd vre-un negustor se

1 Acte şi legiuiri, 594—595.

2 W. Sombart, Les Juifs et la vie economique, 163.

abătea dela regula generală, venea ocirmuirea şi lua aspre măsuri. Meseria negustorului era păzită de ceiace în ochii lumii ar fi putut să o coboare, atunci cînd negustorul nu ştia el singur s'o ţină la înălţimea tradiţiei. Dar aceasta se intîmpla rar. Vor fi fost mulţi ca acel agent al marelui negustor Aman care putea scri şefului său: „că de cînd fac negustorie nu m'am ruşinat între negustori şi voi să nu mă ruşinez nici acum cu ajutorul lui Dumnezeu" [1].

De pe poziţia socială pe care stătea, negustorul vechiului regim îşi putea arăta oricind mîndria omului care stăpîneşte o situaţie. El se credea, pe drept jignit, chiar şi atunci cînd o beizadea, un fiu de domn, trecînd pe dinaintea dughenii sale şi văzîndu-l, nu-i acorda atenţia salutului. In ambele principate negustoria era acoperită pe deantregul de demnitate şi prestanţă şi această remarcă făcută încă de multă vreme de d. Iorga, a fost făcută deseori şi pentru Apus, unde se observă peste tot locul în vechiul regim, „tonul mîndru şi de sus al negustorilor provinciali" [2].

Negustorul vechiului regim nu urmărea prefacerea stării de lucruri. El era un tradiţionalist. Aceia ce apucase, aceia continua [3]. Viaţa de prăvălie ca şi aceia de familie îşi ducea neschimbată drumul. Timp liber avea totdeauna din belşug şi îl consacra cu dărnicie petrecerii, distracţiilor ori prietinilor, mai ales dacă era un om cuprins. Memoriile lui Vîrnav sînt o sursă nepreţuită pentru cunoaşterea vieţii şi practicei negustoreşti dela noi, dintre 1813—1820. Alăturea de negoţul său mare, pentru un negustor ca Lada, cum desigur vor fi fost mulţi, mesele copioase „cu cîte şapte-opt feluri", prietinii numeroşi invitaţi mai totdeauna la amiază, plimbările pe'nserat cu trăsura, jocul de cărţi de seară ocupau în viaţa sa un loc, pe care nimic nu l-ar fi putut înlocui [4].

Negustorul evreu nu recunoaşte nici o tradiţie. El refuză o viaţă de linişte ori de petreceri; pentru dînsul comerţul este totul. Astfel el este un inovator şi ca toţi deschizătorii de drumuri noi va întîlni ostilitatea tuturor spiritelor tradiţionaliste. Evreul ridică clientela—aducătoarea de cîştig—deasupra tuturor categoriilor vieţii şi ale lumii şi pentru aceasta comerţul său înseamnă o dublă luptă pentru:

a. captarea clientelei curente şi

b. creiarea unei noi clientele.

Cîştigarea primei lupte negustorul evreu o realizează în general întrebuinţînd două grupe de mijloace, utilizate împreună sau în parte, după împrejurări şi anume:

a. acostarea şi ademenirea trecătorilor şi

b. eftenirea preţurilor.

1 N. Iorga. Istoria comerţului II. 108.
2 W. Sombart. Les Juifs. 174.
3 Pentru o pitorească descriere a atmosferei vechiului regim de negoţ în Apus, se poate vedea Sombart Les juifs, 174 şi urm.
4 N. Iorga. Istoria comerţului II, 127.

Despre prima grupă de mijloace, Sombart a dat pentru Apus o mulţime de amănunte. Această acţiune socotită ca „imorală" şi „anticreştină", a fost cunoscută şi vechiului comerţ evreesc de la noi, după cum acostarea clientului, chemarea în prăvălie, tragerea de mînă ori de haină, afişarea gălăgioasă a preţurilor şi a calităţii se practică şi azi de aproape întreg comerţul evreesc şi adeseori prin puterea contagiunii şi de către alţi negustori. Etalarea mărfii, la geam, la uşă sau chiar în stradă este un procedeu care face parte din acelaşi sistem şi urmăreşte acelaşi rezultat. El este întrebuinţat până şi de zarafi. Demidoff îi vede pe cei din Iaşi stînd turceşte înaintea dughenilor, sunînd mereu în pumni rublele şi ducaţii pentru a atrage atenţiunea trecătorilor. Pe la alte tîrguri zarafii es chiar cu mesele afară pe uliţi sau în bîlciuri, stîrnind indignarea negustorilor băştinaşi care cer agiei să-i împiedice de a mai eşi. Zărăfia îmbracă cîteodată până şi forma comerţului ambulant.

Pentru negustorul evreu, orice trecător poate deveni un client, deaceia el întrebuinţează tot ceiace poate, pentru ca deşteptîndu-i interesul pentru marfă, să-l facă un cumpărător. Comerţul ambulant este o formă obţinută prin aplicarea aceleiaşi atitudini. Nu avem indicaţiuni documentare asupra rolului jucat de Evrei în introducerea acestui comerţ, fapt cert este că în 1817 ei sînt socotiţi în Moldova ca stăpînii acestui gen de comerţ [1], practicat în Muntenia mai ales de Greci. Există însă mari probabilităţi că ei sînt aceia care l-au şi introdus, pentrucă el este o formă tipică a atitudinei pe care negustorul evreu o ia în comerţ. Se pare că acest gen de negoţ ridica multe nemulţumiri, căci se pretindea ca boccegiii şi cu precupeţii „să fie opriţi de a mai umbla, fie pe la sate ori tîrguri ca unii ce în aceste specule sînt cunoscuţi şi împovorători populaţiei şi cei mai mulţi sînt dovediţi de furi..." [2]

Procedeul atracţiei. Evreii îl împing mai departe decît la clienţi. In jalba blănarilor din Botoşani se vorbeşte de „smomirea" calfelor, pe care Evreii le iau dela negustorii creştini şi le întrebuinţează în folosul lor.

Eftenirea preţurilor a fost încă unul şi încă din cele mai sigure mijloace pentru reuşita comerţului evreesc. Căci captarea clientelei altui negustor nu se poate obţine decît atunci cînd îi acorzi acestei clientele avantagii pe care nu le avea înainte, fie de calitate fie de eftinătate. Chestiunea mijloacelor prin care Evreii reuşesc să vîndă mai eftin a interesat în deosebi de mult, căci datorită acestui fapt s'a produs de cele mai multe ori acuzarea de întrebuinţare a unor manopere frauduloase. Concurenţa neleală, care li se atribue în documente, acea „ucidere a alişve-

1 N. Iorga. Istoria comerţului II, 134; Schimbarea de direcţie şi caracter a comerţului romînesc în sec. XX-lea Bucureşti 1921, 9.
2 Acte şi legiuiri 586—587.

rişului" negustorilor indigeni, au realizat-o în mare parte prin scăderea de preţuri.

Sombart reluînd chestiunea crede că Evreii au putut vinde mai eftin, pentru că au reuşit să obţină o reducere a costului de cumpărare. După diferite denunţări ale vremii, colectate de economistul german, negustorul evreu realizează o reducere a costului de obiceiu prin următoarele mijloace: cumpărare de marfă de contrabandă (de războiu sau obişnuită), neguţătorire de gajuri, cumpărări dela oameni în criză, dela bancrutari, dela licitaţii, neguţătorie de produse contraveniente şi comerţ pus pe faliment [1].

Materialul nostru documentar verifică aproape pe deaîntregul existenţa acestor practici şi în comerţul nostru. Evreii contrabandişti se semnalează încă dela sfîrşitul veacului al XVIII-lea. Ei fac mai ales contrabandă de rachiu [2] pe care o vor practica în stil mare în tot cursul veacului următor. Fac contrabandă şi de silitră care era monopolizată de Turci [3], ca şi de monete pe care le introduceau în ţară pentru speculaţie.

Despre comerţul pus pe faliment vorbeşte însuşi domnul Moldovei, Ion Sandu Sturza, în plîngerea sa adresată Sultanului, spunînd că „alţi sudiţi vin aci, înşală locuitorii, după care dau falimente frauduloase şi mănîncă banii raelelor" [4]. Altădată se mai insistă şi asupra unui comerţ cu lucruri de prădat, cumpărate dela enicerii Turci. Ei sînt acuzaţi grav cu ocazia jafurilor din 1821, cînd li se pune în seamă cumpărarea de lucruri furate din mînăstiri [5]. Pentru alţii, negustorii evrei operează în legătură şi cu hoţii dela hotar, după cum îi denunţă o mărturie din veacul al XVIII-lea [6].

Documentele interne ne procură multe alte informaţiuni în legătură cu acuzaţiunile enumerate mai sus de Sombart. Se pare din această generalitate de denunţări, că practica comerţului evreesc n'ar fi fost streină de asemenea manopere. Rămîne de văzut ce loc ocupau în totalitatea actelor de comerţ ale negustorilor evrei, pentruca în adevăr să se poată opera pe baza lor o reducere generală de preţuri. In tot cazul dacă ar fi fost singurele cu care Evreii eftineau mărfurile, ar fi trebuit să fie aproape unica sursă de procurare a mărfurilor, ceiace este greu de admis. S'ar mai adăuga încă cîteva practici care concură la obţinerea aceluiaş rezultat şi anume, înşelarea la cîntar, măsură, monetă ori socoteală şi falşificarea calităţii mărfii.

Ambele practici, după documente, n'au nici ele nimic propriu comerţului evreesc din principate. Sombart le găseşte afirmate într'un număr considerabil de mărturii din Apus [1]. Cea dintăi le-o atribue la noi până şi un scriitor serios cum e Lefèbre. După dînsul, oricine cumpără dela un Evreu trebue „să verifice cu îngrijire cîntarul, de care el se serveşte, greutatea mărfii pe care i-o dă, banii pe care îi numără, facturile pe care i le face. Preţurile pot fi exagerate, cîntarul falş, greutăţile măsluite, marfa falşificată, moneta alterată, socoteala greşită". Evreul nu-şi alege în această privinţă niciodată clientul căruia îi serveşte metodele sale: „el le aplică nu cu mai puţină perzistenţă băştinaşului ca şi streinului". Reuşeşte mai ales faţă de ţărani. Acestea sînt victimele lui de predilecţie, pe care le înşeală la tot „monetă, socoteală, greutate, balanţă şi la mai cine ştie ce" [2]. Inşelarea mai ales cu monetele era extrem de frecventă. Mărturiile sînt foarte numeroase. Operaţia reuşea datorită numeroaselor specii monetare pe care, după Wolff, nici boerii nu puteau să le distingă bine una de alta.

Falşificarea calităţii mărfii, prin amestecarea ei cu materii mult mai eftine, pentru a-i mări cantitatea, sau prin producerea ei cu alte materii prime decît cele obişnuite, bine înţeles mult mai eftine ca acestea, frecventă în alte ţări şi generatoarea succedaneelor după părerea lui Sombart, este pusă şi în sarcina negustorilor evrei dela noi. Ei sînt acuzaţi că falşifică chiar obiecte servind cultului creştin cum fac cu lumînările de ceară, în care pun „săruri şi alte lucruri pricinuitoare de mîrşăvie, neertată cu totul întru săvîrşirea sfintelor slujbe" [3]. Acolo însă unde ei ridică în contra lor nenumărate învinuiri, este în domeniul alterărilor şi falşificărilor de monete. Ceiace este de observat e faptul că genul evreesc de falşificare nu-i obişnuit, căci ei nu adoptă metoda cunoscută a meşterilor ţigani de a fabrica monete din aliagii. Metodele lor ocolesc asprimea pravilei penale, încît legal vorbind ele nu dau o falşificare, deşi realizează o scădere a valorii reale a monetei.

Iată de pildă un Evreu din Botoşani pela 1826 ştie să prefacă colonaţii în sfanţigi fără ca să schimbe calitatea metalului şi să cîştige totuşi doui lei şi jumătate la fiecare colonat prefăcut [4]. Zarafii excelează mai ales în sustragerea unei oarecari cantităţi de metal fin din monete. Incă din veacul al XVIII-lea se vorbeşte de unul care e „meşter în a fura argint din caragroşii nemţeşti" [5]. Tot veacul al XIX-lea până la reforma monetară de după Unire, ocîrmuirile duc o luptă crîncenă în contra „calpuzanlîcurilor închipuite de jidovi". Procedeele lor sînt atît de neobişnuite încît administraţia surprinsă pare că nu ştie ce să mai

1 Les juifs 192—193.
2 Hurmuzaki, X. Prefaţa de N. Iorga, XXV.
3 G. Zane, Un veac de luptă pentru cucerirea pieţii romîneşti, Iaşi 1926, 24.
4 Hurmuzaki, X. 341.
5 Hurmuzaki, X. 575.
6 N. Iorga, Istoria Evreilor şi ţările noastre. An. Ac. Rom. 2 XXXII, 159

1 Les Juifs 196.
2 T. Lefèbre, op. cit. 307—309.
3 N. Iorga, Istoria Evreilor 194.
4 Hurmuzaki, X, 354.
5 N. Iorga, Istoria comerţului II. 105.

facă. Pe la 1841 Departamentul din lăuntru al Moldovei face constatarea că sînt negustori evrei, imitați chiar de unii creștini, „care scot prin apă tare aur din galbeni și-l trec spre specularisire peste hotare" [1], procedeu semnalat și mai nainte. Altădată pilesc imperceptibil marginile monetelor, care nu se pot constata ca depreciate decît prin cîntărire. In disperare ocîrmuirea Moldovei ia în 1834 hotărîrea ca „cel ce să va prinde tăind și micșorînd galbeni, să i să ia controbont oriciți se vor afla asupra faptei" și „fără deosebire să cadă în judecata criminalicească spre a se osîndi după povățuirea pravilei întocmite pentru calpuzani" [2].

Mărturii documentare, conținînd învinuirea practicării unor asemeni operațiuni, se pot procura numeroase. N'am ținut însă decît a exemplifica prin cîteva cazuri că și în principatele romîne se ridica împotriva Evreilor acuzațiuni similare ca în toate celelalte țări. Oricît ar fi însă de numeroase acuzările și admițînd că ele sînt perfect exacte, se pune însă întrebarea, puteau fi aplicate aceste procedee la totalitatea actelor de comerț pentruca datorită lor negustorii evrei să poată vinde mai eftin ca cei băștinași; și apoi ce împiedica măcar pe unii dintre negustorii indigeni să le întrebuințeze și ei, restabilind astfel echilibrul forțelor în luptă. Deasemeni nu trebue să perdem din vedere că procedeele denunțate ca unele de care Evreii beneficiază pentru a reduce prețurile, sînt, oricare ar fi, de o natură frauduloasă, iar practica frauduloasă, fie ilegală fie imorală, nu poate fi așa de curent întrebuințată; ea reclamă măsuri de precauție, presupune riscuri și eventual chiar sancțiuni. Denunțată consumatorului, acesta își ia măsuri de apărare, cari oricît ar fi de ineficace totuși scad din succesele fraudei. Va trebui să admitem că succesul luptei de concurență, dată de Evrei pe chestia scăderii prețurilor, trebue pus și în seama altor împrejurări.

Nu se poate trece cu vederea spiritul maleabil, rezistența tenace înaintea oricărei împrejurări defavorabile sau nedrepte, putința de a utiliza repede orice situație comercială, „flair"-ul general în afaceri, economia, chiar avariția Evreilor. Lefèbre care observă negustorul evreu, de pe la jumătatea veacului trecut, l-a fixat într'un impresionant tablou. „Ei trec, spune dînsul, ca setoși de cîștig, nimic nu-i demoralizează, nici o vorbă nu-i descurajează, nici o aroganță nu-i jignește. Ei acceptă cu umilință sau cel puțin în tăcere observațiile cele mai severe, asprimele cele mai tari și cîte odată cele mai nedrepte. Ei solicită cu umilință o comandă dela cel care îi gonise cu un minut înainte, și un nou refuz nu-i va descuraja pentrucă perzistența lor va învinge repulsia sa. Ei sînt flexibili, insinuanți, pătimași la cîștig, abili a „flair"-a afacerile, a descoperi marfa, a încheia tîrguri, a pune în curent pe corespondenții lor cu nevoile și resursele pie-

1 Arhiva statului din Iași, Dosar 1764—2013 fila 468.
2 Ibidem, 56.

ții". Îi găsești peste tot. „Aleargă din producător în producător, căutînd marfă, stabilind prețuri, făcînd tîrguri, totul cu o ardoare, o îndemînare și o pricepere surprinzătoare". Nu este afacere care să nu-i intereseze. „Nația evreiască... cu sumeție se amestecă fără îndrituire în toate" spun și breslașii blănari [1]. Și pe cînd negustorul băștinaș ducea o viață largă, cum am văzut că era aceia a lui Constantin Lada, negustorul evreu nu-i părăsit niciodată, de „prudență, ordine [și] economie" [2].

D'Hauterrive încă din 1787 se simțea obligat să recunoască printre altele, în parte, acest aspect al vieții evreești. „Trebue să dăm Evreilor—spune dînsul—ceiace este a lor, sînt cumpătați, plătesc dările fără vorbă, se îmbogățesc încet și nu-și trimit agonisirile peste hotare" [3].

Pe cînd practica frauduloasă, care infrînge normele moralei sau prescripțiile legii, e prin natura ei de o aplicație mai mult sau mai puțin accidentală, și nici mărturiile documentare care o atestă nu se pot referi la totalitatea faptelor petrecute într'un domeniu, iar pe generalizări nu se poate pune bază fără discuție, spiritul de a se conduce în afaceri, manifestat în sensul de mai sus, are o valoare mult mai generală. Aceste din urmă împrejurări au fost, credem, mult mai importante, luînd generalitatea cazurilor, pentru reușita comerțului evreesc. Ele reprezintă o înțelegere adîncă a condițiilor în care trebue dusă lupta de concurență pentru a fi cîștigată, înțelegere care a lipsit, aproape pe deantregul elementelor autohtone.

Alăturea de lupta pentru captarea clientelei, spuneam că tehnica comerțului evreesc mai tinde la un țel, acela de a se creia o nouă clientelă.

Un asemenea rezultat putea fi obținut prin două procedee, aplicate fie izolat, fie împreună și anume :

a. punerea în valoare a noi produse și

b. provocarea a noi nevoi în masele consumatoare.

D'Hauterrive ne spune în această privință că înainte de pătrunderea Evreilor în comerțul Moldovei, peile de epure se aruncau. Ei cei dintăiu le-au pus în valoare și pe vremea sa se exportau deja în țara nemțească peste 100.000 de bucăți pe an, care erau găsite ca cele mai frumoase din Europa [4].

Provocarea unor noi gusturi și nevoi în masele consumatoare era o operațiune foarte posibilă de îndeplinit în condițiile de prefacere ale societății noastre, din cursul celei dintăiu jumătăți a veacului trecut. Nevoia de lux, în bijuterii, haine, și mobile atît de adînc simțită de clasa boerească, era cel mai bun prilej pentru negustorul evreu, importator de marfă străină, nu

1 V. Iorga, Breasla blănarilor, 33.
2 T. Lefèbre, op. cit. 307—309.
3 D'Hauterrive, op. cit. 131.
4 Ibidem, 132—133.

numai să o satisfacă, dar să o şi excite. In desele schimbări de modă nu trebue să vedem o variaţie de preferinţi fără nici o provocaţie exterioară. Acest ultim element, subt forma ofertei unei mărfi noi, are un rol cu mult mai mare decît simpla predispoziţie la variaţie. Rolul jucat de negustorul evreu în această privinţă, nu poate fi neglijabil cînd este ştiut ce însemnată contribuţie a dat la introducerea comerţului european în ţările noastre.

Dar negustorul evreu nu şi-a mărginit cercul său de activitate la prefacerea şi excitarea gusturilor clasei boereşti. El a pătruns în mase, şi a căutat să-şi recruteze noi clienţi din ţărănime. Bois-le-Comte, spune încă din 1834, că în Moldova Evreii excelează în vinderea rachiului la ţărani, cărora le excită pasiunea printr'un mod special de a face comerţul [1]. Acelaşi fapt îl relevă şi nişte boeri într'un memoriu din 1835, protestînd energic, căci aduce—după dînşii,—pe lîngă mari dificultăţi la plata dărilor, prin exportul numerarului, dar şi sărăcirea ţăranilor. Iar odată cu mizeria lor aduce şi suferinţa agriculturii boereşti care nu se poate face fără vitele şi instrumentele ţăranilor, vîndute pe rachiu [2]. In căutarea de clientelă nişte Evrei merg până acolo încît vor să înveţe şi pe Turci să bea rachiu, pe care Coranul ii opreşte cu străşnicie dela aceasta.

Nu s'ar putea spune însă că introducerea rachiului la ţară se datoreşte numai Evreilor, aşa fel ca numai asupra lor să cadă întreaga răspundere morală a ravagiilor sale. Negustorul evreu a avut o continuă încurajare din partea boerilor, care le arendau circiumile al căror monopol îl aveau, arendare făcută fără nici o îngrădire şi fără altă grijă decît aceia a cîştigului. Fenomenul se petrecea în mare; „cu zecile se numără aceste cazuri de exploatare si de depravaţie, circiumă lîngă circiumă, cu sticlele de rachiu de cartofi şi alte otrăvuri, în tot cuprinsul Moldovei, istovind şi rasa, pentru hrănirea viciilor „civilizate" ale clasei dominante" [3].

Chestiunea care ne interesează deocamdată nu este atît explicarea tehnicii comerciale evreeşti, ci întrucît aplicarea acestei tehnici a putut avea vre-o influenţă asupra formării economiei fiduciare. După cum spuneam mai înainte, această influenţă a fost de două feluri, indirectă şi directă. Actele de comerţ efectuate pe baza procedeelor şi în spiritul semnalat mai sus n'au putut avea decît o influenţă indirectă.

Ea rezultă din faptul că introducerea comerţului evreesc n'a însemnat o simplă înlocuire de negustori, ci o înlocuire de forme, de tipuri de comerţ. Negustorul evreu a dat un asalt decisiv vechiului regim comercial. In locul acestei lumi răpuse în lupta de piaţă şi pentru piaţă, el a contribuit într'o mare măsură să

1 Hurmuzaki, XVII, 132.
2 Ibidem, 550.
3 N. Iorga, Istoria Evreilor, 198.

aşeze o lume nouă, păstrată mereu nouă. Negoţul evreesc a rupt definitiv lanţurile care legau negustoria veche de o tradiţie seculară, şi prin satisfacerea propriilor sale interese a reuşit s'o împingă la nivelul formelor apusene.

Dar comerţul ţărilor mai înaintate, şi către ale cărui forme tindea evoluţia celui al nostru, era deja definitiv construit pe bazele creditului. Comerţul european în prima jumătate a veacului trecut avea chiar o vechime în această privinţă. Bănci mari, circulaţiune activă de hîrtii valori, plăţi fără intervenţia monetei, erau instituţiuni curente, după cum arătam la început. Către acest întreg sistem de instituţii aspira negustoria noastră eliberată de cătuşele tradiţiei. Contribuţia negativă a comerţului evreesc a fost tot atît de mare, după cum vom vedea imediat, cît a fost şi acea pozitivă.

In legătură imediată cu această acţiune indirectă a comerţului evreesc asupra pregătirii economiei fiduciare, să ne oprim puţin la fenomenul numit speculaţie. In credinţa vechiului regim speculaţia însemna o practică comercială ilicită, pe care o condamna morala şi pe care trebuia să o pedepsească legea. Speculaţia reprezinta pentru dînşii un sistem de fraude menit a lovi, a ucide comerţul cinstit. Un asemenea sistem am văzut că era atribuit de contimporani bazei comerţului evreesc. Dacă procedeele diverse care alcătuiau sistemul nu erau totdeauna încadrate într'o condamnare morală, utilizarea lor sistematică trebuia să constitue un fapt reprimabil.

Dacă judecăm din depărtarea la care ne aflăm azi şi mai ales cu concepţiile noastre actuale, plîngerile şi protestele băştinaşilor în contra rezultatelor speculaţiei evreeşti, ne apar pe cît de fireşti pe atît de zădarnice. Speculaţia însemna tentativa de a influenţa, de a domina chiar piaţa. Şi aceasta pentru acea vreme era inadmisibil. Tipul negustorului şi odată cu el practicile sale comerciale erau şi trebuiau să rămînă cele descrise mai sus. Şi aceasta nu pentrucă negustorul voia aşa, dar pentrucă societatea prin structura ei, comanda un asemenea tip şi reclama asemenea practici. Consumatorul era pe deasupra producătorului. El avea un rol pe care o îndelungată vreme îl îndeplinise şi care i se părea poate singurul posibil. Astăzi, cînd consumatorul nu mai joacă nici un rol şi cînd piaţa este comandată numai de producători şi intermediarii lor, negustorii, cînd aceştia au la îndemînă nenumărate posibilităţi de a influenţa piaţa, speculaţia este un fapt curent, normal, organic chiar al economiei contimporane. Speculaţia nu mai revoltă de cît în timpuri de criză a producţiei; dar şi această revoltă constitue dovada definitivei acceptări a acestui fenomen, căci s'a recurs la un termen special—acel de speculă—pentru a se deosebi speculaţia curentă de această variantă anormală a sa. Biruinţa comerţului evreesc este deci complectă.

Pentru economia fiduciară, putinţa speculaţiei este o condiţie

fundamentală a existenţei sale. Ea creiază comercializarea hîrtiilor valori, care sînt pivotul orişicărei economii de credit. Dezvoltarea actuală a acestor instituţiuni se datoreşte numai faptului că ele au putut circula. Acţiunea, obligaţia, poliţa indosată au atins importanţa actuală pentrucă conţin posibilităţi latente ca circulînd să aducă cîştiguri. Ele sînt valori pe care numai speculaţia le-a ridicat la importanţa lor extraordinară.

Urmărirea tuturor efectelor pe care indirect comerţul evreesc le-a avut asupra pregătirii şi formării economiei de credit, este peste putinţă în limitele acestui cadru. Ar însemna să ne ocupăm de evoluţia structurii întregei noastre economii. Ceiace se poate da sînt numai liniile cele mai generale ale acestei chestiuni. O încercare de mai precisă determinare a rolului pe care comerţul evreesc l-a avut în această direcţie va putea fi dată prin examinarea efectelor sale directe.

Acestea rezultă dintr'un procedeu special pe care-l implică tehnica comerţului evreesc şi anume din vinderea pe credit.

Comerţul pe credit nu era necunoscut vieţii noastre economice mai nainte de a lua contact cu acţiunea negustorilor evrei. El era însă practicat aproape numai de negustori între ei şi pentru afaceri mari. Nu se cunoştea creditul mărunt între negustorul detailist şi cumpărătorul de toate zilele.

Evreii sînt aceia care introduc în stil mare acest gen de credit cu ajutorul căruia pătrund adînc în sate. Creditul mărunt a fost unul dintre cele mai preţioase procedee pe care ei le-au utilizat şi pentru captarea clientelei altui negustor şi pentru creiarea unei noi clientele. Materialul documentar ne oferă numeroase probe.

Creditul mărunt evreiesc prinde la ţărani ca şi la tîrgoveţi. Dacă comerţul cu rachiu a căpătat proporţiile extraordinare la care ajunsese deja pe la jumătatea veacului trecut, aceasta o datora aproape numai creditului. Bois-le-Comte spunea în 1834 că Evreii reuşesc să stimuleze patima ţăranului pentru rachiu, datorită uşurinţei cu care i-l procură vînzarea pe credit. Intinderea acestui sistem de comerţ şi mai ales urmările sale produc intervenţia unei ocîrmuiri, care interzice ca ţăranii să mai fie creditaţi pentru cumpărări de rachiu pe sume prea mari, care nu vor putea depăşi 15 bani pentru fruntaşi, 10 pentru mijlocaşi şi 5 pentru codaşi [1]. Sînt însă puţine probabilităţi ca asemenea măsuri luate în diverse rînduri să fi dat rezultatele aşteptate. Din cele 15 milioane de lei datorii ţărăneşti în 1834, după însuşi aprecierile domnului Mihai Sturza, făcute numai după acte, dacă nu toate vor fi pentru alcool, cu siguranţă că aproape unanimitatea lor sînt credite mărunte acordate de negustorii evrei [2].

1 N. Iorga, Istoria Evreilor, 192.
2 Colecţie de ofisuri domneşti către obşteasca adunare a Moldovei şi adresele acesteia dela 1834 până la 1848. Iaşi, 1848. 82.

In legătură cu vînzarea pe credit este şi împrumutul de bani, o altă formă a creditului. Nici această formă a creditului nu s'ar putea spune că este introdusă de Evrei, căci înaintea lor au practicat-o cu amploare negustorii turci. Dar ceiace deosebeşte împrumutul evreesc, este că practicat în alt moment istoric, el îmbracă forma cametei. Deţinătorii capitalului cămătăresc, a cărui acţiune asupra economiei noastre am văzut-o mai nainte, sînt în marea lor majoritate Evreii, cel puţin în Moldova.

Cel dintâiu tip al bancherului cămătar este acela care cumulează calitatea şi de negustor şi de zaraf. Pentru zarafie se pare că Evreii aveau o atracţie specială, căci încă din primele decenii ale veacului al XIX-lea nu se mai găseşte în Moldova nici un zaraf creştin. Cu timpul recrutarea bancherilor se face aproape numai dintre zarafi. O evoluţie asemănătoare se pare că a existat şi în Apus. Un scriitor ne spune că acolo „Evreii, împrumutători pe gaj, cămătari şi lipitori, au fost primii noştri bancheri, primii noştri traficanţi de bancă" [1].

Şi această activitate a Evreilor a ridicat numeroase proteste, ca şi aceia a comerţului de mărfuri. Ele au fost menţionate cu ocazia indicaţiunilor date referitor la capitalul cămătăresc. Ceiace făcea ca aceste proteste să fie uneori foarte energice, nu este numai dobînda—care am văzut că nu era cel mai serios motiv de nemulţumire—dar şi modul de execuţie al debitorului neplatnic. Ioniţă Sturza în plîngerea sa către Sultan, insista şi asupra acestei chestiuni, plîngîndu-se de execuţia aspră şi nemiloasă pe care o suferă totdeauna debitorul creditorului sudit. In schimb cînd se întîmplă cazul foarte rar, ca un supus strein, printre care după cum ştim aproape unanimitatea sînt Evrei, să fie debitor, totdeauna el întîrzie cu plata, sau caută fel de fel de mijloace pentru a scăpa de datorie, printre care invocarea de mărturie mincinoasă, e unul dintre cele mai curente. Alte ori ei fug peste hotare, sărăcind creditorii băştinaşi.

Pentru garantarea rambursării capitalului împrumutat, Evreii ştiuseră să organizeze un sistem de garanţii, printre care cumpărarea unei supuşenii streine, avea o valoare mai mare chiar ca aceia a unui titlu de ipotecă. Ei ştiau să găsească soluţii celor mai complicate situaţiuni, pentru ca la adăpostul lor să fie siguri că realizează cîştiguri. Iată de pildă un Evreu care împrumută 600 lei unui creştin pe timp de 10 ani, pentru garantarea cărora îi dă dugheana cu „amanet". Folosinţa dughenii înlocuia plata dobînzilor, iar pentru complecta realizare a lor, debitorul sau cumpărătorul dintre timp al dughenii, era obligat să o reconstruiască —ceiace se şi întîmplă—în caz de foc. [2]

Activitatea economică a Evreului, prin comerţ ori împrumut de

1 K. Marx, Das Kapital III² 151.
2 N. Iorga, Istoria industriilor la Romîni, Bucureşti, 1927. 209—10

bani, cuprindea în sfera sa toate clasele sociale. Apreciind această activitate, după concepția vremei, Moruz putea spune că „Evreii au făcut tributare toate valorile ca și toate clasele societății, dela cei mai bogați proprietari până la cei mai săraci țărani". [1] Dacă comerțul simplu evreesc ataca și desființa formele vechiului regim comercial, acțiunea sa prin creditul cămătăresc sau mărunt, sfărma încetul cu încetul ultimile legături care mai țineau strînsă economia noastră de structura și formele ei tradiționale. Totodată se creia și forța generatoare care va conduce economia principatelor către forme superioare, căci „prin ruina marelui proprietar cu ajutorul cametei, și prin sugerea țăranului, se formează și se concentrează capitalul bănesc, al cărui rol în desființarea vechiului mod de producție și înlocuirea sa cu modul de producție capitalist, depinde de treapta de dezvoltare istorică și de consecințele care se produc". [2]

In contra acestei acțiuni am văzut ce reacțiune se produce și ce măsuri se cer din rîndurile breslașilor indigeni; deasemeni am văzut măsurile ce se iau în favoarea clasei țărănești. Să examinăm pe scurt reacțiunea și măsurile luate de clasa boerească. O apărare legală a părut, și cu drept cuvînt, inutilă. Trebuia ceva efectiv, practic, și aceasta nu o poate face decît creditul. Organizarea creditului nu numai ca reacțiune în contra ravagiilor capitalului cămătăresc, ci ca mijloc de luptă în contra întregei acțiuni economice a Evreilor. Mișcarea nu mai rămînea astfel în sfera strîmtă a intereselor de clasă, ea căpăta proporțiile unei acțiuni naționale. „Atîta timp—spune textual Moruz—cît nu vom întrebuința creditul, vom suferi pretențiile bancherului evreu, și munca ca și producția noastră va fi la discreția sa. Liberarea țării de această supunere abjectă va trebui să fie una dintre cele dintâiu griji ale guvernului, căci niciodată nu vom fi o națiune puternică cîtă vreme nu vom avea seva noastră proprie, cît timp activitatea și energia noastră vor depinde de cauze independente de noi, cît timp agricultura, industria și comerțul nostru vor fi reflectul intereselor evreești". [3] Moruz ca și mulți alți contimporani chema țara la o adevărată cruciată în contra acțiunii economice evreești. Ea avea să fie dusă cu o singură armă,—creditul—și cu ajutorul ei isbînda trebuia să fie sigură. „Instituiți creditul public—spunea dînsul—și în puțină vreme veți deșerta buzunarele Evreilor care ne exploatează, în buzunarele Romînilor exploatați". [4]

Aceasta este epoca de concepțiuni grandioase, de plănuiri de bănci mărețe, de întemeierea unei circulațiuni fiduciare, și a unor instituțiuni de credit—despre care ne vom ocupa mai tîrziu pe larg—menite să revoluționeze viața noastră economică.

1 P. A. M, Progrès et liberté, 123.
2 K. Marx, Das Kapital. III, 133.
3 P. A. M., Progrès et liberté. 128.
4 Ibidem, 132.

Este dela sine înțeles că în această acțiune ca și în elaborarea planurilor ei, nu găsim nici un Evreu; ea este în cea mai mare parte opera indigenilor cărora li s'au alăturat cîțiva streini, Germani ori Francezi. In momentul cînd capitalul cămătăresc își va fi epuizat rolul său, bancherul Evreu evoluează repede către formele superioare ale creditului. El dacă n'a participat la proecte, participă la realizarea lor, pe cari le-a acomodat cerințelor imediate. Marile bănci și societăți din Apus își vor recruta reprezentanții sucursalelor lor întemeiate recent în țară, în cea mai mare parte dintre Evrei. Ei vor fi aceia care aproape singuri vor introduce formele societăților pe acțiuni, în special înființarea societăților de asigurare, și tot ei vor fi aceia care să dea o mare contribuție la răspîndirea hîrtiilor valori.

Astfel, prin tehnica comerțului lor și prin manipularea capitalului realizat cu acest comerț, sau cu improvizatele lor activități industriale, Evreii au fost aproape singurii agenți, care pe deoparte independent de voința lor, au conlucrat la prefacerea economiei noastre, pregătind-o pentru a putea fecunda forme superioare de producție și circulație, iar pe de altă parte printr'o parte a acțiunii lor au însemînțat aceste tipuri noui, pe care grija interesului lor, le-a făcut să se dezvolte până la cele mai înalte forme, cum sînt cele actuale.

CAP. IV

Pregătirea spiritului public

La începutul acestei expuneri mai enunțam ca necesară încă o condiție pentru putința de formare a economiei fiduciare și anume: existența încrederii publice în sistemul de instituții ale creditului. O asemenea stare de spirit este absolut necesară, mai ales atunci cînd se introduc diferite instituții fiduciare. Intr'o societate obișnuită de veacuri să vadă în moneta metalică unicul reprezentant al avuției, formarea unei mentalități fiduciare reclamă împrejurări speciale, care pe deoparte să macine monopolul încrederii în metalul prețios, iar pe dealtă parte să creeze confiența publicului în institutele de credit.

Cum era și firesc, o asemenea stare de spirit nu se poate găsi în principate nici măcar până în deceniul al șaselea. Mai mult chiar, era după cum am văzut o rezervă accentuată față de hîrtiile valori. Aceasta ar proveni, după Moruz, din „puțina încredere acordată guvernului, obișnuiți cum sîntem cu schimbările continui ale domnilor, din ideia instabilității noastre politice, din nesiguranța viitorului, din amintirea trecutului, a tuturor acelor invazii turcești și tătărești care provocau altădată continui emigrări, din acțiunea imperfectă a legilor". Pe lîngă acestea se mai adaugă și faptul că „societatea romînă nu-i definitiv stabilită, ordonată; ea trăește de azi pe mine; astfel numai monetele metalice sînt

sigure şi dezirabile" [1]. Imprejurările generale erau deci defavorabile pentru formarea stării de spirit reclamată de introducerea economiei fiduciare. Ele însă s'au transformat, şi aceasta datorită atît ansamblului de factori obiectivi care au conlucrat la pregătirea economiei fiduciare cît şi unor mijloace speciale şi anume:

1) contactul publicului nostru cu institute serioase de credit şi
2) propaganda scrisă.

Un contact cu instituţiuni moderne de credit a existat şi la noi încă de timpuriu, după cum arătam mai nainte. El era însă limitat la cercurile boereşti şi negustoreşti. Cunoştiinţa avantagiilor lor era cu totul restrînsă. Circulaţia bancnotelor austriace din cauza deprecierii lor n'a contribuit cu nimic la dezvoltarea acestui spirit, poate chiar a acţionat în defavoarea sa. Totuşi ceva s'a realizat şi pe această cale.

O acţiune efectivă cu ecouri îndepărtate nu putea realiza decît o propagandă scrisă, deşi şi aceasta destul de limitată din cauza analfabetismului păturii rurale. Ea este opera literaturii economice, accesibilă unei părţi a populaţiunii orăşeneşti, şi care se dezvoltă simţitor între 1840—1865, prin tratate, broşuri, articole de ziar şi reviste, traduceri, comerţ de cărţi de specialitate etc.

In cadrul general al acestei literaturi, problema creditului avea unul din locurile cele mai principale. Incă din 1843 Ion Ghica vorbeşte în lecţia sa de deschidere a cursului de Economie Politică dela Academia Mihăileană, despre însemnătatea şi obiectul acestei ştiinţi, făcînd analiza şi apologia creditului. După concepţia sa, gradul de civilizaţie al unei ţări se poate măsura numai prin credit, căci progresul întregii omeniri se bazează pe două categorii: munca şi creditul. „Munca dă hărnicia şi hărnicia dă creditul", „Creditul—spune Ghica—a revărsat fermecătoare binefaceri în pustiurile sterpe ale lumii noi (America) şi nu poate cineva să îndrăznească să spună până unde se poate întinde. Creditul material întemeiază buna stare a societăţilor şi cel moral cuprinde în sine fericirea neamurilor şi prin urmare cea mai înaltă desăvîrşire a lumii".

Problemele circulaţiunii continuă să-l preocupe, şi dovada ne-o dă în cartea sa din 1848, tipărită în Bucureşti, avînd titlul „Măsurile şi greutăţile romîneşti şi moldoveneşti în comparaţie cu ale celorlalte neamuri", care vrea să fie un ghid practic asupra unităţilor de măsură a valorii, capacităţii şi suprafeţii lucrurilor. Chestiunea creditului o reia în adevăratul tratat de economie politică care sînt „Convorbirile economice". In capitolul special consacrat creditului (1864) el face o expunere dezvoltată asupra rolului şi speciilor băncilor, ocupîndu-se de băncile ipotecare, de scont şi circulaţie, rurale, companii de împrumut ca şi de unele efecte de comerţ ori operaţiuni bancare. Tonul apologetic de altădată nu-i înlăturat deloc, ci din contra el a

1 P. A. M. Progrès et liberté, 131.

căpătat o nouă vigoare „Creditul —spune textual Ghica — înzeceşte şi însuteşte bogăţia, înboldind pe fiecare la muncă, căci de vom lua sama bine creditul nu este decît o făgăduială, o obligaţiune" [1].

Acest limbaj este ţinut de cei mai autorizaţi reprezentanţi ai societăţii de atunci. Ion Brătianu încă din 1857, făcînd apologia schimbului „care transformă pămîntul într'un paradis şi pe om în înger", enumeră printre mijloacele sale, băncile, casele de comision şi mai ales Băncile Naţionale „fără de care nu se poate obţine nici o îmbunătăţire, chiar dacă ar intra în ţară şi milioane" [2]. Moruz nu va lipsi din acest concert de idealizare al creditului, căci pentru el acesta este „secretul uriaşei dezvoltări a muncii" actuale. Prin întrebuinţarea sa orice dificultate este înlăturată, orice piedică răsturnată. Fără credit un popor poate la nevoe să vegeteze, niciodată nu va putea însă să trăiască o viaţă puternică şi nici să îndeplinească acele întreprinderi uriaşe, minuni de inteligenţă şi activitate umană, pe care le vedem zilnic şi duse la bun sfîrşit de către popoare destul de înaintate pentru a înţelege şi a-şi apropia toată puterea creditului". Şi dacă lucrurile stau aşa, concluzia nu poate fi decît una: „pentru ce să ne lipsim de bunăvoe de număratele binefaceri pe care creditul le acordă, pentruce să stăm pe loc în mijlocul progresului general. Vom putea noi vreodată fără credit să urmăm dacă nu să egalăm naţiunile care-l întrebuinţează şi produsul muncii noastre va putea rivaliza cu a lor?. O asemenea luptă este lupta... slăbiciunii contra forţei... a mizeriei contra bogăţiei".

O atare frazeologie nu-şi găseşte asemănarea decît în cea franceză a veacului al XVIII-lea, care prin Law şi continuatorii săi până la Condillac a ajuns la o faimă universală. Aceiaşi încredere necontrolată şi nelimitată, mistică chiar, în puterea creditului; aceiaşi iluzie: putinţa sa de creare a bogăţiei. Această credinţă nu rămînea de loc închisă în filele unor cărţi. Ea se regăsea în articolele de reviste şi ziare, în broşurile vremii, în cuvîntări. Problema creditului începe să fie dezbătută chiar cu oarecare amănunţime. Ion Ionescu în Tribuna Romînă din 1859 scrie o serie de articole despre elementele şi sistemele creditului, despre speciile băncilor şi teoria lor, despre speculaţia de hîrtii valori şi se ocupă îndeaproape de cea dintâiu experienţă mare bancară dela noi, făcută cu Banca Naţională a Moldovei. In Propăşirea, Vincler studiază cămătăria şi băncile care trebue să o desfiinţeze. Marţian în Analele economice consacră creditului numeroase articole, adeseaori pline de interesante observaţii. Ion Heliade Rădulescu nu se lasă mai prejos şi atacă în Proprietarul Romîn aceleaşi chestiuni. In mai toate ziarele economice

1 I. Ghica, Opere complecte, I, 69.
2 Din scrierile şi cuvîntările lui I. C. Brătianu. I. 1903 Buc, 150, 247, 249, etc.

de pe atunci ca şi în multe din cele politice discuţia asupra creditului este curentă. In Foaia comercială, industrială şi economică, în acea pentru Agricultură, industrie şi negoţ, în ziarul Mercur, în Amicul Comercianţilor, ori în Buletinul comercial, în Steaua Dunării, Anunţătorul, Jurnalul de Agronomie, Naţionalul, etc. ziare apărînd în Iaşi, Bucureşti ori Brăila, se pot găsi dacă nu articole, note şi informaţii multiple în legătură, directă sau indirectă, cu creditul şi circulaţia. Alăturea de ele, numeroase broşuri speciale, pe care le vom cerceta cu prilejul examinării proectelor bancare, contribuesc la răspîndirea cunoştiinţelor despre credit, şi implicit la formarea confienţei lectorilor în institutele sale. [1].

Literatura asupra creditului se îmbogăţeşte simţitor cu ocazia discuţiilor referitoare la chestia agrară, căci nu odată s'a apreciat creditul ca fiind capabil de a rezolva şi problema pămîntului. In traducerile care se fac din autori celebri, se găsesc capitole şi asupra creditului. Astfel în traducerea Manualului lui J. B. Say pe care o face Ianachi Dragoş în 1847, sau în acea a Manualului de finanţe a lui Garnier din 1860 dată de Codrescu şi Gusti.

In ţară se aduc cărţi de economie a celor mai principali autori, şi în care unele capitole tratează şi despre credit. Biblioteca Academiei Mihăilene posedă tratatele lui J. B. Say, P. Rossi, Blanqui, Coquelin, Mac Culloch, Sismondi, Passy, A. Smith, Ricardo, Malthus, List, Rau etc. pe lîngă o serie de cărţi speciale asupra creditului ca acelea ale lui Cieszkowski: Crédit et circulation, Paris, 1847, Le Clerc: La caisse d'épargne et de prévoyance, Paris s.a., Tegorowsky: Des finances et du crédit public en Autriche, 2 vol. Paris 1843, Bülow—Cummerow: Ueber Preussens landschaftliche Creditvereine, Berlin, 1843 etc.

Literatura juridică comercială, care prin conţinutul ei este în aşa mare legătură cu institutele de credit pe care legile comerciale le reglementează, îşi datează şi ea începuturile în această epocă. Em. Nichifor publică în 1831 Pravila comercială cu regulele catastihelor, o traducere din limba germană, tipărită la Braşov, G. A. Manu şi A. Roset Bibica, Tălmăcirea condicei comerciale după metoda lui Bravar Veirier (Bravard-Veyrières) în Bucureşti, 1842, C. Petrovici o prelucrare cu titlul Manual de drept comercial, Bucureşti, 1850, Scarlat Ghica, Drepturile comerciale romîn după principiile şi ordinul condicilor de comerţiu, Bucureşti, 1853. Se publică chiar şi o lucrare specială asupra efectelor de comerţ, de către A. G. Solocoglu cu titlul: Intrebuinţarea şi formele Poliţilor, Bucureşti 1845. Un eşan G. Petrescu îşi trece o teză la Paris asupra societăţilor comerciale tipărită în 1861 sub titlul: Dissértation sur les sociétés commercielles. Comparaison entre la législation française et celle des Principautés-Unies.

Invăţămîntul economic introdus în Muntenia prin Regula-

1 P. A. M., Progrès et liberté. 126.

mentul şcoalelor publice şi cel dela Academia Mihaileană etc., vor fi contribuit într'o cît de mică măsură şi la răspîndirea cunoştinţelor despre credit, pe lîngă acelea ale altor chestiuni.

Este peste putinţă ca întreagă această acţiune să fi rămas fără nici un efect asupra spiritului public, oricît de restrînse ar fi fost cercurile care se ţineau la curent cu problemele economice şi sociale. Efectul acestei acţiuni trebue să fi fost şi mai răsunător dacă ţinem samă că cele mai proeminente personalităţi ale ţării erau acelea care se găseau în primele rînduri. Trei Domni se raliază în mod public la ideia introducerii unor mari instituţii de credit. Ştirbey, Ghica şi Cuza au urmărit îndeaproape această problemă. A fost dat ca cel dintăiu care a încercat să-şi realizeze dorinţa să fie domnul moldovean, pentru care o bancă naţională era „un izvor de netăgăduită fericire", fără ca împrejurările să-l fi ajutat să-şi vadă şi împlinită străduinţa. O transformare în mentalitatea contimporanilor a trebuit să se întîmple. Nu prea mare, dar oricît, o îndoială despre puterea unică a metalelor preţioase de a servi ca instrumente de circulaţie, o încredere cît de redusă în hîrtiile valori sau măcar o curiozitate elementară faţă de aceste instrumente de credit în circulaţie, despre care se spuneau atîtea, era firesc să se producă. Pregătirea spiritului public se realiza cît de puţin şi de încet, dar tot era mai mult decît ceiace trebue să fi fost înainte de 1830—1835.

Odată cu formarea acestui proces subiectiv se creia şi o altă condiţie fundamentală pentru ca economia de credit să se poată introduce. Pregătirea atmosferei prealabile pe care cea dintăiu fază a economiei fiduciare trebuia să o împlinească, tindea astfel să fie completă. Organizarea cadrului juridic în care aveau să se petreacă fenomenele de credit şi care trebuiau să garanteze sistemul său de instituţii, destul de rudimentar la început, va contribui la desăvîrşirea acestei faze pregătitoare, arătînd şi o formă concretă a acestei mentalităţi în formaţie.

(Va urma). **G. Zane**

Memorial

Note de drum în Spania

1 Septembre

Inainte de a ridica ancora, vaporul primeşte călători noi. Gălăgioşi şi bine dispuşi urcă scara de funie care leagă barca lor de coverta vasului. Manifestă bucuria tuturor oamenilor înainte de călătorie, misterioasă iluzie a sufletului care se închipue în acel moment liber de trecut, cu nelămurite promisiuni de nouă viaţă şi de fericire. Apoi în salonul nostru, tăcut până acum, musafiri noi.

O domnişoară Jugo-slavă, îmbracată în negru, fără eleganţă, nu lipsită însă de pretenţii, pe care logodnicul o obligă,—după cum ne spune mai tîrziu,—să facă înainte de măritiş, o călătorie în Italia şi una în Franţa. De Crăciun, va veni la Nisa să o inspecteze. Dacă până atunci va fi învăţat şi limba franceză pe lîngă germana şi engleza care o cunoaşte, căsătoria se face numaidecît. Dacă nu, vor mai aştepta până la Paşte sau poate şi mai tîrziu, până cînd minunea poliglotică se va îndeplini. Bărbatul, cum o dovedeşte această înduioşătoare şi pedantă naivitate culturală de balcanic parvenit, e profesor.

Un profesor spaniol, fudul şi lăudăros, francmason fanatic, întors de la un congres al sectei la Belgrad. Nelipsitul comis-voiajor bine înţeles francez, plin de vervă, cu bereta bască în cap, gras, ras, sceptic şi a toate ştiutor. O englezoaică care seamănă cu Lord Byron; un tînăr snob turc cu pantaloni excesiv de largi

după moda „Charleston"; doi italieni francofobi; doi călugări dominicani tot italieni şi o nevastă de consul fără naţionalitate precisă, care vorbeşte vre-o zece limbi, se alintă, ţipă şi cîntă fals şi alţi mulţi încă. Sîntem acum o corabie a lui Noe a tuturor neamurilor, un fel de Societatea Naţiunilor în miniatură.

Trecem Dardanelele. Marea e un lac potolit. Apa e fără cută, ca o oglindă. Deoparte şi de alta, coline uscate, dezolate, cu pomi debili, de un verde gălbui, limfatic, coline ca judeţele noastre de lîngă Prut, unde bîntue seceta. Unele însă mai albe, de culoarea cretei, mărginesc cu un chenar imaculat dunga perfect albastră a apei. Pe aceste tărîmuri de puţină viaţă au apărut primele civilizaţii ale omenirii şi tot aici şi astăzi se poartă suflul unei vieţi agitate, fără astîmpăr şi fără hodină. Aici se menţine comerţul omenirii de aproape şase mii de ani.

Din cînd în cînd trec vapoare albe, ca imenşi goelanzi, demne, grave, liniştite, tăind luciul liniştit al apei cu o dîră de spumă şi de frămîntare. Pe bord oameni curioşi ca şi noi ne privesc. Ne uităm unii la alţii cu o indiferenţă prefăcută. Unde merg, încotro îi poartă soarta lor? O clipă, cît o străfulgerare în infinit, liniile destinelor noastre s'au întîlnit în acest punct al spaţiului ca două păsări buimace, care se ciocnesc din zbor în azur. Ne-am văzut şi nu ne ştim. Nu ne bănuim existenţa. Ne vom mai întîlni poate undeva, cîndva în vreun oraş al lumii şi, privindu-ne o clipă, fără să ştim unde ne-am mai văzut, vom avea impresia misterioasă a unei cunoştinţe anterioare, într'o altă existenţă, în altă fază de metempsihoză. Sau, mai sigur, ne vom stinge fiecare deoparte, uitîndu-ne cu desăvîrşire chiar din acest moment... Pe bord, mai departe, o actriţă franceză povesteşte unui italian farmecele varieteurilor din Constantinopol şi minunea dervişilor urlători.

2 Septembrie.

Frumosul e reacţionar. Este o legătură între nou şi urît. Trenul a fost urît multă vreme. Diligenţa era atunci poetică. Ce frumoasă e corabia cu pînze! E mobilă, adequată mării. Uşurică, are graţie fragilă de libelulă. Pînzele spun puterea şi capriciul vîntului. Plutirea ei e mai curajoasă, mai cavalerească, fiindcă se avîntă temerar în larg cu riscuri mai mari decît motorul care a învins năpustirea apei. Şi totuşi la început, la origine şi pînza şi

catargul au fost şi ele o maşină. Dar şi-au făcut stagiul. De ele s'au lipit mii de asociaţii cu toată istoria lumii. In ele au murit atîtea amintiri. Le găsim în bătrînele epopei, în construcţiile mitologiilor. Şi apoi azi sînt neglijate, dispreţuite de armatori şi de ingineri. Şi-au pierdut utilitatea, ca să cîştige admiraţia. Adică au verificat legea estetică.

Către seară marea şi-a schimbat iarăşi rochia cu cochetăria ei nesăturată. De azi dimineaţă a purtat cel puţin zece vestminte. Acum încearcă unul nou ţesut din verde şi spumă, acest veşnic simbol al îndîrjirii sfărmate, al frămîntării neputincioase. Şi-i stă bine. Nu în perfidia ei, ci în cochetărie, stă feminitatea mării.

In archipelag marea e plină de svonuri mitologice. E împărăţia lui Homer. Din aceste insule sau insuliţe au plecat furioşi ori drepţi, feudali mai mari ori mai mici în războiul cel crîncen pentru o femee. Pe aici, pe această minusculă mare, violată şi supusă în toate sensurile acum de imense transatlantice, s'a desfăşurat aventura odiseică. Aceste insuliţe, care se văd la cîţiva chilometri în dreapta sau în stînga, le păreau anticilor, din frageda lor barcă, populate de toate duhurile altor lumi. Dincolo pe coasta largă pe lîngă care mergem a fost aşezată bătrîna Troe, acest „1914" al epocei dintre preistorie şi antichitate, cînd s'a sfîrşit un ev pentru o femee. Iason şi Argonauţii au trecut în expediţii care puteau fi pentru ei mortale. Acum sînt locuri de escursie pentru americani decepţionaţi. Pe aceste pete de cretă, Lemnos, Lesbos, Tenedos, Chios, au dispărut nimfele graţioase, ciclopii înfiorători, sirenele inevitabile în dragoste şi moarte, promiţătoare de reci şi vîscoase orgii. Cîţi ani a măsurat de atunci marea infinită? O noapte? Un vis? Astăzi misterul s'a împrăştiat. Cum zic gazetarii, s'a făcut lumină, în această legendă a arhipelagului. Totuşi marea şi singurătatea îşi aşteaptă revanşa siluirii lor. Vor mai putea aprinde ele însă în sufletul omenesc, acum lucid şi sterp, flacările inocente şi eroice ale simplelor poveşti?

Cine va putea determina vreodată esenţa muzicală a mării? Ritmul şi sunetul fiecărui val, care e altă dimensiune de undă sonoră, altă vibrare. Simfonia tuturor acestor cute de crep mărunte, infinite în numărul şi diversitatea lor, izbindu-se, împăcîndu-se în armonii, necăjindu-se reciproc în măsuri de scherzo, dar mai ales ecoul lor surd până în adîncimile întunecate; ceiace ajunge din scurta lor viaţă până în urechile stelelor de mare de pe funduri şi, [redacted]-va, la stelele siderale de pe cer. Şi nu numai ritmul sau sunetul, dar, exprimată muzical mecanica, viaţa, moartea şi testamentul (căci valurile transmit averea lor) fiecărui val. Toate simfoniile onomatopeice care imită marea au în ele ceva meschin, ceva asemănător unei fraze wagneriene cîntată la mandolină de un băiat de prăvălie cu aptitudini muzicale, pe care, cineva, l-a dus cu sila la un concert simfonic.

Astănoapte s'a stîrnit furtuna. Pe lîngă noi ameninţă mînia. Ne facem mici, ne lipim de pămînt, cu maniere de linguşire omenească şi ierarhică, pentru ca destinul să nu ne observe în trecerea lui.

3 Septembre.

Comis-voiajorul sceptic, tînărul turc, un ofiţer şi o englezoaică, blazaţi de atît contact cu infinitul, au început să joace poker. In tot timpul jocului politeţile internaţionale nu mai isprăvesc. Fiecare laudă direct ori prin aluzii neamul celuilalt; fiecare se crede în acest moment misionarul ţării sale, îşi simte îndatoriri de etichetă, fiecare se simte diplomat abil la masa verde, Talleyrand ori Metternich, aducînd patriei sale prietinii, alianţe, ori profituri. Aceşti indivizi izolaţi se cred ţări întregi şi se poartă, cu nu ştiu ce comică şi gravă răspundere, ca atare. Fiecare îşi simte umerii grei de responsabilitate. Dar parcă cel mai tare comis-voiajorul francez, care doreşte din toată inima, să înjghebe, într'o jumătate de oră, o nouă alianţă anglo-franceză ori să videze conflictul, neînţeles după el, între Franţa şi Italia.

Astăzi dimineaţă, la ora ceaiului, comis-voiajorul francez ne-a anunţat că împlineşte 47 ani. Şi a adăugat: — La anul viitor, exact în aceiaşi zi, voiu împlini patruzeci şi opt. La care, cele două englezoiace au rîs încîntate o jumătate de oră. După cum se vede, Mitică nu e numai romîn. In orice caz există şi în Franţa. Poate că e un tip etern omenesc şi atunci Caragiale la proporţii cu mult mai mari.

Eroul nostru e mic, gros, ras, poartă pe cap o beretă „basque" şi face mereu spirite. De ce s'or fi simţind obligaţi călătorii

de comerț să fie mereu spirituali ? E ceva profesional în aceasta ? O lege de apărare a meseriei acesteia vagabonde și în fond așa de triste ? M-r de Doncker, așa se numește, emite maxime generale, se pretinde sportiv, se îmbracă în fiecare seară în haine de femee și joacă dansuri orientale. Știe, înfine, să facă diverse scamatorii cu cărți de joc. Ca toți francezii e din fire stabil și cazanier, poate și fiindcă călătorește mereu. Nu poate concepe cu nici un chip că mergem în Spania din pură plăcere și mai ales cu banii noștri.

— Nu vă plătește drumul nimeni ? Vre-o casă de comerț pentru vre-o afacere ? Sau statul ? Și vă chinuiți atîția chilometri gratis, din proprie plăcere ? E o nebunie. Iată, eu nu sînt curios. Pe mine locurile de artă nu mă interesează de loc. Am fost poate de o sută de ori la Paris și nu m'am urcat o singură dată în Turnul Eiffel. Catedrale, muzee ? Prefer cafeneaua de peste drum cu o bună halbă dinainte. Mai am zece ani și apoi mă retrag. Voi avea o căsuță la țară lîngă Ronbaix. După amiezele le voi petrece la cafenea stînd de vorbă cu prietinii sau jucînd biliard, iar diminețile voiu stropi florile. Asta-i viață frumoasă. Și d-voastră care nu sînteți siliți, bateți drumurile degeaba !" Ideal tihnit de om sătul de drumuri, dar mai ales ideal de francez. Un alt călător de pe vapor, un italian din Marsilia ne povestește că a plecat la 18 ani în Senegal și apoi în Congo. După zece ani a strîns o avere însemnată și s'a reîntors. Niște speculațiuni nenorocite de bursă l-au ruinat însă. Atunci s'a reîntors încăodată în Congo și și-a refăcut averea. Revenit în Europa a deschis un birou de export la Smirna. Cînd au intrat Turcii în 1922 afacerile îi mergeau în plin. După ce au intrat în oraș, cîteva zile au fost liniștiți. Dar într'o dimineață, un armean a tras un foc de pușcă de pe o fereastră și a împușcat un turc. Atunci, a început masacrul și incendiul general. Zeci de mii de oameni s'au îngrămădit pe cheiurile portului sperînd o salvare de la vasele aliate din port. Însă politica Franței în acea vreme era obstenționistă față de treburile musulmane. Subt ochii marinarilor și ofițerilor au fost măcilărite cîteva zeci de mii de europeni. Incendiul devora orașul. Numai vasele italiene și-au salvat compatrioții. Toată averea cunoscutului nostru, în titluri, bonuri și numerar se găsea în casa de fier a biroului, unde a ars până la un ban. El însuși cu nevasta și un copil mic abia au scăpat. Dar era sărăcit pentru a treia oară. Atunci, timp de doi ani, a făcut pe voiajorul de comerț, prin toată

Franța dormind noaptea în vagon de clasa treia ca să nu cheltuiască cu otelul. Și-acum e iarăși restabilit. Pentru cîtă vreme ? Cine știe ?

Altă mentalitate, alte visuri. Psihologie de aventuri și psihologie de rentier.

Canalul de Corinth. O fișie de apă albastră îngustă de zece, cincisprezece metri, săpată în stînca albă. Vaporul intră în el cu greu și malurile îl ating aproape. Se tîrăște așa două ceasuri. Cînd ieșim în golf, apa e liniștită, fără un val, ca o oglindă. In zare munții enormi sînt învăluiți de o ceață albăstrue. Cretă albă și gălbue în soare. Dacă coastele ar fi dăruite și cu vegetație poate n'ar fi așa frumoase. Efectul e obținut din două culori: galbăn și albastru. Contrast simplu, în care verdele n'ar avea ce căuta. In această bae de galbăn și albastru, violent luminată, mi-a apărut întâia oară piesajul Greciei eterne și de această tonalitate e legat în memorie. E frumos și nenatural. Sentimentul naturii nu e acela al pitorescului. Acela e luat din artă. E sentimentul panteistic și senzual al vieții, al densității și prospețimii aerului, al mișcării, al ritmului vîntului, al gradului de umiditate, al difuziunii luminii. Aici domină două trei culori clare. Conturele sînt desenate insistat. Nimic nu se amestecă, nu se confundă, nu se încurcă. Totul e luminat, desvăluit, evident. Pretutindeni margini și hotare. Ficare linie, fiecare punct e la locul său, rezumat la ceiace este, fără să treacă dincolo în alt domeniu. Aici n'are ce căuta spiritul infinitului, al nedifinitului, al misterului. E leagănul rațiunii elene. Din acest peisaj a ieșit noțiunea ca o emanație naturală. Aceste trei culori dominante, împerechiete între ele, nu suggerează însuși schema silogismului ? Limpezimea străvezie a mării albastre, în care se văd peștii înotînd printre vâscoasele meduze, puritatea azurului, galbănul omogen, net al țărmului, ar putea inspira altceva decît concepte ori definiții ? Logica aristotelică e produsul organic al acestor locuri. Iese din ele ca o semnificație simbolică. Silogismul e o metaforă geografică: combinația celor trei premise: mare, cerul și stînca.

Ceasuri întregi nu vedem decît maluri sterile de argilă roșie și galbenă. Nici-un fir de iarbă, nici-un copac, nici o vegetație: pămîntul nud. Impresie de puritate. Mă gîndesc la vorba lui Anatole France care spune că viața e o specie de mucegai, o descompunere pe fața curată a planetei.

Seara, pe la nouă, revelația mării se complectează: clar de

lună. Universal argintiu de funerarii. Tablou polar, halucinat. Din vaporul nostru și până în depărtările orizontului bănuit se întinde o dîră cu sclipiri moarte, palide. Deoparte și de alta ei întunericul a suprimat orice culoare și a lăsat, fără să-i poată face nimic, numai zgomotul surd și mereu același.

4 Septembre.

Cînd ne sculăm de dimineață, valurile violete și plumburii sînt agitate. Femeile de pe vapor se resimt cele dintâiu. Paloarea lor e cel mai sensibil barometru. Conversația cu un grec din Turcia asupra noului regim. Ordine, curățenie, severitate contra hoției. Progres și europenizare efectuată tiranic cu mijloace reacționare; chiar libertatea se învață cu deasila. Nu s'a putut desființa, însă, bacșișul.

Tînărul snob turc, se frământă pe tot vaporul și imploră pe toată lumea să joace cărți. Se ploconește, dă speranțe, trezește perspective fabuloase, oferă condiții avantajoase. Trebue să aibă douăzeci de ani, e aproape adolescent. Figură clar asiatică: ochi mici negri, părul creț, privirea ascuțită și crudă, eleganță exagerată, prea manierată, aproape ridiculă. Toată ziua se laudă. Cițiva francezi din Constantinopol care-l cunosc, pretind că spune mereu minciuni. Intr'o zi ne-a spus că e fiul ministrului de interne din Turcia. Franțujii metodici și implacabili, i-au dovedit că e imposibil cu argumente hotărîtoare. Dealtfel, adouazi, el însuși a uitat ce ne spusese și ne-a declarat că tatăl său e general. In a treia zi un doctor celebru. Adevărul, după cum spun Francezii, e că n'are tată. Pe figura sa domnește o indiferență teribilă pentru tot ce nu e joc de cărți. Cînd vede însă o gramadă de bani pe o masă de poker ochii îi sticlesc hain și fanatic. La Neapole unde vaporul a făcut două zile escală, deși nu cunoștea orașul, nu s'a scoborît să-l vadă, și a jucat toată ziua și noaptea „écarté". Inţeleg prestigiul fără seamăn al hazardului asupra orientalului abulic, fără voință, care nu poate influența nimic prin forța caracterului său și așteaptă totul de la providență ori de la întîmplare. Cu ajutorul a treizeci și două de cărți și a combinațiilor lor multiple el încearcă fatalitatea în care crede ca într'un dar neașteptat sau ca într'un blestem. Așa se explică cum acest vlastar al marei rase fanatice și crude poate deveni escroc internațional ori stîlp de tripou.

Plutim pe apă de cinci zile. Cei treizeci de călători de pe vapor, care la început nu se cunoșteau s'au împrietinit și au format cu încetul o societate. Ca în orice grup omenesc s'au și desenat ierarhii și rivalități. Cițiva care mîncăm la masa căpitanului și care sîntem și cei mai vechi, devenim considerați ca priveligeați. Masa din față, unde mînîncă comis-voiajorul, tînărul turc, nevasta de consul și cei doi dominicani ne privește cu gelozie și provocare. O a treia masă, unde iau parte două englezoaice distinse, o domnișoară bătrînă franceză și un judecător italian rămîne complect indiferentă la aceste veleități sociale. E masa mamelucilor, care în orice colectivitate nu face politică, n'are aspirații și votează cu majoritatea.

Din toți, cel mai arivist și ambițios, Rastignac al vaporului e comis-voiajorul. Face toate sforțările ca să pătrundă în lumea mare, în „high-life"-ul care e masa noastră. Voește să ne facă cu orice preț să-l admirăm.

Jocurile de cuvinte, calambururile sînt tăria lui. Cînd trecem prin fața Messinei, cineva remarcă în franțuzește :

— C'est Messine—

La care el răspunde cu agilitate

— Et Messin (mes seins)?

Cițiva fac haz, dar masa noastră îl tortureazâ cu indiferența. Atunci, exasperat, începe să povestească în gura mare detalii de alcov, sau descrie fizic persoana nevestei sale. Apoi cîntă „Valencia" și încă o șansonetă. Infine ține cîteva minute pe nas o monedă de douăzeci de piaștri. Induioșați, capitulăm și-l felicităm. Pentru moment e în culmea fericirii. A învins.

Tînăra d-nă consul e o M-me Bovary fostă frumoasă, cu grații fanate. Oftează des și cîteodată e visătoare. Dă ochii peste cap și surîde cu înțelesuri. Vorbește cîteva limbi și cîntă falș seara, romanțe sentimentale în salonul vaporului. Ziua flirtează cu ofițerii de gardă. Se simte neînțeleasă. Cînd succesul întîrzie devine frivolă, ridică rochia mult peste genunchi ceiace nu e în avantajul său. Cînd am fost siliți să ne vaccinăm cu toții la Neapole contra variolei, toată lumea s'a vaccinat la mînă, afară de d-na consul care a preferat în văzul tuturor coapsa. Dar specialitatea sa cea mare e intriga. Toată lumea catolică de pe vapor a știut imediat că cei doi călugări dominicani mînîncă *Miercurea* de frupt. Și s'a format chiar și o coaliție subt conducerea consulesei intrigante. Dominicanii s'au supărat și au reclamat căpitanului co-

mandant. S'au stabilit jurii de onoare și arbitri. Părțile s'au confruntat. Atunci d-na Consul a avut o scenă cu lacrimi, ne-a făcut pe toți mitocani și barbari și ne-a reamintit copios, timp de o oră calitatea ei diplomatică.

Pierduți pe apă, ca într'o insulă treizeci de oameni, venind fiecare din toate colțurile pămîntului, de neamuri și educații diferite, au înjghebat în scurt o societate cu toate deșertăciunile și mizeriile civilizațiilor de mii de ani...

(urmează)

Mihai D. Ralea

Cronica ideilor

A. D. Xenopol teoretician și filosof al istoriei [1]

Printr'o inexplicabilă indiferență față de știința, care în ultimul timp ocupă un loc predominant în cadrul disciplinelor epocii, opera teoretică a lui Xenopol a fost lipsită continuu de atenția factorilor a căror inițiativă ar fi însemnat nu numai un act de meritată recunoștință față de primul nostru istoric de vastă și erudită cultură, dar în același timp, împlinirea unei lacune de care se resimțea cultura națională. De aceia «Théorie de l'histoire» ca și majoritatea lucrărilor teoretice ale lui Xenopol, apărute aproape în întregime în reviste și edituri străine, nu au văzut decît cu rare excepții lumina tiparului romînesc.

Evident că această vină o purta în bună parte opinia publică intelectuală, ce reprezenta cultura romînească, intrată într'o fază decisivă de specializare și valorificare critică. Pentru publicul intelectual însă Xenopol rămăsese viu prin admirabila impresie pe care o făcea talentul său de vorbitor ales, prin articolele publicate în numeroase reviste — în special străine — ca și prin acea operă de largă înțelegere și de însuflețită tratare: Istoria Romînilor.

Xenopol, pe care operele-i de serioasă ținută științifică îl situau alături de Bernheim, Rickert sau H. Berr, uitat o clipă în vîltoarea evenimentelor ultimului deceniu, a apărut din nou în mintea cercetătorilor de onestă conștiinciozitate drept un izvor fecund de fertile discuții științifice — pe deoparte, — drept punct de plecare pentru noi cercetări — pe dealta.

Se pare în adevăr că o atenție perfect justificată s'a îndreptat în ultimul timp asupra teoreticianului romîn al filosofiei istoriei. Într'un interval de timp relativ scurt au apărut rînd pe rînd: sinteticul studiu al d-lui D. Gusti «In memoriam A. D. Xenopol»,

---

1 Octav Botez, Xenopol teoretician și filosof al istoriei, Edit. Casei școalelor, 1928, lei 45.

frumosul studiu al d-lui N. Bagdasar în ultimul volum al revistei «Arhiva pentru știința și reforma socială» și însfîrșit lucrarea d-lui Octav Botez, care prin extinderea, sistematizarea metodică și necontestata contribuție critică și științifică, apare drept cel mai prețios și complect studiu actual asupra marelui istoric.

Asupra acestei lucrări ne vom opri, nu cu preocuparea de a-i aduce obiecții care ar apărea gratuite și inutile, ci cu modesta dorință de a contribui mai departe la răspîndirea ideilor pe care le cuprinde.

* * *

D. Octav Botez a cultivat mult timp essai-ul și critica literară, dovedind o subtilă înțelegere a operelor și personalităților de litere asupra cărora și-a oprit atenția. Studiul de față însă a depășit domeniul, în care ne obișnuisem să-l cunoaștem. Nu e capitol, în această lucrare, în care d. Botez să nu fi acumulat și expus sistematic tot materialul, pe care întinsa-i erudiție l-a pus la îndemîna acestui harnic cercetător, nu este frază, pe care să nu o fi gîndit și cîntărit în exprimare, nu e idee care să nu-și fi găsit forma ei precisă. Lucrarea d-lui Botez, perfect adequată subiectului, este o adevărată operă de critică și gîndire.

Intr'o operă, în care problemele atinse sînt tratate cu aceiași amploare și preciziune — oferind același continuu interes pentru cetitorul inițiat și atent, — acel care încearcă să redea cît de sumar cuprinsul ei întîmpină dela început dificultatea selecțiunii obligatorii. In cadrul articolului de față mă voiu opri sumar asupra cîtorva capitole — care mi-au apărut mai mult caracteristice prin tratarea lor, — căutînd a scoate în relief contribuția d-sale de originalitate critică.

D. Botez expune în introducere caracterul și evoluția filosofiei istoriei, fixînd în același timp în cadrele acestei științi concepția istorică a lui Xenopol.

Filosofia istoriei e o creație modernă, produs al sec. XVIII. S'ar putea vorbi poate și de contribuția evului mediu — în această știință — reprezentată prin opera lui Sf. Augustin, dar nu trebue să uităm că filosofi de puternică originalitate ca Hobbes și Spinoza au conceput ulterior istoria fie în sens mecanicist, fie raționalist, constituind prin autoritatea lor o dificultate accentuată în dezvoltarea ei ca știință organizată.

Dar «conștiința culturii cerea lămurirea succesiunii marilor perioade culturale din ce în ce mai bine cunoscute, iar istoria care se extinsese asupra unor domenii extrem de variate, căuta un răspuns asupra scopului și sensului ei [1]. De aceia apariția operei «histoire philosophique» a lui Voltaire, care afirmă ideia nouă a progresului bazat pe unitățile naționale concepute cultural și politic, a fost o etapă caracteristică a concepției asupra istoriei politice și

1 Troeltsch, Der historismus, p. 18.

sociale. Spre deosebire de Vico, care în «Scienza nuova» încearcă — fără prea mult discernămînt și prea mult stăpînit de spiritul providențial al religiei — să'întemeeze o cunoaștere de sine a spiritului istoric, — este caracteristică influența lui Rousseau, ce trezește interesul cugetării moderne pentru istorie, susținînd lipsa complectă a valorii acestei științe.

Astfel începînd cu Kant, gînditorul care a afirmat în domeniul vieții spirituale libertatea morală tinzînd către un ideal superior — împotriva determinismului legilor naturale, — trecînd prin școala tradiționalistă engleză, evoluția vieții istorice a fost concepută în filosofia romantică germană—reprezentată de: Scheling, Schleiermacher, Novalis, Hölderlin și Hegel—ca o mișcare inconștientă, condusă de instincte sigure ce constitue un proces organic și vital. Ca o continuare a concepției romantice a istoriei — Al. von Humboldt, partizanul intuiției organice, concepe o sinteză între cercetarea faptelor și teoria filosofică a evoluției lor. Ideile sînt produsul adînc al evenimentelor sociale, scopuri ce utilizează marile personalități pentru realizarea lor.

Punctul culminant al concepției romantice îl reprezintă filosoful Hegel. Dacă gînditorii premergători afirmaseră evoluția socială pe baza marilor personalități, Hegel a căutat să organizeze pe baza conceptului rațiunii obiective—tot ce e schimbare în univers. Concepția hegeliană, pornind dela ideia metafizică: tot ce există, e rațional, a stabilit identitatea între cugetarea logică și existența cosmică și a fixat procesul de evoluție în schema triadică a dialecticei sale. Scopul final—care se îndeplinește prin voința și pasiunea personalităților excepționale — este realizarea libertății ca conștiință și existență absolută, omul mare îndeplinește progresul impus de spiritul universal, în convingerea că pășește spre realizarea propriului său scop.

In fața școalei germane caracterizată prin religiozitate, misticism și panteism, apare în a II-a jumătate a sec. XVIII școala anglo-franceză, creatoarea pozitivismului și sociologismului contemporan. Precedată de relativismul social al lui Montesquieu, ea a fost precizată mai ales prin concepția lui Condorcet, [1] Saint-Simon și Turgot, care au accentuat rolul maselor în societate, au deosebit clasele sociale, și au afirmat necesitatea unei metode stringente, naturaliste.

Auguste Comte—reluînd subt formă mai clară legea celor trei stări: teologică, metafizică și pozitivistă, afirmată pentru I-a oară de Turgot — i-a extins extraordinar domeniul, considerînd-o principiu universal și unic al evoluției culturale și istorice. Astfel, prin caracterul ante-individualist pe care îl imprimă teoriei sale, deschizînd perspectivele sociologiei științifice Compte se apropie de cel mai original filosof social al epocii moderne, creatorul materialismului istoric și promotorul concepției socialiste economice, Karl Marx.

1 Esquisse d'un tableau historique du progrés de l'esprit humain.

Secolul XIX a adus o schimbare în evoluția concepției istorice, trecînd dela mentalitatea naturalistă, pozitivistă, la una de natură idealistă. Este desigur aici reînvierea puternicei influențe a filosofiei kantiane, de al cărei prestigiu crescînd cugetătorii epocii nu puteau face abstracție. In special trei gînditori trebuesc menționați ca reprezentanți ai acestei școale: Leopold von Ranke, care — deși realist și empiric — concepe o voință unitară la baza ideilor, ce se exprimă în tendințele dominante ale fiecărui secol, Droysen, creatorul noțiunii de «timp istoric», a cărui influență a resimțit-o și Xenopol, și care — deși adversar al concepției hegeliene — a recunoscut scopurile universale și progresul în istorie, și însfîrșit Karl Lamprecht—care luînd atitudine împotriva tradiționalismului individualist reprezentat de Ranke — enunță o concepție colectivistă, bazată în special pe importanța factorului psihic și social.

In sfîrșit ultimul curent în filosofia istoriei, care ajunge până în zilele noastre, este acel reprezentat în special de Windelband și Rickert, caracterizat prin nota realistă și tradiționalistă.

. . . .

Concepția istorică a lui Xenopol apare pentru întâia oară în articolele publicate în «Convorbiri literare» (1869) subt titlul «Istoria civilizației». Prima lui atitudine este în contra pozitivismului și naturalismului istoric, reprezentat de cugetătorul englez Buckle, împotriva căruia susține rasa ca factor unic și deciziv în evoluția popoarelor. Sînt primele idei care îi servesc ulterior la împărțirea faptelor în serii de succesiune și repetiție, Xenopol fixează dela început caracterul static al fenomenelor naturii, care se reproduc la fel, spre deosebire de acele spirituale, al căror caracter esențial este schimbarea evolutivă, progresul. Sarcina istoricului — după părerea sa — nu e aceia de a însera faptele spiritului în categorii după legi generale, așa cum procedează științele naturii, ci este cercetarea, găsirea și explicarea diferențelor succesive dintre fapte pe baza principiilor de filosofie colective. Aceasta e baza pe care trebue să se construiască știința istoriei. Cîțiva ani mai tîrziu atitudinea lui Xenopol suferă o schimbare. Ideia de lege își face din ce în ce mai mult loc în teoria sa.

«Mai curînd s'ar pleca oamenii de știință să sacrifice ideia de libertate decît aceia că istoria are legile ei» scrie el acum. Iar mai departe accentuiază convingerea că faptele istorice nu pot fi înțelese decît atunci cînd sînt studiate după legătura lor interioară. Astfel ajunge Xenopol la problema forțelor, care în faptele de repetiție se manifestă prin legi, pe cînd în domeniul istoriei — faptele fiind continuu supuse transformării — produc numai serii de succesiune. Pe această temă dezvoltă ulterior Xenopol soluțiile pe care le dă problemei cauzalității, factorilor constanți, evoluției și raporturilor istoriei cu celelalte științe. Dar cu toată încercarea de a prezenta sistematic și unitar concepția sa, trebue să remarcăm că datorită lipsei de observare empirică a domeniului de cercetare și poate unei năzuinți metafizice rudimentare—dedublată de resursele unei dialectici abile—ea apare cu un pronunțat caracter dogmatic

cunoscut mai ales subt numele de *realism naiv*. «Nu noi sîntem acei care imaginăm partea statică și dinamică a lucrurilor, materia însăși posedă aceste două fețe (a repetiției și succesiunii) iar spiritul, care e oglinda ei fidelă, nu poate decît să reproducă prin gîndire aceste două feluri de a fi ale realității» (Théorie de l'histoire p. 5). Cu toate excepțiile observate în domeniul celor două categorii de fapte, Xenopol nu se raliază la concepția reprezentată de Rickert, care afirmă existența unei singure realități empirice, ce prezintă alternativ caracterele de repetiție și de succesiune, ci susține că acestea — departe de a fi produsul inteligenții noastre—sînt calități imanente în univers.

După Xenopol, diviziunea în fenomene materiale și spirituale —sau după clasificarea lui Ampère: cosmologice și noologice— nu este produsul logic al observației consequente și universale, dimpotrivă clasificarea cea mai rațională a științelor trebue să aibă la bază distincțiunea în fapte de repetiție, ce crează științele teoretice, și de sucesiune, ce constitue obiectul științelor istorice. Istoria nu este așa dar numai o disciplină științifică, ci unul din modurile generale de a privi fenomenele universului.

Originea acestei concepții și a clasificării corespunzătoare în rîndul științelor, e — conform mărturiei proprii a lui Xenopol—în opera filosofului herbartian Herman Paul. E cert însă, că în afară de acest gînditor, mai intensă și mai decisivă a fost pentru el caracterizarea filosofului german Fr. Schlegel, al cărui punct de vedere întărește ideia că obiectul istoriei nu poate fi decît schimbarea individuală sau colectivă. La aceasta trebue să adăugăm influența cugetătorului francez Augustin Cournot, pe care Xenopol îl citează adeseori și îl numește «eminent». Cournot deosebește științi ce grupează adevăruri eterne derivate din însăși esența lucrurilor — pe care le numește teoretice, — și științi ce privesc o înlănțuire de fapte ce s'au produs unele din altele; științi cosmologice.

Pentru Xenopol distincția în fenomene de repetiție și de succesiune se impune ca produs al realității însăși; natura e așa dar un fapt, istoria un altul, fiecare avînd de scop a oglindi întocmai realitatea. Această concepție — observă d. Octav Botez — e susceptibilă de discuții și obiecții critice din partea oricărui cercetător, care e familiarizat cît de puțin cu filosofia idealistă modernă, reprezentată în special de filosoful din Königsberg.

In adevăr, dacă cunoștința noastră nu e numai produsul de reflecție al realității, ci e activitatea de sinteză între materialul senzațiilor, impresiilor exterioare și formele apriorice neschimbate și ideale ale inteligenții noastre — așa cum afirmă Im. Kant — nu e mai logic și mai normal să concepem aceste două categorii de fenomene opuse ca rezultat al unei opoziții subiective, pe care o crează numai spiritul nostru? Dar după propria mărturie a lui Xenopol realitatea empirică e în schimbare chiar subt aspectul acela al faptelor de repetiție, așa dar o existență imutabilă și constantă nu există decît în mintea noastră, dar nici de cum în realitatea sen-

sibilă înconjurătoare. In sprijinul acestei păreri e prețioasă citația următoare din opera lui Meyerson: «Noi sîntem acei ce stabilim identitatea în natură, care i-o aducem și i-o presupunem; realitatea se oferă în oarecare măsură, dar uneori se revoltă și nu ne permite să o negăm.» [1]

Și d. Botez se raliază cu multă dreptate concepției formulată de filosoful german H. Rickert, [2] care afirmă opoziția între caracterul general al faptelor — valabil pentru toate timpurile și locurile, și acel individual, schimbător, — în locul opoziției de elementară metafizică între fenomenele de repetiție și de succesiune, exprimată de Xenopol.

Dar chiar trecînd peste aprecierea de valoare, pe care am menționat-o cu privire la criteriul ales pentru diviziunea științelor, clasificarea în sine nu are un caracter riguros și nu e lipsită de dificultăți speciale. Astfel științele teoretice cuprind adeseaori și elemente individuale; în științele naturale (chimia, mineralogia, fisiologia, botanica și zoologia) aceiace interesează studiul nostru nu e numai înserarea caracterelor particulare în trepte ascendente, ce duc la alcătuirea noțiunilor generale, ci uneori mai mult particularitățile speciale în ele însăși pentru caracterizarea cazurilor individuale. In special psihologia—pe care Xenopol o considera pur teoretică—are un pronunțat caracter ce tinde a accentua valoarea analizei individualului. Și nu trebue să pierdem din vedere, că foarte adeseori în psihologie generalul este utilizat în serviciul cunoașterei individualului; e cazul analizei indivizilor excepționali. Istoria însăși nu e posibilă numai ca studiu al faptelor de succesiune fără a cere sprijinul noțiunilor generale. «O pură intuiție istorică a realității, fără noțiuni, este oarbă» spune Eulenburg [3], iar Paul Barth [4] afirmă că „individualul și generalul nu pot exista unul fără altul, ci sînt corelative printr'o necesitate a gîndirii." Observația lui H. Berr [5] — cu deosebire fină și distinsă — e edificatoare: Istoricii care își definesc știința lor ca studiu al individualului și al schimbării, nu pot afirma că se interesează de orice schimbare fără nici o distincție.

Totuși clasificarea lui Xenopol a însemnat — după cum observă d. Botez — o încercare viguroasă de a accentua valoarea elementului individual și succesiv în unele domenii ale realității, într'o epocă în care științele erau stăpînite de o excesivă mentalitate mecanicistă și de ideia exactității riguroase.

* * *

Problema cauzalității ocupă un loc central în opera lui Xenopol. Dacă ne gîndim la accepțiunea pe care a avut-o în diferite concepții anterioare noțiunea de cauzalitate, dacă nu pierdem din

1 E. Meyerson, De l'explication dans les sciences, Vol I, p. 13.
2 H. Rickert, Die Greuzen der naturwissentschaflichen Begriffs Bilaung.
3. 4. 5. Citații din lucrarea d-lui O. Botez.

vedere însemnătatea ei în domeniul teoriei cunoașterei ca disciplină filosofică propriu zisă, înțelegem toată dificultatea, dar în același timp și importanța deosebită a problemei.

Xenopol definește cauzalitatea ca reproducerea intelectuală a resorturilor reale, ce împing faptele să se manifeste. Cauza e deci elementul intelectual, reflex al naturii exterioare, care ne face posibilă înțelegerea apariției unui fenomen.

Spre deosebire de Riehl, Bernheim, Fouillé, Xenopol nu identifică noțiunea de cauză cu aceia de lege, ceiace ar fi dus la afirmația că fenomenele individuale — lipsite de legi — sînt în același timp lipsite de cauze (Concepția lui Simiand și Lacombe). Legea constată modul de îndeplinire al unui fenomen, dar explicarea nu i-o putem găsi decît în cauză.

Orice fenomen este produsul unei forțe naturale în anumite condițiuni. Dacă aceste condiții rămîn identice, fenomenul apare în mod regulat subt formă de lege; dacă la cunoștința dezvoltării fenomenului se adaogă aceia a modului de acțiune al forței, găsim însăși cauza fenomenului. Din aceste rînduri se vede clar deosebirea, pe care o face Xenopol între lege și cauză. Științele, care se ocupă cu faptele de repetiție, nu pot descoperi cauza fenomenelor, ci studiază numai modul lor de producere. Faptele de succesiune însă individualizate în timp, — deși în modul lor de producere acțiunea forțelor e tot atît de constantă ca și în producerea faptelor de repetiție — din pricina variației condițiunilor în care se produc, apar subt forme nouă; astfel cauzalitatea în succesiune se încorporează în fenomene, care se află în raport de sequență, producîndu-se unele pe altele. Manifestarea ei subt formă de lege fiind imposibilă, ea adoptă în mod obligator forma serială.

In complectarea explicației științifice a faptelor și mai ales a resorturilor, care le-au împins la lumină, — adică a cauzalității — Xenopol analizează fenomenele care fac posibilă o interpretare sistematică a istoriei: factorii constanți ai umanității, forțele istorice care determină dezvoltarea ei, materialul asupra căruia lucrează forțele, și seriile istorice ca rezultat al acțiunii lor. Astfel afirmă el, valoarea caracterului înăscut, organic, al rasei, spre deosebire de caracterul istoric al popoarelor; și în fine un element, a cărui importanță a trecut astăzi pe primul plan, în aprecierea valorilor naționale: cultura și continuitatea intelectuală. Analizînd forțele care pregătesc dezvoltarea istorică a popoarelor, concepția lui Xenopol primește caracterul unui evoluționism; forța evoluționistă lucrează în mod diferit după timpurile și rasele în care se manifestă, dar ea trebuie considerată numai ca o manifestare naturală a realității.

* * *

Concepția lui Xenopol privită în ansamblul ei — lasă impresia unei frumoase construcții mintale dedublată de o puternică imaginație speculativă. Ea se resimte totuși uneori de lipsa de precizi-

une necesară unui sistem științific, căci foarte adesea apare subt aspectul unei adevărate metafizici a istoriei, prezentînd mai mult o expunere sumară decît stabilirea raporturilor de riguroasă dependență între elementele fundamentale ale realității istorice.

Subt acest raport, ochiul abil și inteligența critică a d-lui O. Botez au prins defectele unei concepții pe alocuri lipsită de preciziune științifică. Utilizînd o inepuizabilă atenție de analist, d-sa a complectat cu minuțiozitate problemele tratate de Xenopol subt un singur aspect, adăogînd o lungă serie de date științifice din bogatul său material de erudită informație.

Mircea Mancaș.

Cronica artistică

Considerațiuni plastice

Supraproducția artistică, mai ales în pictură, începe a ne pune pe gînduri. Am ajuns aproape să egalăm o statistică berlineză care dădea zeci de mii de m. p. de pinză pictată pe lună.

Din nenorocire miile de expoziții ale netalentanților și ale celor cu talent, de cele mai multe ori rău îndrumați (vorbind de tineret) respiră necinstea și confuzia.

Epoca și critica artistică sînt cauza.

Publicul, săracul, care începuse a-și înlocui litografiile cu „Urmărirea săniilor de lupi" și „Otello" cu tablouri originale, este nedumerit. Dezorientat se întreabă ce are de făcut de cînd s'au pus d-nii critici de artă să-l educe artisticește.

Nenorocire și pentru bieții pictori care se muncesc a picta la modă și pentru bietul burghez care nu e prea convins de ceiace i se arată.

Pictura tinde spre o banală uniformizare. Epoca meschinelor lucrări „Cabinet-Stuck" e în plină vigoare. Pictura murală a murit odată cu trecutul măreț cînd arta se încuraja.

Mersul vertiginos al progresului în toate domeniile științifice, a influențat mult asupra artiștilor în gustul și tendințele lor.

Secolul metropolitanului și al T. S. F. au făcut ca nervii umanității să ceară senzații mereu înoite: paroxismul receptivității emotive.

Veșnica înoire cerută, nu s'a putut face decît în detrimentul celorlalte calități ale unei opere de artă: sinceritatea și spontaneitatea artistică, fără de care opera de artă nu există.

Pictura, necesitatea organică de a exprima plastic în culori și linii; plăcerea de a savura cu voluptate un complex ce ne atrage, nu se poate închipui fără acea încîntare sufletească care singură ne satisface cînd creăm ceva.

Stadiul picturii actuale pare a se fi oprit la o pictură intelectuală, sau mai bine, literatură picturală, dînd numai rezultate seci.

Spiritul ştiinţific întăreşte elementul „Vroit" până la extrem; el îşi ajunge apogeul. Artişti prinşi în propriile lor mreje, zdrobiţi de calculele lor gîndite care ar trebui să le înlocuiască simţul, lîncezesc pe loc.

Produsele acestei tendinţe sînt lipsite de acea puritate negîndită, iar rezultatele sînt reci.

Mai mult calcule de geometru cu ochelari.

Expresionismul îşi are aici obîrşia.

Plăcerea cu care primim ceva odată, de multe ori nu o mai resimţim în faţa unor aceleaşi lucruri văzute a doua oară: cu toată dorinţa pusă de a le resimţi.

Vroitul poate puţin în pictură.

Diverselor tedinţe plastice începînd dela Renaştere şi până azi, le-a fost dat un timp mult mai mare spre a putea să se desvolte, ajungînd la perfecţionare. Răgazul şi vremea dau putere de cristalizare unui curent artistic ca să ajungă la ceva isprăvit. Moda trăeşte maximum unul sau doi ani.

Celui ce prin muncă a ajuns să creeze ceva într'un gen nu-i rămîne decît să se falşifice sau să moară. Noutatea ne-a omorît.

Discipolii neînţelesului Cézanne au nenorocit mii de talente, tinere, cu sufletul plin de sinceritate artistică.

Unui artist nu i se cere mai întâiu simplicitate? Prostia chiar nu i-ar fi scuzată?

Rezultatul acestora este şi căutarea aşa zisei personalităţi prin mii de mijloace factice. Sforţări cerebrale făcute în dauna simplicităţii.

Nici una din aceste personalităţi mondene nu a ajuns pe titanii trecutului.

Titian nu a făcut nici o sforţare discordantă în simţul său artistic spre a-şi găsi o personalitate, care să-l diferenţieze de un Giorgione. Astăzi, experţi cu lupa, se necăjesc a descilci enigma unor tablouri ai căror autori se confundă.

Venus e şi de Tizian şi de Giorgione şi sînt aşa multe cazuri. La noi, ţară de import, aproape fără de trecut artistic, influenţa străină a făcut cu mici excepţii, din pictura romînească, o pastişă a străinătăţii. Prea puţine încercări de pictură specific romînească.

„Specific" care supără pe unele din celebrităţile criticei noastre artistice.

Grigorescu, primul nostru mare pictor, a dat prin veselia culorilor şi prin sănătatea viziunilor sale, un produs plastic specific ţării noastre. Astăzi e banal şi dulceag. Andreescu şi Luchian sînt mai mari şi mai gustaţi, fiind mai asemănători cu consacraţii din Apus.

Ceilalţi puţini care-i mai avem, sînt toţi răsuflaţi şi de un lirism ieftin.

Sănătatea rasei noastre, plaiurile noastre vesel colorate, reflexul apelor, pulpele sîngeroase ale fetelor de ţară nu s'au cîntat încă destul.

Dacă ar fi să facem o comparaţie, ne trebue numai Sadoveni plastici, asta ne este nouă reprezentativ. Tineretul critic şi artistic dela noi e supra senzibil în faţa unor arte cézaniene: restul e lirism ieftin à l'eau de rose.

Peizajul mecanic e formula nouă, cartoanele absorbante nasc tonuri fine.

Subiectul în artă ştim că nu importă. Totuşi pentru critica fină, o păreche de ciorapi decadenţi, pe un nud puhav, poate conţine mai multă fineţă artistică, decît o fată în catrinţă sau o cumpănă pe Baragan. Sînt compromişi cei ce pictează astfel de banalităţi.

Restul de pictori chiar talentaţi îşi culeg inspiraţia ori la Balcic ori pastişînd toate somităţile la modă în domeniul expresiv dadaist. Picasso, Gauguin, Mattisse, Chagal, etc. Lumea este dusă în faţa acestor opere de decadenţă Corydoniană. Gustul bolnav se impune, frica de soare, sănătate şi lumină, triumfă!

Afară de această limită, nimic nu există.

Moarte pompierilor!

Totuşi, toate aceste sînt dincolo de tot ce se poate numi preocupare sau valoare artistică.

Şi acum care ar fi rolul criticilor?

Sau prin articolele lor să dea pagini de adevărată literatură, egalînd critica artistică a unui Fromentin sau Baudelaire, care să fie cetite cu plăcere de oricine. Aceasta rar se întîmplă (d. Tonitza are mult talent).

Sau să ne facă un loc în istoria universală a artelor. Şi atunci, după critica scrisă s'ar vedea că nu avem nici un pictor specific al nostru.

Cînd e făcută pentru a influenţa calea tineretului, deschizîndu-i orizonturi nouă, i se cere mai multă sinceritate şi claritate şi mai puţină ură.

Criticul ar trebui să se identifice pe cît se poate cu spiritul creator în pictură, spre a vedea cît de imposibil de înţeles sînt pentru un cinstit artist formulele următoare culese din docte articole de critică.

„Împărţirea echilibrată a maselor".

„Seninătate şi expresie liniară mai mult decît coloristă".

„Realizarea rotungită în sine".

„Frîngerea şi întretăerea planurilor provocătoare de mişcări organice esenţiale la facerea unei picturi".

Apoi „că roş lîngă albastru nu se cade, că maron lîngă roz e banal" şi multe altele.

Şi toate aceste sfaturi pe cît de confuze pe atît de ştiinţifice, trebue să le gîndească un artist în momentul facerei unui tablou?

Această critică artistică, inutilă, nu face decît să desorien-

teze pe acei ce ar dori să fie sinceri cu ei. Ea schimbă forțat tineretul în rău.

Inoirea cerută incontinuu la pictorii în vîrstă și consacrați, nu s'ar mai cere: căci Corot a pictat un copac 90 ani și totuși a rămas Corot.

In stadiul artistic în care ne găsim, îndrumarea dată de critici tineretului nu ar avea altă țintă decît căutarea elementelor specifice picturii romînești.

Altfel ajungem la distrugerea artei prin dezorientarea artiștilor tineri, care trebue să fie cu sufletul și trupul curat și bun la Dumnezeu, precum o spune... Cenino Cenini în tratatul său despre artă.

Paul N. Verona.

Cronica științifică

Intre materia vie și materia anorganică

Chestiunea materiei vii și a materiei moarte a ocupat întotdeauna cu ardoare pe cercetătorii din toate timpurile. Dela Democrit și Empedocle până la Lavoisier și biologiștii moderni, toți au fost impresionați de transformarea surprinzătoare pe care o încearcă ființele vii după ce mor.

De curînd biologistul Walter Schlör dela Stuttgart a reluat chestiunea, desbătînd-o în termeni generali. De o parte ceiace este viu, spune el, iar de alta ceiace este mort, inanimat. De o parte viața cu variațiile ei infinite, de cealaltă lumea inanimată, organică sau neorganică.

Să examinăm mai întâiu în cîteva linii largi diferența între materia vie și materia care a pierdut de curînd aceste atribute.

Alături de diferențele bazate pe formă, modul de origină și creștere, felul de a se comporta față de forțele exterioare, deosebirea esențială între cele două feluri de materie este, cum remarcă fiziologistul Hédon, înaltul grad de complexitate al compuselor chimice, în special al protoplasmei materiei vii. In protoplasmă mai ales trebue să ținem sama, înainte de toate, de albuminoide. Dar acum, dacă ne punem întrebarea: ce diferență există între o protoplasmă vie și o protoplasmă moartă? desigur trebue să răspundem, că cea dintâiu are schimburi continue cu lumea din afară. Astfel mișcarea de compoziție și de descompoziție caracterizează procesele vitale. Dar ce diferență există din punct de vedere chimic între o protoplasmă vie și una moartă? Aici chestiutiunea rămîne fără răspuns, căci noi nu putem analiza protoplasma din punct de vedere chimic, decît după ce am omorît-o, ca să ne exprimăm astfel.

S'au făcut ipoteze, spunîndu-se, că protoplasma vie are o compoziție chimică specială, că în ea atomii sînt grupați în mod particular. Protoplasma moartă, fixată pentru analize pierde reac-

ţiunea alcalină sau neutră, pe care o avea în timpul vieţii şi de-
vine acidă, iar elementele, de unde înainte erau în stare de diso-
luţie, acum devin coagulate. Această ultimă schimbare se referă pro-
babil la starea moleculară a protoplasmei şi se ştie ce mare im-
portanţă are, după unii autori, starea moleculară a materiei în
procesele vitale. Pflüger a susţinut, că albumina vie cuprinde ra-
dicalul cianat C. N. H. (carbon-azot-hidrogen), care îi conferă un
caracter de extremă labilitate şi de înaltă energie potenţială,—iar
albumina moartă cuprinde radicalul amoniacal NH, mai stabil. Dar
astăzi, cînd în studiul protoplasmei vii proprietăţile coloidelor au
luat locul de frunte, această ipoteză a lui Pflüger pare a fi căzut
în desuetudine.

Odată cu studiile lui Haeckel şi Verworn asupra constituţiei protoplasmei vii, starea moleculară a acesteia a pierdut din importanţa, care i se dădea altădată. Cu ei s'a introdus noţiunea morfologică, în locul noţiunii chimice. Astfel, aceşti cercetători cred, că particulele materiei vii sînt mai mari decît moleculele (*plastidulele* lui Haeckel, *biogenele* lui Verworn). Dacă privim cu biologistul Schlör în josul seriei animale, nu mai găsim nici urmă de moarte individuală la fiinţele vii monocelulare, care se reproduc prin simplă diviziune, cele două produse parţiale reîncepînd o nouă viaţă individuală. Iar dacă împreună cu Weissmann adoptăm teoria continuităţii plasmei germinale, atunci trebue să admitem, că celulele sexuale ale tuturor fiinţelor vii animale au păstrat imortalitatea şi numai corpul, care e suportul celulei germinale, e supus ruinii.

După cum observă Schlör, cînd se discută asupra condiţiunilor vieţii se compară de cele mai adeseori fiinţile vii cele mai superior organizate, animalele şi vegetalele, cu lumea neorganică inanimată. Evident, din această comparaţie contrastul iese isbitor, căci se pune alături viaţa cea mai înfloritoare cu lumea inorganică. Evident, comparaţia iese totdeauna în dauna celei din urmă.

Unii autori merg chiar mai departe şi spun, că din această desconsiderare, ca să zicem astfel, a materiei anorganice, a ieşit teoria vitalismului pedeoparte, teoria dualismului psiho-fizic pe de alta.

Azi, această din urmă teorie nu mai e susţinută decît cu slabe argumente de cîţiva cercetători. Nu tot astfel e cu teoria vitalismului, căci finalitatea reacţiunilor într'un corp organizat, reproducerea şi hereditatea sa, ca şi puterea de regenerare fac din fiinţele vieţuitoare o scară superioară cu reguli proprii ale materiei vii, reguli inimitabile în laborator şi de multe ori de neînţeles. Aşa dar, după cum vedem, controversa mecanistico-vitalistă, care a preocupat atîta pe cercetătorii din Grecia antică, continuă să persiste şi astăzi.

Să nu se creadă că, spre deosebire de problemele grele ale materiei vii, chestiunile ridicate de lumea inorganică au fost toate rezolvate. Astfel, n'avem decît să cităm: construcţia cristalelor şi legile lor moleculare, chestiunea grea a atomului în vibraţie.

Aşadar, biologistul care se izbeşte de greutăţi insondabile în cercetările sale asupra materiei vii, nu trebue să-şi ascundă adevărul, cu frică oarecum, subt vălul aşa numitului vitalism, ci trebue să-şi aducă aminte de fizicianul şi chimistul, care nu sînt mai privilegiaţi în ce priveşte chestiunile dificile şi oarecum de nepătruns ale cercetărilor lor. Faţă de un vitalism care paralizează avîntul cercetărilor, biologistul trebue să-şi repete fără încetare, după cum observă Schlör, leit-motivul ştiinţific al lui Claude Bernard: în ştiinţă credinţa este o eroare, iar scepticismul un progres.

In ultimul timp, studiul coloidelor a făcut cunoscute grupări de materie intermediare între moleculele chimice şi protoplasmă. Acest studiu al coloidelor ne-a arătat ce materie vie se învecinează oarecum cu materia inanimată.

Unii cercetători se întreabă: care sînt limitele vieţii? Răspunsul la această chestiune e greu de dat. In orice caz, e bine să nu anticipăm nimic. Astfel, cine bănuia înainte de descoperirea microscopului, o lume compusă din vieţuitoare nevizibile cu ochiul liber? Şi totuşi această lume, în care intră microbii, poate produce diferite boli la om, animale şi plante. Astfel e suficient să cităm tuberculoza, sifilisul, febra tifoidă, pneumonia, difteria, cărbunele, etc. fiecare din ele provocată de un microb bine determinat şi vizibil la microscop. Dar să nu credem, că cu aceasta s'au închis limitele vieţuitoarelor. Există fără îndoială aşa numiţii microbi invizibili, care produc atîtea boli la om, animal şi plante. E suficient să cităm tifosul exantematic, scarlatina, rugeola, turbarea, variola, etc. Aceşti microbi invizibili la microscop se mai numesc şi virusuri filtrante, pentru că nu sînt opriţi, ca microbii de mai sus, de filtre. Inoculînd unui animal de laborator produsul filtrării, reproducem boala cu toate semnele ei speciale şi caracteristice.

Iată dar, cum limitele vieţii coboară mai jos decît ne aşteptam. Desigur, ar însemna să reproducem greşala celor ce credeau, înainte de descoperirea microscopului, că viaţa se limitează la ceiace vedem cu ochii, dacă am zice şi noi: aici sau aici se opresc limitele fiinţelor vii. Mai prudent e să ne mărturisim ignoranţa şi să spunem: nu ştim nimic de limitele inferioare ale vieţii.

Fiind impresionat de expansiunea şi multiplicitatea de aspecte a materiei animate pe de o parte, de sobrietatea şi masivitatea lumii anorganice pe de alta, spiritul omului a trebuit să spună, că există o linie de separare între ceiace e animat şi ceiace e inanimat. Totuşi, de ce această săritură în scara naturală, cînd se ştie că naturii nu-i plac salturile? Oare forţele de gravitate ori forţele electronului în oscilaţii, ca şi acelea ce condiţionează formele elegante ale cristalelor, sînt mai uşor explicabile, decît acele ce diferenţiază legile lumii coloidale şi cristaline, de desfăşurarea lumii organice? (Schlör).

O chestiune care e foarte înrudită cu problema materiei animate şi a materiei brute, chestiune care putem spune că face parte

integrantă din aceasta şi împrejurul căreia pare că gravitează toate celelalte, e teoria generaţiei spontanee.

Marele Pasteur prin celebrele sale experienţe pare a fi dat lovitura de graţie teoriei generaţiei spontanee. Astfel el ne arată, că fermentaţia e datorită unor fiinţe extrem de mici, fermenţilor, iar putrefacţia, în cea mai mare parte, microbilor. Pentru autorii de azi, orice fiinţă vie provine din altă fiinţă vie (*Omne vivum ex vivo)*. Dar naturalistul Haeckel a înfruntat, nu fără surîsul multora, legile inebranlabile date de Pasteur, spunînd că dacă negăm teoria generaţiei spotanee, proclamăm existenţa de neînţeles a miracolului. Schlör remarcă, că dacă considerăm fenomenele naturale din punct de vedere panbiotic, ceiace ce înseamnă să presupunem o trecere neîntreruptă dela cristalul cel mai mic până la cele mai înnalte produse de indivizi organizaţi, atunci chestiunea generaţiei spontanee nu poate în niciun caz să fie considerată ca tranşată în mod negativ. Căci dacă ar fi să existe o generaţie spontanee, fenomenele ei s'ar petrece în lumea infiniţilor mici, domeniu în care cercetarea ştiinţifică n'a pătruns până astăzi. De aceia acest autor spune, că dacă nu avem probe evidente de existenţa generaţiei spontanee, apoi n'avem probe suficiente nici de neexistenţa ei. Experienţele clasice ale lui Pasteur nu s'au adresat infiniţilor mici. Sforţările biologiştilor moderni pentru a dovedi inexistenţa sau existenţa generaţiei spontanee trebue să se adreseze mijloacelor de a face cunoscut simţurilor noastre infiniţii mici, organici. Intr'una din comunicările sale, Bechhold spune: se ştie, că o moleculă are un diametru de 0.2 la 1 megamicron, adică de două zecemilionimi până la o milionime de milimetru. Cu toate că moleculele cele mai mari nu au un diametru decît de circa 5 ori mai mare şi deci un volum de 125 ori mai mare decît cele mai mici molecule, cunoaştem azi totuşi mai multe sute de mii de molecule diferite. Nu s'au văzut niciodată particule de această micime, dar prin proprietăţile şi prin comportarea lor se cunoaşte structura şi mărimea lor. Tot ce se poate observa mai mic cu microscopul şi păstrîndu-şi încă forma sa, este puţin inferior lui o miime de mm. Intră aci toate micile bacterii şi alte fiinţe vii simple. Spirochetul palid, cauza sifilisului, de pildă, este un fir, gros de abia de o miime de milimetru. Intre aceste formaţii vizibile la microscop şi moleculele chimice cunoscute, există un enorm spaţiu de despărţire, care îmbrăţişază domeniul coloidelor.

Coloidele constitue puntea de trecere între lumea inanimată a moleculelor chimice şi lumea organizmelor. Aceste sînt consideraţiile lui Bechhold, luate după achiziţiile cele mai nouă din chimia fizică, rezultate adoptate de aproape toţi autorii. Chestiunea generaţiei spontanee, posibilă după unii în această lume a coloidelor, a căpătat actualitate odată cu cercetările asupra bacteriofagului lui D'Hérelle. Aceste cercetări au dat naştere la multe experienţe şi ipoteze. D'Hérelle, care a studiat cu deamănuntul fenomenul de bacteriofagie, a ajuns la rezultate care nu pot fi ignorate, cînd se vorbeşte de infiniţii mici organici. Dar ce sînt în fond aceste fenomene de bacteriofagie? Le redăm în scurt după Schlör.

S'a observat că în unele culturi de bacterii, mai ales în culturile de bacterium coli, microb care trăeşte mai ales în intestinul gros, al omului, apar adesea după un anumit timp nişte spaţii, nişte goluri circulare care cu timpul se măresc. Dacă se ia substanţa din aceste goluri, pentru a se cerceta la microscop, dacă mai există bacterii, se vede că acestea nu se mai observă. Deasemenea, dacă se prelevează din aceste spaţii, pentru a se face noui culturi pe agar-agar, se vede că aceste culturi rămîn sterile, adică nu creşte nimic. Concluzia care se impune în urma acestor experienţe, e că bacteriile au fost atinse de o descompunere celulară.

Dar ceiace face interesul acestor fenomene de bacteriofagie, e următoarea experienţă: Dacă se iau din aceste goluri particule provenite din produsul descompunerii bacteriene, şi se pun pe culturi bacteriene proaspete, la punctele de inoculaţie apar noui goluri de bacteriofagie. Acesta e fenomenul lui D'Hérelle în toată simplitatea lui. Explicarea lui nu este tot aşa de uşoară. Unii au spus, că bacteriile supracultivate mor prin fenomenul de plasmoliză, întocmai cum prin deficitul nutritiv se topesc celulele canceroase, în creştere rapidă. Dar această ipoteză nu se împacă cu forma circulară a golurilor. Această formă circulară ne spune, că fenomenul de bacteriofagie se exercită dela centru spre periferie. Apoi faptul că rezultatul bacteriofagiei, virusul lui D'Hérelle, poate aduce fenomene de nouă bacteriofagie în culturi noui, pledează în sensul unui fenomen vital, reproductibil. Enderlein, Kraus, Henduroy, Löhnis, autori pe care îi citează Schlör, cred că în fenomenele de bacteriofagie microbii vii din culturi trec într'un stadiu de dezvoltare subvizibilă cu schimburi nutritive antagoniste, schimburi care fac ca germenii-mamă să cadă pradă produselor mortale ale metabolizmului şi metamorfozei lor subvizibile (antivirus). In sfîrşit, se mai crede că fenomenul lui D'Hérelle constă în producerea unei enzime de bacterioliză. Că-l concepem în primul sau al doilea mod, partea interesantă în fenomenul lui D'Hérelle e, că el se petrece în lumea infiniţilor mici, acolo unde se face atingerea între lumea animată şi lumea anorganică, unde nimic nu ne dovedeşte, că nu se pot petrece fenomene de generaţie spontanee.

Un pas mai departe în această chestiune s'a făcut cu metoda lui Bechhold-Villa, metodă prin care se fac vizibile formaţiunile infinit mici. Bechhold şi Villa au împins mai jos limitele vizibilităţii. Astfel pentru ei limita inferioară pentru a forma imagini e pentru virusurile filtrante de circa 200 mega-microni, aceia a posibilităţii de vizibilitate e de 2 mega-microni.

Pentru a ajunge la aceste rezultate, s'a procedat astfel (Biochem. Zeitschrift, Vol. 169, 4—6): Filtrare a culturii pe un filtru Chamberland cu ochiurile strîmte (reţinerea microbilor vizibili şi a

suspensiunilor mai mari pe argila poroasă, trecerea formațiunilor subvizibile și a constituanților mai mici și mai fin dispersați ai soluției, ca proteinele); filtrare a primului filtrat obținut printr'un ultrafiltru fin gelatinos Bechhold-König (reținere a factorului subvizibil, trecere a constituanților fin dispersați); tratarea cu aur a virusului rămas pe ultra-filtru, întinderea lui pe o lamă de microscop și uscarea; încălzirea lui la flacără (astfel constituantele organice ale virusului tratat cu aur sînt arse, rămînînd numai aurul care le-a îmbrăcat, sau mai bine carapacea de aur). Scheletul de aur al virusului e și el invizibil la microscop. Imaginea lui este renforsată printr'un procedeu particular, întocmai ca o placă fotografică prea slab expusă.

Prin acest procedeu relativ complicat s'a reușit la institutul pentru studiul coloidelor din Franckfurt pe Mein să se microfotografieze bacteriofagul lui D'Hérelle subt forma de discuri mai mari ca 35 mega-micromi și mai mici ca 100 meg. micr. Au fost întreprinse numeroase experiențe de control, care toate au dus la acelaşi rezultat.

Rezumînd și căutînd a vedea ce e în fond fenomenul lui D'Hérelle, vom răspunde că el constă în găsirea unei noi forme materiale, viabilă și invizibilă, care în ce privește mărimea, stă la limita între un organism și o enzimă.

Bechhold, descoperitorul acestor noi formații, remarcă că una din principalele năzuințe ale studiului coloidelor este de a urmări juxtapunerea moleculelor chimice în forme înzestrate cu structură. Nu se poate ști, dacă se va ajunge vre-o dată să se creeze condiții în care materia organizată, vie, să se formeze din materia neorganică, moartă.

Deocamdată se observă datele care se prezintă, pentru a găsi forme de trecere dela materia neorganizată la materia vie.

De sigur, că experiențele lui Bechhold nu pot fi ignorate, căci ele au reușit să dea explicarea cea mai bună fenomenului lui D'Hérelle și în plus au deschis o nouă cale în studiul biochimic al coloidelor și infiniților mici organizați. Astfel s'a făcut un pas mai departe în explorarea domeniului întunecos, cuprins între ființele vizibile la microscop și moleculele chimice, domeniu pe care chimia fizicală și biologia modernă îl cred ocupat de coloide.

Nu numai atît, dar coloidele au o importanță covîrșitoare în însuși studiul materiei vii. Până acum cîteva zeci de ani, nu se vorbea de coloide. Graham a fost acela care le-a definit (substanțe care în solvantul lor, apa, în general presintă o mișcare de difuzie lentă, nu trec prin membrane poroase, nu cristalizează, au tendință de a da soluții vîscoase). Ele se deosebesc radical de cristaloide (difuzie repede în apă, trec ușor prin membrane poroase, sînt cristalizabile și dau soluții omogene și stabile), ca sărurile, zaharurile. Aceste proprietăți de deosebire între coloide și cristaloide se bazează pe diferență de mărime a particulelor din care sînt compuse unele și altele. Pentru cristaloide, moleculele sînt de o infinită micime, pentru coloide dimpotrivă sînt molecule foarte mari, chiar agregate de molecule, al căror diametru variază dela 1—140 megamicromi. Coloidul dă o pseudo-soluție, adică e compus din două constituante fizice, numite faze (faza dispersată—particulele, faza de dispersiune—solvantul). Cele două faze pot fi separate prin filtre cu pori destul de fini (ultrafiltre).

Constituția heterogenă a coloidelor e pusă în evidență de fenomenul lui Tyndall, fenomen pe care se bazează ultra-microscopia (o fâșie luminoasă, care traversează coloidul, e văzută de un observator așezat lateral, întocmai cum se vede într'o cameră obscură o fâșie de lumină, care evidențiază particulele de praf din aer). La ultramicroscop coloidele apar ca niște puncte luminoase pe un cîmp obscur, puncte animate de mișcări zise browniene. Soluțiile cristaloide nu presintă nimic analog, de aceia se zice de ele, că sînt optic vide. Particulele de coloide sînt încărcate cu un fel de electricitate, positivă sau negativă, lucru care face ca ele să se respingă între ele și astfel să avem o stare de echilibru între cele două faze. Dar în coloidele materiilor organice solvantul nu e apă pură, ci el conține cristaloide dizolvate, mai ales săruri. Aceste cristaloide se disociază în ioni, care poartă fiecare o sarcină electrică. Aceste sarcini electrice au răsunet asupra stării de echilibru a celor două faze din coloid. Să presupunem, că avem un coloid negativ. Dacă se adaogă cu încetul ioni positivi în exces, particulele se descarcă treptat de electricitatea lor negativă. Cînd coloidul nu mai are electricitate, adică cînd devine electric neutru, starea de echilibru e ruptă, particulele se alătură unele lîngă altele.

Zicem, că se face atunci *floculația* sau precipitarea coloidelor. Deci jocul coloidelor e regularizat de starea lor electrică. Dacă admitem, că ele au acea mare importanță în structura și fenomenele materiei vii, importanță care le e acordată de toți cercetătorii, vedem ce mare dreptate a avut genialul Goethe, cînd spunea că fenomenele de electricitate sînt la baza proceselor ce se petrec în materia cosmică.

In concluzie, vedem ce atenție trebue să acorde biologistul cunoașterii coloidelor. Spre exemplu, în corpul uman materiile organice ale acestuia sînt coloide (substanțe proteice, glicogenul, lipoidele, diastazele).

Ele intră aici în proporția respectabilă de 50—60 la sută, restul fiind representat prin grăsimi și cristaloide. Substanțele protoplasmatice sînt un gel coloidal, iar mediul interior, mediu în care trăesc elementele anatomice este de asemenea o soluție coloidală (Hédon).

Orice chestiune de materie vie, zic fisiologiștii moderni, comportă o chestiune de fisico-chimie a coloidelor și într'un mod mai general se poate zice, că menținerea vieții implică condițiuni externe și interne, în raport cu echilibrul coloidal.

Raportîndu-ne la cele expuse mai sus, se pare că deosebirea între materia vie și materia anorganică nu mai este așa de iz-

bitoare, ca la început. Studiul coloidelor și cristaloidelor, a infiniților mici cu alte cuvinte, a ridicat o mare parte din vălul de mister, care punea un fel de barieră între cele două feluri de materii. Astfel concepția bătrînului Aristot, care înzestra fenomenele vitale cu un atribut divin, în afară de legile naturale cunoscute, face odată mai mult loc concepției umilului Democrit, creatorul teoriei mecanistice a atomilor. Stoicii greci și romani nu sînt departe de Democrit, căci în fizica lor materia și forța sînt inseparabile. Izolate, fiecare dintre ele este o abstracție. Materia brută sau animată este punctul de plecare al tuturor fenomenelor. Filosofia naturii constitue după ei un panteism dinamic, care are materia ca punct de plecare și suport.

Doctorul Tudor Dumitrescu

Miscellanea

Voltairianism

O nouă insultă a intrat în vocabularul, și așa foarte copios al înjurăturilor. Cînd voești să ținteești pe cineva la stîlpul infamiei îl tratezi de voltairian.

Aceasta, în limbajul tinerilor mistici, care voesc să repare criza morală a țării prin inocularea forțată a misticismului, însamnă pur și simplu un om fără de lege și fără de onoare. O brută senzuală și instinctivă, de pildă ca Rasputin, e tratat cu toată indulgența, fiindcă obișnuia să-și întovărășască toate infamiile cu cîte o rugăciune. Și apoi un astfel de tip, bandit și mistic, amintește de unii eroi ai lui Dostoewski și e, prin urmare, la modă. De cînd e lumea religiositatea și șovinismul au fost cele două scuturi sublime care au scuzat orice.

In schimb bietul Voltaire e maltratat grozav. Un tînăr din scoala nouă asimilează foarte ușor termenii voltairian și canalie.

Aceste asimilări pripite au desigur, înainte de toate, drept scuză, pasiunea ori ușurătatea. Dar au mai ales incultura crasă.

O foiletare sumară a unui manual de istoria literaturii franceze ar putea să pue perfect lucrurile la punct.

E adevărat că Voltaire nu e o fire extrem de entuziastă. Naivitatea și dulceața nu sînt apanagiile sale. E o alcătuire sufletească uscată, rece, critică. Sarcasmul, ironia îl animă mereu. Dar convingerile sale sînt generoase. Și chiar cînd întrebuințează sarcasmul e pentru a apăra o cauză nobilă contra unei sălbătăcii sau tiranii. Sînt puține spirite luminate în istoria lumii care să fi cheltuit mai multă vervă, talent și energie pentru a susține generozitatea, pacea, toleranța, mila, progresul. Puține ori principiul civilizator a luminii și îngăduinții au avut apărători mai pasionați.

Acest om pe care tinerii noștri îl cred o babă cîrtitoare, acră și rea a fost mereu alături de tot ce e bun, nobil și blînd pe a-

ceastă lume. Citească oricine „Corespondența" sa, unul din cele mai remarcabile repertorii de spirit și idee din cîte s'au adunat în epocile de civilizație ale umanității, ori măcar „Romanele" sale, și va vedea cîtă pace și împăcare a propăvăduit acest om. Mai multe desigur decît au realizat atîți predicatori religioși, susținători ai războaelor și întunericului. Sau poate războiul și obscurantismul au devenit ele însăși valori pentru junii mistici? N'ar fi de mirat.

In orice caz Voltaire a fost prietinul luminii și entuziastul progresului. E și aceasta un mod de energie și temperament. El nu s'a mulțumit să cîrtească numai, ci a indicat, adesea cu pasiune, idealurile în care credea. Pentru cei care mai cred că civilizația are un rost, Voltaire e un exemplu eminent și o culme respectabilă. Toate acestea dacă nu ținem samă decît de punctul de vedere al „creației", „construcției" și a altor principii de fecunditate.

Din alt punct de vedere, din acela al nostru, decăzuții care iubim rațiunea, putem uita ori trece ușor oare peste spiritul, verva și dialectica sa? Și n'ar merita oare acest minuscul personaj, desigur mult inferior lui Sf. Jean de la Croix, sau Sf. Tereza, puțină indulgență,—dacă e vorba să fim creștini,—chiar și pentru aceste păcate?—*X. Y.*

Cărți nouă

A apărut în editura Casei Școalelor: *Perspective* de Mihai D. Ralea, cuprinzînd studii despre: T. Arghezi, Lucia Mantu, Sadoveanu, Byron, Barrès, Caillaux, Blaga, Cezar Petrescu, Hortensia Papadat-Bengescu, Gobineau, Maurras, Brătescu-Voinești etc. etc. Prețul 49 lei.

P. Nicanor & Co.

Recenzii

Grigore Tabacaru, *Pedagogia*, Bacău, 1928.

Autorul consideră pedagogia ca o teorie practică, alături de etică, politică etc. Ca atare pedagogia este o știință de norme, avînd ca scop descoperirea și crearea de valori. Pedagogia nu este știință aplicată, fiindcă raportul de scop și mijloc, unde intervine și ideia de valoare, nu poate fi înlocuit pe deplin cu raportul de cauză și efect. Pedagogia nu este o aplicare a unor legi fixe, ci întrucîtva o artă, deși această artă trebue să țină sama de norme într'o măsură mai mare decît activitatea estetică. Nu este pedagogia știință aplicată și pentru alt motiv. Științele aplicate nu-și au un domeniu propriu de cercetare teoretică, ci se folosesc de rezultatele științelor teoretice, pecînd pedagogia are un obiect propriu: cercetarea activității pedagogice, care e o realitate aparte, o realitate sui-generis, o funcțiune de cea mai mare însemnătate pentru viața socială, asigurîndu-i continuitatea și progresul.

Domeniul pedagogiei aparținînd lumii valorilor, autorul încearcă să analizeze noțiunea de valoare, punînd-o în legătură cu timpul, care dă variabilitatea acestei noțiuni.

In ce privește raportul dintre valoare și scop, după autor, valorile „sînt mijloace care realizează un scop" (p. 37). Prin aceasta se adoptă atitudinea lui Somlo, a lui Hartmann, Eisler și alții, după care ideia de valoare presupune ideia de scop, și astfel se înlătură implicit celelalte teorii: ideia de scop poate avea ca presupunere ideia de valoare, scopul fiind o valoare „care a dobîndit un conținut determinat și care devine realizabilă" (P. Andrei, Filosofia valorii) sau teoria lui Schwarz, după care conștiința valorii uneori premerge conștiinței scopului, alteori însă nici nu e întovărășită de ea.

Valorile pot fi, după autor, ideale și reale. Valorile ideale constitue cultura, cele reale civilizația. Pedagogia este știința transformării valorilor ideale în valori reale și a idealizării valorilor reale. Dacă se pune prea mult preț pe învățămîntul realist, omul nu va

poseda o adevărată cultură. De-aici nevoia educației formale care să tindă la crearea de personalități, de agenți de creare și transformare de valori.

Aceste idei, care formează conținutul capitolului I a lucrării analizate, sînt aplicate în capitolele următoare: Pedagogia psihologică, pedagogia sociologică și didactică.

In didactică se resimte influența puternică a școalei psihologice din Würzburg (Külpe, Bühler, Messer și alții), care caută să pună în relief importanța gîndirii pentru viața sufletească, până azi neglijată în favoarea conținuturilor intuitive. De-aceia autorul cere ca treptele formale în predare să fie constituite nu numai din momentele psihologice, care au în vedere acomodarea profesorului la psihologia copilului, ci și din partea logică, deoarece trebue să se dezvolte la elev și „o personalitate logică".

Deși concentrat scrisă, lucrarea aceasta poate fi cetită cu folos de către învățători și studenți, dacă se depune o oarecare sforțare, deoarece autorul operează cu noțiuni, pe care le presupune cunoscute, deci fără să le analizeze totdeauna conținutul, ceiace îngreuiază înțelegerea textului pentru cei ce sînt puțin familiarizați cu conceptele filosofice.

V. Harea

* * *

G. G. Antonescu, *Psihanaliza și educația*, Editura Casei Școalelor, 1928.

Doctrina freudiană a devenit atît de cunoscută și populară încît toată lumea se referă la ea în explicarea gesturilor și atitudinilor zilnice, chiar dacă nu-i spune pe nume. Ideile lui Freud sînt îndeobște cunoscute. Reamintim numai punctele esențiale.

Viața psihică e constituită din elemente conștiente și subconștiente. Acestea din urmă, aparținînd mai ales categoriei afective au fost în trecut conștiente, dar pe urmă conștiința le-a eliminat, fie din nevoi de utilitate individuală, fie subt presiunea opiniei publice exteriorizate în anumite convențiuni morale. Eliminarea nu e totală însă. Elementele eliminate, (refulate, după terminologia lui Freud), se refugiază în subconștient și tind mereu să revină în conștiință. Dar conștiința exercită o cenzură morală, uneori mai puternică, alteori mai slabă. In momentele de slăbire a cenzurei, de relaxare a tensiunii psihice tendințele afective ale subconștientului izbucnesc, provocînd, în cazuri mai grave, izbucniri violente în aparență nejustificate, iar in viața de toate zilele producînd lapsurile atît de obișnuite.

Cînd însă cenzura conștiinței e mereu trează și activă, tendințele subconștiente negăsind o ieșire directă se deplasează asupra ideilor acceptate de conștiință, manifestîndu-se astfel subt o formă deghizată.

Se pot cita nenumărate exemple. Astfel se poate explica de exemplu afecțiunea fetelor bătrîne pentru pisici, a celibatarilor bătrîni pentru flori, cultul „fecioarei preacurate" la călugări, ideia de „mireasa lui Hristos" la călugărițe etc. etc. Se știe că Freud extinde explicația psihanalitică în toate domeniile vieții sociale. Totul e produsul energiei afective subconștiente, prin transformarea și canalizarea ei în direcții acceptabile pentru viața socială. Acest fenomen, denumit de Freud cu termenul de sublimare, poate fi utilizat cu cele mai strălucite rezultate nu numai în patologia mintală—domeniul inițial al cercetărilor psihanalitice, ci și în educație. In adevăr, doctrina lui Freud a accentuat din nou că în viața sufletească nu se poate fixa un hotar precis între normal și anormal. Și atunci, după cum psihanaliza nu formulează numai o teorie explicativă, ci pune la îndemîna psihiatrilor și un excelent mijloc curativ, tot așa, bazați pe psihanaliză pedagogii caută să-și îmbogățească arta educativă prin noui procedee, întemeiate pe o pătrundere mai adîncă în viața sufletească a școlarului. In psihiatrie bolnavii sînt subt influența medicului curant, în pedagogie aceiași influență prin mijloace sufletești o exercită educatorii față de elevi.

Cartea profesorului de pedagogie dela Universitatea din București, restrînsă ca volum, conține, în esență, doctrina lui Freud, cu o expunere prealabilă a originei ei, și aplicațiile pedagogice posibile prin utilizarea fenomenului de sublimare. Pentru pedagogie se desprind din cercetările psihanalitice următoarele lucruri:

1) necesitatea cunoașterii integrale a sufletului elevului, deci și a substratului psihic al conștiinței lui. 2) metoda de cercetare inductivă și introspectivă. Profesorul va arăta elevilor, prin analiza propriilor stări sufletești la prima vedere inexplicabile, cum își pot găsi acestea explicația. Apoi, observînd pe elevi îi va ajuta pe ei înșiși să se observe. 3) Ultima concluzie ce se impune e caracterul moral al doctrinei lui Freud și posibilitatea aplicării ei într'o măsură extrem de largă în domeniul educației morale. D. Antonescu apără psihanaliza de acuzația ce i s'a adus că ar fi o teorie imorală. Explicația unei crime nu este crimă. Și tocmai transformarea tendințelor afective subconștiente, primitive și antisociale, în forțe de creație superioară, în mobile de viață morală și socială, acest fenomen al sublimării, accentuat de freudieni, dă un sens de înaltă moralitate teoriei lor. In educația morală ea confirmă din nou superioritatea educației bazate pe disciplina libertății și nu pe constrîngere. Prin constrîngere cel mult se refulează tendințele primitive, nu se suprimă. Prin educația libertății disciplinate pornirile egoiste și antisociale se transformă în potențe morale, estetice, religioase și științifice. Ca ultimă încheere, „rolul pedagogic al psihanalizei este de a ne face să cunoaștem și să influențăm integral sufletele elevilor noștri".

Stilul clar și exemplificările numeroase fac lectura acestei mici lucrări ușoară și agreabilă. D. Antonescu posedă un dar pe-

dagogic prin excelenţă de a înfăţişa chiar teoriile grele în mod accesibil oricărui cetitor cu o cultură mijlocie, fără a face concesiuni în detrimentul nivelului ştiinţific al teoriilor expuse şi discutate. De-aceia lucrările publicate de d-sa sînt de o deosebită utilitate în mediul intelectual al ţării noastre.

V. H.

* * *

Dr. Ioan Lupaş, *Epocile principale în Istoria Romînilor*, Cluj, 1928, (Colecţia „Biblioteca Istorică").

Am mai spus-o şi cu prilejul altor lucrări ale părintelui Lupaş; d-sa, pe lîngă o expunere limpede şi plăcută, mai are particularitatea de a nu se feri de ideile generale. Ceiace pentru un istoric este o mare calitate, care îl pune la adăpostul multor erori de apreciere.

Căci nimic nu e mai fals decît pretenţia istoricilor istorizanţi de a se dispensa de vederi sociologice de ansamblu. Nu face nimeni Istorie fără a avea, îndărătul faptelor descrise, o oarecare sociologie, mărturisită sau nemărturisită. Istorie însamnă nu numai transcriere de evenimente, ci şi alegere, printre ele, a celor mai însemnate. Triajul implică existenţa anumitor criterii teoretice de selecţie şi de clasificare. Şi cînd aceste criterii sînt alese la întîmplare, şi schimbate neîncetat după umoarea autorului, se cade în păcatul empirismului şi al arbitrarului. In plus, un asemenea sistem este metodologiceşte primejdios, căci, fiind inconsistent, scapă criticii, alunecă în faţa oricărui control; şi valoarea operei rămîne a atîrna doar de talentul personal al autorului şi de schimbările sale de dispoziţiune...

Iată de ce trebue să preferăm maniera riguroasă cu care părintele Lupaş purcede la căutarea unui criteriu valabil pentru împărţirea în epoci a Istoriei Romînilor. Cu drept cuvînt critică d-sa criteriile altor istorici. Aşa spre pildă pe acel al lui Onciul, care porneşte dela entitatea filozofică a generaţiei, de o durată de circa 33 ani; trei generaţii fac un secol, trei secole o jumătate de epocă, şase secole o epocă; e limpede că nu putem primi o asemenea concepţie magico-cabalistică a Istoriei. De asemeni, autorul critică împărţirile unor Iorga sau Xenopol, pentru că lipsesc de unitate. Se amestecă criterii organice (formaţiunea unităţii poporului romîn) cu altele pur culturale: influenţa slavonă, grecească, franţuzească (Xenopol). Ş'apoi criteriul „influenţelor" este un punct de vedere cam secundar, care nu afectează decît o porţiune restrînsă din populaţia romînească. La d. Iorga, observă părintele Lupaş, criteriul politic este la un moment dat abandonat pentru cel cultural. Aşa dar iarăşi lipsă de unitate. [1] Infirşit, criteriul pur cronologic e prea general şi prea pur-formal. Are însă avantajul că e inofensiv din punct de vedere al aprecierii faptelor, şi că, în plus, aşază Istoria Romînilor în cadrele Istoriei universale. De aceia l-a adaptat şi d-sa, mai de demult, în cărţile sale didactice.

1 Este înduioşător idealismul clasificării oficiale din licee, unde se pomeneşte de „lupte pentru neatîrnare" dar nu şi de căderea subt atîrnarea turcească...

Acum însă părintele Lupaş încearcă o *sinteză* a faptelor romîneşti. De aceia, la vechiul criteriu cronologic, voeşte să mai adaoge unul, mai sociologic. In acest scop, d-sa se opreşte la criteriul pe care îl numeşte *organic*, şi care, în sociologie, se numeşte mai adesea *morfologic*. E vorba de tendinţele de unitate, atît în lăuntrul fiecărui voevodat, cît şi a celor trei voevodate între ele, tendinţele de integrare a celor trei state romîneşti, şi vicisitudinile diverse ale acestui fenomen.

*

Ideia centrală a părintelui Lupaş—idee care îi este cu deosebire scumpă—e aceia a *analogiei de evoluţie* a celor trei principate; *identitatea destinului lor istoric*. Iar criteriul de împărţire al Istoriei Romînilor în epoci este tocmai acela al *tendinţelor către unitate*. Să vedem întrucît o asemenea teză este îndreptăţită de fapte.

S'ar putea face, a priori, următoarea obiecţiune: dacă într'adevăr au existat instincte unioniste în principatele romîneşti, cum se face că (exceptînd scurta aventură a lui Mihai Viteazul) deabia după şapte veacuri au început ele a se realiza?

Decît s'ar putea, tot a priori, refuta foarte simplu un asemenea argument. Poate tocmai pentrucă uniunea era săvîrşită de fapt, realizarea ei de drept devenea un detaliu care putea fi mereu amînat. Prin faptul că exista o unire latentă, nu mai era aşa de urgentă o consacrare juridică a acesteia, care, în plus, putea avea felurite inconveniente de ordin politic în vremurile cînd situaţia noastră nu era dintre cele mai sigure.

Dar să lăsăm argumentele pur-teoretice, şi să urmărim pe părintele Lupaş în dezvoltarea ideilor sale.

*

Prima epocă din Istoria noastră este aceia pe care o numeşte „veche", sau „epoca formaţiunii poporului romîn" (până la descălecători, 1241). In acest îndelungat răstimp s'a format unitatea etnică a neamului nostru. Este, din punct de vedere al tendinţelor către unitate, faza poate cea mai impunătoare, în care Traci, Geţi, Daci, Sciţi, Iliri, Eleni, Romani, Mongoli, Germani conlucrează—în măsuri neegale—la alcătuirea unei populaţii omogene, pe care veacurile 12-lea, 13-lea, o găsesc definitiv închegată cu privire la limba vorbită, la viaţa socială şi la moravurile obşteşti.

*

A doua epocă, zisă „medie" e aceia a „organizării politice, culturale, sociale şi economice a voevodatelor romîne (până la dom-

nia lui Mihai, 1593). In această perioadă, toate regulile de viaţă romînească unitară, alcătuite în faza precedentă, tind a se consolida în State consistente. E perioada „descălecărilor", a fundării de principate nouă, a alcătuirii de dinastii durabile. Trei voevodate mai mari apar atunci: Muntenia, Moldova şi Ardealul.

In decursul celor trei veacuri care compun această serie istorică, vedem cum, între cele trei principate, necontenite legături se înjghebă. Domnul muntean posedă feude în Ardeal; cel moldovan stăpîneşte acolo cetăţi. Transilvania e ţara de refugiu pentru domnii pribegi, precum şi teatrul în care se uneltesc candidaturi de domnii nouă.

Dar în afară de aceste raporturi reciproce, se mai poate remarca o izbitoare analogie de situaţiune şi de destin istoric între cele trei voevodate. Intr'adevăr, observă părintele Lupaş, tustrele aceste stătuleţe şi-au întărit poziţia lor de stat printr'o victorie împotriva regelui unguresc: aceia a voevodului ardelean Borza (1291—1315), aceia a „marelui Basarab" dela 1330, şi aceia a lui Bogdan împotriva Drăgoşeştilor susţinut de craiul maghiar.

Dar nu numai debutul, ci toată istoria următoare a acestei epoci de trei secole întăreşte impresia noastră că o adîncă analogie există în devenirea istorică a celor trei principate.

Intr'adevăr, acest răstimp (1241—1593) este caracterizat printr'o neîncetată năzuinţă de neatîrnare, însoţită de închinări cînd la Turci, cînd la Unguri, cînd la Poloni, dar în special la Turci şi la Unguri.

La început, cînd Turcii nu-şi arătaseră toată tăria, afirmările de autonomie ale voevodatelor romîne se produceau—după cum am văzut - în raport cu Regatul unguresc. Mai tîrziu însă, odată cu marile isbînzi ale Semilunii, politica se schimbă pentru toate trei voevodatele romîneşti. Planurile de neatîrnare sînt ticluite şi urzite în raport cu sentimentele, temerile şi interesele Turcului. Intr'adevăr, spune părintele Lupaş, Sultanul lasă Muntenilor şi Moldovenilor o viaţă de Stat aproximativ slobodă tocmai pentrucă, dincolo de munţi, există un voevodat, tot romînesc, care însă scapă —din motive geografice—privigherii lor. Relaţiile fireşti ale Ardealului erau cu Statele creştine din proximitatea lui; ceiace-l scotea din raza normală a raielelor eventuale. Iată de ce „Turcul avea motiv să se teamă şi să fie cruţător cu Romînii, care puteau fi sprijiniţi din partea Ungariei".

Aşa dar, respectarea de către Turci a acelei neatîrnări sui-generis, dar destul de efective, am datorat-o, în această epocă, Ardealului. Intr'atît de solidare erau aceste trei voevodate locuite de Romîni.

Dar iată un alt argument, încă şi mai probant. Am spus că Turcii lăsau Moldovenilor şi Muntenilor o oarecare quasi-neatîrnare pentrucă se temeau de o mişcare filomaghiară cu Ardealul în cap, şi pentrucă Ungurii erau pe atunci încă puternici. Dar iată că Ungurii slăbesc, şi, după dezastrul dela Mohaci, Ungaria dispare. In locul vechii situaţiuni, începe una exact inversă. Ne-am aştepta să vedem o inversare de situaţii şi în cele trei principate. Totuşi, starea cea veche se menţine aceiaşi. Căci—dupăcum observă părintele Lupaş, „La 1544, Transilvania se constitue ca principat independent subt suzeranitatea turcească..., sultanul Soliman temîndu-se de eventualitatea Unirii Transilvaniei cu principatele romîne..., preferind a se lipsi deocamdată de stăpînirea Transilvaniei, şi a se mulţămi din partea ei ca şi din a Moldovei, cu unele daruri". Aşa dar, schimbarea situaţiei europene, departe de a modifica situaţia celor trei principate, dimpotrivă, le-o consolidează oarecum; acum Transilvania capătă o constituţie încă şi mai asemănătoare cu aceia a principatelor: independenţă, subt o suzeranitate turcească depărtată, şi manifestată doar prin oarecare sacrificii economice. Destinul istoric al celor trei voevodate se apropie până la confuziune, şi aceastâ apropiere apare ca o fatală necesitate a timpului.—O Ungarie puternică,—constitue o cauză de evoluţie identică; o Ungarie sfărîmată,—constitue o altă cauză a acestei identităţi de evoluţie...

Singurele deosebiri între cele trei voevodate sînt doar „de grad", în iuţeala mai mică sau mai mare cu care evoluţia se înfăptueşte. In Muntenia, ea începe mai curînd (pentrucă Ţara-Romînească cea dintăiu se lepădă de vasalitatea puterilor creştine), în Moldova ceva mai tîrziu (pentrucă ea rămîne până dincolo de Ştefan cel Mare în legături feudale cu Ungaria şi Polonia); însfîrşit, în Ardeal cel mai tîrziu, pentrucă deabia după Mohaci suzeranitatea ungurească e desfiinţată.

Dar în afară de aceste deosebiri de grad (care de bună samă ţin de considerente geografice)—cea mai deplină identitate există în evoluţia celor trei voevodate romîneşti.

•

A treia serie istorică părintele Lupaş o numeşte „epoca nouă", sau „a tendinţelor de unitate naţională, politică, religioasă şi culturală", şi ţine dela suirea în scaun a lui Mihai, până la sfîrşitul revoluţiei lui Tudor (1593—1821).

Iată care este situaţia generală în timpul acestei perioade.

Se poate spune că deceniile care au urmat bătăliei dela Mohaci au marcat apogeul puterii turceşti. De atunci încolo începe să i se pregătească declinul. Dezastrul dela 1524 redeşteptase creştinătatea. Asediul Vienei a dovedit nu că Turcii sînt tari, ci că-s îndrăsneţi, şi mai cu samă că Creştinii le vor fi de-acum necontenit superiori. Veacul dintre 1593 şi 1688 (primul din „epoca modernă" a părintelui Lupaş) este acela în care Unguri, Poloni, Austriaci, Muscali, Romîni, urzesc, cu toţii, machinaţiuni diplomatice şi pregătesc oşti puternice pentru a răpune pe Otomani.

Din punctul de vedere al celor trei ţări romîneşti, noua schimbare însamnă o reîntoarcere la starea dinainte de Mohaci. Ele vor reîntra deci iarăşi în legături cu puterile creştine (care acum sînt

mai multe, pentru a deveni în cele din urmă un adevărat „concert“ european). Şerban Cantacuzino, Brîncoveanu, Duca, Costantin şi Antioh Cantemir, etc., sînt reprezentativi pentru această politică oportunistă, dar în ultimă analiză mai mult turcofobă.

In linii generale, tendinţa, în tustrele voevodatele, este ca, prin sprijinul unei puteri creştine să se *scape* de Turci. Dar aceastā liberare se putea face mai iute sau mai lent. Mai repede, dacă un alt stat îşi oferea aripa protectoare. Un alt stat, ca bunioară Austria. Dar Austria, care consimte a lua asupră-şi destinele Transilvaniei, pierde ocazia—pe care i-o oferea cu atîta insistenţă Mihai Viteazul—de a face acelaşi lucru cu celelalte două principate. Rezultat: Ardealul scapă complect de Turci. Şi invers: Principatele cad, deocamdată, mai rău subt Turci. Avem aci o divergenţă de destine istorice. Dar divergenţa are cauze identice, şi chiar consecinţi identice; căci Ardealul scăpînd complect de Turci, şi căzînd complect subt Austro-maghiari, nu mai putea continua multă vreme politica cea veche de basculă şi duplicitate diplomatică. Trebuia să aleagă: ori deplină vasalitate, ori neatîrnare deplină, în scris modern.

In principate, situaţia trebuia în curînd să devină în mare parte identică. Vecinii se înmulţiseră. Toate Puterile voiau să ne înghită. Dar protestau ceilalţi. Şi, aşteptînd evenimentele, cu toţii consimţeau să ne lase deocamdată în mîna Turcului. Niciuna din marile-Pureri nu ne putea anexa; poftele fiecăreia îşi făceau echilibru una alteia. Aşa că şi noi ajungeam la aceiaşi dilemă ca şi Ardelenii. Aveam de ales, între două perspective: ori suzeranitate numai turcească, ori, dacă scăpăm de Turci, independenţă „à la moderne“, autonomie în sens apusan. Aşa dar aceiaş situaţie dilematică pe care o întîlneam şi pentru Ardeal. Cu singura deosebire—deosebire doar de grad—că neatîrnarea a venit mai iute în principate decît în Transilvania, pentru foarte simpla pricină că desmembrarea Austriei s'a produs cîţiva ani mai tîrziu decît aceia a Turciei... Incolo, aceleaşi cauze iniţiale, aceleaşi rezultate finale.

*

A patra epocă e aceia pe care autorul o numeşte, „contemporană“, sau „epoca înfăptuirii unităţii naţionale“, şi care se întinde până în zilele noastre.

Dar aceasta ne aminteşte de o problemă pe care nu am atins-o încă în rîndurile precedente. Este vorba de sentimentul propriu zis naţional. Căci am vorbit mai mult de sentimentul *unionist*, care nu se confundă complect cu cel naţional. Istoria popoarelor apusene ni-o dovedeşte bine. Sentimentul unirii, al fuziunii de teritorii, al contopirii de dinastii, este mai vechiu decît simţimîntul, mai recent, al naţionalismului propriu zis. Şi ar fi interesant de pus, măcar schematic, problema raporturilor dintre unionism şi naţionalism, cu privire la Istoria neamului nostru.

Din nefericire, spaţiul din această recenzie nu ni-o îngădue. De aceia ne mulţămim a încheia recomandînd, cu vorbe, cetirea cărţii părintelui Lupaş care, după cum s'a putut vedea, se recomandă singură, cu fapte.

D. I. S.

* * *

Aug. Audollent, *L'énigme de Glozel*, Paris 1927, p. 32.

„Chestiunea“ Glozel, care în ultimul timp pare să fi fost definitiv rezolvită pentru unii savanţi, preocupă mai bine de doi ani întreaga societate arheologică franceză iar dela congresul de antropologie dela Amsterdam din Septembre trecut şi o bună parte din lumea preistoricilor străini. La noi ecoul fu foarte slab, cîteva efemere notiţe prin ziare şi două articole semnate de doi eşeni în „Arta şi Arheologia“ şi „Adevărul literar“. Până la publicarea unui studiu mai complect, ne propunem a face cunoscut cetitorilor „Vieţii Romîneşti“ cele mai substanţiale studii, memorii sau broşuri, care s'au publicat în Franţa pro sau contra autenticităţii Glozelului. Cele mai interesante şi primele în ordinea firească, cronologică sînt semnate de dr. A. Morlet şi colaboratorul său E. Fradin, un doctor din Vichy şi un tînăr ţaran, descoperitorii gisementului, tipărite la Vichy în 1925, 1926 şi două în 1927; tot aşa de importante o serie de aproape 20 studii, publicate mai întâiu în „Mercure de France“ numai de dr. Morlet în 1926, 1927 şi 1928. Pentrucă Morlet pregăteşte o lucrare de ansamblu asupra tuturor săpăturilor şi descoperirilor făcute de el sau ceilalţi savanţi, nu ne adresăm încă operelor sale în aşteptarea ultimului cuvînt.

O idee de ansamblu asupra cercetărilor şi părerilor enunţate până la finele anului trecut ne putem face după broşura lui Aug. Audollent, unul din cei mai reputaţi clasicişti, profesor şi decanul Facultăţii de litere dela Clermont-Ferrand, care a vizitat şi cercetat staţiunea, nu ca alţii, notorii antiglozelieni, fără să fi văzut ceva din gisementul glozelian.

La 23 klm. de Vichy se află o cătună din cîteva case aparţinînd comunei Ferrière-sur-Sichon, pe malurile gîrlei Vareille, în care se varsă un izvor; la 200 m. de confluenţă panta se'ndulceşte şi pe terasa mică, numită „Duranton“, aparţinînd familiei Fradin, unul din ei arînd, dă, la 1 Mart 1924, peste cîteva cărămizi cu „cupule“ (găuri). Sfătuit de învăţătoare, Emile Fradin scoate la iveală şi alte obiecte păstrîndu-le cu atenţie până'n 1925, cînd dr. Morlet din Vichy ia asupră-şi laborioasa operă. De-acum începe o adevărată epopee: obiectele găsite erau aşa de curioase şi eteroclite, că la început nimeni n'a acordat crezare autenticităţii, mai ales că se aflau la o adîncime mai mică de un metru. Morlet preîntîmpină neîncrederea printr'un sistem cu totul propriu de săpături: o tranşee longitudinală cu alte perpendiculare, între care lasă teren virgin ca mijloace de control; în adevăr Salomon Reinach, Espérandieu, Loth, Depéret, toţi dela Institut, şi alţii încă au

făcut săpături în aceste locuri şi au devenit aprigi apărători ai Glozelului. Primii descoperitori dovediră prudenţă în detaşarea obiectelor, deseori de mare fragilitate, de pămîntul ambiant, dar neglijară să fixeze toate detaliile locului unde ele se aflau; acestea şi buna stare a altora li aduse la început, din partea multora, învinuirea c'ar fi fabricat ei înşişi aceste obiecte—mai apoi bănuiala rămase numai asupra lui Fradin. Audollent afirmă însă delà început categoric: „autenticitatea a ceia ce-au produs săpăturile nu mai face nici o îndoială pentru mine", bazat pe faptul că unele obiecte de pămînt ars sînt străpunse de rădăcini, a căror convieţuire cere cîteva decenii cel puţin; c'ar fi trebuit ştiinţa a mai multor savanţi pentru o falşificare atît de reuşită la documente atît de variate ca gen şi timp; că pamîntul evident n'a fost „manevrat" înainte şi mai ales bazat pe mărturiile atîtor alţi specialişti: abatele Breuil la început, P. Viennot, vicepreşedintele Societăţii geologice franceze, Van Gennep, de Varigny, Leite de Vasconcellos, profesor la Universitatea din Lisabona, pe lîngă cei citaţi mai sus.

Materialul găsit se poate grupa în două categorii: una cuprinzînd tipuri (deja) cunoscute, alta cu obiecte abia bănuite sau cu totul necunoscute. Din prima grupă fac parte instrumente din peatră tăiată sau şlefuită (vîrfuri de lance, străpungătoare, răzătoare, galeuri găurite, şlefuitoare, topoare, inele de şist, pendantive), obiecte din os sau corn de cervidee, rîşniţe, petre plate cu desene de animale şi o bogată ceramică din oale rudimentare, lămpi, mosoare, cărămizi. Originalitatea gisementului constă în a doua categorie, formată din bucăţi de pămînt ars reprezentînd idoli curioşi falici sau bisexuali, vase purtătoare de măşti umane şi cărămizi cu inscripţii alcătuind adevărate texte, căci semne disparate se găsesc şi pe unele obiecte. Şi Audollent nu avea încă cunoştinţa de descoperirile care s'au făcut după redactarea studiului său.

Primul depozit s'a descoperit într'o groapă, relativ mică (2,8 pe 0,9) şi puţin adîncă (0,40 m.), care păstra şi urme de sticlărie, ceiace făcu pe Franchet să creadă că este vorba de un simplu cuptor de sticlărie. Audollent se'ndoeşte, căci sticla a provenit accidental în urma arderei ceramicei pe loc—fapt frecvent şi azi; apreciind afirmaţiile învăţătoarei care-şi aminteşte să se fi descoperit în groapă şi oase, precum şi descoperirea a două morminte, precizează că e vorba de un mormînt. Se pot distinge două paturi: una vegetală superficială şi'n care s'au găsit oalele fără nici o valoare şi pătura argiloasă cuprinzînd amestecate toate obiectele de preţ, adevărata pătură arheologică; altfel se scade adevărata vîrstă a staţiunii, înainte de apariţia ferului, care numai ar fi înlesnit industria sticlăriei. Asupra datei căreia aparţine se poate uşor fixa neoliticul vechiu, cel mai apropiat de azilian, intermediar între paleolitic şi neolitic, după gravura unui ren, cum a fost stabilit de savantul norvegian Brinkmann, cel mai bun cunoscător al renului, adică atunci cînd renul mai trăia în Franţa. O parte din aceste obiecte sînt uzate, au fost folosite; altele sînt noi, au fost ulterior aşezate în mormînt, iar mult mai tîrziu s'au aşezat aici fabricanţii de sticlă.

Vasele cu masca umană fără gură apar şi'n alte staţiuni dela finele neoliticului, cînd ferul apăruse; dar cum la Glozel nu s'a găsit nici o urmă din acest metal, trebue să vedem în vasele de aici origina acestui tip, care figurează, după ingenioasa definiţie a d-rului Morlet, ideia morţii ce nu mai vorbeşte. Unii savanţi cred că e vorba de un depozit votiv; alţii îi atribue un caracter magic, ca Jullian, care crede că ar fi o „officina feralis" a unui vrăjitor galoroman din sec. III d. Hr., descifrînd chiar formule latineşti în inscripţiile depe cărămizi. Cum se explică însă apariţia a 106 litere deosebite, cînd alfabetul latin era limitat la 23, decît că sîntem în faţa unei scrieri mai vechi ca toate alfabetele cunoscute. Butavand crede a recunoaşte cuvinte greceşti, colonelul de Saint Hillier conchide pentru text fenician, pe care-l respinge un alt specialist. Scrierea glozeliană aparţine primelor timpuri şi e'n strînsă legătură cu scrierile orientale din Egipt, Troia şi Transilvania; această rudenie arată c'avem aface cu un nou alfabet egeian. Păstrînd oarecare rezervă asupra „glozelianului" ca scriere şi industrie până la noi descoperiri, la întrebarea de unde a venit sistemul scrierii, i se pare a fi emanaţia unui popor autohton francez, după reprezentarea renului, de veche cultură.

Cele de mai sus fuseseră redactate la finele lui Iulie şi apăruseră în „Correspondent" dela 10 Noembre; la finele aceleaşi luni Audollent adaogă o notă, menţionînd publicaţiile apărute în toamna lui 1927, rezumate fidel de „Mercure de France" cu discuţii mai ales asupra autenticităţii, decît asupra interpretării staţiunii; s'au înteţit în special atacurile datorite lui Vayson de Pradenne şi Dussaud ce învinuesc de falşificare pe descoperitori, contele Bégouen, P. Saintyves şi Breuil trecut la adversari. Audollent închee broşura cu menţionarea anchetei comisiunii internaţionale, „ai cărei membri fură aleşi nu ştiu după care criteriu"—dar al cărei rezultat noi îl cunoaştem şi probabil va fi pus tot aşa de puţin la îndoeală de atît de prudentul apărător clermontez al Glozelului.

* * *

Salomon Reinach, *Glozel, La découverte, la controverse, les enseignements*, Paris, 1928, 45 pp.+VII planşe.

Dar şi mai hotărît, înverşunat chiar, apărător a Glozelului şi al dr. Morlet în special, e Salomon Reinach, cunoscut arheolog de temperament. Pe lîngă o serie de articole, comunicări şi scrieri—cea din urmă „Ephémérides" o rezervăm pentru altă recenzie—la 30 April tipăreşte a cincea ediţie a unei broşuri de popularizare, o pledoarie pentru Glozel, lucru evident până şi după ilustrarea copertei: „Athena venind în ajutorul bunei cauze".

„Cînd conversaţia lîncezeşte undeva, e destul să se amintească numele Glozel pentruca să reînvie pe dată"—cu fraze de

asemenea spirit își începe broșura Reinach, comparînd vîlva glozeliană cu sgomotul marei „afaceri" (Dreyfus), de acum 30 ani, fără victime bineînțeles; lupta între Occident și Orient—pentru origina scrierii — între profesioniștii arheologi și amatori, descoperitorul fiind dintre ultimii. O veche prejudecată, numită de autor de mult „mirajul oriental", hrănită de Biblie și sanscritism, fu răsturnată de Boucher de Perthes încă de acum trei sferturi de veac, descoperind cultura omului paleolitic în Europa vestică și centrală, complectată în epoca neolitică în întreaga Europă. Dar vine cataclismul potopului, după Biblie, occidentalul perde cîștigurile culturale, o nouă civilizație vine din Apus, de unde Fenicienii aduc alfabetul pela 600 a. Chr.

Intregei acestei teorii Glozelul opune: nu-i adevărat! El dovedește: că renul persistă în neolitic și că scrierea apare în aceiași epocă și regiune. Savanții contrariați răspund: 1) unii că descoperirile sînt frauduloase (Dussaud, Mortillet, Bosch y Gimpera, Evans); 2) că obiectele sînt aduse din Orient (Breuil în primul ipostas); 3) că sînt rămășițele unui vrăjitor galo-roman depe la 400 d. Hr. (Camille Jullian). Primei categorii s'au raliat și membrii unei comisii internaționale în Dec. 1927, adunați apoi în Ianuar 1928 la Paris. Lor le-au răspuns glozelienii, din care Reinach dă o listă de 16 marcanți, oameni de știință în diferite ramuri de arheologie, preistorie, paleontologie, geologie etc.

N'a existat nici o criză catastrofală la finele paleoliticului, renul a dispărut pe încetul, iar omul șlefuind peatra și inventînd ceramica neolitică a ajuns la invenția scrierii prin semne lineare, asemenea celor din Grecia și Fenicia; dispărută în epoca megalitelor din Occident, probabil din pricina invaziei popoarelor orientale—poate Celții,—care au împins rămășițele acestor popoare spre est, unde au fermentat civilizațiile antice (părerea lui Reinach). Povestirea desfășurării săpăturilor dela Glozel, care urmează la Reinach, o cunoaștem din recenzia anterioară, trecem peste ea. Nu s'a găsit nici o urmă de metal, nici o monetă romană, nici un hîrb celtic, deci e cu totul exclusă o stațiune galo-romană.

Ocupîndu-se de materialul adunat, 1500 obiecte scoase în 3 ani numai de Morlet și Fradin, cu cuțitul, Reinach remarcă diferențierea extremă, ce respinge „fabricarea" în serie a falșificatorilor de azi, precum și originalitatea fiecărui exemplar. Dintre pietre silexul lipsește aproape complect, sînt galeuri cu inscripții și gravuri de animale, niciodată omul; inele de șist cu inscripții, probabil cu rost religios; harpoane în os sau cîteva bucăți de oase animale cu gravuri; schelete omenești nu s'au găsit, fiind distruse mai ușor din cauza periostului și materiilor grase. Ceramica a dat la iveală surprize: idoli neolitici fără gură pe vase foarte rudimentar lucrate, care au rezistat presiunii pămîntului, fiind pline, și figurine bisexuale; tăblițe cu inscripții numeroase, din care s'au putut clasifica peste 100 semne, apropiate de alfabetele grecești și italiste—după Morlet,—de runicele nordice și iberice—după Reinach. Asupra datei s'a discutat de asemenea, Reinach fixează Glozelul pela 4000 a. Chr. după idolii neolitici, dar atribue o vrîstă mai nouă fazei magdaleniene din paleolitic.

Autorul închee cu aceiași bonomie susținută: „pontifii se „schimbă, dar templul rămîne și se înfrumusețează; chiar greșelile „și reaua voința a unora s'au întors în avantajul său, crescînd, prin vîlva controversei, mulțimea studioasă a pelerinilor spre Glozel". Pentru documentare prezintă pe planșe 22 modele de inscripțiuni extrase din alfabetele iberice, libyce, runice, vechi feniciene și grecești, lyciene, etrusce, ombriene, egiptene, ebraice, palmyriene, samaritene, chaldeene noi, syriace, sabeene, etiopiene și nordindice în comparație cu semnele dela Glozel sau acele quaternare din alte 2—3 stațiuni mai vechi.

*

E. Cartereau, *Glozel et sa signification*, Questions de Chronologie et origines gauloises, Paris 1928, pp. 34.

După cum se vede din subtitlu, autorul este partizanul celei de-a treia grupe, ilustrată doar numai de Camille Jullian, de a cărui părere am amintit, anume că Glozelul e o chestiune galică. In două broșuri apărute până acum, acest fost inginer și membru al societății preistorice franceze se strădănuește, cu o răbdare mai mare ca a cetitorului, să descurce secretele inscripțiilor glozeliene și să ni le traducă chiar. N'am vrut să lipsim seria prezentelor recenzii de reprezentanța glozelienilor „galo-romanici", dar în lipsa momentană a lucrărilor lui Jullian, am recurs la unul din puținii săi emuli. Autorul are toată bunăvoința de a ne lumina, afirmînd că avem a face cu locuința unui olar dela finele epocei galice, sprijinit pe posesiunea cheei discifrărilor inscripțiunilor ce se ratașează unui așa numit alfabet rodanian din sudul Franței. Două tablouri paleografice comparative cu caractere ideografice, cabalistice și o figură descompusă a vasului cu siluetă complectează textul „de-o manieră sezisantă", după expresia autorului anonim, sau poate chiar a lui Cartereau însuși, din „Sumar". Bazat pe cei 30 de ani de studii, poate să rezolve astfel prin Glozel și alte faimoase chestiuni: Atlantida, Thule, prima fundare a Marsiliei de Africani, legenda provensală a S-telor Marii.

Respinge afirmațiile lui Reinach și Loth și ne introduce chiar dela început în misterele simbolurilor în legătură cu toporul triunghiular marcat cu un T și alte semne depe inele, aparținînd alfabetelor orientale, care'n Galia iau un caracter cabalistic. Ca să dau o pildă: toporul (hache în franțuzește) are orgina în litera *ash* orientală, vîrful de săgeată este *Gh*=viață, *teth* înseamnă chipul primei constelații văzută de om; svastica chaldeană=viață și viață prelungită, de unde numele vou; thot ajunge divinitatea generatrice universală, la Gali Tent-Athes... și așa mai departe. Renul dela Glozel nu este o reproducere după un animal autentic, ci nu-

mai evocația mistică a unui animal baltic; vasele cu mască sînt o degenerescență galică a primelor încercări ceramice; harpoanele în os sînt talismane, nu obiecte de folos, de aceia au gravate un U, semn cabalistic; bobinele și fusaiolele idem. Iar celebrele tăblițe au putut fi cetite, după sistemul oriental dela dreapta la stînga, descoperind uneori formule profilactice, astronomice sau de alte rosturi talismanice—Glozel nu e oare aproape de Vichy, cetatea apelor binefăcătoare?

In al doilea capitol se bazează pe un sistem paleografic descoperit în Galia și pe care l-a numit rodhanian, combinat cu latina, pe care îl întrebuințează și vrăjitorul dela Glozel. Deci trebue să distingem și caractere alfabetice în semnele cabalistice amintite mai sus; astfel putu ceti numele lui Dionys, zeul grec bisexual, Axyh = Atue, zeu local, Atousates ect. In idolii bisexuali recunoaște cultul lui „fascinus", phalus, care persistă în tot Evul mediu, susținut chiar de biserica catolică; vasele cu mască reproduc bufnița, idolatrisată și'n Galia până tîrziu. Este vorba deci de atelierul unui vrăjitor străin, care lucrează rudimentar uneltele meseriei sale în legătură și cu unele credinți locale; invasia Romanilor l-a silit să-și părăsească în grabă depozitul. „Preistoria e moartă; trăiască magia"—iată concluzia lui Cartereau.

* * *

E. Cartereau, *La mise au point de Glozel, après le rapport de la com. intern,* Paris 1928, pp. 18.

Pentru complectarea afirmațiilor de mai sus, Cartereau adaogă o critică, de data asta uneori foarte justă și cu mai mult simț real, a raportului comisiunei numită de congresul dela Amsterdam și a altor antiglozelieni.

Descoperirile noi făcute de comisiune complectează părerile sale anterioare, cărămizile au fost îngropate cu grijă conform unor practice rituale; unele obiecte s'au găsit la locul lor, altele din pătura superficială s'au amestecat în urma arăturilor ulterioare—totul fiind absolut autentic. E greșită presumția comisiunii că cele două morminte sînt fabricații recente bazîndu-se numai pe o ușoară depresiune a păturii arabile, ce survine foarte ușor și la cele mai vechi stațiuni constatate fără să aibă vre-o legătură.

Critica lui Dussaud respinge complect autenticitatea zăcămîntului, ceiace-l jignește și pe Cartereau, care crede că numai un zeu ar fi fost în stare de-o așa perfectă falșificare; raportul lui Peyrong, O. Tafrali, Solignac și Vergue îi convine, de oarece afirmă că nu se poate fixa data stațiunii, deci n'ar respinge epoca dată de el; cu Audollent nu se'mpacă deloc, pentrucă, cum am văzut din prima recenzie, acesta respinge orice apropiere de alfabet latin; critica aspră a lui Champion, șeful atelierelor dela St. Germain, că striurele pe oase sînt recente fiind făcute cu un vîrf metalic, îi folosește, întrucît apropie aceste obiecte de epoca galo-romană, cînd se cunoștea și ferul. In alte recenzii vom continua literatura glozeliană.

P. Constantinescu-Iași

* * *

Virgil Șotropa, *Zavera din 1821 și regimentul năsăudean.* Este o scurtă lucrare, (11 pag.) extrasă din „Anuarul Institutului de istorie națională" IV. Bazîndu-se pe un însemnat număr de acte, documente și condice militare grănicerești, autorul elucidează marea îngrijorare de care au fost cuprinși opresorii de ieri ai Romînilor transilvăneni și bucovineni, în timpul răscoalei lui Tudor Vladimirescu și a zaverei grecești dela 1821.

Izbucnise răscoala lui Tudor Vladimirescu. In fruntea corpului de armată austro-maghiară dela Sibiu era locotenent—mareșalul baron Emanuil Schustek. Incă dela începutul primelor mișcări din Muntenia, a trimis ordin din porunca împăratului Austriei, colonelului Anton Zatetski de Robelswald, comandantul regimentului II grăniceresc năsăudean, prin care se poruncia o cît mai strictă pază la toate punctele graniței, ca nu cumva rebelii lui Tudor Vladimirescu să poată primi pe furiș arme și muniții.

Alte ordine, date regimentului năsăudean, urmară, prin care nu se permitea intrarea în Ardeal, decît Moldovenilor, cu pașapoarte dela agentura austriacă. Se ordona o pază mare asupra acestora, nu cumva să-i ademenească pe Romînii grăniceri în partea revoluționarilor lui Tudor.

Autoritățile austriace încercau să discrediteze acțiunea lui Tudor Vladimirescu în fața Romînilor ardeleni.

Dupăce Tudor Vladimirescu fusese omorît de către Greci, iar Ipsilanti, bătut de către Turci la Drăgășani, mulți panduri și arnăuți începură să invadeze munții Rodnei. Alte ordine sosiră pentru Comandantul regimentului năsăudean, prin care se ordona să fie respinși fugarii din Moldova și Muntenia. După cum reese din documente, grănicerii acestui regiment avură mai multe ciocniri cu fugarii.

Dupăce pericolul invaziei păru mai puțin amenințător, se dădură ordine, ca paza graniței să fie întreținută în mod normal.

In cadrul acestei lucrări autorul publică o interesantă scrisoare a generalului Schustek către colonelul Zatetski, prin care îi comunica acestuia, că un oarecare capelan militar, Stoian Basiota, —care servise în corpul de volintiri sîrbi, desființat în 1814,—a intrat în serviciul „rebelului stadoșau Todor Vladimiresko". (stadoschau=căpitan și conducător de hoarde) Și deoarece se temea că Tudor Vladimirescu va sădi duhul nemulțumirii și revoltei printre Valahii ardeleni, poruncia prin această scrisoare, că, dacă acest Basiota, ar călca pe teritorul regimentului năsăudean, să-l de-

ţină. Se mai poruncia să controleze pe străinii ce vin din Principate, în special pe preoţi.

Reese limpede teama împăratului Austriei, că mişcările din Principate vor influenţa pe Valahii din Ardeal, în mod primejdios pentru monarhia austriacă.

Dar mai reese şi altceva. Autorităţile militare austriace „nu se sfiau să accentueze raporturile cetăţeneşti, ale supuşilor Valahi, despre care bine ştiau că ele sînt cele mai degradatoare şi mai ruşinoase pentru opresori".

Această scurtă lucrare, de o apreciabilă valoare documentară, scrisă într'un stil corect şi simplu, pune în clară lumină faptul, că stăpînitorii de eri ai Ardealului erau conştienţi de adevărul istoric, care trebuia să învingă odată.

Ion Tomuţa

Revista Revistelor

Automobilismul în politica transporturilor

Automobilismul şi aeronautica aduc un mare aport la tehnica şi la politica transporturilor.

Aceste două mijloace de locomoţie au distrus aproape privilegiile trenului şi ale tranvaiului.

In America mai cu samă trenurile au trebuit să cedeze pasul automobilelor care deservesc întregul continent.

Este sigur că Statul va fi în curînd nevoit să se ocupe cu construirea directă sau cu concesiunea drumurilor de fer indispensabile traficului cu regiunile îndepărtate. Dar ar fi exagerat să afirmăm că pentru a lega centrele de producţie cu marile pieţi şi debarcadere Statul va trebui să construească reţele secundare de trenuri ori tramvae.

Orice, astfel de întreprindere ar fi imposibilă din cauza cheltuelilor şi sacrificiilor financiare enorme pe care le-ar necesita.

Şi pentru a remedia la toate aceste inconveniente, trebue să recurgem la automobilism şi să considerăm înainte de toate nevoile agricole industriale şi comerciale.

(Roberto de Vito. *Autotrasporti).*

Edgard Allan Poe şi Italia

Poe a fost cel mai original poet modern şi toate viziunile sale de frumuseţe sînt eclipsate de concepţia unei Italii etern magnifică.

Poetul nefericit al Eleonorei, omul pe care mulţimea l-a surprins în noaptea de 6 Octombrie a anului 1849 pe o bancă la Baltimore aproape mort de foame, omul care a fost condus cu forţa la urnele electorale a lui Zacharie Taylor şi care două zile mai tîrziu a murit în spital, a devenit cel mai mare geniu poetic pe care America l-a dat istoriei gîndirii universale.

Mare adorator al măririi şi splendorii italiene, n'a încetat nici un moment să viseze la Italia ca la o ţară a făgăduinţii în care spiritul său persecutat de fantasmagorii ar fi găsit linişte.

El a fost întotdeauna deasupra oricărei contaminări, a oricărei micimi iar Italia îi va fi veşnic recunoscătoare pentru a o fi înţeles-o.

(Giovanni Lattauzi. *Rivista d'Italia e d'America).*

Drepturile Italiei în Marea Mediterană

Dacă Mediterana a fost în antichitate stăpînită de Roma, republicele italiene fură de asemeni importante în cea de a doua jumătate a evului mediu.

Este de remarcat faptul istoric că la această epocă cele mai multe corăbii de pe Mediterana erau italieneşti.

In timpurile moderne cînd Oceanul Atlantic a mărit zona de navigaţie, Mediterana a fost cîtva timp părăsită.

Rolul său important în viaţa naţiunilor apare de abea în epoca expan-

siunii imperialiste napoleoneene cînd devine teatrul luptei formidabile dintre Anglia și Franța.

Alte puteri europene au fost antrenate în conflictele din jurul Mediteranei și abia în timpul războiului mondial drepturile Italiei fură discutate și definitiv fixate. Deja pactul de la Londra din 1915 precizează în articolul al 9-lea că Italia are tot interesul să mențină echilibrul politic în Mediterana.

Politica prevăzătoare a guvernului italian actual este bazată pe principiile pactului din Londra care avea în vedere interesul vital al Italiei moderne.

(Filippo Virgil. *L'Italia e il Mondo).*

In cotro merge critica?

Critica, gen de curînd născut, e în faza copilăriei. Ca și istoria, ea nu a putut exista, decît atunci cînd oamenii au ajuns la concepția unei lumi în evoluție, a unei estetici care variază în timp și în spațiu și care e expresia unei societăți, într'o anumită epocă a dezvoltării. Ori, această concepție a lumii, bazată pe relativism, nu datează decît din secolul al XVIII.

In antichitate n'au existat critici adevărați, ci numai portretiști sau moraliști, care nu se ocupau decît de vremea lor, nu judecau operele trecutului, nici nu căutau să recunoască valorile. Cel mult, considerau, cîteva opere clasice grecești, ca reprezentînd frumusețea revelată și absolută.

Boileau, ar fi fost poate cel mai mare critic francez, dacă ar fi înțeles istoria literară a țării sale. Totuși, a fost un om remarcabil, căci a simțit propria lui epocă și a prețuit cum trebuia, pe cei mai iluștri contemporani. In secolul trecut, se observă însă tocmai contrarul.

Sainte Beuve, Taine, Brunetière, Anatole France au scris enormități despre contemporanii lor și au ignorat adesea, tocmai pe cei mai de samă. Totuși, Taine a creat ceiace numim azi fundamentele criticii, iar Sainte Beuve modelul cronicei de istorie literară.

Criticul complect, care să înțeleagă trecutul și să simtă prezentul e mai rar încă decît marele poet. Acei care identifică critica cu jurnalismul de informație, comit o confuzie.

Foiletonul săptămînal, care intră subt rubrica critică nu e (cu rare excepții) decît o dare de samă a producției literare cotidiane, destinat să satisfacă curiozitatea cetitorului, el e tot atît de departe de adevărata critică, ca și un fapt divers, chiar comentat, de un roman.

Adevăratul critic trebue să aibă două facultăți deopotrivă de dezvoltate; o mare inteligență, care să-i permită să judece, mai ales în trecut, valoarea relativă a operelor și o intuiție profundă prin care să poată vedea imediat, în prezent, operele importante, căci pentru operele din epoca lui, nedispunînd de perspectiva timpului, el nu poate raționa cu logica spiritului. Dar aceste două calități sînt rareori reunite, în același om.

Pînă la filosofii secolului al XVIII și la romantici, inteligența a rămas prea exclusiv teologică sau dogmatică și a limitat activitatea criticilor. In secolul al XIX celor mai mulți critici, le-a lipsit simțul poetic și intuitiv. Ei au simțit epoca lor, mai puțin ca unii poeți, cum a fost Baudelaire, de pildă.

Criticul trebue să caute să dezvolte în mod armonios în ei, cele două tendinți paralele, inteligența și intuiția. Considerînd o operă de curînd apărută, el se va sforța să discearnă în mod clar, caracterul ei de generalitate și în același timp să simtă misterul pe care ea îl conține, adică bogăția de senz, care va permite diferitelor generații să dea fiecare o interpretare nouă, aceleiași opere.

Se poate spune că adevăratul critic se servește în primul rînd de facultatea lui de alegere, dar nu face operă adevarată, decît cînd recrează, prin simpatie, opera pe care a judecat-o, cum a făcut de pildă Romain Rolland în monografia lui asupra lui Michel Angelo. Munca criticului se ridică însă atunci pe treapta cea mai înaltă a artei și el adaogă astfel, un fel de supra structură, la construcțiile deja existente.

(Léon Pierre Quint. *Nouvelles Littéraires).*

Senzul și noțiunea de Europă

Noțiunea de Europă nu înseamnă o unitate etnică, nici una spirituală. Înăuntrul limitelor ei, au avut loc multe

războae, ba chiar în ultima mare tregedie istorică, o jumătate din Europa s'a aliat cu părți din Asia sau America.

Această noțiune nu înseamnă deasemeni o unitate culturală, căci Europa a creiat în America o cultură care prin substanță nu se deosebește prea mult de a ei.

Dar dacă nu există în realitate o Europă spirituală, care să poată fi descrisă și limitată, în opoziție cu alte lumi spirituale, există totuși un tip tradițional al vieții spirituale europene, care are trăsăturile sale proprii. Aceste trăsături contrazicătoare în aparență, căci realitatea istorică nu vrea să știe de logică, sînt: caracterul războinic, acel creștin și acel tehnic.

Spiritul european e înainte de toate războinic. Creșterea și dezvoltarea civilizației europene din vremile preistorice, până în anul 1918, s'a îndeplinit prin războiu. Fiecare popor european este războinic și are în urma lui un trecut de glorie și de sînge. Atitudinea profund pacifistă a unora din marile popoare ale Indiei sau Chinei, e necunoscută în Europa, unde războiul e o tragedie zilnică și una din principalele manifestări.

Spiritul european este creștin și poate trăsătura lui cea mai izbitoare e chipul cum printr'o constantă și minunată contrazicere a reușit să concilieze creștinismul cu înclinările războinice. Cea mai adevărată, mai mare și tipică manifestare a spiritului european au fost cruciadele. Spiritul creștin nu trebue confundat cu o anumită confesie, ci înțeles ca însușirea de a recunoaște umanitatea în orice ființă, chiar în străini sau dușman. Acest spirit s'a manifestat într'o anumită măsură în caracterul jurist și universalist al Romei și a făcut imposibile în Europa războinică, acele bestiale măceluri pe care Asia le-a cunoscut ades.

Totuși, spiritul contemplativ și idealul de iubire a întregei omeniri de care e străbătută evanghelia, nu a putut în Europa împiedeca războaele, reușind doar să îndulcească în parte, felul în care ele sînt purtate.

Dar europeanul nu e numai războinic și creștin, el stăpînește materia, spațiul și timpul, e inventatorul tehnicii și al științei pozitive, care au adus o uriașă creștere a producției economice.

Cele trei trăsături pomenite: creștină, războinică și tehnică se întîlnesc și la popoare care nu au spiritul european. Ceiace e caracteristic pentru aceasta e contopirea lor. Umanitarismul creștin, excesiv chiar, se găsește la unele popoare asiatice, care nu sînt războinice nici nu posedă o tehnică. Spiritul războinic se întîlnește deasemeni la multe popoare asiatice și africane, cîre nu sînt umanitare sau tehnice.

In America de azi spiritul tehnic predomină, în dauna acelui războinic și umanitar.

Europeanul tipic e un om armonic, care caută să-și sporească în tihnă producția cu ajutorul tehnicii, dar pe care atavismul instinctelor îl face să se gîndească la războiu și în același timp la Dumnezeu și la umanitate. El nu e un pur războinic sau un pur producător și nu poate renunța nici o clipă la aspirațiile lui ideale.

Acei care cred că momentul păcii universale a sosit pentru Europa se înșală, căci tendința de a realiza unitatea ei spirituală, religioasă sau culturală, prin negarea datelor naționale, întîlnesc o piedică de neînvins în natura înăscută a popoarelor latine ca și germane.

Unitatea spirituală stă mai presus dar și înafară de luptele politice ca și de faptul războiului.

A cere ca spiritul războinic să fie extirpat din omenire pentru ca ea să ajungă la unitatea culturală și spirituală e axioma unei pseudo logici, cu desăvîrșire contrare dezvoltării istorice.

(Luigi Valli. *Europäische Revue).*

Literatură și Politică

(Comunicare la secția literară a Academiei de Arte din Berlin)

Spiritul și Statul sînt cele două mari forțe care îmbrățișează totul. Ele sînt deosebite ca natură și nu de puține ori sînt nevoite să fie în conflict. Statul e determinat de un scop. Natura statului nu e morala ci utilitatea, Spiritul e moral în sine însuși. Morala nu apare în afară de spirit și în acțiunile omenești ea apare mai puțin ca oriunde. In anumite momente ale

istoriei se pune chiar problema dacă activitatea morală în general este compatibilă cu natura omenească. In astfel de momente s'ar părea chiar că legea proprie a activității omenești este forța. Domeniul spiritului cuprinde ceiace este general, etern, pentrucă spiritul tinde către adevăr și justiție, un adevăr și o justiție valabilă pentru toți oamenii, pentru om în general. Privit astfel, spiritul nu are nimic comun cu statul, care în adevăr și în justiție n'ar putea dăinui o zi măcar. Raporturile dintre spirit și stat sînt propriu zis imposibil de gîndit (undenkbar, impensables). Insă dacă ideia nu poate stabili acest raport, realitatea îl stabilește. In practică, arta, religia și știința au intrat întotdeauna în contact cu puterile politice, întotdeauna voind să-și impue cerințele, triumfînd cîteodată, suferind deseori. Atitudinea tradițională a spiritului este să ceară mereu, în cerințele lui să învingă sau să fie învins, însă să fie mereu în conflict cu realitatea politică puternică. Spiritele care s'au supus acestei realități stau în urma spiritelor care n'au cedat. Fichte, cu ale sale „Discursuri pentru națiunea germană" stă mai prejos de cît Kant. Invățăturile lui Fichte durează atît cît durează realitatea politică pe care se bazează și la care se referă. In spiritul pur ele nu durează.

Literatura, întru atît cît participă din spiritul creator e în conflict cu statul. Statul prohibă cărți sau fundează academii, după cum are mai puțină sau mai multă încredere în literatură. In Prusia neîncrederea s'a manifestat prin faptul că deabia acum, de curînd, subt republică, a fost fondată secția literară la Academia de arte. Imperialismul prusian dinainte de războiu, privea cu neîncredere literatura, pentrucă adevărata literatură n'a glorificat niciodată pe Kaiser, și, deci, n'a putut niciodată căpăta încrederea statului german, condus de Kaiser. Republica a creat secția literară la Academia de arte din Berlin și e gata să acorde acestei instituții cea mai mare încredere, pentrucă presupune că literatura germană actuală îi este favorabilă și îi poate servi. Apropierea între literatură și stat s'a făcut de data aceasta prin concesiile celui din urmă. Totuși, literatura, ca formă a spiritului creator, independentă de contingențele politice, este silită, prin firea ei, să treacă dincolo de limitele statului, să-l depășească în aspirațiile ei. Și asta chiar cînd Statul își lărgește spiritul și tinde să devie mai general omenesc decît odinioară. Conflictul poate deveni acut cînd este vorba, de exemplu, de concepția mărginită a patriotismului național, care face parte din structura statului, și aspirațiile literaturii către internaționalism, către o dizolvare a granițelor morale dintre națiuni, pentru a realiza un patriotism mai larg și mai uman, în cadrul vast al omenirii întregi.

Chiar cînd Statul e prietinos față de literatură, politica îi poate fi încă multă vreme dușmană. Antagonismul, aici, e mult mai profund și aproape iremediabil. In același timp în care se inaugurează secția literară la Academia de arte din Berlin, se promulgă o „Lege pentru apărarea tineretului de corupție". *Coruptibilitatea* literară nefiind definită, legea aceasta poate, teoretic și practic, atinge orice literatură, dela cea mai bună până la cea mai proastă. Această lege poate fi foarte ușor întrebuințată în scopuri politice. Cui altuia decît secției literare dela Academia de arte ar fi trebuit să revie dreptul de a judeca dacă o operă literară este sau nu demnă de a fi cetită? Ceiace trebue să decidă este numai chestiunea de a ști dacă o carte este literatură sau nu. Orice alt criterium este inutil și poate deveni repede un instrument de persecuție împotriva oricărei încercări de critică a societății actuale, atunci cînd s'ar atinge susceptibilitatea regimului politic al zilei. Această lege este menită, poate, să lese să dăinuiască tocmai literatura proastă și să condamne literatura adevărată, subt pretextul unui patriotism rău înțeles. Conflictul între literatură și politică devine astfel mai acut ca oricînd.

(Heinrich Mann. *Die Neue Rundschau*).

Literatura americană de astăzi

De zece ani încoace evoluția literară în Statele-Unite—s'a urmat cu o mare originalitate. Această evoluție s'a săvîrșit împotriva oricărei tradiții. Ea nu s'a oprit nici pe planul poeziei nouă, nici pe acel al realismului așa cum l-au practicat romancierii dela începutul veacului al douăzecelea. Neorealismul american caută adevărul psihologic în afară de orice descripții naturaliste, în afară de orice satiră socială. O psihologie ascuțită, o analiză sufletească amănunțită. Doi artiști puri au croit drumul: *Joseph Hergeshaimer* și *Waldo Frank*. In plină epocă realistă, aceștia doi, Waldo Frank mai ales, au orientat romanul către ficțiunea pură. In poezie, prima renaștere americană datează de acum cincisprezece sau șaisprezece ani, cu *Amy Lowell* și *Imagiștii*. Către 1920 altă eflorescență poetică cu *Malcolm Cowley, E. Cummings*, etc. Efusiunea sentimentală și reveria, în America mai mult decît în Europa, au fost înlocuite cu lirismul bazat pe humor și ironie. Stilul de telegrafie fără fir modern corespundea foarte bine psihologiei americane. *Gertrude Stein* este astăzi în fruntea acestei mișcări.—In romanul din ultimul timp reacțiunea contra realismului *terre-à-terre* este un fapt îndeplinit. Imaginația și fantezia predomină. Așa sînt romancierii *Glenway Wescott*, Ernest Hemmingway, *John Erskinne* cu *Viața privată a Elenei dela Troia*. In teatru autorul care contează este *Eugen O'Neill*. Teatru cu dublu, cu triplu sau cuadruplu fond, complicat, poate, mai mult decît complex. Literatura americană de astăzi, în ansamblul ei, prezintă caracterele unei epoci de tranziție. Surprize mari se pot oricînd aștepta și ivi.

(Régis Michaud. *Mercure de France*).

Notă asupra esteticei lui Proust

Marcel Proust a incorporat în partea a doua din „Le Temps retrouvé" un întreg eseu de o sută de pagini, cu privire la propria lui artă și la estetica generală. Aceste pagini din „Timpul regăsit" formează un adevărat eseu asupra stilului.—Thomas de Quincey stabilise deja o distincție între ceiace numea el literatura de potență și literatura de cunoaștere. In aceasta din urmă scriitorul ne comunică fapte; în cea dintâiu ne comunică *sentimentul* lui despre fapte. Walter Pater adaugă că „un scriitor nu devine un artist decît în măsura în care el transcrie nu lumea exterioară ci sentimentul pe care el îl are despre lume. Frumosul este expresie". Aproape cu aceiași termeni se exprimă și Proust. Proust recunoaște o valoare estetică expresiei lăsînd descripția și simțul obiectiv pe sama literaturii de cunoaștere.

Realitatea, în ochii artistului, se deplasează; ea nu mai este situată în obiect ci înlăuntrul sufletului unde impresia despre obiect se asociază cu alte impresii și formează un obiect nou. Stilul este singurul mijloc prin care artistul poate face comunicabilă realitatea lui interioară. Marea orginalitate a lui Proust a fost că el nu s'a mulțumit numai cu această proecție a lumii lui interioare. Prin opera lui de romancier, de psiholog, de moralist, el a aruncat o punte între literatura de expresie și literatura de cunoaștere. El ne-a arătat cum, pornit dela lumea interioară, se poate atinge lumea obiectivă, cu alte cuvinte cum impresia duce la lege. La Proust acest proces se întîmplă de multeori. Ideia generală la el se desprinde treptat, treptat, din impresie.—Ideii clasice de adevăr estetica expresiei opune ideia de adevăr poetic, care se traduce prin conformitatea stilului cu impresia. Estetica expresiei comportă o logică și o morală: logică individuală, dacă se poate spune, care se deduce în chip simfonic din impresia inițială; morală a indiferenței morale, ceiace ne importă fiind expresia și nu ceiace este exprimat. Din această pricină, pentru Proust, a trăi nu înseamnă numai a simți, ci și a înțelege, și mai ales a imagina. Proust nu „realizează" viața în momentul în care o trăește pentrucă viața curge în timp și pentrucă facultățile lui se exercită în chip *succesiv* asupra vieții: el întâiu imaginează, pe urmă simte, pe urmă înțelege, în așa fel că nu simte ce a imaginat și nu înțelege nici cum a imaginat, nici cum a simțit. Proust își grupează toate facultățile *simultan*. Spiritul lui se liberează din devenirea empirică. Această liberare, pe care filosofii o obțin cu ajutorul activității raționale, printr'o intuiție intelectuală, Proust o obține cu ajutorul unei impresii afective, el întîlnește această liberare în însăși lumea sensibilă. Această liberare o are în vedere Proust cînd vorbește despre „esența" realității în pa-

ginile din „Timpul regasit." Proust nu vede aici o revelaţie a cunoaşterei ci numai o revelaţie de expresie. Revelaţia unei opere de artă e dublă: ea restitue atmosfera integrală a unei clipe trăite, şi lasă să apară ca în filigrană legile sufleteşti care conduc lumea omenească. Arta poate fi un instrument de cunoaştere: ea ne face să percepem ceiace nu percepem în viaţă, de exemplu legile schimbării.—Proust a pus în evidenţă, atît prin practică cît şi prin teorie, un principiu care ar trebui să servească de bază la toate esteticile viitoare. Anume: întîmplările şi momentele vieţii noastre, acele care ne sînt mai aproape, pe care le simţim mai adînc, care ne dau sentimentul existenţii, nu sînt transparente şi sînt greu accesibile inteligenţei, mai ales în clipa în care le trăim. Totuşi avem nevoie să posedăm în spirit ceiace am trăit cu adevărat. Arta ne oferă mijlocul de a face accesibilă spiritului, de a interioriza zona aceasta iraţională, cu ajutorul unor facultăţi cum e memoria, a unor relaţiuni cum e metafora, facultăţi şi relaţiuni care constitue nişte *echivalente* sensibile ale gîndirii.—Proust a insistat mult în opera lui asupra relaţiilor şi opoziţiilor care există între realitatea simţită şi realitatea gîndită. Menirea lui va fi fost să menţie o distincţie severă şi sigură între ceiace e simţit ca real şi ceiace e conceput ca adevărat.

(Roman Fernandez. *Nouvelle Revue Française).*

Evoluţia poetică a lui Henri de Régnier

Henri de Régnier a debutat pe la 1887 cu poeme în care se străvede puternică influenţa lui Mallarmé. Această influenţă era dealtfel covirşitoare în toată tînăra generaţie simbolistă de pe atunci. „Les poèmes anciens et romanesques" ale lui Regnier se desfăşoară într'o lume de alegorie şi de taină. Totuşi poetul nu întîrzie mult „într'un labirint ale cărui drumuri nu puteau să-l ducă nicăieri." De la vrîsta de douăzeci şi şase de ani îşi găseşte drumul propriu şi devine el însuşi. Această desrobire, această evadare are loc cu volumul „Les jeux rustiques et divins", apărut în 1897. Mişcarea simbolistă dela sfîrşitul secolului trecut, în Franţa, a fost fără îndoială o mişcare de liberare.

„Jocurile rustice şi divine" formează un strălucit rezultat al acestei mişcări. Régnier întrebuinţează în acest volum versul liber cu o măestrie neîntrecută. O poezie complexă, fără a fi obscură, plină de ecouri şi rezonanţe subtile, neaşteptate, dealaltă nelămurite şi sigure. O mitologie vaporoasă a cărei irealitate e crescută prin faptul că se petrece într'o lume de ceaţă şi imprecizíune. O irealitate care totuşi nu exclude, în expresie, precizia conturilor şi siguranţa desenului.

Cu „Les Médailles d'argile", în 1900, Régnier părăseşte versul liber şi trece, brusc, la versul rigid şi clasic, la formele fine, cultivînd mai ales sonetul. Mulţi văzură o influenţă tardivă a lui Hérédia. Adevărul este că, odată revoluţia făcută, Henri de Régnier a vrut să stabilească din nou legătura între trecut şi prezent. O sensibilitate modernă turnată în formele tradiţionale. Régnier renunţînd la hermetism şi obscurism reintră în făgaşul poeziei franceze clasice, bazată pe bun simţ, natură şi claritate. Evoluţia lui se continuă calmă. Publică în 1902 „La Cité des Eaux", o serie de poeme privitoare la Versailles. Cu „La Sandale ailée" şi „Le Miroir des heures" Henri de Régnier se apropie tot mai mult de viaţă, părăsind vechile reverii.

Poezia lui se umanizează, devenind, astfel mai profundă şi mai puternică.

(François Porché. Mercure de France).

Mişcarea intelectuală în străinătate

Literatura generală

Paul Landornuyx, *La Vie de Schubert,* Ed. N. R. F.

O viaţă scurtă, mizerabilă, săracă în evenimente. Şi care tutuşi în mici circumstanţe lasă veşnic să se întrezărească „un suflet"—un suflet blînd, tandru, afectuos, plin de farmec şi cu care n'ai putea intra în contact fără să-l iubeşti.

Albert Erlaude, *Le vie de John Keats,* Ed. N. R. F.

Există de sigur vieţi mai bogate în evenimente exterioare, în scandaluri chiar, decît aceia a lui John Keats, nici o alta însă nu este mai patetică.

Rolul acestei cărţi este de a face ca poetul Hyperieon-ului să fie iubit în Franţa cum este iubit în Anglia şi în Germania, şi de a fi căutat acolo unde este locul său şi anume alături de Shakespeare.

Paul Claudel, *Sous le Rempart d'Athènes,* Ed. N. R. F.

Acest dialog pe care Paul Claudel îl dedică memoriei lui Marcelin Berthelot şi a celor patru fii ai lui tot aşa de mari prin spirit, prin caracter şi prin inimi ca şi părintele lor; nu reaminteşte în nimic, vechile apropouri obişnuite nici anecdotele, nici alegoriile, ci o discuţie precisă şi poetică din care se degajează pe nesimţite concepţia Claudeliană a savantului- care nu numai înţelege natura, dar care o transformă.

Romane

Pierre Bost, *Faillite,* Ed. Nouvelle Revue Française. - Paris.

Este vorba de un dublu faliment. In afară de falimentul acelei case pe care a creat-o şi a cărei dezvoltare l-a costat atîtea eforturi, Brugnon mai cunoaşte un alt faliment, acesta cu mult mai dureros şi anume falimentul amorului şi aspiraţiilor sale. Ultima pagină a cărţii îl lasă într'o stare de desnădejde morală şi fizică din care nu mai speră să se ridice vreodată.

Şi cu toate acestea Brugnon n'are nici o vină decît poate aceia de a fi avut o prea mare îndrăzneală şi de a fi crezut puterea sa ilimitată.

Albert Josipovici, *Le Beau Saïd,* Edition N. R. F.

Saïd, fiul unei concubine, a fost încă de la naşterea sa preferat fratelui său Mourad. Mai tîrziu primeşte cea mai frumoasă parte din moştenirea părintească. Umilit de mistica resemnare cu care Mourad primeşte această injustiţie, Saïd hotărăşte să-i răpească fratelui său soţia, pe blînda, voluptoasa şi sfioasa Amina. Dramă elementară, mare totuşi prin grandoarea personajelor sale.

Pierre Humbourg, *Chang,* Édition *Le Cinema Romanesque,* Paris.

Această carte este romanul „Junglei" Siameze, şi este prefaţat de d. Paul Morand. «Jungla siameză este

încă intactă. «Cînd însă puştele automate de la Dalat vor depopula de animale nordul Cochinchinei, şi cînd drumul de fier care va lega în curînd Angkor cu Bangkok va popula de amatori pădurile Cambodjelui occidental, nu va mai rămîne în afară de inaccesibila Sumatra decît Siamul în care să găsim un adevărat lux vegetal», spune d. Paul Morand, iar mîne cînd va fi dispărut şi cînd fiii noştri vor merge de la Paris la marea Chinei cu taxiul Chang va constitui cel mai preţios document pentru acei care vor fi dornici să cunoască macar astfel ceiace Lafcadio Hearn numeşte «l'extase verte».

Louis Raymond Lefèvre, *La Graçe de Lisieux,* Ed. N. R. F.

Această poveste burlescă are toate calităţile vechilor romane comice.

Este o fabulă satirică nu cu prea multă răutate, îndreptată în contra fanatismului.

Anita Loos, *Les Hommes préfèrent les blondes,* Ed. N. R. F.

Este jurnalul de bord a două călătoare care parcurg planeta. Găsim în această carte, jovialitatea, prospăţimea, buna dispoziţie şi acea extraordinară tinereţe care face farmecul locuitorilor lumii nouă.

Ştiinţa

Dr. Hélan Jaworski. *La Découverte du Monde.* Ed. Albin Michel.

O imaginaţie dezordonată a condus pe acest autor la idei foarte personale dar complect inadmisibile. Aşa de pildă ideia că corpul omenesc ar fi format din juxtapunerea tuturor animalelor apărute în decursul timpurilor.

Inima ar fi o Meduză interiorizată şi fixată, a cărei pulsaţii sînt asimilate cu bătăile inimii.

Dr. Serge Voronoff, *Les Conquêtes de la Vie,* Ed. Fasquelle.

Dr. Voronoff care se ocupă cu metodele de întinerire în noua sa operă, să arată foarte optimist. «College de France» i-a dat consacrarea oficială numindu-l profesor şi directorul laboratorului de chirurgie experimentală.

Ştiinţi Sociale

Yves Guyot, *La Science économique et ses lois inductives,* Ed. Alfred Costes.

Opera clasică a lui Yves Guyot «La Science économique» într'un volum, a apărut încă de mult timp.

Aceasta a şasea ediţie complect remaniată şi adăugată a apărut chiar în ziua morţii autorului său care a avut mulţumirea de a muri în vrîstă de 80 ani, lăsînd contemporanilor şi posterităţii cea mai bună sinteză economică a ştiinţii sale.

G. H. Bousquet, *Vilfredo Pareto sa vie et son oeuvre,* Ed. Payot.

D. G. H. Bousquet care a consacrat deja cîteva volume lui Pareto a scos acum un nou volum. Este viaţa şi activitatea lui Pareto, care inginer de profesiune, abea la 40 ani se pasionează de economia politică.

COMPILATOR

Bibliografie

Pantelimon Diaconescu, *Conferinţe Populare,* Lucrare scrisă pentru folosirea preoţilor, învăţătorilor şi studenţilor la cercurile culturale dela sate, Edit. „Cartea Romînească", Bucureşti, Preţul 60 lei.

I. Simionescu, *Coasta de Azur,* Cunoştinţe Folositoare, Seria C. No. 32, Edit. „Cartea Romînească, Bucureşti, Preţul 5 lei.

N. Iorga, *Cleopatra,* piesă în 5 acte Edit. „Cartea Romînească", Bucureşti, Preţul 75 lei.

Pr. C. Dron, *Valoarea actuală a canoanelor,* Bucureşti, Tipografia cărţilor bisericeşti, 1928.

Colonel Ionescu-Dobrogeanu, *Formarea Deltei Dunării şi configuraţia ei veche,* Constanţa, Tip. „Lucrătorii asociaţi", Fără preţ.

Frasin-Negreşti, *Adevăruri ce ne mint,* Buc., „Tiparul Romînesc", Preţul 40 lei.

Istoricul şcoalei superioare de Agricultură Herăstrău-Bucureşti, Inst. de arte grafice „Bucovina", Bucureşti. 1928, fără preţ.

C. Stan, *Şcoala poporană din Făgăraş şi de pe Tîrnava,* Sibiu, Tip. „Dacia Traiană", Preţul 300 lei.

Octavian Prie, *O vilşoară,* piesă poporală în 3 acte, Edit. Ardealul, Cluj, Preţul 25 lei.

Ing. Ştefan Mihăiescu, *Probleme economice şi sociale,* Institutul de Arte Grafice „Anişoara", Bucureşti 1928, Preţul 50 lei.

Reviste primite la redacţie:

Roma No. 2; Revista generală a învăţămîntului No. 6; Înfrăţirea Romînească No. 18; Cîmpul No. 12; Ţara de jos No. 3—4; Democraţia No. 6—7; Natura No. 7; Solia Moldovei No. 23—24; Foaia Tinerimii No. 11—14; Bibliographie de la France, 1927; Buletinul Comisiei Istorice a Romîniei vol. VII; Ţara Noastră No. 29—34; Transilvania No. 7—8; La Nouvelle

Revue Française No. 179; Mercure de France No. 722—724; Le cri des peuples No. 7—10; Romînia Militară No. 5; Filmul meu No. 12; Revista funcţionarilor publici No. 6; Revista contribuţiilor No. 6; Vlăsia No. 31; Prietinii poporului No. 7; Buletinul Muncii No. 4—6; Semenicul No. 6—8; Provincia Literară, Iulie 1928; Moderne Graphik, No. 2; Căminul No. 7; Ramuri No. 6—7; Viaţa medicală No. 8; Résumé mensuel des travaux de la Société des Nations; Tribuna Romînilor transmistrieni No. 8—9; Noua Revistă bisericească No. 7—8; Bulletin de la Section d'information de la Société des Nations, No. 21—22; Independenţa economică, No. 1—2; Buletinul Uniunei Camerelor de Comerţ No. 7; Biserica ortodoxă romînă, No. 7; Corespondenţa economică No. 6—7; Correspondence économique roumaine No. 3; Zorile No. 6; Foaia plugarilor No. 6—7; Doina No. 2—3; Junimea literară No. 4—6; Revue internationale du Travail No. 1—2.

Pentru Autori

Se aduce la cunoştinţa autorilor că manuscrisele primite la redacţie, nu se înapoiază; în schimb, acei autori ale căror lucrări urmează să se publice în revistă, vor fi înştiinţaţi, despre aceasta cel mult într'o lună dela data primirii manuscrisului.

Redacţia îşi rezervă dreptul să tipărească articolele cînd va crede de cuviinţă, conducîndu-se numai după consideraţii tehnice şi editoriale.

Odată cu trimiterea manuscrisului, autorii sînt rugaţi să ne comunice şi onorarul dorit; în caz contrar, acesta se va fixa de către Direcţiunea Revistei.

Autorilor care nu locuesc în Iaşi nu li se pot trimite corecturile şi prin urmare sînt rugaţi să-şi redacteze manuscrisele definitiv şi citeţ.

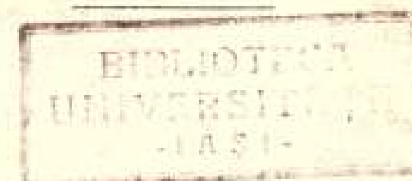
Pentru tot ceiace priveşte redacţia: manuscrise, reviste, ziare, cărţi etc., a se adresa la **Redacţia Revistei „Viaţa Romînească", strada Alecsandri, Iaşi.**

1928. ANUL XX SEPTEMBRE No. 9.

Viața Romînească

REVISTĂ LITERARA ȘI ȘTIINȚIFICA

SUMAR:

IAȘI

Redacția și Administrația: Strada Alecsandri 10—12

1928

Viața Romînească apare lunar cu cel puțin 160 pagini.—Abonamentul în țară un an 400 lei.—Jumătate an 200 lei.—Numărul 40 lei.—Pentru străinătate un an 600 lei.—Jumătate an 300 lei.—Numărul 60 lei. Pentru detalii a se vedea pagina următoare.

VIAŢA ROMÎNEASCĂ

REVISTĂ LUNARĂ

Iaşi, Strada Alecsandri No. 10—12

ANUL XX

CONDIŢIILE DE ABONARE

Abonamentele sînt: semestriale şi anuale.

Cele semestriale se socotesc dela No. 1 pănă la No. 6 inclusiv, sau dela No, 7 pănă la 12 inclusiv.

Cele anuale dela No. 1 pănă la No. 12 inclusiv.

Abonamentele se pot face la 1 Ianuar pentru un an sau jumătate de an; dela 1 Iulie pentru o jumătate de an,—trimiţînd suma *prin mandat poştal.*

Reînoirea se face cu o lună înainte de expirare, pentruca expedierea Revistei să nu sufere întrerupere.

Preţul abonamentului pe anul 1928 este:

ÎN ŢARA:

Pentru Autorităţi, Instituţiuni, Societăţi şi Intreprinderi comerciale, financiare şi industriale pe an . 500 lei

Pentru particulari:

Pe un an	400 lei
Pe jumătate an	200 „
Un număr	40 „

ÎN STRAINATATE:

Pe un an	600 lei
Pe jumătate an	300 „
Un număr	60 „

Abonaţilor li se acordă o reducere de 10 la sută din preţul volumelor editate.

Pentru siguranţa primirii regulate a Revistei, D-nii abonaţi sînt rugaţi a trimite odată cu abonamentul şi 150 lei anual costul recomandării pentru ţară şi 220 lei pentru străinătate.

Colecţii complecte pe anii 1920, 1921, 1922 şi 1923, se găsesc în depozit la Administraţia Revistei cu preţ de 200 lei colecţia, iar 1924, 1925, 1926 şi 1927 cu lei 300 colecţia.

Administraţia.

Aşa a lăsat Dumnezeu *

Tot satul Scaeţi precum şi satele vecine aflaseră de cele petrecute în casa părintelui Ghedeon. Şi de aici tot felul de vorbe se scorniră. Ba că popa e supărat foc şi o să dea pe dascăl afară dela biserică... fiindcă i-a luat „ţiitoarea", ba că chiar s'au şi bătătut amîndoi, ba că nevasta dascălului a băgat divorţ... şi altele de felul acestora.

Bietul Ghedeon habar n'avea de cîte se vorbesc, fiindcă lui nu-i spunea nimeni nimic. Văzîndu-se cotorosit de o belea ca Reveica, aştepta acum să-i găsească dascălul iarăşi o bătrînă, că singur nu mai era chip să trăiască. Scaeţenii însă hotărîseră altfel. Ca să se curme odată cu tot felul de babe şi de vorbe, se adunară în cea dintăiu Duminică după întîmplarea cu Reveica şi se sfătuiră să îndemne pe ieromonah la un pas de om îndrăzneţ. In acest scop veniră grămadă la el, avînd în frunte pe delegat şi pe epitropi.

Cînd auzi gura cînelui şi sgomot de oameni mulţi în curte, Ghedeon îşi luă îndată anteriul şi papucii şi eşi afară.

— Da' ce-i cu dumneavoastră, oameni buni?

— Părinţele, luă vorba delegatul, învîrtind pălăria, noi ne-am vorbit cu toţii ş'am venit să te rugăm să-ţi faci şi sinţia ta un rost de... ca tot rumînu', că vedem noi bine că nu mai merge cu căzături d'astea de babe şi cu ţiitori fără niciun căpătăiu—ca sărăcia aia de ungureancă...

— Ce „ţiitori" te găsi, nene Ionică? Ori visezi?—sări Ghedeon, ca muşcat de şarpe.

* Un capitol din romanul «Necazurile Părintelui Ghedeon» (Un an preot la sat), care va apărea în curînd, în editura «Cartea Romînească».

— De, părinţăle, iartă-mă... da' lumea aşa vorbeşte,—răspunse delegatul ridicînd din umeri.

— D'apoi, pîntru asta nu e ruşine, părinte, că eşti om tînăr... şi să cere!—zise unul din grămadă.

— Şi trebue o *fomee* la casa ruminului, c'aşa a lăsat Dumnezeu!—îi întări vorba un unchiaş.

Ieromonahul pironi ochii în prispa casei şi pe loc se gîndi la mănăstire. Dar aducîndu-şi aminte că e legat de satul Scaeţi pe un an de zile, oftă din inimă.

— Şi acum... ce vreţi dumneavoastră dela mine?

Oamenii se priviră între ei, se mai *îmboldiră rîzînd*, până deschise unul gura:

— Să faci şi sînţia ta ce face toată suflarea.

— Ce să fac?

— Să-ţi iai acolea o creştină, să nu te mai canoneşti cu babele şi cu unguroaicele.

— Cum să-mi iau o creştină, omule? — întrebă călugărul, caşi cînd n'ar fi înţeles bine.

— Să te insori!—strigară toţi într'un glas.

Ghedeon se uită lung la ei.

— Şi nu cumva mi-aţi şi găsit vreuna?

— Berechet! Şi văduve şi fete mari, dă care vreai şi dă care-ţi place! că la un priot, cine nu să îndeasă?

— Numai să se poată!—zise ieromonahul, înălţînd din umeri.

— Cum dă nu se poate, părinţăle? Cine e ăla să se pue contra? N'a lăsat Dumnezeu aşa?

— Bine, bine, a lăsat Dumnezeu, dar nu şi pentru călugări...

— Ai fost călugăr la mănăstire, taică părinte, dar aicea eşti la sat. Şi dacă eşti la sat, trebue să te dai după lume... că altfel nu se poate.

După ce mai făcură haz aducînd vorba de unele vădane şi fete de măritat, din Scaeţi şi din alte sate, pe care le socoteau mai vrednice de preotese, oamenii plecară încredinţaţi că popa Ghidion—cum îi ziceau ei, are să se însoare,—şi chiar îi scăpase vorba la urmă: „să mă mai gîndesc"...

„Oamenii cam au dreptate, se gîndi ieromonahul după plecarea Scaeţenilor.—Singurătatea, o fi ea bună de mănăstire, unde sînt toţi la fel şi unde, de bine de rău, se face acolo o ciorbă la cazan şi o pîne la pitărie. Dar la sat, unde se însoară toţi nespălaţii dela şaptesprezece ani şi toţi uncheşii iertaţi de bir şi de şosea, e greu să stai ca un cuc. Ş'apoi, o femee credincioasă şi harnică face mult la casa omului,—îşi mai zise el, gîndindu-se la necazurile trase cu cele patru slujnice.

Dar cum o să se însoare el, călugăr?

Ghedeon se scutură ca şi cînd ar fi alungat un gînd rău şi făcîndu-şi cruce, scuipă pe Dracul: „Piei ispită!" Apoi, bucuros că a găsit scăparea: „Lelea Ioana să trăiască".

Se întîmplă însă ca lelea Ioana de peste drum, care îl ajuta de cînd pleca o babă şi până găsea alta, se îmbolnăvise tocmai acum de „dropică" şi călugărul rămase cu casa vraişte. Încercă el să-şi rînduiască treburile singur, ca la mănăstire, dar nu fu chip,—se dăduse omul pe boerie şi îi cădea cu greu s'o mai ia de unde o lăsase.

Dar Dumnezeu nu lasă pe om în necaz, căci chiar a doua zi dimineaţa, cînd era mai amărît şi mai amărît că nu ştia de ce să se apuce mai întâiu—fiindcă nu-i venea să se apuce de nimic—tocmai sosi şi Leana cu laptele, foarte voioasă să-i dea o mînă de ajutor. Deşi era zi de lucru, fata găsise cu cale să vie primenită, pieptănată frumos şi cu busuioc în cosiţe. Ghedeon o privi amănunţit şi o găsi mai frumoasă ca până aici. După ce o mai întrebă cîte ceva şi-i mai aruncă o glumă—aşa era obiceiul lui—o rugă să-i facă focul la bucătărie şi să-i aducă o găleată de apă. Leana le făcu pe toate într'un picior... şi acum nu-i mai venea să plece.

— Mulţumesc, Leano, şi... poţi să te duci, că te-o fi adăstînd mă-ta...

Dar fata luase un stîlp în braţe şi nu se mai deslipea de el.

— Poate că ai să-mi spui ceva?—o întrebă Ghedeon, văzînd că nu se îndură să plece.

Leana duse mîna la gură, se făcu roşie ca focul şi rezemîndu-şi capul de stîlp întrebă clipind din ochi:

— E adevărat, părinte, ce s'aude?

— Ce s'aude, Leano?

— C'o să te insori în curînd.

— Vorbe de lume.

— Păi de ce vorbe, taică părinte? Ce, o să stai *aşa?*

— Uite-aşa, cum mă găsesc!

Leana aruncă o uitătură piezişă preotului, apoi strînse puţin buza de jos între dinţi.

— E păcat, taică părinte, că eşti om tînăr!

Ghedeon rîse şi apropiindu-se de ea o apucă de bărbie. Fata se înroşi, mulţumită, şi arătă ieromonahului două şiruri de dinţi albi cu puţină mămăligă aurie printre ei. Dar călugărul se trase fără veste şi repede îndărăt şi-i zise mai aspru:

— Du-te acasă!...

Leana îşi luă sticla în care adusese laptele şi plecă. La poartă întoarse capul şi-şi arătă din nou dinţii.

„Ispită!"—şopti călugărul, întorcînd spatele. Şi vru să intre în casă. Dar n'apucă să pue piciorul pe prispă, cînd... hop şi Mariţa, altă fată mare, că vine „să-i ude florile"—deşi nu era nevoe, fiindcă dăduse o stropitură de ploae peste noapte. Cînd o văzu şi pe ea tot primenită şi dichisită, Ghedeon intră repede în casă şi trase uşa după el. Dar n'avu astîmpăr şi se uită pe fereastra deschisă. Mariţa îşi sumesese poalele fustei până mai sus de genunchi, lăsînd desgolite două pulpe vîrtoase şi cam pîrlite de soare. Cînd se apecă să rupă o buruiană de la rădăcina unei flori, i-se săltă şi cămaşa înflorată pe poale... şi călugărul scăpă o vorbă tare. Fata îl simţi şi-şi întoarse capul:

— Tot aşa e, cum s'aude, taică părinte?

— Ce s'aude, Mariţo?

— Că ai de gînd să te însori...

— Minciuni!

— Da' de ce minciuni, bre? Ce o să stai *aşa?*

— Aşa o să stau!

Fata îl privi lung, încreţi buzele şi clătină, mirată, din cap:

— Păcat!

— Da' cine o să mă ia pe mine, *Mariţo?*—o întrebă Ghedeon în glumă.

— Hm! făcu fata lăsînd ochii în jos,—care ar fi proasta aia să nu te ia, pe *sinţia* ta, taică părinte?

„Ispită!"—îşi zise ieromonahul iar. Şi plecînd de la fereastră, se duse la bucătărie, de unde tocmai se strecura miros de lapte ars. Cînd intră aici se luă cu mînile de cap. Laptele eşise aproape jumătate din oală, lăsînd dîre pe pereţi şi pe mănuşă şi bolborosea în băşici pe plita maşinii. Necăjit, Ghedeon apucă oala de coadă ca s'o dea la oparte, dar, coada fiind încinsă, el îşi trase repede mîna şi răsturnă din oală pe maşină şi restul de lapte. În faţa acestei nenorociri, ieromonahul îşi puse mînile în şolduri şi începu să fluere a sărăcie. Cînd îi mai trecu supărarea, luă tingirea cu apă caldă de pe maşină ca să spele vasele. Dar abia apucă să înmoae spălătorul, că auzi paşi pe prispă şi se pomeni în uşă cu Stanca, văduva lui Ion Gilcă—mort în războiu.

— Ce e, Stanco?

— Săru' mîna, părinte... Uite, venii şi eu ca să-mi ceteşti ceva... Da' ce faci, bre? Auu!... Speli vasele?

— Păi cine vreai să mi le spele, Stanco?

— Nu ţi-ai mai băgat nici o babă?

— Am zis dascălilor să-mi mai caute una.

— E rău *omu'* singur...

— Rău al păcatelor, Stanco. Şi ce ziceai că să-ţi cetesc?

Stanca strînse colţul basmalei în dinţi şi răspunse rîzînd:

— Uite... mi s'a urît şi mie cu văduvia ş'aş vrea să mă mărit focului odată...

Ghedeon o privi în faţă. Stanca era cea mai frumoasă văduvă din sat. Nălticuţă, nici prea grasă, nici prea slabă, ochii verzi şi jucăuşi, gropiţe într'amîndoi obrajii şi—tînără. Cu toate că n'avea nici obişnuinţa şi nici pofticios la femei nu era, ieromonahul simţi că-i trece un fior prin trup. Se uită drept în ochii văduvei. Femeia se roşi toată şi-şi lăsă genele în jos. Călugărul se scutură ca de un gînd rău şi începu să învîrtească spălătorul pe smalţul unei străchini, rostind cu glasul cam schimbat:

— O femee tînără şi frumoasă ca dumneata, cred că n'are nevoe de cetanie ca să se mărite...

— De!—rîse Stanca, desvelindu-şi dinţii mai frumoşi şi mai curaţi ca ai Leanii. Apoi, uitîndu-se pe furiş la Ghedeon îl întrebă, încreţindu-şi buzele:

— Da' bine, bre, uitasem... Par'c'am auzit o vorbă pîn sat...

— Că mă însor...

— Păi, cam aşa vorbeşte lumea...

— Vorbe, Stanco!

— Da' de ce vorbe? se miră şi asta. Ce, o să stai *aşa?*

— Uite-aşa!

— Păcat!...

— Păcat, nepăcat, aşa scrie la carte.

— Da' ce carte e aia, părinte, aşa proastă?

Pe ieromonah îl treceau sudori şi era cît pe-aci să poftească ispita să-i spele vasele. Dar îşi luă sama şi-i spuse scurt, la urmă, că acuma n'are vreme de cetit molitve.

Stanca plecă cu părere de rău şi Ghedeon o petrecu prin crăpătura uşii cu ochii până ce nu o mai zări.

„Ispita !" — îşi şopti el iar, după ce o pierdu din ochi.

Şi iar se apucă să învîrtească spălătorul prin farfurii. Văzu însă că n'are chef de treabă. Un fel de moleşală îi cuprinsese trupul. După ce se spălă pe faţă şi prin sîn cu apă rece, îşi luă anteriul şi bastonul şi plecă spre dascălul Stan. Dar cînd să iasă pe poartă, hop şi epitropul, aproape să se isbească nas în nas cu el.

— Ei, e vre-un rost, părinţele ?—îl întrebă omul, clipind şiret din ochi şi dregîndu-şi mustăţile cu mîna toată.

— Ce fel de rost să fie, moş Ilie ?—răspunse Ghedeon, făcîndu-se că nu înţelege.

— Ei, te mai faci că nu ştii ! Vorba noastră de eri, părinţele : ţi-ai găsit vre-o *una ?*

Ieromonahul îşi luă o mutră de om supărat şi-i răspunse scurt :

— Să mai mă gîndesc...

— Ce să te mai gîndeşti, părinte ? Parcă e vreme de gîndit ?—Şi luîndu-l de braţ, moş Ilie îi şopti la ureche :

— Mi-a căzut mie una în mînă... pă cinste ! E a cîrciumarului din Dăneasa. Ii dă tat'său douăzeci de pogoane de arătură, o brişcă cu doi cai şi cu hamurile lor, zece mii de lei, bani în mînă şi *tirsăul* tot. Şi dacă nu te mulţumeşti p'atît, te mai pune şi tovarăş cu el la cîrciumă, că nu mai are decît un băeţaş—merge la şcoală. Da' să ştii că iai la casă om, nu şagă. Ei, ce mai zici acuma ?

— E văduvă ?—întrebă călugărul cu gîndul aiurea.

Moş Ilie strîmbă din nas :

— Hm, nu e văduvă, chipu'... da' nici la socoteala ei dă fată nu este... Neam de oameni iuţi ai dracului... S'a înşelat şi ea, de ! ca fata mare... Că d'aia zicea tat'su : O lua-o popa *aşa ?*

Ghedeon privi pe epitrop drept în ochi :

— O fi bună ş'aşa, moş Ilie.

— Bună, părinţele!... Ei, vezi ? Aşa-mi placi. Las'o la păcatele de călugărie ! Şi... pă cînd o să fie ziua aia ?

— La... Paştele Cailor !—răspunse Ghedeon, depărtîndu-se.

Epitropul se uită lung după el :

— Mă prinz că popa ăsta n'are sînge în trupu' lui ! De geaba mînîncă trei pui de găină pe zi ! Tiii, că nu mai sînt eu în anii lui !

Negăsind pe dascăl acasă, ieromonahul o luă spre pădure. Nu se mai gîndea la nimic, — moleşala din trup i-se urcase parcă şi la cap, lenevindu-i mintea. Picioarele i se mişcau singure, iar mîna dreapă lovea cînd şi cînd cîte o piatră sau cîte un cîne cu vîrful bastonului.

In marginea pădurii, o femee tînără şi curăţică sosise cu mîncare în coş şi făcea semne bărbatului ei, care cosea la trifoi, să vie să mînînce la umbră. Omul îşi lăsă coasa şi o luă grăbit şi fluerînd, peste poloage. Cînd ajunse la pădure îşi îmbrăţişă nevasta, apoi se clăti pe mîni cu apă turnată de ea dintr'un urcioraş şi se aşeză turceşte să mînînce pe iarbă verde. Nevasta îl slujea rîzînd şi glumind, iar el mînca vesel de parcă nici n'ar fi lucrat până atunci în lipărul de soare...

„Şi eu nici d'o babă ca lumea n'am parte !—se gîndi Ghedeon, cu tristeţă. Apoi, înălţînd din umeri :

„— Aşa a lăsat Dumnezeu !"

Şi simţind că i se coboară iarăşi o ceaţă şi o moleşală în suflet, mută picioarele şi intră în pădure. Deşi era cald şi umbra teilor îmbietoare, nu se opri. Simţea nevoe să tot meargă, fără să se mai oprească...

*

Cînd se întoarse acasă, erau ceasurile două. Cînele îi sări înainte, mort de foame şi de sete. Găinile şi puişorii căscau împrejurul trocului uscat, iar pisica îl întîmpină mieunînd de parcă nu mai mîncase de-o săptămînă.

Ghedeon oftă şi deschise uşa.

In casă—toate halandala. Patul, aşa cum îl lăsase cînd s'a sculat : plapoma boţită spre perete, cearşaful fugit dela un capăt, iar pernele, fără feţe, cu fulgii rînjind prin rărişurile tivului. Un papuc la marginea patului şi celălalt la fereastră ; prosopul căzuse din cui şi sta ghemuit în lighean, iar muştele, intrate în roiuri pe fereastra deschisă, puseseră stăpînire pe păreţi, pe tavan, pe masă, pe scaune şi peste tot. Gunoiul sta pe jos de se cunoştea urma piciorului, iar mătura bolea în tindă, alături de făraşul ruginit.

„De, boerie mai e asta ?"—îşi zise monahul.

Şi, oftînd, intră în bucătărie. Aci, ca şi în casă. Farfuriile şi străchinile—o parte spălate şi nelimpezite, celelalte nespălate ; oalele şi crăţiţile gata să mucezească ; maşina—cu stropi de mămăligă şi cu stirigie de lapte pe plită,—iar pe deasupra şi mai rău decît toate : niciun rost d'ale gurii...

— Sfîntă e femeia la casa omului!—se gîndi Ghedeon moțăind călărește din cap. Apoi, scuturîndu-se ca de ceva rău, luă cîteva *roșii* din grădină, tăe o ceapă și-și făcu o salată cu oțet, pe care o mîncă cu o *napurojne*, căpătată săptămîna trecută dela un mort. In loc de apă, — că nu avea la îndemînă, — bău lapte bătut, cald și cu miros de argăseală, adus în ajun de o moașă. Și, obosit și amărît cum era, se duse în casă și se trînti cu toată greutatea pe pat. La început i se păru că o să adoarmă numaidecît. Dar gîndurile și muștele îi alungară somnul. Mai cu samă muștele! Bîzîitul lor, care alte dăți nu-l prea stingherea dela hodină, acuma îl întărîta și-i făcea rău. Deschise fereastra și le dete afară cu prosopul. Apoi luă jurnalul și se urcă din nou în pat. Cu oarecare greutate își spînzură picioarele, ca de obiceiu, în lațele ce atîrnau de grindă, și începu să cetească... In vremea asta, două muște rămase în casă, începură să bîzie și să se fugărească una pe alta până cînd cea urmărită se lăsă pe pagina unde cetea sau, mai bine zis, la care se uita Ghedeon. Indată se cobori și cealaltă și începu s'o gonească peste rînduri. Călugărul, fără chef de cetit, le îngădui acolo și se uită lung la ele. Musca urmărită fugea, în cotituri. Cealaltă sta puțin într'un loc, apoi se repezea să tae drumul celei dintăiu, care, sprintenă, izbutea mereu să scape. In cele din urmă fu prinsă, — dar... în loc să se ia la bătae...

— Până și muștele!...—strigă călugărul, scăpînd cartea din mîni. Apoi, încet:

— Așa a lăsat Dumnezeu...

Seara cînd Ghedeon tocmai își astîmpăra foamea cu brînză, cu castraveți sărați și cu ce mai rămăsese la prînz din *napurojne*, veni și dascălul Stan.

— Așa e, părinte, că e rău singur?

— Vezi bine că e rău! Te-am rugat să-mi mai faci rost de vre-o babă... și babă te-ai făcut.

— Și ia mai lasă-le dracului de babe, părinte, că nici de leac nu sînt bune. Fă și sfinția ta ce face toată lumea.

Ieromonahul se încruntă la dascăl.

— Crezi dumneata că d'aia am plecat eu din mănăstire—ca să mă însor?

— Dacă nu vreai, rabdă! De ce te mai plîngi?

Ghedeon se uită la harababura din bucătărie și oftă.

— Găsește-mi o babă.

— N'ai văzut ce-ți fac babele?

— Dar cele mai tinere n'ai văzut ce-mi fac?

— Prostii de muere! — răspunse dascălul, rîzînd pe subt mustăți.

In această clipă se auziră mieunături de pisici în podul casei, apoi zurbă mare și un țipăt straşnic.

— Auzi părinte?.. Până și pisicile... c'așa a lăsat Dumnezeu!

— Așa o fi. Da' pentru călugări n'a lăsat Dumnezeu așa! —răspunse Ghedeon.

Dascălul se gîndi o clipă, apoi se apropie cu scaunul de preot și-l întrebă:

— Ce e mai veche, părinte: călugăria ori facerea lumii?

— Facerea lumii!—răspunse Ghedeon, mirat de întrebare.

— Și... cine a făcut lumea?

— Dumnezeu.

— Da' călugăria cine a rînduit-o? Tot Dumnezeu?...

Ieromonahul făcu ochii mari și răspunse îndoelnic:

— Eu cred că tot Dumnezeu.

— Nu e așa, părinte! Să-ți spui eu, dacă nu știi,—zise dascălul biruitor.—Călugăria au rînduit-o oamenii, că Dumnezeu nu putea să lase așa ceva, cînd El singur a zis: „Creșteți și vă înmulțiți și moșteniți pămîntul".

— Iar eu zic, că se cade ca noi să cinstim mai mult lucrurile lăsate de Dumnezeu decît p'ale rînduite de oameni.

Călugărul apucă un cuțit și începu să toace repede cojile de castraveți depe masă.

— Ei, acuma ce mai zici, părinte?—întrebă dascălul, bucuros că l-a înfundat.

— Poate că ai dreptate, răspunse Ghedeon gînditor, Dar și călugăria își are rostul ei. Și eu am făcut un jurămînt, pe care trebue să-l țiu.

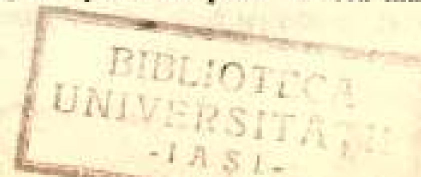
Dascălul luă molitfelnicul de pe fereastră și deschizînd la „Rînduiala călugăriei", ceti la întîmplare:

„Vei răbda tot necazul și strîmtorarea vieții celei singuratice, pentru împărăția cerurilor".

— Ei, vezi?—zise ieromonahul, bucuros că și-a găsit o îndreptare.

Dar dascălul urmări cu ochii mai departe și găsi ceiace căuta:

„Vei petrece în mănăstire și în pustnicie până în cea mai de pre urmă a ta răsuflare".

— Ei, vezi părinte ?—zise el, vesel. Va să zică este legat să stai singur, numai cîtă vreme eşti în mănăstire. Dar odată ce ai plecat de acolo—s'a schimbat marafetu'! Trăeşti în mănăstire: să fii călugăr după carte; trăeşti în mijlocul lumii: să te dai după ea, că altfel nu eşi la socoteală.

— Dumneata eşti ispită, nea Stane!—zise Ghedeon ridicîndu-se înciudat de pe scaun.

— Dacă sînt ispită, n'ai decît să rabzi, că eu babă nu-ţi mai aduc. Că ştii ce ai păţit cu babele...

Şi dascălul îşi luă pălăria să plece.

Dar călugărul îl trase de mînecă.

— Stai şi-mi spune ce mai vorbesc oamenii.

— Ce să vorbească! N'ai auzit eri ce vorbesc?

— Păi bine creştinul lui Dumnezeu, da' mai întăi de toate eu n'o să mă pot cununa...

— N'are aface! Nici popa Miciţă din Prunişor nu e cununat cu preoteasa d'al doilea şi văd că ţine casă şi are şase copii cu ea.

Cînd auzi de copii, lui Ghedeon i se sburli părul.

— Dar dacă o face şi a mea copii?

— Dac'o face... n'ai decît să-i creşti!—răspunse dascălul ridicînd din umeri.

— Ascultă, nea Stane, zise călugărul hotărît,—ţii numaidecît să-şi bată Satana joc de mine? Păi cine a mai văzut călugăr cu cîrdul de copii după el?... Ia să faci bunătate şi chiar pe ziua de mîne să-mi aduci o babă—din pămînt din iarbă verde. Fie chioară, şchioapă, surdă,—numai babă să fie. De data asta îţi dau poruncă, nu te mai rog!

Mult s'a mai frămîntat Ghedeon în noaptea aceia până să se lipească somnul de el. Trei gînduri nu-l slăbeau: să se însoare, să nu se însoare, ori să se întoarcă la mănăstire? Gîndul cel din urmă ar fi eşit biruitor, dacă ieromonahul n'ar fi fost legat cu contract să stea cel puţin un an la Scaeţi. Aşa, cu toată părerea de rău, fu nevoit să înlăture gîndul cel bun şi să rămie cu celelalte două.

Să se însoare?... Să nu se însoare?... Rău ş'aşa, rău ş'aşa. Singur în lume—greu! Iar în doi,—alte rele se leagă de capul omului. Doamne fereşte, să nimerească vre-o scorpie de muere rea, sau vre-una leneşă şi necinstită... Vai şi amar de viaţa lui! Şi să-i mai facă şi niscai ploduri de copii... Parcă îi şi vedea ţipînd, mucoşi, murdari şi cerînd de mîncare...

Ghedeon încercă să-şi alunge gîndurile şi să adoarmă. In zadar se învîrti cînd pe o parte, cînd pe alta, degeaba îndoi pernele subt cap şi se trudi să îndrumeze gîndul pe alte căi,—somnul parcă era oprit de vrăji să nu se apropie. Intărîtat, aruncă pătura la părete, se cobori din pat, aprinse lampa şi se aşeză la masă, desbrăcat, să scrie cîteva rînduri ieromonahului Porfirie, prietinul lui dela mănăstire:

Iubite frate întru Hristos şi prietine Porfirie,

Află dela smeritul şi iubitul tău prietin şi frate, care îţi trimite închinăciuni şi voe bună, că greu lucru şi cu anevoe de purtat este să iasă călugărul dela metania lui. Că în lume sînt necazuri şi tot felul de ispite care îl pîndesc în toată vremea, în tot locul şi la tot pasul şi nu-l slăbesc până ce nu-l zăticnesc dela datoriile lui şi dela socoteala lui.

Dacă ai şti tu, frate Porfirie, cum se învîrteşte capul meu in ceasul acesta de noapte cînd îţi scriu, n'ai mai zice parohie la sat cît îi lumea! Destul de amărît e şi borşul dela mănăstire, dar şi puii fripţi dela sat ţi-i scoate Necuratul pe nas şi pe urechi.

Poate ţi-oiu scrie altădată mai pe larg, că acuma mi-e mintea zăpăcită şi gîndurile încurcate şi nu ştiu ce să-ţi spui mai întăiu. Numa' atîta îţi scriu şi te rog din tot sufletul să te duci numaidecît la părintele stareţ şi la duhovnicescul meu părinte Meletie şi să le spui smerite închinăciuni şi sărutări de mîni din partea smereniei mele. Apoi să-i întrebi numai atîta: Călugăria este dela Dumnezeu lăsată, ori dela oameni? Şi după ce-ţi vor răspunde, să-i mai întrebi încă: E slobod călugărul, fiind preot la sat, să-şi ia cumvà, sie-şi muere?

Vezi, fratele meu iubit, să iai aminte la ce-ţi vor spune ei şi mai caută şi tu prin cărţi şi să-mi răspunzi fără multă zăbavă, că în greu ceas mă găsesc. Nu te sminti de cele ce-ţi scriu, că din cuget curat îţi scriu.

Spune închinăciuni şi îmbrăţişări fraţilor mei: Ioanichie şi Visarion şi Paisie şi Martinian şi Varsanufie şi Pasarion şi Marchian, precum şi la toţi care mai întreabă de numele meu. Şi, vezi, nu uitaţi să mă pomeniţi şi pe mine în smeritele voastre rugăciuni cătră Dumnezeu.

Te sărut cu frăţească dragoste şi-ţi mulţumesc mai dinainte pentru osteneală, eu, smeritul şi amărîtul tău frate,

Ghedeon Ieromonahul-Păcătosul,
din mila lui Dumnezeu paroh în Scaeţi.

După ce mai ceti odată scrisoarea, Ghedeon o închise în plic şi, ca să nu-şi ia sama până dimineaţă, se îmbrăcă şi o duse în miezul nopţii la cutia dela primărie.

*

Cînd se deşteptă a doua zi, Ghedeon văzu fereastra rumenită de răsăritul soarelui, dar pregetă să se ridice, în capul oaselor deşi ştia că pasările curţii îl aşteptau cu grăunţe. O moleşală mare îi stăpînea trupul. Căscă tare, se întinse şi iar căscă, dar nu se îndură să se dea jos din pat.

„De-ar fi acuma o nevestică harnică, mi-ar aduce cafea cu lapte şi pîne prăjită sau cozonac, să le iau aici în pat, boereşte", —se gîndi el între un căscat şi un întins. Apoi, rîzînd, făcu o sforţare şi se ridică pe marginea patului, să se încalţe. Cu multă anevoinţă se aplecă şi ridică de jos în vîrful degetelor un ciorap, pe care îl vîrî în picior cu popasuri şi cu călcâiul deasupra. Celălalt ciorap era asvîrlit tocmai în mijlocul odăii şi trebuia să se ducă să-l ia. Ghedeon pregetă şi se trînti din nou în pat, încălţat numai la un picior.

„Atîta ispravă am făcut şi eu în trei luni şi jumătate de cînd sînt paroh: m'am îngrăşat,—se gîndi el cu ochii închişi.

Şi adormi din nou.

Cînd făcu iarăşi ochi, un roi de muşte se înălţă de pe faţa-i asudată şi se aşeză pe păreţi. Soarele se uita pe deasupra brăcinarului perdelei de „americă", ceiace însemna că se apropie prînzul. Ghedeon se ridică repede, se încălţă gîfîind şi, luîndu-şi anteriul, eşi afară să dea grăunţe la pasări.

Pe capul prispei îl aştepta răbdătoare o moaşă, venită să-i facă „apă" pentru o lăuză.

— De ce nu bătuşi la uşă, moaşă Catrina? Că eram deştept... doar ceteam o carte, în pat.

— Apăi... nu mai bătui, părinţelule, că am zis că te-ăi fi rostit şi sînţia ta... Şi de! oamenii tineri se scoală mai tîrziu... că am fost şi eu odată în dîrdora sînţiei tale şi ştiu...

— Se vede treaba că dumneavoastră la altceva nu vă mai gîndiţi, decît la însurătoarea mea!—se răsti Ghedeon, uitîndu-se încruntat la babă.

— Păi de, măiculiţă, eşti tînăr şi frumos şi nu puteai să stai aşa, părinţelule, oricît ai zice sînţia ta. Că uite... e nevoe, maică, să vie cu v'o treabă şi neveste mai tinere, că la un priot cine nu vine? Da' nu prea le lasă barbaţii, că de!.. eşti singur şi eşti mîndru şi voinic.

„Haiti! mai auzii una!"—îşi zise ieromonahul făcînd ochii mari.

După plecarea moaşei, Ghedeon luă porumb şi aruncă la păsări. Găinile—vre-o douăzeci cu toate, iar puii adunaţi de prin sat ca la vre-o patruzeci-cincizeci, veniră din toate părţile şi se aruncară cu foame asupra roiurilor de grăunţe ce le cădeau de sus. Cocoşul cel mare, voinic şi împăunat cu toate culorile, se învîrtea îngîmfat printre găini, ciugulind cînd de ici cînd de colo, mai ciocnind cîte una care-l împiedica sau călcînd pe alta care-i venea mai la îndemînă. După ce se săturară de grăunţe şi băură apă din troc, cocoşul o luă spre poartă, cu pas rar şi trîntit de sus, iar găinile îl urmară stol şi eşiră în drum să-şi umple guşile cu nisip de pe şosea.

„Aşa a lăsat Dumnezeu!"—se gîndi iar ieromonahul, pe care o soartă crudă îl punea mereu, de vre-o două zile, în faţa unor rînduieli ale firii în stare să-i zăpăcească întreaga fiinţă de om şi de călugăr.

După ce mai privi o vreme în urma găinilor, Ghedeon intră în bucătărie să vadă dacă i-a adus Leana laptele şi să facă focul ca să-l fiarbă. Ingîndurat însă, cum era, se împiedecă de un lemn şi în căzătură rasturnă măsuţa pe care stăteau grămădite farfuriile şi străchinile şi le făcu zob. Doar o singură farfurie scăpă sdravănă şi o strachină ruptă la gură.

„Măi, măi, măi!—îşi zise călugărul sculîndu-se de jos—se ţine şi lumea şi lighioanele şi diavolul de capul meu, parcă ar fi înţeleşi, nu altceva! O să le fac şi eu pe voe... şi ce-o fi să fie... că, se vede că Dumnezeu uită pe bietul călugăr după ce l-a scos din mănăstire ca să-i slujască. Ori se gîndeşte şi El la fel cu dascălul...

Şi fără să mai stea la gînduri, se spălă repede, se îmbrăcă, încuie uşa şi puse cheia subt straşină, apoi o porni spre gară. In drum se abătu şi pe la dascălul Stan de-i lăsă vorbă că tot să-i caute o babă, că nu se ştie cu ce vine el de pe la Bucureşti.

*

In mersul trenului ieromonahul nu se mai gîndi la nimic. Apucase loc la fereastră şi-i făcea plăcere să privească desfăşurarea cîmpului şi să fie isbit în faţă de vîntul răcoritor. Numai în gară, cînd se coborî din vagon, simţi că-i slăbeşte aproape de tot

hotărîrea cu care plecase de acasă. Felul de viaţă pe care-l ducea din copilărie, atîtea lucruri ce i-au tot sunat la ureche un şir de ani, erau cît pe-aci să-l întoarcă dela gară îndărăt, cu cel dintăiu tren. Totuşi nu intră în sala de aşteptare, ci se urcă silnic într'un vagon de tramvai.

Cînd ajunse în grădina dela Sf. Gheorghe şi văzu bîlciul de mueret, dela fetiţe de zece-doisprezece ani şi pănă la babe intrate în anul morţii, Ghedeon se înveseli deodată:

— Da' prost am mai fost! Trebuia să vin dela 'nceput aici, să nu mă mai chinuesc cu amărîte d'alea din Scaeţi. Că, la urma-urmei, se găsesc aici şi d'ale bătrîne, nu numai tinere, cum m'a minţit dascălul.

La drept vorbind, se gîndi aşa numai într'o doară, căci ochii nu i-se puteau de fel opri la vre-o babă. Erau aici atîtea tinere cărnoase şi rumene!

„La urma urmei... Dumnezeu a lăsat aşa!" — îşi zise Ghedeon. Şi punîndu-şi mînile la spate, porni agale printre pîlcurile de femei şi de fete, trăgînd cu ochiul în dreapta şi în stînga, să vadă care îi vine mai bine la socoteală. Deşi avea pîntecele cam înfoiat, om de lepădat nu era Ghedeon—chiar aici în Bucureşti. Capul rotund, cu păr lung şi castaniu strîns frumos subt gulerul hainei, ochii căprii, limpezi şi blînzi, faţa albă şi barba mătăsoasă, iar pe deasupra tinereţea lui voinică, îi dădeau tot dreptul să fie luat în samă. Numai ghetele nevăcsuite, bastonul noduros şi lipsa gulerului scrobit îl dau de gol că trăeşte la ţară. Inchipuindu-se om frumos, ieromonahul era încredinţat că numai un semn să facă şi toată grădina *Sf. Gheorghe ar fi în stare să meargă la Scaeţi!*

După ce se plimbă o toană încoace şi încolo, Ghedeon puse ochii pe o femeiuşcă slabă ca o blană şi gălbenicioasă.

„Asta e bună, se gîndi el, că-i trebue mult până să se îngraşe ca baba Paraschiva"...

— Cum te chiamă pe dumneata?

— Reveica...

Cînd auzi acest nume, Ghedeon îşi aduse aminte de bucluсul pe care i-l făcuse dascălul tot cu o Reveică şi strîmbînd din nas, fiindcă nu vrea să mai aibă numele ăsta în casă, trecu mai departe şi se opri în faţa uneia tinere de tot:

— Cauţi serviciu, fetiţo?

— Cat!—răspunse fata încruntată.

Călugărul o măsură de sus până jos. Cap frumos, faţa rumenă, trup plinuţ şi... cizme în picioare.

„Se vede că e măritată şi a luat cismele lui bărbat'su" — se gîndi el.

— Ai bărbat, tăiculiţă?

— N'am!

„Atunci să ştii că e săracă şi n'are ghete... Lasă, tată, că te încalţ eu".

— N'ai vrea să te bagi la mine?... Ce zici?

— Ioi, ioi! la popă nu ne băghem!—răspunse fata răstit, iar tovarăşele ei se porniră pe rîs.

„Haiti! Am dat peste liftă străină!"—îşi zise Ghedeon şi se depărtă repede. Dar nu făcu zece paşi şi se pomeni în faţa unei namile de doi stînjeni şi groasă cît o sobă.

„Asta-mi mănîncă toate găinile şi te pomeneşti că-mi mai trage şi vre-o bătae!",—se gîndi el, rîzînd înfundat.

— Caţi fimee, domn' părinte?

— Nu!

După ce mai colindă un petec, ieromonahul dete peste o femee ca de douăzeci şi cinci de ani care şedea singuratică pe o bancă din spatele bisericii. Privirea blîndă, faţa curată şi îmbrăcămintea-i îngrijită îl apropie de ea. Iar cînd se ridică şi-i zise cu umilinţă „sărut mîna", Ghedeon nu se mai îndoi că a dat peste ceiace dorea şi se potrivea pentru el.

— Umbli după serviciu, femee?

— Da, părinte, – răspunse ea, îmbujorîndu-şi umerii obrajilor.

— Uite, una ca dumneata mi-ar trebui mie. Ce zici, o să vreai?

— Sînteţi mulţi în casă, părinte?

— Numai eu singur.

Femeea tresări şi se roşi mai tare.

— Va să zică... la toate?—întrebă ea cu ochii în jos.

— La toate... vezi bine că la toate, că n'o să bag două! La mine e casă uşoară.

In privinţa lefii se înţeleseră din două vorbe şi plecară să facă condicuţă, bucuroşi amîndoi că şi-au găsit ursita. Dar cînd ea îi spuse pe drum că are un copil de trei ani, ieromonahul îşi văzu năruită toată bucuria.

— Dacă ai copil nu poţi merge la mine, — îi zise el, cu mîhnire.

— Păi ce stric eu, părinte, dacă mi l-a dat Dumnezeu ?— răspunse femeea gata să plîngă.

Lui Ghedeon i-se făcu milă de ea, dar cînd se gîndi că satul o să creadă că copilul e al lui, scoase repede o hîrtie de 5 lei și dîndu-i-o femeei „pentru copilaș", se înapoe în grădină. După ce se mai uită fără chef încoace și încolo, se pomeni cu un tînăr că se propteşte în fața lui și-l întreabă fără să-l salute:

— Cauți sîrvitoare, domnule părinte ?

— Da.

— No, apoi dacă e-așa, mere muierea mea... și... să mă băgați și pe mine la cai...

— N'am cai, omule!—îi răspunse ieromonahul. Și porni mai departe.

După multe tîrcoale date încoace și încolo și după ce mai intră în vorbă cu vre-o două-trei, mai mult ca să-și facă de lucru, Ghedeon zări lîngă chioșcul de ziare o femee tînără, îmbrăcată binișor și cu pălărie în cap. Nu era el cunoscător în astfel de lucruri, dar nici chiar atît, cît să nu-și dea sama că altceva mai bun nu s'ar putea găsi în grădina sfîntului Gheorghe.

— Să știi, Ghedeoane, că asta e a ta!"—își zise monahul oprindu-se în fața ei.

— Ce aveți pe aici, cucoană?

— Caut un loc ca menajeră,—răspunse ea cu jumătate glas.

— Nu vreai să mergi la mine? Că la mine e loc de traiu...

Femeiușca îl privi de sus până jos și văzîndu-i gulerul dela haină îmbîcsit de grăsime și ghetele cu noroiu uscat pe ele, îi răspunse scurt:

— Nu merg la țară.

— E sat frumos și...

Dar ea îi întoarse spatele și se depărtă de chioșc.

— Bătu-te-ar Dumnezeu de proastă! Ce să-ți fac dacă nu vreai să trăești bine? Cu sila nu te iau eu, n'ai grijă!" gîndi Ghedeon supărat. Și intră în chioșc să cumpere o gazetă. Cum puse mîna pe ea întoarse numaidecît la pagina dela urmă unde ceti un anunț:

„Doamnă distinsă, 26 ani, dorește a conduce menajul unui domn singur, prefer moșie".

— Să aștepți până mi-oiu lua eu moșie!—își zise călugărul, mucalit. Și mergînd cu ochii mai la vale:

„Doamnă tînără, franceză, germană, caută ocupație la domn bine situat".

Ghedeon mai ceti odată, apoi, crezînd că a priceput, se gîndi mirat:

— Cum poate fi cineva și franceză și germană? Se vede treaba că tat'său a fost d'un neam și mă-sa de alt neam... D'apăi, las'o încolo, că curciturile nu sînt bune!

„Menajeră germană, vîrstă mijlocie, credincioasă, gospodină, caut post. Adresa str. Georgescu al V-lea Nr. 6 bis.

— Asta, da!—își zise Ghedeon mulțumit.—Nemțoaicele, după cîte am auzit, sînt femei de casă. Și poate—mai știi comedia?— învăț nemțește și m'aleg și eu cu ceva din toate necazurile astea. Ia să vedem mai departe.

„Doamnă tînără, drăguță, brunetă, blîndă, sănătoasă, credincioasă, familie bună, gospodină, gătitul la perfecție, cresc paseri, caut loc la persoană singură, poate avea și un copil, pretențiuni modeste. Sofia, hotel Avram, camera 49".

— Asta și mai și—dac'o fi așa!—se gîndi ieromonahul. Și însemnînd cele două anunțuri, se duse mai întâi la Nemțoaică...

O femee fără vîrstă, înaltă, cu gîtul cam lung, părul galben și slabă-blană, îl întîmpină cu gura căscată.

— Bună ziua, cucoană.

— *Guten Tag!*

— Dumneata ești care vreai să intri minajeră ?

— *Was?*

— Dumneata cauți loc de minajeră ?—o mai întrebă el odată, arătîndu-i cu degetul pe gazetă.

— O, ia, ia, ia!—răspunse nemțoaica desvelindu-și lopețile din gură.

— Mi-ar fi trebuit și mie una așa... cam ca dumneata. Dar dacă nu știi romînește... nici o treabă n'am făcut.

— *Ich kann nicht rumänisch!*

— Dacă *nicht*... ce să-ți fac?

Cînd ieși în stradă Ghedeon își aminti că Nemțoaica trebue să fie cel puțin catolică și își dete cu palma peste obraz.

— Tii, cum nu-mi veni în minte una ca asta și mai făcui de geaba atîta drum până aici? Se vede că are și dracu' vre-un amestec. Ucigă-te-ar crucea!

Luă tramvaiul și se dete jos la hotelul „Avram".

Inainte de a intra, desfăcu ziarul și mai ceti odată: Doamnă tînără, drăguță, brunetă, blîndă, sănătoasă, credincioasă, gospodină...".

Apoi, ridicînd bănuitor din umeri, urcă scările și bătu la No. 49. Glas răgușit de femee îl pofti să intre. Cînd deschise cu sfială ușa, un val de miros neobișnuit îl izbi în nările nasului și o vedenie diavolească îi mări luminile ochilor. O femee scundă, grasă, oacheșă, tunsă bărbătește, cu sprîncenele văpsite, obrajii lustruiți, buzele cărnoase și roșii ca sîngele, sări din pat, pe trei părți și jumătate goală. La vederea călugărului, se rezemă de un scaun și un strigăt ușor i se strecură printre roșul buzelor. Apoi îndată păși înainte și întinse mîna lui Ghedeon ca pentru a i-o săruta :

— Vă trebue menajeră, părinte ?

Călugărul o privi sălbatic și se gîndi la cuvintele din *jurnal*: drăguță, blîndă, gospodină, cresc pasări...

— Am greșit numărul,—răspunse el aspru. Și întorcîndu-și fața dela ea, începu să coboare scările, închinîndu-se.

...Tocmai la gară, cînd trenul porni spre Scaeți, ieromonahul scoase capul pe fereastra vagonului și privind cu mintea în camera 49 a hotelului „Avram", se gîndi: „Ce ar fi zis enoriașii mei dacă m'ar fi văzut cu dihania aia la ușa casei ? Doamne, Doamne, multe burueni mai cresc și în grădina Ta !" Și scuturîndu-se ca de friguri, își făcu cruce și se așeză gînditor pe bancă, mulțumind lui Dumnezeu că i-a ajutat să se întoarcă tot așa cum plecase...

Cînd se apropie de casă, obosit de drum și de gînduri, Ghedeon simți o mare bucurie în suflet văzînd fereastra bucătăriei luminată.

„Nici vorbă că mi-a găsit dascălul babă",—gîndi el. Și începînd să fluere ușor, grăbi pașii ca să ajungă mai repede acasă. Cînd colo,—baba Ioana de peste drum rumenea un pui învîrtind frigarea deasupra jăratecului scos pe tabla mașinii de gătit.

— Ce e cu dumneata, lea Ioană ?

— Ce să fie, părinte ? Bine este !

— Ai scăpat de dropică ?

— M'a scăpat Dumnezeu... și uite detei fuga să-ți frig un puișor ca să ai cînd ăi veni. Imi spuse ea, nevasta dascălului, c'o să te întorci mîne, da' eu nu crezui, că știu că nu prea te țin curelele mult la oraș. Bine că lăsași cheia afară.

— Bravo, lele Ioană ! Imi pare bine că te-ai împiciorogat ca să-mi dai o mînă de ajutor, până ce s'o mai pripăși vre-o amărîtă pe aici. Și-ți făgăduesc că am să-ți aduc dela București o pereche de pantofi de iuft, cu catarămi, ca să ai cu ce să te îngropi...

— Iacă vorbă și pe sînția ta ! Da' de ce să mă îngrop cu ei, părinte, și nu mai bine să-i rup și să-mi cumperi alții și iar să-i rup...

— Și iar să-ți cumpăr alții...

— Păi firește c'așa ! De ce îmi cobești să mor ?

— Nu ziceai singură că dorești moartea ?

— Ei, mai zice omu' la un necaz... Da' cine e ăla să vrea să moară ?

— Bine, lele Ioană. După mine—n'ai decît să nu mai mori niciodată, că bună inimă ți-a mai lăsat Dumnezeu.

Și așezîndu-se la masă, Ghedeon apucă puiul cu amîndouă mînile și-i spintecă picioarele, gîndind mulțumit :

— Lasă că sînt bune și babele. Că pentru călugăr nu face să ție femee tînără în casă, că de... așa o fi lăsat Dumnezeu !

Damian Stănoiu

Franceza noastră

Pătura de sus a societăţii noastre întrebuinţează aproape exclusiv, după cum se ştie, în conversaţiile de salon, limba franceză, sau, mai bine zis şi mai precis judecat, o limbă care se apropie de limba lui Racine, care-i samănă, dar care nu se identifică cu aceasta nici decum. Vrem să spunem prin aceasta că limba franceză pe care o vorbim este imperfectă, defectuoasă, însă nu ne mulţumim cu enunţarea acestui adevăr banal, şi nici cu această constatare a unui fapt — fără îndoială — natural, deoarece ni se pare că lucrurile merită un examen strîns care poate să prezinte o latură interesantă.

Este prea puţin, în adevăr, să ne mulţumim a spune că marea noastră burghezie vorbeşte franţuzeşte prost. In realitate — şi un observator atent nu poate să n'o descopere — ea vorbeşte *admirabil* un dialect al ei propriu, format de ea însăşi, un dialect care are ca origină limba franceză *literară*, dar care în *timp de un secol — dela primii bonjurişti şi până astăzi* — a evoluat după legi particulare, graţie unor influenţe aparte deformatoare, astfel că riscă, într'o bună zi, să nu mai fie înţeleasă de un francez, precum engleza vorbită în America riscă să nu mai poată fi, într'o bună zi, înţeleasă de un englez din Marea Britanie. Cu alte cuvinte, precum în artă, s'au ivit, prin încrucişeri diverse, mai multe ramuri de stil bizantin, între care un stil bizantin specific moldovenesc, tot astfel pretindem, şi ne propunem să demonstrăm că limba franceză, care a dat mai multe variante pe întreaga suprafaţă a pămîntului,[1] prezintă şi fenomenul curios de a fi servit de bază unei limbi, sau, mai bine zis, unui dialect, sau jargon, care serveşte de mijloc de transmisie de idei unei singure clase sociale dintr'o singură ţară.

Prima dovadă, care derivă din faptul însuşi, o mărturisim, ce

1 Se ştie că, de pildă, urmaşii coloniştilor francezi din Canada, vorbesc o limbă franceză în care arhaismele alternează cu neologisme anglo-saxone; că Belgienii întrebuinţează o limbă franceză colorată de influenţa flamandă, etc.

ne-a adus pe calea tezei susţinute de noi, este uşurinţa, curenţa cu care se vorbeşte la noi acest idiom franco-romîn. Un individ, care nu este familiarizat cu o limbă, o vorbeşte cu greutate, caută cuvintele, are o elocuţiune rară, anevoioasă, ezitantă chiar, şi sforţările pe care le face îi sînt neplăcute. Romînca noastră din pătura de sus, se va exprima iute, şi cu precizie, pe franţuzeşte, în douăzeci de fraze va face o sută de greşeli de natură să ofenseze urechile unui Littré, dar le va face cu convingere, sigură de ea, fără dibuirile de novice. Mai mult: Madame Popescu declară că nu ştie bine decît franţuzeşte, poză, snobism, va decreta un sceptic, destinate să ascundă umila origină din Roşiorii de Vede, şi să impresioneze publicul care imediat presupune o creştere prin «străinătăţi», cu guvernantă, etc. etc.. Este mult adevăr în această părere sceptică, dar nu ne putem mulţumi cu repeţirea ei. Mare parte din aceste persoane care pretind că chiar «visează pe franţuzeşte», nu ştiu — lucrul se poate uşor constata — nici romîneşte, şi nici vre-o altă limbă, în felul în care trebue cunoscută o limbă maternă: în romîneşte, de pildă, ele îşi pierd întreaga elocvenţă, şi nu pot conduce, cu dibăcie, o discuţie aprinsă decît în acest jargon romîno-francez. Şi lucrul este destul de natural dacă ne gîndim că de dimineaţă până sara, din copilărie până la bătrîneţe, persoana în chestie, în intimitatea familială, în cercul prietinilor, în salon, nu se exercită decît în acest idiom particular: în lumea în care se învîrteşte, absolut numai servitorii nu ştiu să-i dee replica în limba pe care o afecţionează. Iat-o, dealtfel, pe Madame Alice Hoceag (a fostului prefect) la vagon-restaurant: bucuria ei este că chelnerul este obligat să ştie franţuzeşte.

— «Donnez-moi la liste» — zice ea cu voce tare. — «Donnez-moi une portion de jambon» — comandă ea apoi. — «Il n'y a plus» — răspunde chelnerul smerit. Un francez, dela masa vecină, se uită uluit la această gingaşă doamnă care greşeşte cu atîta dezinvoltură la fiecare frază şi la bietul chelner în livrea a cărui frunte începe deja să se acopere ca de o rouă subt cazna dialogului anevoios, şi francezul se întreabă dacă n'ar fi mai simplu ca cei doi oameni să se înţeleagă pur şi simplu în limba naţională.

Să lăsăm la o parte ironia, deşi ridicolul situaţiei nu ne scapă, o declarăm sus şi tare. Madame Hoceag stîlceşte franceza într'un mod oribil, desigur. O pariziană ar spune — «Veuillez me donner la carte»[1], — şi apoi ar comanda: — «Donnez-moi du jambon»[2], — iar chelnerul, în Franţa ar răspunde: — «Il n'y en a plus, Madame» — şi nu: «il n'y a plus». Dar ce o importă pe Madame Hoceag felul în care se exprimă o pariziană veritabilă? Ea vorbeşte aşa precum generaţii de romîni au vorbit înaintea ei, fără să adauge nimic, fără să uite nimic, adică fără greşală, adică iarăşi la perfec-

1 Cuvîntul «liste» nu are absolut de fel întrebuinţarea din expresia romînească: «listă de bucate».
2 Termenul: «portion de...» este cu totul inuzitat.

țiune. Se va zice: ce mare grozăvie să traduci cuvînt cu cuvînt expresii romînești în franțuzește și să pretinzi că ai fondat o limbă nouă? Dar, lucrurile nu stau nici decum astfel.

Desigur, alterarea limbii franceze clasice s'a săvîrșit, în idiomul despre care tratăm, printr'o încrucișare, mai ales, cu sintaxa și cu spiritul limbii noastre naționale. Desigur, romînul va zice cu ușurință: «une rangée d'habits» (un rînd de haine), «serrer ses habits dans l'armoire» (a strînge hainele în dulap), în loc de: «*ranger* ses vêtements...», «jouer *le* tennis, jouer *le* bridge» (a juca tennis, bridge) în loc de: jouer **au** tennis, jouer **au** bridge»,[1] și cîte și mai cîte. Desigur, salonardul nostru va întrebuința pronumele personal întocmai ca în romînește, și va forma, din această cauză, imperative care, prea adesea, vor avea darul să provoace confuzii comice, precum expresiile: «ouvre **toi**», «frappe **toi**»[2] (deschide *tu*, lovește *tu*), atît de des întrebuințate. Desigur, iarăși, romîno-franceza nu va ajunge la întrebuințarea judicioasă a pronumelor personale *y*, *en*, fără corespondent în romînește și foarte delicate de mînuit, idiomul nostru le va suprima pur și simplu. Se va zice într'un dialog: I. — «As-tu des timbres pour tes cartes?» — R. — «Oui, j'ai quatre» — în loc de: «oui, **j'en** ai quatre», și, tot așa: I. — «As-tu pensé à acheter des timbres pour tes cartes?» — R. — «Non, je n'ai pas pensé», — în loc de: «non, je n'y ai pas pensé[3]. Desigur înfine, dialectul romîno-francez nu știe să utilizeze condiționalul atît de specific galic, și spune: — «si *j'aurais* été riche, j'aurais voulu...», în loc de: «si **j'avais** été riche, j'aurais voulu...».

Însă, avem iarăși aici numai o parte de adevăr. Căci, există uzanțe, reguli, construcții și moduri de exprimare, cuvinte, în dialectul nostru, care nu au un corespondent în limba română. De pildă, cuvântul „*machine*", în românește «*mașină*», în accepția de *automobil*, este o creație contimporană a *burgheziei noastre*, *mașină*, în sensul amintit, are aerul unui *neologism*, în *limba romînă*, introdus subt influența româno-francezului „*machine*", în limba franceză adevărată, vehiculul în chestie a capatat numele oficial de «*voiture automobile*», și, ca prescurtare se zice: «*ma voiture*»

1 In limba franceză se zice: „jouer *à* un jeu", regulă generală și fără excepție care va da: *jouer à cache cache, jouer au collin-maillard, jouer à la balle, jouer aux soldats, jouer au baccara, jouer au foot-ball*, etc. etc... Expresii ca: «jouer l'étonnement», sau «jouer ses ennemis» au deci înțelesuri cu totul deosebite de cel mai sus, ca și «jouer son va-tout», și nu includ verbul *jouer* în sensul curent de *pratiquer un jeu*.

2 Noi credem, de regulă, că aceste expresii sînt imperative de la: *ouvrir, frapper, appeler*, pe când, în realitate, nu sînt decît imperative de la reflexivile: *s'ouvrir, se frapper, s'appeler*. (Ouvre-toi, qu'il s'ouvre, ouvrons-nous, Ouvrez-vous, qu'ils s'ouvrent). *Ouvre-toi* se traduce deci: deschide-*te*, și nu: deschide *tu*; *frappe-toi* se traduce: lovește-*te* și nu lovește *tu*.

3 In același fel, la întrebarea: — «Pleuvra-t-il aujourd'hui?» — în dialectul nostru se dă răspunsul: «Oui, je pense», în loc de: Oui, je **le** pense".

sau „*mon auto*" la alegere, iar nici odată: „*ma machine*"[1]. In cazul precedent, este construcția următoare, atît de des întrebuințată în romîno-franceză, și care, incorectă în franceza adevărată, nu este datorită nici influenței romînești, fiind de asemeni incorectă în romînește: «Nous partions à la chasse habillés de longs pantalons qui demandaient une grande ingeniosité *pour les enfiler* en raison...»[2], dat fiindcă nici pe romînește nu este corect să scrim: „Plecam la vînătoare îmbracați cu niște pantaloni foarte lungi care cereau multă dibăcie *ca să-i punem*, din cauză că...". Și în limba franceză, și în cea romînă, forma pasivă convine singură (pour être enfilés, ca să fie puși). In fine, să ne ocupăm de o adevărată curiozitate a idiomului romîno-francez, și anume de următoarea formă regulamentară în acest idiom: «Je vous ai attendu hier. *Demandez mon frère*», sau: «Le train repart tout de suite. *Demandez le chef de gare*». In franceza francezilor, atari expresii constitue veritabile barbarisme, căci se zice: demander une information (une confirmation) **à** quelqu'un", și, prin urmare, în cazurile precedente: „demandez **à** mon frère, demandez **au** chef de gare"[3]. Ori, pe romînește am avea: „V'am așteptat eri. Întrebați *pe* fratele meu", și „Trenul continuă imediat. Întrebați *pe* șeful de stație", ceiace însamnă că lucrurile se prezintă în limba romînă întocmai precum se prezintă și în limba franceză. Inregistrăm deci aici o primitivă licență, pe care uzul a consacrat-o și care a devenit regulă a dialectului romîno-francez, deși nu se poate atribui unei influențe romînești[4].

O altă dovadă că saloanele noastre au inventat, fără să-și dee sama, un dialect avînd ca origină franceza, dar care evoluează încetul cu încetul în chip propriu, mai provine din faptul că toate particularitățile de pronunțare, de vocabular și de construcție

1 Nu dorim să facem un veritabil curs de franceză, care ar îngreuia prezentul expozeu, dar fiindcă prevedem obiecții eventuale, ținem să arătăm că dacă, în franceza veritabilă, cuvîntul «machine» se găsește adesea, sensul său este generic și nu desemnează mai degrabă automobilul, decît avionul sau locomotiva. Se va zice, în bună franceză: „Germaine se mit au volant de son auto: la machine démarra lentement, sau: „Laroche a fait hier une chute mortelle avec son avion: la machine, n'obéissant plus aux commandes, se mit à descendre en vrille..." exact precum se spune: «Je m'attablai et commandai du homard: le crustacé me fut servi sur le champ". Asta nu ne autoriză să poruncim: „faites avancer *ma machine*", pentru *mon auto* precum nici să poruncim: «servez-moi du crustacé» pentru *du homard*.

2 Pasagiu extras dintr'un ziar din Romînia, tipărit în limba franceză (sau, mai bine, în limba romîno-franceză).

3 In franceza veritabilă, expresia: „demander quelqu'un", însamnă a cere pe cineva, de la verbul demander = cere (Ex. demander l'aumône, a cere de pomană; ils demandent le chef, je me nomme, ils se rendent, vers din le Cid care s'ar traduce: ei cer pe căpitan, mă numesc, se predau) și nici de cum a întreba pe cineva.

4 Ar fi de văzut, pentru un cunoscător, dacă în greaca modernă nu există o formă subt influența căreia să se fi format construcția bizară precedentă în romîno-franceză.

sînt specifice singurei clase de sus: burghezul nostru din clasa mijlocie, sau de jos, sau omul din popor care, undeva în Franța, sau în școli, învață limba franceză, dar o învață imperfect, vorbește cu totul altfel limba franceză decît salonardul, și este atît de ușor deosebit, fiindcă tonul său de conversație detonează, încît este privit ca un intrus în lumea în care a ști franțuzește este a poseda o diplomă de nobleță. Panait Istrati, genial fiu al plebei brăilene, vorbește și scrie o franțuzească reliefată de erori multiple: limbagiul și scrisul său sînt totuși cu desăvîrșire distincte de scrisul și limbagiul din cartierul Copoului. Nici vorbă, romînismele abundă la Istrati. «La lune etait montée de deux lances à l'horizon» (luna se suise cu două sulițe), scrie el în stilul său atît de suav, dacă însă găsim romînisme, acestea nu sînt acelea pe care le descoperim atît de uzuale în romîno-franceză. Toate deficiențele pe care le-am semnalat în studiul nostru sînt parcă regulamentate, în tot cazul consacrate prin obiceiu, și singure permise, pe cînd ori și care altele stîrnesc critica și chiar disprețul lui Madame Alice Hoceag, acest personagiu simbolic care de a fi soția prefectului de Buzeu, de Vaslui, de Tulcea, de Iași sau de Ilfov va spune invariabil — pariem pe ori și ce — și fără umbră de ezitare: «demande le docteur», în sensul «demande au docteur».

Iată atîtea argumente care ni se par hotărîtoare și care ne dovedesc că asistăm în Romînia contimporană la crearea și la dezvoltarea treptată a unei limbi veritabile al cărei izvor este franceza. Sîntem la începutul acestui proces, și descoperirea lui cere oare care atenție, mai ales că nu este reglementat, deocamdată, decît de o tradiție aproape pur orală. Ce ar fi însă dacă într'o zi ne-am trezi cu o literatură în jargon care ar crește ca o ciupercă (cunoaștem cîteva opuri de acest gen pe care avem generozitatea și slăbăciunea să nu le denunțăm, datorită dedicațiilor atît de măgulitoare, nu sîntem departe de a bănui dealtfel, că manuscriptul memoriilor lui Marghiloman este redactat nu în limba franceză, ci în idiomul susnumit). Ce am zice, în adevăr, dacă la o epocă oarecare un gramatic s'ar strădui să fixeze regulele unui dialect încă necunoscut în Europa, dar care trăește și are, ca atare, drept de viață? Deocamdată lucrul pare imposibil, căci, în conștiința lor familiarii romîno-francezi nu presupun un moment și nici nu s'ar împaca cu ideia că vorbesc o franceză conruptă, și nici nu consideră iarăși faptul ca o falĕ ce l-ar face vrednic de a fi notat. Dar, în ce privește viitorul, nu ne putem pronunța: filologii studiază dialectul macedo-romîn: ce vor face, cînd vor observa că o sută de mii de inși vorbesc un dialect romîno-francez?

Să sperăm, de altfel, că franceza noastră va mîntui prin a dispare. Mărturisim că pe acest ydisch al nostru îl privim fără un sarcasm exagerat, dar, pe de altă parte, fără nici o simpatie. El este propriu clasei de sus din vechiul regat: unirea tuturor romînilor poate deja să fie un factor menit să-i dee o lovitură mortală. Copiii transilvăneni vor continua să învețe limba franceză cu profesori speciali și versați, care au putut să-și perfecționeze studiile în universitățile din Franța: urechea lor nu va avea ocazia să se deprindă cu tradiția saloanelor noastre regățene atît de viguroasă dar atît de prejudiciabilă, și vor scapa de contaminare ca și de nefasta influență a profesorilor gratuiți de salon care sînt gata să transmită ceiace au moștenit: o limbă conruptă și denaturată. In contact cu lumea de peste munți care nu este inițiată în dialectul nostru, lumea de dincoace va pricepe că limba franceză veritabilă ne-a fost veșnic străină și că, pe vecie, ne va fi străină, și va mai pricepe că trebue să ne resemnăm a vorbi imperfect o limbă perfectă, decît să vorbim perfect o limbă imperfectă.

Atunci vom constitui ceiace ne lipsește atît de mult: saloanele noastre nu vor mai persista în această creație șchioapă, și vor edifica cu sforțări mai mici, o limbă romînească apropriată nevoilor lor, adică o limbă romînească de salon. Acele timpuri pe care le întrezărim, le salutăm cu bucurie.

Procesul va avea însă poate o altă formă, și, chiar fără influența neregățenilor, rezultatul ar fi același. Există, în adevăr, un precedent celebru: în Evul-Mediu, curtenii de pe lîngă regii Engliterii obișnuiau să se exprime în limba franceză pentru a măguli pe monarhii dinastiei normande, iar subt Henrik I Beauclerc normando-franceza devine, un moment, limbă oficială. Două secole mai tîrziu ce era menit să mai persiste din această stare de lucruri? Abia cîteva rămășițe desfigurate introduse pe vecie în limba engleză [1]. Limba națională a celor mulți a mîntuit prin a rupe zagazurile: și lorzii britanici se exprimă astăzi într'o engleză care servește ca model claselor populare atît de dispuse, în nedibăcia și incultura lor, să o conrupă și să o sărăcească în termeni și în construcții. Societatea noastră nu va fi ea tîrîtă în mod necesar la ceva cu totul analog?

Dan Bădăreu

---

1 Se citează, ca curiozitate, că, de unde, in engleza contimporană cuvintele desemnind vitele sint saxone precum: *cow* (= vacă), *calf* (vițel) *sheep* (= oaie), carnea acelorași animale păstrează apelațiuni franceze ca *beef [boeuf]* (= bou), *veal [veau]* (= vițel), *mutton [mouton]* (= miel și oaie). Se spune de pildă: *a tranch* of **beef, a mutton shop** (o felie de friptură de vacă, o cotletă de miel), dar se spune: *a cart trained by* **oxes** (= o căruță trasă de boi), *a flock of* **sheep** (= o turmă de oi).

Asta dovedește deosebirea între situația socială a plebei saxone care creștea cornutele, și a aristocrației normande care consuma carnea acestora.

Incercare asupra menirii romanului

I.

Fie că asupra originei romanului admitem ipoteza lui Thibaudet [1] — dealtfel cea mai plauzibilă şi cea mai interesantă — potrivit căreia acest gen s'a născut în evul mediu prin sinteza reminiscenţelor din vechile epopei cu elementele creştine şi elementele de sensibilitate feminină ale timpului, fie că admitem alte păreri, rămîne un fapt unanim constatat că în preajma secolului al XIX-lea, romanul îşi pierde structura epică, se limitează să prezinte viaţa sufletească a unui personaj principal, se încarcă cu preocupări de analiză, devine personal, liric. Procesul acesta literar culminează în epoca romantismului, care nu este, în ultima esenţă, decît creşterea nelimitată a individualismului în domeniile gîndirii şi ale sentimentului. „Je ne suis fait comme aucun de ceux que j'ai vus; j'ose croire n'être fait comme aucun de ceux qui existent", îşi începe Rousseau *Confesiunile*, afirmîndu-şi încăodată individualismul prin această categorică separare a persoanei sale de restul umanităţii, chiar în cartea unde intenţiona să o facă mai puţin.— Romanticii ne-au lăsat o vastă galerie de figuri extraordinare, eroi chinuiţi de slăbiciunile şi spaimele eului. Cu maliţioasă vervă, Lassere [2] i-a cercetat pe toţi: pe Saint-Preux, Obermann, René, Adolphe, etc. şi cu patimă a fixat, pentru uzul contemporanilor, fişa fiecăruia. Dacă unele din aceste figuri mai stăruesc în literatură, lucrul se datoreşte exclusiv mijloacelor artistice prin care au fost realizate. Cazul lui René este edificator. Pe cîtă vreme Obermann şi Saint Preux trăesc, astăzi, o existenţă mizeră de piatră de încercare pentru seminariile studenţilor în litere.

1 Introducere la „Le liseur de romans".
2 „Le romantisme français" (Essai sur la révolution dans les sentiments et dans les idées au XIX-e siècle).

S'a crezut o vreme că reacţiunea realistă-naturalistă va salva romanul, scoţîndu-l din lumea fanteziei individualiste spre a-l mula în tiparele statornice ale realităţii. Iluzia a fost de scurtă durată. Flaubert, fraţii Goncourt, Zola, Maupassant, n'au reliefat decît aspectele sumbre ale realităţii. Opera lor a fost lipsită de suportul de lumină şi de eternitate al optimismului. Apoi, eroii romanului realist sînt dotaţi, adeseori, cu conţinuturi sufleteşti de extracţie romantică. De pildă, M-me Bovary. Bineînţeles, ceiace deosebea fundamental pe realişti de romantici era atitudinea faţă de aceşti eroi: acolo unde generaţia romantică admira un fenomen eclatant, realisto-naturaliştii vedeau un simplu caz. Concluzia romanticilor era extazul, a naturaliştilor un diagnostic. Dar nu atitudinea este singurul aport în creaţia literară.

Retrăim azi fenomenul romantic în manifestări quasi-identice cu ale celui dela începutul veacului trecut. „Nous ne croyons plus au Romantisme,—se exprimă Lasserre—Il n'a pas cessé de nous accabler" [1]. Se repetă romantismul fiindcă, aşa cum ne-a arătat d. Ralea [2], el nu constitue un eveniment trecător, circumscris unei anumite epoci istorice, ci o mare trăsătură temperamentală, care se reproduce atunci cînd condiţiunile ce i-au dat naştere, reapar. — Anatole France a împlinit în faza de preparare a neoromantismului acelaşi rol pe care l'au jucat în pregătirea romantismului Diderot şi Voltaire: mai senin, mai discret, şi într'un mod tot atît de erudit, a profesat acelaşi irespect faţă de credinţele şi tradiţiile sociale. Pentru toate năzuinţile umanităţii, France a păstrat un zîmbet jumătate sceptic, jumătate îngăduitor. Surîsul acesta olimpian, de exasperantă statornicie, a fost cu mult mai disolvant decît crisparea răutăcioasă a lui Voltaire. „Jésus le Nazaréen? Je ne me rappelle pas!", finalul din *Procurateur de Judée*, străbate cu fineţe de cariu toată opera lui France; concentrat, definitiv, se strecoară până în cele din urmă colţuri ale minunatei şi efemerei *Histoire contemporaine*. Anatole France a întîlnit nenumărate prilejuri de a fi uman, dar lipsit de simţul de iubire a mulţimii, insuficient înzestrat cu darul epic, a trecut pe lîngă ea fără să o pătrundă. Domnul Bergeret a văzut revoluţia franceză cu privirile scurte ale lui Fortuné Trubert, a simţit-o cu bătăile mărunte ale inimii lui împietrite.

Sîntem în plin romantism, dar într'un romantism avînd caracterele lui bine definite şi deosebindu-se precis de cel din trecut. Ceiace distingea pe urmaşii epopeei napoleoniene era marea anvergură, fastul, poza; pe urmaşii eroismului mut, strecurat anonim dealungul şanţurilor, pe descedenţii vitejiei dela mare distanţă, îi mohorăşte scrişnirea dinţilor, năruirea interioară, dureroasa crispare a unei senzualităţi cu greu înfrînte. Romantismul trecut era de ordin mai mult sentimental. Individualismul romantic modern e de colorit senzual. Dela René şi până la Gisèle de Plailly, eroina din romanul „Le fleuve

1 Op. cit., p. 536.
2 „Centenarul romantismului". Viaţa Romînească, 1927, Nr. 10, 11, şi 12.

de feu", al lui Mauriac sau Michel, eroul romanului „L'immoraliste" de Gide, trebue să recunoaştem că romantismul a suferit o adîncă transfigurare. Pajura napoleoniană îşi are echivalentul modern într'un sobol fumuriu şi laş.

Romanul străbate din nou o etapă individualistă. Scriitori care nu au nimic comun cu romantismul şi, ceiace e mai important, teoreticieni moderni ai romanului, sînt prinşi în vîrtejul acestei influenţe. Thibaudet [1], de pildă, militînd împotriva romancierului factice, care-şi compune opera „cu linia unică a vieţii sale", recade într'un individualism de nuanţă romantică, atunci cînd cu aceiaşi ocazie pledează în favoarea scriitorului, ce-şi crează personagiile „cu direcţiunile infinite ale vieţii sale posibile" — părere pe care şi-o însuşeşte, până la imitaţie, *catolicul Massis* [2]. Deasemenea, celebrul critic englez, G. K. Chesterton, comentînd procedeul de creaţie al lui Dickens [3], se exprimă în termenii următori: „Mais il finit par savoir qu'une autobiographie, pour demeurer sincère, doit être transformée en fiction", ceiace înseamnă a spune acelaşi lucru.

Noua sensibilitate romantică se organizează, îşi caută adepţi. Mai mult, îşi improvizează teoreticieni, care să-i creeze precepte, să-i dea o armătură ştiinţifică. Şi cum operele de fantezie individuală, separate de controlul permanent al realităţii, nu se pot susţine decît prin eforturi considerabile de stil, aceşti teoreticieni preamăresc ţinuta estetică a operelor literare, recomandînd criticii să se ocupe în primul plan de criteriul estetic şi să lase în umbră criteriile sociale, psihologice, morale.

Problema literară a romantismului se poate pune şi la noi cu destulă insistenţă. Beletristica noastră posedă scriitori cu înclinări romantice: bunăoară, d. Ionel Teodoreanu, şi, în domeniul nuvelei, mult regretatul Stejar Ionescu. *Dar neîntrerupta visare a* eroilor acestora nu le deformează psichologia. Se mulţumeşte, numai, să strecoare un fir luminos în urzeala mai aspră şi durabilă a realităţii fiecăruia: să înobileze sensualitatea Olguţei şi a lui Dănuţ, să dăruiască un surîs melancolicului Dionis.

Romantismul pluteşte în aer. Formula romanului modern, acea *autobiografie a posibilului*, de care fac atîta caz, teoreticienii moderni ai romanului ca Thibaudet, Massis, Chesterton, o găsim mai mult decît în germene, la Rousseau: „Saint Preux—mărturisea acesta lui Bernardin de Saint-Pierre — n'est pas tout à fait ce que j'ai été, *mais ce que j'aurais voulu être*" [4], precizare de care nu s'au putut elibera nici înverşunaţii antiromantici, naturaliştii Goncourt: „L'histoire est un roman qui a été, le roman est *de l'histoire qui aurait pu être*". Iată concepţia naturaliştilor asupra romanului, identică—ce ironie! — cu a romanticului Rousseau.

1 Op. cit. p. 6.
2 „Réflexions sur l'art du roman", p. 34, 35 şi urm.
3 „Dickens", trad. fr. p. 136.
4 Citat de Pierre Lasserre în „Le romantisme français", p. 53.

In teoria evoluţionistă asupra vieţii genurilor literare, teorie care nu s'a dovedit atît de riguros ştiinţifică, Brunetière nu prevăzuse revenirile. Ci numai ascendenţă, apogeu şi declin: „Un genre naît, grandit, atteint sa perfection, décline et enfin meurt!" [1]. Repeţirea modernă a romantismului—după ce o vreme se păruse că prin Balzac şi Flaubert romanul se apropie cu paşi mari de apogeu—i-ar fi pricinuit o legitimă surprindere. Surpriza ce o provoacă faptul capricios şi viu al istoriei, spărgînd senin încremenirea dogmelor.

II.

Intr'un roman trebue să prezentăm un erou, şi aici sînt reunite inadins toate trăsăturile unui anti-erou.
Th. Dostoiewski: „Subsolul".

Două primejdii pîndesc romanul individual: de o parte anecdota, de alta cea mai neînfrînată fantezie. In romanul individual, adeseori, scriitorul se introduce cu viaţa sa reală sau posibilă, ipostaze oarecum incompatibile cu esenţa epică a romanului. Viaţa reală a scriitorului e lipsită de însuşiri literare, ea avîndu-şi hotarele ei definite şi bine închise. Limitarea în spaţiu şi în timp, şi preciziunea, atributele ei fireşti, îi conferă o valoare cel mult anecdotică. Iar anecdota este un fel de epic de a treia calitate.— Tot aşa cum viaţa unică şi reală a scriitorului duce la platitudinea anecdotei, autobiografia posibilului duce la himeră. Posibilul ar fi altoirea perpetuă a fanteziei pe trunchiul realităţii, dar mlădiţele care răsar sînt de cele mai multe ori lipsite de sevă şi pier. Fiindcă, odată aplecaţi asupra vieţii interioare, ne dispensăm de controlul binefăcător al lumii externe, şi aşa gîndurile se înmulţesc monstruos, se amestecă şi cresc unele în dauna altora, acolo, în lumea fără margini şi legi a neverosimilului.

Cum întoarcerile în noi sînt consecinţele unor dezamăgiri, este un lucru natural ca actele sufleteşti, distilate din otrava acestora, să fie colorate afectiv. Omul izolat este un sentimental. Sentimentalismul acesta, însă, este anarhic. In lumea interioară a individului, cu aceiaşi uşurinţă cu care ne închipuim că s'ar inventa leacuri pentru tot felul de decepţii, se alcătuesc argumente pentru orice intenţie şi scuze pentru orice ignominie. Viaţa exclusiv interioară prezintă nu de puţine ori manifestări de imoralitate. Singura posibilitate a unei însănătoşiri sufleteşti rămîne numai îndreptarea către lumea din afară, confruntarea desperărilor sau a optimismelor fără reazim ale eului, cu realitatea. Temeiurile conştiinţei stau în raportarea perpetuă a situaţiilor sufleteşti individuale la legea morală, unanim admisă, a umanităţii. Conştiinţa morală,

1 „L'évolution des genres dans l'histoire de la littérature", p. 13.

deşi o adîncire interioară, este în mare parte şi un fapt social. Ea constitue răscrucea unde se taie drumurile individului cu drumurile largi ale lumii externe. Judecătorul interior îşi dă sentinţa după codul realităţii şi toate piesele de comparaţie dela dosarul cauzei sînt faptele semenilor, care găsesc o aprobare generală.— Omul singur, deslipit de contingenţele sociale, pornit să privească viaţa prin prisma unică a ranchiunelor şi ambiţiilor personale, nu este un om întreg. Ci numai un fragment. Şi nu cel mai bun.

Nu totdeauna romanul personal cade în individualism romantic. Menţionăm ca strălucite exemple romanele lui Balzac [1]. Cu toată predilecţia sa către melodramatism şi *tiradă lirică*, trăsături ce ţin de romantism, Balzac a avut o *justă intuiţie a realităţii*. In plină perioadă romantică, el abate romanul dela studiul sufletelor excepţionale, îl scoate din întunericul greu de verificat al evului mediu şi-l instalează în prezent. Elementele romanului realist se găsesc toate în opera sa.

Năzuind să pătrundă într'un mediu care-i farmecă şi-i atrage, eroii balzacieni, prototipuri ale forţei spirituale, nu înţeleg să-şi facă o armă din izolare, ci din contactul statornic cu societatea: îşi însuşesc eresurile, ambiţiile şi metodele ei. *Jude* cel obscur şi umil, al marelui Hardy, încearcă să cucerească lumea prin cultură, închipuindu-şi că în Christminster, oraşul colegiilor, se găseşte cheia de aur, care-i va deschide toate uşile. Işi clădeşte, astfel, un postament de nisip. *Rastignac*, dotat cu simţul realităţii, practic, îşi amanetează ultimul suvenir de familie, îşi croeşte haine pe gustul timpului, învaţă bunele maniere, şi se aruncă impetuos în tumultul comediei sociale. Rezultatul ne este cunoscut: Jude se nărue, crezîndu-se doborît de o fatalitate implacabilă, Rastignac parvine. Nu intenţionăm să facem aci apologia eroilor balzacieni şi a metodelor acestora de parvenire, nu totdeauna permise, dar ţinem să relevăm *sentimentul de viu interes şi de euforie*, pe care ni-l produc elanurile lor mereu tinere, aprecierea justă a puterilor de luptă, omeneasca pătrundere a situaţiilor, nesfîrşita lor serie de succese. Succesul, iată ce ne încîntă şi ceiace ne face simpatici eroii lui Balzac.

Ne închipuim că menirea romanului este alta decît să înfăţişeze zbuciumul sufletesc al indivizilor de excepţie şi că acesta ar putea fi canalizat cu mult succes spre dramă. Mijlocul de manifestare, prin excelenţă, al romantismului, rămîne tot acţiunea dramatică. De lucrul acesta s'a pătruns pe deplin Shakespeare,

1 Desigur, cea mai bună titulatură ce se dă romanului balzacian, este aceia de „social". Dar nu e mai puţin adevărat că în majoritatea operelor sale, Balzac a înfăţişat numeroşi eroi, care isbutesc, după o serie de peripeţii, să parvină dela o stare de inferioritate socială la situaţii influente; ceiace e de esenţa romanului personal.

cel mai genial romantic, şi chiar dacă el ar fi avut în vremea sa, la îndămînă, romanul, nu credem că i-ar fi trecut prin minte mediocra idee de a *deşira* pe „Hamlet" în *capitole*, în loc de a-l *gradă* şi *concentră* în *acte*.

Indivizii dispreţuitori ai mulţimilor, întorşi asupra abisului vieţii interioare, sînt tragici. Mai curînd sau mai tîrziu, trebue să se deslănţue în existenţa lor o tragedie şi aceasta se petrece în punctul unde lumea eului se izbeşte de lumea reală. Catastrofele individuale sînt de esenţa genului dramatic.—Romanul, dealtfel, pus în ipostaza de a reda astfel de conflicte, în baza unei evoluţii pe care Brunetière o socoteşte firească, s'a văzut silit să-şi apropieze elementele şi tehnica acţiunii dramatice: „Avec Lesage et Marivaux, nous le verrons s'enrichir, pour ainsi parler, des pertes successives de la comédie, comédie de caractère, comédie de moeurs, comédie d'intrigue. Avec Prévost et Rousseau, nous le verrons absorber la matière de la tragédie..." [1].

Ceiace caracterizează romanul individual este structura lui dramatică, gradarea atentă a intrigii, prepararea minuţioasă a desnodămîntului. Sînt unele romane ale lui Bourget, unde ştii cu matematică preciziune că peste cîteva zile va isbucni tragedia. „Le roman français est un roman bien composé. Les Français seuls savent composer".—se exprimă categoric şi obsedant Thibaudet, comentînd romanul „éminemment français" al lui Bourget [2]. Iar acesta din urmă, reproşînd lui Tolstoi lipsa de compoziţie a romanelor sale, îl califică „génie informe et inachevé" [3], ca şi cum romanul n'ar putea exista decît în forma strînsă şi precisă a dramei.

Dramatizarea romanului, compromiterea epicului, se datoresc în mare parte Francezilor, înzestraţi peste măsură cu neastîmpărul analizei şi cu darul sceptic al proporţiei.

III.

Opera nefastă a menestrelilor medievali, care tîrîseră genul epic în iatacul femeilor, s'a continuat mereu. Tocmai în 1889, Brunetière [4] socotea drept epice romanele lui Ganberville, la Calprenède, şi ale d-rei de Scudéry, fixîndu-şi asupra genului o concepţie deadreptul aproximativă: „Appelons les des Romans épiques, spune acesta comentîndu-le, ils le sont à la fois par leur longueur, par la manière dont les épisodes y sont rattachés au récit principal, par le caractère également invraisemblable et héroïque des aventures qui s'y passent, par la qualité souveraine ou princière des personnages,... par la fluidité continue du style, par le ton d'emphase...". Brunetière definea romanul epic prin

1 Brunetière, op. cit., p. 27.
2 Op. cit., p. 37.
3 In Thibaudet, op. cit., p. 17.
4 Op. cit. p. 6.

întindere, neverosimil, nobleţa personagiilor, fluiditatea stilului şi *emfază*, elemente care nu sînt numaidecît de esenţa acestui gen.

Totuşi, tradiţia epicului de bună calitate, deşi discontinuă, se menţinea. O etapă importantă a ei o prezintă epopeia lui Goethe „Herman şi Doroteia", resonanţă literară a unui proces social, ce-şi atingea apogeul în vremea aceia: propăşirea lentă şi temeinică a burgheziei.

In Franţa chiar dela mijlocul secolului al XVII-lea, prin Pascal, Boileau şi Molière, între alţii, reacţiunea burgheză, de un spirit perfect echilibrat se afirma înpotriva manierei aristocratice a literaturii de până atunci, Ba încă Furetière compunea chiar un „Roman burghez" „*je vous raconterai sincèrement, spune el în prima pagină a cărţii, plusieurs historiettes arrivées entre des personnes qui ne seront ni héros ni heroïnes, qui ne dresseront point d'armées, ni ne renverseront point de royaumes, mais qui seront de ces bonnes gens de médiocre condition, qui vont tout doucement leur grand chemin...*" [1].

Pe cînd burghezia franceză îşi dovedea forţa răsturnînd o concepţie constituţională, în Germania, revoluţia stării a treia fu de ordin literar. Goethe a sesizat cu genialitate adevărul că burghezul, care se afirmase ca un puternic element social, devenise şi un motiv de inspiraţie literară, mai ales că prezenta şi avantagiul noutăţii. Dealtfel, burghezia, furnizoare a numărului cel mai mare de cetitori, era sătulă de eroii ce o delectase până atunci, şi ar fi vrut să-şi vadă povestită viaţa ei domoală şi înţeleaptă. Tocmai ceiace Goethe a avut bunul simţ să facă.—Pasiunea lui Hermann evoluiază normal între opunerea părinţilor şi sfaturile cuminţi ale vecinilor. Mersul ei ascendent se amestecă cu amănuntele naive şi grave ale unei tradiţii de muncă, decenţă şi credinţă. Romanul acestei iubiri, pe care Goethe a preferat s'o înşire în *hexametri*, întrupează în mod fericit specificul burgheziei germane a timpului şi eternul uman. Şi lucrul acesta a făcut ca minunata epopee burgheză, de multe ori recitită „cu adincă înduioşare" de însuşi Goethe şi pe care Schiller o considera ca „un apogeu a lui Goethe şi al artei nouă", să se păstreze până azi frumoasă şi proaspătă.

Cu patruzeci de ani mai tîrziu, în toiul romantismului, Dickens, aborda, cu alte mijloace, dar cu aceiaşi simpatie, romanul oamenilor aşa cum sînt ei. Dickens a posedat ca nimeni altul intuiţia omului obişnuit. A simţit că acesta întruneşte în el calităţi ce-l fac demn de a fi prilej de creaţie literară. Dickens a avut certitudinea sufletească a tragicului uman de calitate superioară celui al individului izolat. Tragicul omului comun ţine de destin, împrumutînd astfel perspectiva imensă a eternităţii. Principiul tragic devine un sens profund al existenţei şi omul îl simte în suflet, în gesturi, în fapte, îl bănueşte plutind în aer şi închis în firea lucrurilor. Sfirşeşte prin a se împăca cu el şi a nu-l considera ca un obstacol. Tragicul uman exclude pesimismul. Deaceia spectacolul de ansamblu al umanităţii este reconfortant.

1 Citat de André le Breton în „Le roman au XVII-e siècle" p. 127, 128.

Pe dedesuptul vieţii violent reliefată de îndrăsnelile şi pretenţiile de originalitate ale unei infime minorităţi, există anonimă, o altă lume. E lumea gesturilor ce se repetă, a realizărilor încete şi durabile.

Toate atitudinile omului singur închid în ele, ca pe un vierme, neputinţa, limitarea. Pe cîtă vreme eforturile unanime spre o ţintă comună—omniprezente ca lumina, aerul şi apa—devin impersonale, legîndu-se, astfel, direct de eternitate. Şi, ca să dăm un exemplu, ce poate fi mai impersonal şi în acelaşi timp mai trainic, decît gestul de trudă şi nădejde, cu care se pleacă muncitorii asupra pămîntului!

Din lumea aceasta neştiută se ridică adesea fiinţa care-şi arată cu îndîrjire dovezile de umanitate şi nobleţă. Istoria, de care am obişnuit să prindem cu funde şi etichete de aur cîte un nume, o scriu şi o colorează mulţimile. Viaţa lor prezintă un material imens de inspiraţie literară: ceiace au înţeles, mai ales, romancierii ruşi şi englezi [1].

* * *

De curînd, Reymont a scris un roman de proporţii epopeice: „Ţăranii", sintetizînd cu justeţă aspectele specifice ale ţărănimii poloneze. Cu totul integrată în natură, viaţa familiei bătrînului Boryna se desfăşoară dealungul anotimpurilor [2], trăită domol sau agitat înăuntrul ei, sau înfrăţită cu a satului întreg. Nu se întîmplă nimic extraordinar în casa lui Boryna: simţi lămurit că alături, la Klemby, la Balczerek şi la ceilalţi, lucrurile se petrec la fel; numai că unii sînt bogaţi şi alţii săraci, unii mai răi şi alţii mai buni, unii mai luminaţi şi alţii proşti. Dar existenţa tuturora e pătrunsă de aceiaşi trudă, dragoste şi majestate. Mai bine ca alţi mari mînuitori ai geniului epic, Reymont a prezentat străinătăţii spiritul naţiunii din mijlocul căreia s'a ridicat. A ştiut că deşi mai dificil, contactul temeinic între diferitele literaturi se face prin înfăţişarea specificului fiecăreia, păstrat în păturile anonime.

La noi, apogeul literar al d-lui Sadoveanu confirmă chiar pentru cei mai obstinaţi detractori, valoarea nu numai simplu etică a poporanismului, dar şi necontestata însemnătate artistică a acestui curent. Talentul d-lui Sadoveanu, îndreptat spre viaţa măruntă a tîrgurilor şi mai ales către ţăranul nostru, a dat cel mai frumos

1 Ne amintim în clipa asta, cu deosebire de romanul „Adam Bède" de George Eliot.

2 Este interesant de relevat că şi Fr. Jammes a avut frumoasa idee de a reda viaţa celor simpli în legătură cu anotimpurile, în volumul de poezii intitulat „Géorgiques chrétiennes".

rezultat: ne-a definit. Ne vom prezenta în afară prin specificul nostru sesizat şi închegat literar de d-sa. Aceasta este singura cale: a epicului mărunt, a vieţii noastre domoale, pătrunsă de pămînt şi soare. D. Sadoveanu a recurs, în romanul istoric, şi la epicul de mare anvergură. Experienţa a fost edificatoare: săbiile s'au încrucişat întunecate şi plumbii sineţelor au căzut netrebnici, la doi paşi de ţeavă. Trecutul, în care s'au elaborat epopeile apusene, la noi a fost umil şi şters. N'am cunoscut în vremea aceia bătălii năprasnice, isprăvi răsunătoare. Singuri în faţa unor împrejurări ce ne covîrşeau, ne-am ascuns sau am capitulat, adoptînd tactica prudentă şi comodă a compromisului. Proverbul „fă-te frate cu dracul până treci lacul!" îşi are obîrşia tocmai în timpul acela.— Vitejiile noastre sînt mult mai recente.

In evoluţia ascendentă a talentului d-lui Sadoveanu, distanţa dela „Crîşma lui Moş Precu" la „Hanu-Ancuţei" este enormă. D-sa s'a convins că la han ori la crîşmă nu interesează atît figura hangiţei sau a crîşmarului, cît acelea ale călătorilor ce se abat pe acolo. La hanurile aşezate la răspîntiile unde se înfrăţesc drumurile ţării, poposesc toate neamurile de drumeţi aducînd cu ei întîmplări straşnice, povestiri minunate, svonuri sau simple minciuni. Epicul e călător. Nu umblă însă, în căleaşcă cu nobilimea, ci pe jos, în pulberea drumului, cu poporul: cu pelerinii, cu negustorii, cărăuşii, orbii şi cîntăreţii. Intocmai aşa, amănuntele epice au însoţit pe drumeţii ce au mas la Hanu-Ancuţei: pe comisul Ioniţă, negustorul lipscan, răzeşul, liţa Salomia şi inimitabilul „orb sărac"... care s'a oploşit şi el „la căruţele dumnealui negustorului, ca să poată ajunge la sfînta cuvioasă Paraschiva, în cetatea Domniei, să pună pe racla ei un puişor de argint".

Nu avem, încă, romanul bun al fiinţei noastre etnice. L-a încercat d. Rebreanu în „Ion", dar dacă clipa în care eroul romanului se pleacă să sărute, cu patimă, brazda, constitue un simbol de negrăită frumuseţe, totuşi combinaţiile amoroase ale lui Ion, în vederea căpătuelii, sînt de resortul sufletesc al oricărui arendaş. Există în romanul acesta, alături de adevărate comori, un deconcertant amestec de ideal şi meschin, în care nu vrem să ne recunoaştem.

D. Sadoveanu a strîns în povestirile sale toate elementele epice din ţara Siretului şi a Moldovei, dar până astăzi n'a scris romanul mare al vieţuirii romîneşti. D-sa a simţit o deosebită predilecţie pentru clasa în năruire a boerilor şi pentru viaţa închisă a mănăstirilor. Totuşi noi îl credem numai pe d-sa în stare să realizeze, într'un roman,—după modelul lui Reymont—un mare fragment epic al sufletului romînesc. L'ar putea intitula, de pildă, „Moldova".

Cît despre un roman în accepţiunea modernă a cuvîntului, să mărturisim că nu-l putem avea. D. Ralea [1] a evidenţiat pen-

[1] „De ce nu avem roman", *Viaţa Romînească*, 1927, No. 4.

truce: ne lipsesc, încă, individualităţile bine conturate. Le regretăm din toată inima. Nu regretăm, însă, în aceiaşi măsură, romanul individualist.

IV.

Am văzut că genul epic şi manifestarea lui de mare însemnătate, romanul, sînt produse prin excelenţă populare. Deaceia ni se pare nefirească evoluţia lor. Astăzi, romanul nu se mai ocupă de realitatea cotidianului. Viguroasele rădăcini, pe care le avea în masse, s'au uscat şi nu mai găsim în el nici un grăunte de eternitate. In ciuda menirii lui, romanul oscilează acum între anecdotă şi neverosimil.

Dar ni s'a urît cu originalitatea de ceară şi umbră a romanului modern. Sîntem sătui de figurile extraordinare şi de confesiunile lor de spaimă, invidie şi păcat. Socotim că romanul trebue abătut din nou spre lumea comunului, căci sînt aici nenumărate personalităţi vrednice de a fi remarcate. Şi, în plus, sînt întregi, normale. Numai că aceste personalităţi sînt modeste, discrete. Deaceia, Romancierului, care s'ar apropia de ele, i se cere în afară de posibilităţi de stil şi construcţie, care ţin mai de talent, un dram de genialitate. Adică dumnezeiasca forţă a pătrunderii şi a iubirii de oameni. Se vor realiza, aşa, continuîndu-se destinul de atîtea ori întrerupt al romanului, acele opere în care etnicul, eticul şi esteticul se întîlnesc şi se împacă. Frumosul uman le conţine pe toate. Şi aşa au făcut Dickens, George Eliot, Balzac, Tolstoi, Reymont şi, alături de ei, puţini alţii.

August, 1928

Vasile V. Georgescu

O adevărată excursie de plăcere

Evenimentul s'a petrecut îndată după terminarea războiului și unirea Basarabiei și era menit ca prin grandoarea lui să contribue la o bună dispoziție generală care să binecuvinteze Unirea. Prin trecut și prin acest scop devenea un eveniment istoric, iar prin cele care s'au întîmplat și prin impresia adîncă ce a produs asupra fiecăruia din noi a fost și este memorabil. Din acesta și alte nenumărate motive el trebue reținut.

La Budaki, perla plină de praf sau noroiu a Basarabiei, nautica este încă primitivă. Ea este reprezentată de niște pescari cu mersul tacticos, cu barba eșită de soare și pielea bronzată și de bărcile respective, nouă la număr, negre și sinistre, așezate de-alungul plajei la cîte un kilometru una de alta, ca niște gondole funerare în refacere. Cu aceste bărci și cu acești oameni, mersul pe apă se efectuiază ca la primele începuturi, cu gesturi de luptă și trudă moștenite dela Fenicieni.

Deși meseriași cu mușchii și cu sufletul, dar fiindcă făceau aceasta de nevoe și pentru un scop lucrativ, oamenii nu erau constituiți într'un club de sport ci în familii și triburi de mizerie.

Spre Apus, cînd adormeau apele și se linișteau valurile vlăguite de frămîntarea zilei, sau în zori, cosciugele acestea negre porneau, rari, în larg, ca pentru un rit mistic de înmormîntare, și în zările lucii ale mării, mărunte și neînsemnate, aruncau nevăzute năvoade parcă pentru prins luna sau soarele

din adîncimi, parcă numai într'un copilăresc efort de strecurat marea spre țărm.

La Budaki, ca 'ntr'o eră ce s'ar fi numit de lemn, nu se vedeau vapoare. Cursa lor dinspre alte ținuturi spre malurile abia bănuite ale Odessei, ducea la depărtare mare, însemnind drumul numai cu o dîră dubioasă de fum. Vasul nu se vedea niciodată de parcă s'ar fi evaporat. Erau vase fantomă. Trecerea lor pe mare se efectua furișată și lentă, iar pentru spiritul adevăratului romîn, suspectă și insinuantă. Aceste apariții abia estompate la orizont, erau și ele foarte rari.

Atunci însă cînd aceste vagi nebuloase apăreau călătoare tot atît pe cer cît și pe apă, doi grăniceri cu pălării cochete trase pe ochi, săreau în una din bărcile negre de pescar, și porneau „în patrulare" spre larg.

Porneau chiar pentru luptă sau numai pentru ca să vrăjească vasul fantomă să nu se apropie de apele romînești, asta n'am știut niciodată.

Bărcile de pescari constituiau astfel și un fel de escadrilă supra legeră: flota dela Budaki.

Priveliștea pentru vizitatorii dela Budaki se succeda cu foarte mici variații, astfel în fiecare zi.

Intr'o după amiază însă, pe drumurile și prin grădinile fără garduri, își face apariția un veritabil ofițer de marină. Deși la țărmul mării, sau tocmai de aceia, faptul era neobișnuit. Cu pantalonii, pantofii și cascheta albe, în contrast cu sacoul negru și simplu, dădea impresia unei paseri rară, unic exemplar, rătăcit nu se știe cum pe acolo.

Dar venirea ofițerului de marină era în legătură cu cel mai mare eveniment din istoria satului și băilor Budaki, și anume cu o serbare nautică. Un adevărat Iacht-Club, cu concursul marinei, oferea această serbare în ziua de Sfînta Maria, care, nu știu de ce la noi e ziua celor care merg mai mult pe apă.

Ofițerul distribuia bilete pentru serbare; în costul biletelor ca și în programul serbării intra și transportul dela Budaki la Bugaz unde avea să fie festivitatea, pe un monitor adevărat.

Ofițerul era frumos și exotic, vizitatorii sufereau de plictiseală, sătui de a eși în fiecare dimineață în goală procesiune în fața mării indiferente și albastră ca în toate împrejurările.

O călătorie cu un monitor pe apă, un prilej de selectă

adunare, o exhibiţie nautică, un Jaht-club fără iahturi, Sfînta Maria, ofiţeri de marină, iată atîtea motive care cu drept cuvînt au determinat vizitatorii să cumpere toate biletele care s'au repartizat pentru Budaki.

Fireşte că ziua Sfintei Marii a venit în anul acela mai greu ca până atunci şi de-atunci încoace, dar a venit. Şi'n ziua aceia viaţa de plajă a fost mai agitată. Domnul Căpitan Mirel Mirescu a trecut de-alungul plajei de două ori în halat de bae şi cu chipiu; cu cravaşa în mînă şi ordonanţa după el; a vorbit cu contesa dela Cairo, cu prinţul dela Odessa, fost în garda imperială, şi alte capete ale nobleţei exilate la Budaki.

Plaja s'a golit mai de vreme ca de obiceiu şi a fost lasată pescăruşilor, devenind astfel estetică şi vastă; dejunul a fost luat în fugă, lumea a trecut pe drum şi sărit gardurile mai grăbită, căci *Monitorul* trebuia să vie la ora două.

Dela douăsprezece lumea îmbrăcată cît mai adequat pentru o excursie de plăcere pe mare, aştepta pe ţărm jos, subt malul dela Cordon, de parcă i-ar fi alungat cineva, de parcă i-ar fi evacuat din case şi de pe pămînt, de parcă o forţă nevăzută îi împingea spre mare să-i înece, şi căutau nerăbdători un mijloc de salvare venit din larg.

Şi iată că'n orizontul care tremura de arşiţa amiezii dinspre Bugaz a apărut monitorul, întâiu mai mic şi apoi din ce în ce mai mare, întâiu văzut numai la vîrfuri, şi apoi din ce în ce mai jos, ca 'ntr'o demonstraţie reală că pămîntul e rotund transpusă după un desemn din cărţile primare.

S'a strigat „ura" de către cei mai entuziaşti, s'au fluturat batiste deşi însuşi monitorul abia se vedea cît o gîscă, şi toată lumea s'a agitat deplasîndu-se pe plajă înspre partea de unde venea monitorul, parcă să-i iasă înainte.

Cînd a ajuns în dreptul nostru monitorul a fluerat gros şi sonor, ca o moară. Populaţia a fost cuprinsă de un fior de spaimă şi admiraţie laolaltă. Mai aproape acum, monitorul, singur pe luciul apei, părea grandios.

A făcut un ocol larg, şi s'a aşezat ca pentru o luptă, scrutînd cu gurile de tun rîpa galbenă a malului înalt.

Escadrila de Budaki, adică cele nouă bărci negre, cu steaguri tricolore, a dat şi ea concursul Iaht-Clubului. Ea efectua transbordarea poporului de pe mal la vas.

Mulţimea nerăbdătoare a năvălit în bărci, s'a îngrămădit

în ţipete de veselie şi de libertate. Ca 'ntr'un menuet marin, domnii ţineau cu braţele întinse în sus, cucoanele de mîni, pentru ca să le menţie echilibrul. Erau gesturi de acrobaţi şi de dans nesigur la cei ce păşeau de pe uscat în bărci, iar unii pescari, ca'ntr'un rapt antic de piraţi, transportau pe sus în braţe în bărci pe cei mai puţin abili.

Lumea se striga, se invita în bărci, saluta cu sgomot, rîdea, ţipa de spaime fără motiv, era într'o teribilă febră; bărcile au pornit încărcate şi salvatoare convergînd din toate părţile spre centrul monitorului. S'au deschis umbreluţe roşii şi albe, se fluturau în glumă batiste dela o barcă la alta; se auzea chemîndu-se pe nume, se făcea haz din nimic. Era, în fine un început de adevărată serbare nautică. Contesa dela Cairo a fost şi ea răpită de o barcă albă cu steag tricolor, ca 'ntr'o schiţă delicată de Watteau.

La scara de îmbarcare pe Monitor aşteptau ofiţeri de pe vas, tineri, svelţi şi frumoşi. Ajutau doamnele să sue. Gesturile lor de dans aveau atunci graţii şi tremurări exagerate; întindeau braţele de parcă ar fi vroit să culeagă nişte roze, şi păşeau nesigur pe scările de fier, uitîndu-se în sus, de parcă ar fi urcat pe scări în funii de mătasă. Cu un cuvînt, era romantic.

Comandorul vasului, cu ochiul ager şi ţinută dreaptă, asista la spectacol, cu aerul cu care un rege ar fi privit cum i se încarcă corabia cu sclave. Marinarii în ţinută de copii cu bluza albastră şi guleraş, umblau pe bord politicoşi şi ageri.

Cine-a murit şi n'a luat parte la o serbare nautică are ce regreta!

Regele de sus, dela etaj, îşi număra însă sclavii. Şi numărul se împlinise. Un ordin scurt.—Nu se mai îmbarcă nimeni!

De teama execuţiei ordinului, publicul a început să se îngrămădească mai înverşunat pe scara de îmbarcare. Se împingeau unii pe alţii, aşa cum urcau unul în urma celuilalt, de parcă ar fi împins fiecare înainte o greutate moartă şi fără voinţă. Se împingea cu mînile şi cu creştetul capului întins înainte şi înfipt ca un tampon între omoplatele celui din faţă. Gésturile de menuet şi graţiile au dispărut. A dispărut şi buna dispoziţie înlocuită cu îngrijorarea: „dar dacă nu mă îmbarc".

Escadrila de Budaki aducea însă un nou transport care grăbea barcagiul, se ridica în picioare de pe bănci ca şi cum astfel ar fi ajuns mai degrabă.

La scara de fier bărcile negre se ciocneau, se întreceau care să eie rîndul întîiu. Era doar vorba pe viață și pe moarte.

Comandorul a repetat comanda enervat, contrariat de data aceasta în cariera lui de marinar de altceva decît de forțele mării. Au fluturat în vînt, scurt, ca niște stegulețe de semnalizare, cuvintele: bord, tribord, proră.

Un ofițer a barat scara de suire cu un lanț.

Un domn a scos lanțul, o doamnă a trecut pe dedesubt îngenunchind pe scările de fier cu zimți. Cei de jos împingeau, cei de sus n'aveau ce să facă decît să intre pe vas cu orice chip. Cei din bărci săreau pe scară dela distanță, prin aer, lăsînd din mîni pardesiile care pluteau pe apă ca niște cadavre. Lumea începu să țipe de spaimă. Strigau unii la alții. Nu sări! Nu sări! Ai să cazi, Nicule; Nu fă imprudențe.

O cucoană prea elegantă care nu putea să treacă pe bord fiindcă fusta strîmtă o împedica, încurcă drumul celorlalți, și de ciudă și enervare începu să plîngă.

Comandorul furios și plictisit tună: „Să vie garda!" Și garda veni. Șase marinari cu puștile apărură în șir, joc de alb și albastru, așa cum merg cocorii. O nouă comandă dată de un sublocotenent. Închizătoarele dela puști țăcăniră uscat.

Lumea rămase încremenită ca subt hipnotism.

Pe cine l'a apucat vremea pe scară cu un picior în aer, așa a rămas. Ca'ntr'un film stricat oprit pe loc.

Era ca și cum ai fi fotografiat niște oameni care merg. Clipa de mișcare rămăsese neclintită și dura astfel. *Nimeni* n'a mai îndrăznit să urce pe bord. Monitorul a fluerat iar gros și sonor. Sunetul și aburul plutiră deasupra ca două semne de mirare.

Era în adevăr un moment emoționant așa cum poate oferi numai o serbare nautică.

Bărcile se depărtară de monitor. Se auziră sunete de fierărie și de lanțuri trecute printr'un ochi de oțel.

După clipa de frică ce trecu, lumea începu iar să strige. Ionel, Ionel, unde ești? Ascultă Elena...

Unele familii erau jumătate pe monitor, iar jumătate rămase în bărci. Cei din bărci aveau și hainele mai groase pregătite pentru întoarcere, sandwișurile și umbreluțele. Dar nu se mai putea face nimic.

Ancora hîrîi pe oțel și monitorul începu să se clatine. O nouă fluerătură scurtă ca un punct pus unui episod, împrăștie bărcile în lături și monitorul se întoarse de-acurmezișul, lent. Coșul fumegă nesilit și gros ca un crater de vulcan care acum s'a stins.

De sus dela comandă un ofițer duse la gură un cornet de alamă ca de gramofon vechi. O clipă speram o farsă, o diversiune. Are să cînte oare ceva?!

Așa s'o fi cîntînd totdeauna când pleacă un vapor?! Știam decînd cu naufragiul Lusitaniei, că se cîntă deobiceiu numai la împrejurări funeste, cu căpitanul care-o să sombreze sus în vacarmul fanfarei.

Știam că marinarii au ritualuri ciudate. Dar nu. Ofițerul începu să vorbească în cornet, ca dintr'un telefon, învîrtindu-se jur împrejur în toate părțile vaporului pentru ca toată lumea să audă, deși toți erau adunați pe laturea dinspre țărm privind pe supranumerarii cei care acum debarcau pe pămînt:

— „Domnii pasageri sînt rugați să se împrăștie în mod uniform pe bord, fiindcă altfel dezechilibrează vasul care este mult supraîncărcat, și e primejdie".

Altă clipă de consternare. Pe punte începură toți să meargă cu pași tîrîți și demoralizați pentru ca să-și ia locul cuvenit și cerut de regulele nautice. Se împrăștiară toți parcă brusc s'ar fi supărat unul pe altul, sau s'ar fi temut reciproc de-o epidemie.

Puntea fu acoperită de oameni peste tot.

Era o *liniște* fioros de desăvîrșită. Așa trebue să fi fost o clipă pe Luzitania. Toți priveau în gol; parcă-i era frică unuia de celălalt, de privirile celuilalt pe care vroia să le evite. Țărmul curgea nevăzut de nimeni și Budaki rămăsese în urmă, neînsemnat.

Spre Nistru alte țărmuri isvorîră înaintînd din cer spre noi.

La doi pași de mine, Elena era galbenă și nemișcată. Deși avea impresia sigură că de dînsa depinde tot echilibrul monitorului, făcu spre mine în două reprize, cu o pauză de încercare la mijloc, cei doi pași care ne despărțeau;

— „Oare scăpăm?!"

— Cred că da; jumătate de drum e făcut, sîntem pe jumătate scăpați.

De fapt toți eram pe jumătate morți.

Începurăm să ne apropiem de Bugaz. O giamandură plu-

tea pe apă ca un bou înecat și umflat. Spre gura Nistrului se vedeau alte monitoare cu steaguri pe catarge, bărci motor... Nu ne mai simțeam așa de singuri. Eram aproape în siguranță, cînd monitorul se opri. Helicea începu să bată apa în loc ca și cum s'ar fi jucat; valuri înspumate se învălmășeau subt noi făcînd vîrtejuri albastre cu funduri de spumă.

Toți au avut o tresărire ca dintr'un vis. Ce s'a întîmplat. Prora cîrni la dreapta și învîrti cu ea de parcă ar fi fost legat cu o nevăzută sîrmă, întregul țărm cu toate vapoarele din port.

Și iarăși se auzi un fluer gros și sonor, de data aceasta însă ca o chemare.

Pe funiile subțiri care suiau la crucea catargului stegulețe începură să sue și să coboare. Un marinar urcă repede o scară de funie care oscila la fiecare pas în aer, în cer. Alt marinar își făcu loc prin mulțime. In jurul lui fu vid; și toți îl priveau cu atenție și cu implorare. Poate de el depinde totul. Cu două steaguri colorate viu începu să facă semne. Brațele lui umblau repede, aruncate în toate părțile, cînd amîndouă în sus de parcă ar fi vrut să se arunce în mare, cînd în lături ca și cum ar fi fost crucificat, cînd desperecheat, înspre spate și în sus. Monitorul opri. Ca orice vas care nu merge, avea o balansare nesigură, ca lăsat în voia valurilor, fără nici o forță. Elena mă întrebă iar: — „Ce se întîmplă ?"

Intrebarea ei rămase fără răspuns. Și eu eram doar un profan pasager de uscat la această serbare nautică.

Din port, porni spre noi, sglobie, o șalupă albă cu trenă de spumă. Cu mîna pe balustrada de fier a bordului, îmbrăcat în haină albă, cu barba mare în vînt, ca un Dumnezeu înfuriat al apelor, ca un alt Neptun, amiralul privea crunt monitorul nostru.

Nu degeaba își închipue omul pe Dumnezeu în chip de semen cu barbă. Cu adevărat autoritari și stăpîni nu pot fi decît oamenii cu barbă.

Și amiralul avea o barbă superbă, sămana cu spuma din urma șalupei, avea acea sclipire de argint viu, și avea aceiași ondulare neastîmpărată. Vîntul o fîlfîia ca pe un steag, strîmbă, de-acurmezișul pieptului imaculat.

Un cuvînt răstit către comandantul nostru, o privire pe deasupra noastră a tuturor, care-i apăream supuși, ridicoli și stingheriți, așa cum ne apar nouă în deobște turmele de animale încărcate în vagoane.

Și din port iarăși porniră spre noi un stol de bărci negre pentru debarcare. Cu greutatea pe care-o avea, monitorul nostru nu putea să riște o intrare în port.

Sus, la comandă, apăru din nou ofițerul blond cu cap de copil văzut prin lupă, și în același sinistru cornet de gramofon, cu același ton metalic de voce la telefon ne anunță: — Monitorul nu se mai întoarce la Budaki. Domnii pasageri se vor întoarce cu mijloace *proprii*.

Asta spori buna noastră dispoziție necesară pentru a gusta o serbare nautică, până la ideia macabră de a ne arunca în mare, să se isprăvească odată.

Bărcile sosiră, gîndaci negri în jurul monitorului și transbordarea începu.

Toți au scoborît cu figuri descompuse ca pentru a lua parte la o intimă înmormîntare; cu capul în jos, cu o atenție indiferentă, cu o mută pasivitate. Ne lăsam purtați, transbordați spre divina serbare nautică.

O barcă se clătină brusc și un domn mai demoralizat scăpă un picior în apă. Fu prins de subțiori de vecini și asta făcu ca însăși barca să se aplece brusc și violent. Țipete variate sfîșiară tăcerea solemnă a acestei debarcări. Parcă am fi venit învinși dela o luptă pierdută definitiv, parcă am fi fost prizonieri, sau pedepsiți pe nedrept.

Am fost lăsați pe-un alt vas tras la un debarcader în fața unui platou nisipos pe care avea să aibă loc serbarea. Pe bordul acestui vas se afla însuși „Dumnezeu", cîțiva generali, cîteva doamne, un prefect, doi prefecți și alte notabilități. Am rămas și noi acolo nu din presumpție căci acesta era cel mai îndepărtat sentiment din starea noastră umilă și neferice de atunci, dar din inerție, timiditate și lehamite.

Deși în mulțime, fiecare din noi însă era izolat cu sine, și cu o singură idee: „cum mă întorc: ce fac ?" Căci dela Bugaz la Budaki nu se putea veni pe uscat decît prin Cetatea Albă și de acolo pe un camion de cursă. Și era ora patru.

Notabilitățile începură să murmure contra invadării noastre care îi incomoda și mai ales le lua ceva din prestigiul pe care în asemenea împrejurări îl are omul ce poate privi izolat. Se

cam întrebau tare ce căutam noi acolo deși se părea sigur că ni se vinduseră bilete pentru acea serbare nautică.

In fine am fost invitați să luăm parte în jurul muzicei militare așezată pe țărm, în jurul căreia se adunaseră copiii din sat și ceva public minunat cu mîna la gură. Toți spectatorii aceia stăteau strînși cu privirile convergente cam spre pămînt la marginea apei de parcă s'ar fi adunat în jurul unui înecat.

Serbarea începuse deja înainte de sosirea noastră care eram supranumerari. Trei spectacole din program fuseseră consumate: marșul de deschidere, prinderea cu funia și trecerea prin cerc făceau parte din trecut. Deși veniserăm și noi serbarea continuă cu o cursă în saci. Vre-o zece oameni, probabil marinari de oarece serbarea era nautică, au fost vîrîți cu picioarele în saci. Ei țineau de gura sacului care le-ajungea pe la talie, cum ar fi ținut niște pantaloni prea largi. La un fluer cursa începu astfel, grotescă. Cițiva au căzut pe jos încurcați în sac, unuia i-a căzut sacul din mîni și-a eșit din el în pantaloni albi de marinar, ceilalți tîrîiau sacii cu atletism prin nisip, până ce au ajuns la potou.

Bineînțeles că unul din saci a sosit cel dintăiu. A urmat fanfara și apoi cursa în doi. Piciorul drept a unui marinar a fost legat de cel stîng al vecinului de-alături astfel că această pereche trebuia să alerge pe piciorul stîng al unuia și cel drept al celuilalt. Și a fost o cursă șchioapă de asemenea părechi, din care unele au rămas tăvălite în nisip ca altă dată cei căzuți din carul roman. Și iarăși o păreche a eșit cea dintăiu, fiind că se pare a fi o lege a naturii ca atunci cînd mai mulți fug, unul să iasă cel dintăiu. Iarăși fanfara. Și apoi doi marinari pe catalige începeau să se ghiontească cu niște bețe lungi de lemn pentru ca astfel unul să piardă echilibrul celuilalt. Care cădea mai întăi jos era invins.

— Peste zece minute pleacă trenul spre Cetate.

— Nu. Așteaptă să se termine serbarea să ne ia, ripostă altul mai optimist.

— Dacă-ți spun că pleacă, fiindcă pierde legătura cu Basarabeasca.

Tribul dela Budaki plecă spre gară, fugind îngrijorat. Prin nisipul platoului ce duce la gară continuă o cursă adevărată, fără saci. Suflarea concurenților era repede și apăsată.

Incepu vînt. Nisipul era ridicat în nouri succesivi și vîrît cu tenacitate în haine, în ochi, în urechi, în gură.

Cinci vagoane așteptau în pustiu. Până la gară mai e un kilometru. Inainte. Nisipul era bătut în față, ascuțit.

— Nu pleacă nici un tren. S'a suprimat din cauza serbării până la ora nouă.

Mergem înapoi în port. Serbarea era terminată; notabilii stăteau de vorbă; picuri rari de ploae se amestecau cu nisipul purtat de vînt. Apa mării se încrețea rigidă, și talazurile se întreceau spre larg duse de curentul ce venea pe Nistru.

La un alt ponton trase un vapor primitiv. „Cetatea Albă" era scris cu litere albastre pe-un semi-cerc în relief dela mijloc. Vasul era lat; deoparte și de alta avea cîte o roată mare pe jumătate eșită din apă, o roată ca cele cu care se ridică apa la grădinile de zarzavat.

Prin nisipul ridicat cu intermitență se puteau vedea nouri alburii spre apus.

S'a format o delegație, care-a mers la „Dumnezeu" adică la amiral, să solicite întoarcerea cu monitorul. Era doar aici cîte un copil care apucase să se îmbarce singur, restul familiei rămânînd la Budaki; erau soți a căror soții rămăseseră subt amenințarea gardei, unii fără bani, alții fără haine mai groase.

Amiralul a fost autoritar și sever. Dar a concedat să se întoarcă monitorul însă numai cu șaptezeci de pasageri.

Vestea se răspîndi între noi. Un marinar începu iarăși să facă vînt cu stegulețe. Și începu îmbarcarea în sens invers și la fel. Care va ajunge întăi la monitor; unde se va face numărătoarea? Care va fi printre cei șaptezeci, și cine va rămînea? Și cursa cu bărci, de data aceasta mai crîncenă, începu iar. Unii săreau peste balustrada pontonului, alții treceau pe dedesupt; vîntul era puternic și bărcile încărcate erau stropite pe deasupra de valuri.

Numărul hotărît s'a complectat repede. Au rămas însă bărci pline care s'au depărtat precaute la fluerul monitorului, și cîteva familii au fost iarăși divizate; unii au rămas, alții apucaseră să se sue în monitor.

Ploaia începu violentă.

Noi am fost printre cei șaptezeci.

Cînd am ajuns în odăița dela Budaki am avut impresia că am fost salvat dela moarte și adus în casa părintească.

Cei care rămăseseră la Bugaz s'au întors abia după două zile, cu mari greutăți și multe peripeții.

Totuși cei cari n'au fost la serbare fiindcă n'au avut loc în monitor, ne-au privit multă vreme cu invidie, fiindcă ei, oricum, nu văzuseră o serbare nautică.

Demostene Botez

Aranca, știma lacurilor

Tovarășul meu de drum, avocat dr. juridic Silvestru Hotăran se dovedi dela început întruparea cea mai desăvîrșită a prevederii. După cum era, fără îndoială și cea mai corpolentă.

Incă nu părăsisem Clujul și ne aflam blocați în mașină de o sută și una de coșuri, pachete, pachețele, sticle, franzele, cornuri, flacoane, borcane și cutii de conserve; lungi, late, dreptunghiulare, sferice, cilindrice, dodecaedrice și încă de alte multe și surprinzătoare forme, ignorate atît de geometria în spațiu, cît și de cea plană.

— S'ar spune că mergem să inaugurăm o popotă, o expoziție de produse alimentare ori să transportăm provizii pentru o lună, naufragiaților dela Pol!—am încercat să ironizez această inofensivă pasiune gastronomică, exact în clipa cînd avocat dr. juridic Silvestru Hotăran, luîndu-și samă că tot nu și-a complectat colecția, atinse cu mîna grăsună umărul șoferului, să oprească la al treilea „Magasin de coloniale și delicatese".

Tovarășul mă privi pe deasupra ochelarilor înramați în bagă de culoarea zahărului ars, cu gravitatea ardelenească impermeabilă glumii.

Mă privi și mă compătimi.

Apoi, serios și metodic, îmi explică într'un aspru rechizitoriu orînduit pe capitole, că n'am de ce rîde.

Vom rămîne cel puțin trei zile într'un ținut cu adevărat pustiu, printre oameni sălbătăciți și ostili. El mai avea îndatorirea să asigure masă magistratului, expertului, grefierului și eventualilor licitatori, dacă publicațiile de lichidare vor fi ademenit cumva amatorii de lucruri vechi, mobile istorice, cărți rare, tablouri și poate chiar vre-un mizantrop îndestul de sătul de lume și de nebun, pentru a achiziționa castelul cu stafii. Datoria lui e să apere prin toate mijloacele, interesele clienților care l-au onorat cu încrederea absolută, dîndu-i procură pe nevăzute, dela Pesta, să transforme în cecuri această moștenire neașteptată. Iar experiența pro-

fesională şi umană, l-a învăţat că asemenea operaţiuni se închee mai expeditiv şi fără dificultăţi, cînd toţi: magistraţi, experţi şi licitatori, se află după digestia moleşitoare a unei cine înbelşugate, decît atunci, cînd iritaţi de gustarea frugală pe un colţ de masă şi preocupaţi de problema dejunului de adouazi, îşi răcoresc nervositatea născocind tot soiul de şicane.

Zeflemeaua mea uşuratecă, îi confirma astfel încăodată, lipsa de grijă şi frivolitatea straniei speţe omeneşti pe care o represintam şi care se rezuma în vocabularul său, în epitetul încriminat de „scatiu transcarpatic".

Acestea fiind spuse, d-rul Silvestru Hotăran se răsuci să mă bată pe umăr prietenos, cu o palmă lată cît o broască ţestoasă. Işi îmbuna într'acest chip, *severitatea rechizitorului şi îmi* dovedea că personal, îmi acordă oarecare circumstanţe atenuante, fiindcă nu eu purtam vina acestor infirmităţi, ci mediul nevrednic care mi-a ucis instinctul robust de cumpăt şi de conservare.

Pe urmă, cobori descurcîndu-şi anevoe picioarele scurte şi groase, dintre cutii şi pachete. Intră în băcănie şi nu apăru decît după un sfert de oră, urmat de un băiat cîrn şi pistruiat, în şorţ alb, cu braţele încărcate de alte coşuri, pachete, borcane şi sticle, înfăţişînd alte forme geometrice inedite, care se vede că îi lipseau.

Şofeurul nerăbdător dădu drumul motorului. Tovarăşul meu îi făcu însă semn să aştepte. Nu isprăvise.

Traversă strada, la Farmacie. Prin geamul vitrinei îl văzui înfundîndu-şi buzunarul mantălii de praf, cu misterioase pachete ambalate în tradiţionala hîrtie subţire, pestriţă şi mătăsoasă; şnuruite, sigilate şi etichetate, fără de care laborios şi indispensabil ritual, orice gingaşă fiică a lui Esculap nu eliberează nici o cataplească de bătături, subt pedeapsă de moarte.

— Iată cel puţin o precauţie deplin justificată!—mi-am spus singur, împins de demonul incorigibil *şi recidivînd fără nici o ruşine*, după o atît de cruntă admonestare. *Iată* o precauţie pe care o înţeleg! După ingurgitarea atitor copioase provizii, un medicament contra indigestiei e absolut indicat. Altfel, lichidarea ar ameninţa să rămînă fără magistrat, expert şi licitatori, sucombaţi cu toţii în masă şi în convulsiuni, după cel dintăiu supraabundent dejun. Binehrănitul şi mult încercatul meu tovarăş nu neglija nimic. Il admiram. In alte vremuri ar fi meritat comanda supremă a aprovizionării şi echipării unei întregi armate. Cu el n'ar fi existat nici o neplăcută sau catastrofală surpriză. Ar fi dus-o la victorie sigură.

Mă pregăteam să-i exprim acest omagiu pentru a repara impresia imprudentelor reflecţii de adineaori. Dar tovarăşul, pipăindu-şi cu deplină satisfacţie pachetul în buzunar, în timp ce-şi dădea drumul cu toate cele o sută zece chilograme pe perina elastică, lămuri laconic:

— Chinină.

— Chinină?—am întrebat nedumerit. De ce nu atunci termometru, vată termogenă şi de ce nu o mică farmacie ambulantă? Cum văd, mergem la capătul lumii şi nu mai e vorba de o simplă plimbare, ci de o adevărată expediţie plină de riscuri... Dacă mă avertizai din vreme, doctore, ştiam cel puţin să-mi pregătesc testamentul. Nu vreau să-mi las succesorii, legitimi şi nelegitimi, pradă procedurii şi avocaţilor, care nu sînt, după cum ştii, cu toţii expeditivi şi maniaci de corectitudine ca dumneata...

După un timp, cu perfidă intenţie de a cuceri definitiv bunăvoia tovarăşului meu de drum şi de a face iertat tonul nepotrivit de glumă de până acum, am continuat ca pentru mine singur, convins că am pus degetul pe o sensibilă slăbiciune omenească:

— Parol. Mă gîndesc într'adevăr că nici unul la o mie de moştenitori, n'au norocul acestor veri şi nepoţi de a douăsprezecea spiţă, ai Contelui Kemeny. Judecă serios... Să le cadă o moştenire la care nu se aşteptau. Să se desintereseze complect de ea. Să nu trimită măcar un om de încredere pentru a vedea la faţa locului despre ce e vorba. In ultimul moment, cînd primesc avertismentul că succesiunea ameninţă să fie confiscată de statul romîn, să aleagă la întîmplare, dintr'un anuar oarecare, un avocat despre care nu aveau nici o informaţie. Şi să cadă tocmai peste cel mai stăruitor, mai prob şi mai priceput, cum nu l-ar fi putut alege nici după cea mai minuţioasă anchetă cu detectiv secret, iată un noroc pe care aceşti ciudaţi moştenitori mi se pare că nu-l meritau. Stranie moştenire, stranii moştenitori!

Tovarăşul de drum, nu lăsă să străbată pe figura iremediabil gravă, nici un semn că monologul meu i-a făcut plăcere ori nu. Imi păru că nici n'a ascultat. Dădusem greş.

M'am simţit deodată umilit şi ridicol, după această incontinenţă verbală, prin care în chipul cel mai vulgar îmi arătam voioşia că pot evada din oraşul cu ziduri sure într'o dimineaţă cu atît de strălucitor soare şi certitudinea că la capătul drumului, mă aşteaptă capturarea unor cărţi rare şi vechi, incunabile din ediţiile cele mai preţioase, licitate pe o sumă accesibilă modestului meu buget.

Biblioteca acestui magnat maghiar, latinist, erudit şi despotic, se bucură după toate spusele, de-o faimă veche în toată fosta Ungarie. Iar amatori serioşi nu prea ameninţau să apară. Şi chiar dacă s'ar fi ivit, proaspăta amiciţie cu d-rul avocat Silvestru Hotăran mă privilegia între toţi. Aveam răgaz să cercetez pe îndelete rafturile dulapurilor, să pipăi legături originale, bătrîne de trei, patru şi cinci veacuri, să răsfoesc infoliile, să verific autenticitatea manuscriselor confruntîndu-le cu diversele cataloage şi publicaţii de specialitate, cu care veneam înarmat.

Mai descoperisem ceva. Cu toată dorinţa neclintită şi lăudabilă de a apăra înverşunat interesele clienţilor, ghicisem îndată în armătura împuternicitului avocat dr. juridic Silvestru Hotăran, un punct vulnerabil. Mi-a părut departe de a preţui valoarea adevărată a acestor cărţi şi manuscrise. Le socotea un capital pierdut

şi infructuos. Capriciu ereditar şi risipelnic al defunctului conte Kemeny, în a cărui familie această nebunie nu fusese nici cea dintăiu şi nici cea de pe urmă. Expertul improvisat după decizia unui tribunal de provincie, ca şi magistratul desigur, n'aveau de unde să fie mai preveniţi. Nu era exclus să decidă vînzarea bibliotecii cu chilogramul, într'o ignoranţă pe care imaginaţia mea o exagera cu fiecare clipă trecută, promiţîndu-mi o adevărată orgie de biblioman, asemeni visurilor de avar, cînd descoperă prin somn hrube fără capăt, tixite cu saci de galbeni şi sipete de mărgăritare.

Iar acum, cînd eram aproape să-mi realizez neastîmpărul insomniei, iată că-mi primejduiam singur isbînda finală, îndepărtîndu-mi protecţia atotputernicului procurist, cu necuumata-mi piuială de scatiu gureş şi insuportabil, care nu-i era nici de cum pe plac. D-rul Silvestru Hotăran avea toată dreptatea. Veneam dintr'o lume care-şi pierduse cu adevărat, în frivolitate, instinctul robust de cumpăt şi de conservare.

M'am hotărît să repar printr'o tăcere cît mai insondabilă şi cu aparenţa unei profunde meditaţiuni, culpabila-mi verbositate, care provocase desaprobarea tovarăşului meu de drum, din fire taciturn, grav, bănuitor—şi după cum îi aplicasem diagnosa în secreta mea apreciere lăuntrică—îndestul de sărac cu duhul: biet avocat de capitală provincială, abrutizat de articole de cod, jurisprudenţe şi chichiţe de procedură.

Instalat aşa dar în această ostentativă tăcere, am aprins o ţigară, două, a treia.

Sfîrîitul rapid al roţilor de gumă, schimbarea succesivă a decorului rustic la fiecare viraj, aerul încă răcoros şi parfumat de roua fîneţelor şuvoind pe lîngă urechi, soarele triumfal al dimineţii, îmi aduceau pe buze exclamaţii de beatitudine îndată înăbuşite.

Tovarăşul meu, absent de la toate acestea, cu geanta tixită de acte pe genunchii scurţi, îşi recapitula preocupările profesionale. Căci din timp în timp, deschidea agenda scurtă şi groasă cît o cutie de chibrituri, cerceta o dată, adăoga un semn ieroglific cu creionul subţire cît un chibrit, şi părea că a uitat cu desăvîrşire prezenţa-mi readusă la neant prin supliciul tăcerii.

Subt înfăţişarea sumbrelor meditaţiuni, îmi jucau maliţios subt ţeastă, cele mai hître şi ireverenţioase gînduri. Imi asemuiam tovarăşul cu un Buda obes. Imi propuneam să-l utilizez decisiv argument, împotriva celor ce susţin după erezia lui Henry Beraud şi William Jonsthon, că oamenii depăşind o sută de chilograme sînt comunicativi, optimişti, fără grijă şi de o iresistibilă bonomie. Pe urmă, mă întrevedeam întorcîndu-mă cu automobilul încărcat de infolii şi de manuscrise; poate urmat de un camion cărînd toată biblioteca răposatului conte, întru dispreţuitorul surîs superior al d-rului Silvestru Hotăran. Ah! Imi făgăduiam o diabolică revanşă. După ce-i voi escamata de subt nas volumele cele mai preţioase, suportînd cu resignare reflecţiile împotriva vinovatei deşertăciuni de a arunca banii în hîrtie tipărită şi fără nici o valoare

cînd totul va fi sfîrşit, îi voi şopti în ureche fabuloasele preţuri reale ale fiecărui tom: „O Biblie în superbă legătură originală din secolul al şaisprezecelea: 120000 lei! O ediţie princeps din Discursul asupra metodei, cu dedicaţia lui Descartes: 80000 lei! Autografele lui Jean Jacques, Voltaire, Diderot; alte zeci şi sute de mii!"

Savurînd stupefacţia crescîndă de pe această figură însfîrşit sdruncinată din placiditatea-i scandaloasă, mă voi răsuci într'un picior, cu o reverenţă batjocoritoare:

— Iată, onorabile doctor, ce acuitate de simţ practic şi ce geniu al afacerilor, poate mocni subt aparenta frivolitate, a noastră, a scatiilor transcarpatici!

Tovarăşul, nebănuind aceste asasine şi ingrate reflecţii, privea acum cu inocentă îngîndurare peste umărul şofeurului, şoseaua desfăşurată rectilin.

Am urcat mai apoi, dealuri în serpantină; am străbătut sate secueşti şi ungureşti, tăcute şi monotone cu dezolatele lor case identice; am gonit pe valea unui rîu cu argintate lunci de plopi şi de sălcii; un defileu spintecat în munţi stîncoşi, şi din nou s'a deschis orizontul linear al şesului, cu depărtate cupole de biserici, în sate cu acoperişuri de ţiglă roşii, între livezi.

Indicatorul chilometric se menţinea uniform, între 60 şi 70. Motorul pulsa regulat şi fin, ca inima metalică a unui ceasornic. Şoseaua ne aspira vertiginos. Am socotit că străbătusem mai bine de jumătate de cale.

Imi comprimasem în gîtlej şi această inofensivă constatare, consecvent jurămîntului către mine însu-mi, cînd neaşteptat, d-rul Silvestru Hotăran, rupse el tăcerea:

— Aşa dar, dragă domnule, te-a mirat că am cumpărat chinină?

Intr'adevăr uitasem. Tovarăşul meu nu-şi desminţea recordul de fenomen. Ii trebuiau trei ore de reculegere, ca să răspundă la o întrebare, la care renunţasem după două minute. Era frate bun cu englezul flegmatic din nu ştiu ce anecdotă, cînd îşi trezeşte nevasta din somn după miezul nopţii, să-i spună cît e ora, luîndu-şi samă că-l întrebase aşa ceva, înainte de prînz, cu două zile în urmă...

— Da! M'a surprins această chinină... am mărturisit cu indiferenţă, fiindcă acum curiozitatea era răcită. M'a surprins mai ales cantitatea... Mi-ai arătat un pachet respectabil, să ajungă pentru o infirmerie!

D-rul Silvestru Hotăran, îşi pipăi pachetul în buzunarul mantălii de praf şi îşi exteriorisă într'un mormăit gutural şi aprobativ, mulţumirea că-l are asupră-şi şi că e intact.

Dură tăcere. Evaluată la zece chilometri, prin asemuire cu calculele astronomice care măsoară distanţele interastrale, în ani, luni, zile şi ceasuri lumină. Zece chilometri, adică zece minute, după vitesa înregistrată pe banda kilometrajului. Tovarăşul se decise să continue:

— Am înțeles după mirarea d-tale, că tot nu știi exact unde mergem...

— La castelul contelui Kemeny!—am răspuns în sublima mea candoare. Castelul cu stafii...

— Lasă stafiile, dragă Domnule! Acestea sînt prostii. Născociri și halucinații de bolnavi. Mergem într'un ținut mlăștinos; cel mai întins din tot Ardealul. Patru mii de jugăre de bălți, păpurișuri, heleștaie, smîrcuri, nămol și zăvoaie inundabile. O sălbătăcie fără seamăn. Un teren care în zece ani de irigație sistematică, ar fi însemnat aur. Aur și sănătate! Așa, au rămas bălți. Bălți înseamnă țînțari: țînțarii înseamnă friguri palustre. Iar chinina înseamnă deocamdată unicul medicament recunoscut împotriva malariei. Exact?

— Exact! —fui silit să recunosc implacabila logică a d-rului Silvestru Hotăran.

— In acest caz, precauția mea cred că nu-ți mai pare exagerată, dragă Domnule! Vei lua odată cu mine, în fiecare dimineață și seară, cîte o doză preventivă. Vom oferi și celorlalți oaspeți (nu m-am putut opri să surîd, imaginîndu-mi figurile celorlalți oaspeți ai d-rului Silvestru Hotăran, tratați în loc de aperitiv și desert, cu hapuri amare). Vom îndopa cu forța și servitorii, adevărate rudimente de oameni abia eșiți din animalitate și abrutizați de delirul frigurilor. Ai să-i vezi. Ești prevenit. Eu am fost desgustat. A patra oară fac drumul acesta și nu mă pot deprinde. Imi repugnă! Larve omenești! Moluște! Degenerați din tată în fiu, de aerul inveninat pe care îl respiră și de hematozoar. De altfel, aceste blestemate smîrcuri, îmi pare că nu sînt străine nici de destinul familiei Kemeny... Am să-ți povestesc și ai să-mi dai dreptate.

Astfel, tovarășul meu de drum, cuprins de unul din acele rare accese de expansiune, *prin care oamenii din fire tăcuți se* eliberează de *reflecțiile îndelung înăbușite, îmi povesti* amănunțit istoria și sfîrșitul familiei Kemeny.

Pe măsură ce înainta, am înțeles că dă o însemnătate exagerată și desigur, îndestul de simplistă, țînțarilor. Țînțarii - după el - distruseră o familie!

„Chinina—vorbi avocatul-doctor Silvestru Hotăran, bătîndu-și pachetul din buzunarul mantălii de praf—o cură sdravănă de chinină în doze masive și s'ar fi gătat! N'am mai umbla astăzi pe drumuri. Să asistăm la risipa în patru vînturi, a unei avuții agonisite în șapte veacuri. Eu, dragă domnule, știi ce aș fi făcut?"

— Nu știu ce-ai fi făcut!—mi-am mărturisit umilit, netrebnica-mi ignoranță.

D. Avocat-dr. Silvestru Hotăran rîse foarte înveselit și foarte satisfăcut. Ii plăcea grozav se vede, această franchețe. Nici nu se aștepta doar, să-i răspund cine știe ce ispravă! Știa că nu sînt capabil să scot din ușurateca-mi minte de scatiu transcarpatic, vre-un gînd chibzuit și matur.

— Eu, dragă domnule, aș fi turnat niște irigații sdravene. Aș fi sleit smîrcurile și bălțile. Le-aș fi transformat în patru mii de jugăre de fînețe și de arături. Făceam treabă gospodărească, revalorisam pămîntul; îmi adunam coroane bune, în fiecare an, și nici nu mi-ar fi păsat de țînțari și de friguri. Făceam curățenie, dragă domnule, aduceam sănătate și chibzuială! Pe urmă, se găse/ și un aranjament cu exproprierea!

Mi-a părut foarte rău, în sinea mea, că cei din urmă Kemeny, nu s'au dovedit vrednici de asemenea judecată înțeleaptă și că n'au avut măcar norocul unor sfătuitori atît de energici, ca doctorul-avocat Silvestru Hotăran, de față. Ii mîna însă viața spre un alt destin; spre întîmplările neguroase și romantice, pe care mi le împărtășea cu o oarecare uimire și cu îndestul dispreț-compătimitor, tovarășul meu de drum.

Această familie Kemeny, dura de la începuturile Ungariei feudale. Căpitani vestiți prin bravură, cruciați pierduți fără urmă în expedițiile pentru eliberarea Sfîntului-Mormînt, sfetnici, curteni, cărturari subțiri, diplomați și cardinali din viața acestor Kemeny, apar la fiecare filă din hronicul Ungariei. Moșiile se întindeau vaste, în pustă, cît cuprind ochii. Castele cu arogante turnuri, străjuiau în vre-o trei domenii de ale lor, țărmul Dunării. Astălalt castel, din smîrcuri, fusese numai capriciul vre-unui senior de acum patru veacuri, cînd poate ținutul nici nu fusese invadat de apă și va fi fost salubru și fertil.

Rămăsese pustiu, poate uitat, ca orice așezare fără însemnătate, printre atît de falnice latifundii. Până acum vre-o opt decenii, cînd contele Armin Kemeny, văduv și lovit de un subit desgust pentru deșertăciunile vieții de curte, după o viforoasă existență, a descins într'un asfințit, în fruntea unui convoiu de chervane. Din aceste care cu roți înalte de pustă și cu coviltire de papură, oameni pletoși au descărcat a doua-zi, cu răcnete de luare aminte, mobile grele și uriașe, lăzi de cărți, panoplii de arme, armuri care-au fost întinse pe iarbă ca tot atîția morți desgropați ai răsboaelor vechi, paravane, talere de fină faianță și o mie de nimicuri care alcătuesc confortul și decorul absolut necesar, al unui atît de străvechiu grof. Porțile ruginite au fost desferecate cu chei mai grele de cît cele de la porțile Iadului. Au fost deschise în lături ferestrele cu pervazuri putrede. Și cînd slugile au purces să mături paianjenii, s'au înălțat orbite de lumină, stoluri de lilieci care sălășluiau din neam în neam, în ungherile grinzilor negre.

Aci s'a instalat contele Armin, într'o viață ermetică și cînoasă.

Explicațiile acestei hotărîri, au fost în svonurile din acea vreme, multe și contradictorii.

Unii aflaseră că și-ar fi tocat chiagul averii, în desfrînate petreceri la Pesta. Alții, că ar fi căzut în disgrația Curții. Și ceilalți, însfîrșit, că s'ar fi retras ca o vietate pădurătecă, rănită de moarte, să uite durerea unei crunte drame conjugale, pe urma

căreia îşi culcase străpuns cu spada, în duel, cel mai bun şi nedespărţit prietin, în vreme ce contesa se stingea de lungoare, într'o primăvară repede, undeva în Italia, nimicită de umilinţă şi de durere.

Adevărate ori născocite, întîmplările n'au fost cercetate deaproape, de nimeni. Pesta era departe. Calea lungă, peste cîmpii pustii. Oamenii munciţi de alte griji. Era în miezul anului 1848. Kossuth, ridicase steagul republicei libere a Ungariei. Honvezii lui Gorgey şi Hotvani, puseseră pe goană armatele imperiale şi se treziseră deodată în faţă cu un duşman nou, dîrz şi obraznic. Valahii unui oarecare practicant de avocat, Avram Iancu, luptînd cu coase şi cu ciomege, fortificaţi în văgăunile munţilor şi conduşi de popi care-şi arogaseră impertinente titulaturi romane, de tribuni şi centurioni.

Din multe castele, stăpînii bejeniseră spre locuri mai sigure. Cînd s'au întors, Armin Kemeny nu le-a călcat nimănui pragul, nici nu le-a deschis uşile. Intre zidurile umede, îmbătrînea ursuz şi bărbos. Cînd apărea încruntat, cu flinta de vînătoare la umăr şi înconjurat de haita de cîni, sau cu cismele înalte până peste genuchi şi încărcat de complicate unelte de pescuit, toată suflarea omenească din cale, intra în pămînt.

Căci asemenea întîlniri nu isprăveau bine. Intotdeauna descoperea o pricină de mînie, deslănţuită în ocări răstite şi în lovituri repezi de harapnic.

Induioşare şi dragoste, nu arăta decît pentru cîni şi pentru cai. Iar dintre vietăţile omeneşti, numai pentru singurul copil care avea să-i prelungească neamul: Andor. Cînd îl adusese în căleaşcă de la Pesta, acest Andor număra cinci ani. Străveziu şi palid, în haina de catifea albastră cu guler de valancienă, copilul deschisese ochii înfricoşaţi la aceste sălbatece locuri, fiindcă întăia oară ieşea dintre pernele moi, jilţurile cu picioare scunde de broască, încăperile cu oglinzi cît păretele şi parcul cu arbori domesticiţi, retezaţi, aliniaţi şi ajustaţi, ai palatului de la Pesta, pe ţărmul Dunării, cu faţa spre insula Margit.

Era fără vlagă, întîrziat în creştere, somnoros. Poate va fi fost nevoe de alt aer, aspru şi rece, din înălţimile munţilor pentru a biciui sîngele şi a altoi vigoare, acestui vlăstar de neam ostenit.

Părintele a crezut însă că va înlocui asemenea lipsă, crescîndu-l departe de moleşeala capitalei, îndemnîndu-l de timpuriu să capete dragoste de cîmp, de baltă, de vînat, trezindu-l odată cu zorile răcoroase, învăţîndu-l să poruncească şi să se ceară ascultat.

I-a adus dascăl, un călugăr cărturar de la Roma, pentru învăţătura elină şi latinească. Iar pentru cealaltă pregătire a vieţii, un maestru de călărie şi altul de vînătoare.

Aceştia din urmă, au fost însă trimişi nu peste multă vreme, îndărăt. Nu-şi găseau folosire. Copilul arătă dragoste bolnăvicioasă numai pentru carte şi reverie trîndavă; iar pentru exerciţiile violente dovedea o repulsie femeiască.

O singură aşteptare a contelui Armin nu dăduse greş. Feciorul ştia să poruncească, să bată din picior şi să se facă temut. Intr'atîta doar se adunaseră toate puterile sleite ale celor douăzeci de generaţii, care umpluseră hronicul Ungariei cu isprăvile lor. Tînărul cu fruntea bombată şi cu ochii muereşti, se învineţea de mînie cînd găsea împotrivire, vinele scriau sfori groase în jurul tîmplelor, privirea se aprindea fulgeroasă din leneşa visare. Ultimul Kemeny nu-şi desminţea măcar într'aceasta sîngele focos al familiei: era capricios şi despotic.

Ce-a însemnat viaţa celor doi singuratici în castelul cu porţile totdeauna zăvorite, nimeni nu putea şti cu precisie. Argaţii erau puţini la număr. Cel mai apropiat sat, la două poşte. Avocat-dr. juridic Silvestru Hotăran, se văzuse silit să reconstitue această existenţă, din scrisorile de afaceri, actele, însemnările şi celelalte documente din arhiva familiei, pe care le puricase cu deamănuntul vreme de două luni, cînd orînduise dosarul moştenirii. Işi însemnase aceste date, pe cele patru feţe ale unei coale de hîrtie, care-i stătea la îndemînă şi pe care pentru mai multă uşurinţă a înţelegerii şi o mai repede scurtare a povestirii, mi-o va ceti.

Deschise ghiozdanul burduhos de pe genunchi, îşi vîrî înlăuntru nasul rotund încălecat de ochelarii înramaţi în bagă de culoarea zahărului ars, şi scoase la lumină coala scrisă mărunt, în care istoricul ultimilor Kemeny, se afla consemnat în ordine cronologică, aşa cum era de aşteptat de la un om atît de metodic şi scrupulos ca tovarăşul meu de drum.

D. avocat dr. Silvestru Hotăran îşi aburi ochelarii, îi şterse de praf cu o batistă, trecu cîrligele după ureche şi ceti aceasta:

PRESCURTARE

Despre viaţa şi actele defuncţilor Armin, Andor, Ana şi Aranca Kemeny, incepînd dela anul 1860 pană la anul 1926.

Februarie 1860. — Junele conte Andor împlineşte şaptesprezece ani. Cu prilejul aniversării, discuţie violentă între părinte şi copil, asupra carierei ce urmează să-şi aleagă tînărul conte. Contete Armin, vrea pentru copil cariera armelor. Contele Andor o respinge indignat. Se declară mulţumit cu viaţa claustrată între cărţi, afirmînd că nu doreşte nimic altceva.

Iunie 1862.—Contele Andor, tînjeşte de o boală nelămurită. (Friguri! Ţînţari!—sublinie avocat dr. Silvestru Hotăran).

Mai 1863.—Contele Andor din nou arată aceleaşi simptome. Febră, insomnie, oroare de sgomot şi de mişcare. Un medic de la Pesta, adus şi consultat, prescrie aer liber, plimbare, vînat, canotaj, călărie, exerciţii violente... Diagnoză: criză tîrzie de pubertate. (Imbecilul!—declară satisfăcut, dr. Silvestru Hotăran. Imbecilul! Chinină trebuia să prescrie, nu exerciţii violente!)

Ianuarie 1867.—Contele Armin se rîneşte singur cu puşca, la vînătoare. O lună de nemişcare în pat. Contele Andor, comandă trei lăzi cu cărţi, dela Pesta, Viena şi Lipsca.

Iunie 1868.—Contele Armin aduce din Germania șase părechi de pui de lutră, pentru aclimatizare în bălțile domeniului. Contele Andor începe o monografie a familiei Kemeny, cu documente din arhiva familiei și cu date procurate prin corespondență de abatele Matteo Bandello, dela diferiți călugări cărturari din Roma și Pesta, cu intrare liberă la Biblioteca Vaticanului și alte arhive publice și particulare.

August 1868.—Contele Andor întrerupe lucrarea. Febră, insomnie, etc. (Iarăși țînțarii!—bate hîrtia cu dosul palmei, avocat dr. juridic Silvestru Hotăran).

Decembrie 1870.—Contele Armin împușcă într'o singură zi trei lupi. Contele Audor, află documente încă necunoscute despre isprăvile cavalerului Stefan-Koloman-Andrei Kemeny, plecat cu oastea lui Frederic Barbarosa în a treia cruciadă.

Februarie 1871.—Ceartă violentă între Contele Armin și Andor. Abatele Matteo Bandello este expediat în plină noapte, pe viscol, cu sania, subt învinuirea că împotriva tuturor avertismentelor, întreține bolnăvicioasa înclinare a tînărului conte pentru „trîndăvia cărturărească". Copilul și părintele nu-și vorbesc două luni. Fiecare iau masa în cameră separată. Contele Armin împușcă doi lupi, mai multe vulpi și născocește două sisteme de căpcăni, după model propriu, pentru lutrele care s'au înmulțit simțitor. Contele Andor a terminat ultima parte de „Viață eroică a cavalerului Ștefan-Koloman-Andrei Kemeny".

Iulie 1874.—Contele Andor cade la pat. Febră, viziuni, delir. (Anofelul! dă din cap, tovarășul meu de drum).

Octombrie 1878.—Contele Armin, îndiguește partea sudică a bălților, pentru a mări suprafața lacului numit „Lacul Turcilor", în amintirea bătăliei unde au fost înecate rămășițele unei oaste turcești. Contele Andor, trimite pe ascuns bani, abatelui Matteo Bandello să-i complecteze știrile despre *a treia cruciadă, din arhiva* secretă a Vaticanului.

Aprilie 1879.—Contele Armin aduce canal de apă până în parcul castelului, pentru a comunica direct, cu barca, până la „Lacul turcilor". (Nenorocitul!—surîde cu o mare compătimire avocat dr. juridic, Silvestru Hotăran. Iși aduce miasmele mai aproape de casă... Nu-i erau destul!) Contele Andor descoperă amănunte neașteptate despre ultimii ani ai cavalerului Ștefan-Koloman-Andrei Kemeny, căzut în captivitatea musulmanilor.

Iunie 1880.—Contele Andor cade la pat, de unde nu se mai ridică până în Septembre. Febră, visiuni, delir. Ii apare întâia oară, arătarea cavalerului Ștefan Kemeny.

Ianuarie 1881.—Bătrînul Conte Armin se întoarce cu aprindere de plămîni dela vînătoare, zace două zile și moare în dimineața de Sf. Iulian. Contele Andor, trimite răvaș abatelui Matteo Bandello, să sosească de urgență.

Martie același an.—Abatele Matteo Bandello se instalează în castel, aducînd două lăzi cu cărți, documente transcrise etc.

Contele Andor capătă toate documentele doveditoare că eroul său, cavalerul Ștefan-Koloman-Andrei Kemeny, în captivitatea lui Saladin, trece la mahomedanism, se îndrăgostește de nepoata sultanului, o ia în căsătorie și devine unul din comandanții oastei turcești, care apără cetatea Zara, împotriva cruciatei a patra.

Noembrie 1882.—Contele Andor e ales membru corespondent și membru de onoare al mai multor societăți istorice dela Pesta, în urma primelor două volume din „Viața eroică a cavalerului Ștefan-Koloman-Andrei Kemeoy" tipărite în primăvara aceluiași an.

Mai 1883. Contele Andor e din nou bolnav. Febră, delir, viziuni. In fiecare noapte îi apare arătarea lui Ștefan-Koloman-Andrei Kemeny, făcîndu-i un semn misterios și dispărînd la cîntatul cocoșilor.

Iunie, același an.—Contele Andor poruncește să se tae toți cocoșii din cuprinsul castelului.

August, același an.—Discuție violentă între Contele Andor și abatele Matteo, care îl învinuește de idei eretice, predilecție pentru un erou sperjur, etc. Abatele Matteo Bandello este expediat la prima gară, în timpul nopții.

Noembrie 1884.—In urma inundațiilor zăgazurile dela „Lacul Turcilor" cedează, iar toată regiunea e acoperită de apă. Contele Andor comandă la Lipsca și Viena, un ciclu de cărți despre științele oculte, reîncarnare, spiritism, magnetism, etc.

April 1885.—Contele Andor cere librarilor săi dela Pesta și Viena, să-i complecteze operele lui Allan Kardek, Swedenborg, Samuel Taylor Coleridge, Sfîntul Denis Aeropagitul, Ruysbroeck l'Admirable.

Iunie 1887. Contele Andor se îmbolnăvește din nou. Febră, delir, viziuni.

Iulie același an. Contele Andor intră în comunicație directă cu spiritul cavalerului Ștefan Kemeny.

Ianuarie 1889.—Contele Andor aruncă în foc manuscrisul părții a treia și ultima din „Viața eroică a cavalerului Ștefan-Koloman-Andrei Kemeny". Se decide să o refacă, după dictarea directă a spiritului, care acum îi e nedespărțit în castel.

Mai 1890.—Contele Andor, capătă după mai multe indicii, siguranța că este spiritul reîncarnat al cavalerului Ștefan-Kolman-Andrei Kemeny, după cum spiritul poetului celt Allan Kardec s'a reîncarnat în Hypolite Denisard Rivail, șeful doctrinei spiritiste.

Ianuarie 1891.—Contele Andor intră în corespondență cu mai mulți pionieri ai spiritismului din Europa și din America.

Iulie 1892. Febră, insomnie, delir.

August același an.—Contele Andor descoperă printr'o metodă ocultă care îi aparține, că rămășițele din oastea lui Soliman Magnificul care s'au înecat în mlaștinile din jurul castelului, numite „Lacul turcilor", au fost comandate de Hussein Ibuzolair, strănepot direct al cavalerului Ștefan-Koloman-Andrei Kemeny, turcitul. Armata maghiară care i-a împins în mlaștini, înecîndu-i,

luptase subt conducerea unui Kemeny. Astfel, căpitani din aceiași viță a familiei Kemeny, se răsboiseră fără să cunoască, unul pentru apărarea creștinătății și altul pentru steagul verde, cu semiluna mahometană. Contele Andor cere prin corespondență, dela diferite biblioteci din Pesta și Viena, date despre ocupația turcească în Ungaria, între anii 1520—1566.

Octombrie același an.—Informațiile obținute dela arhivele din Pesta și Viena, îl nemulțumesc. Contele Andor renunță la ele, urmînd să le complecteze prin mijlocirea unui medium.

Ianuarie 1893.—Contele Andor, chiamă prin scrisoare, după recomandațiile baroanei Clara Peyron, cunoscută prin corespondență, celebrii medium, soții Florence și Nicholas Blacke.

Februarie 1893.—Sosirea soților Florence și Nicholas Blacke. Contele Andor semnează o scrisoare, prin care oferă despăgubire de 20.000 coroane, soților Blacke, pentru o ședere de 6 luni în castel.

August același an.—Plecarea soților Blake. Contele Andor descopere după o săptămînă, dispariția mai multor lucruri de valoare, între care, parte din bijuteriile familiei. Scrie o reclamație adresată justiției. Se răsgîndește și nu o mai trimite. Originalul petiției se află între actele familiei.

Aprilie 1894.—Contele Audor își propune să caute un medium, printre persoanele simple și ignorante, care să nu-i înșele buna credință. Scrie mai multe scrisori. E nemulțumit de toate răspunsurile.

Septembrie același an.—Incunoștiințat de avocat că în domeniul de vînătoare al familiei, în pădurile vecine Sibiului, se află mai multe lăzi cu documente pănă atunci neglijate, contele Andor părăsește întăia dată castelul, la vîrsta de 51 ani. Rămîne două săptămîni, la Racovița, lîngă Sibiu. Oferă 30.000 coroane, țăranului Gheorghe Porumbacu pentru a-i încredința fiica sa Ana Gh. Porumbacu, în care a găsit toate însușirile unui medium excepțional. Gh. Porumbacu refuză.

Octombrie același an. Prin intermediul avocatului din Sibiu contele Andor ridică oferta la 40.000 coroane. Săteanul Gh. Porumbacu refuză.

Ianuarie 1895.—Contele Andor face din nou drumul la Sibiu și de aici la Racovița, pentru a stărui personal. Săteanul Gh. Porumbacu refuză.

Martie același an.—Prin intermediul avocatului, contele Andor cere în căsătorie pe Ana Gh. Porumbacu.

Aprilie același an.—Contract de căsătorie între contele Andor Kemeny, proprietar, născut la 15 Februarie 1843 și Ana Gh. Porumbacu, profesie casnică, născută la 2 Octombrie 1877. Contele Andor, constitue dotă soției sale 200.000 coroane, și o rentă viageră de 3000 coroane anual, săteanului Gh. Porumbacu din Racovița, comitatul Sibiului.

Septembrie același an.—Contesa Ana Kemeny, încearcă să

fugă noaptea, din castel, în înțelegere cu o servitoare care angajează căruță, etc. Contele Andor surprinde servitoarea, o lovește până la sînge. Contesa e închisă în cele două camere nord-vestice, de subt turnul castelului.

Octombrie același an.—Contele Andor renunță la ședințele spiritiste și magnetice. E îndrăgostit de contesă.

Noembrie, același an.—Contesa Ana Kemeny, încearcă să trimită o scrisoare părinților, prin altă servitoare, cerînd să o elibereze numaidecît. Contele Andor interceptează scrisoarea. Intr'un acces de violență rănește mortal servitoarea vinovată. Victima e îngropată lîngă capela castelului.

Decembrie același an.—Contele Andor, comandă dela Pesta diferite cadouri femenine: bijuterii, haine, blăni, etc. Se informează despre posibilitățile unei călătorii în Italia, ignorînd complect în viața pe care a dus-o pănă acum, atît mijloacele de călătorie, cît și formalitățile respective.

Martie 1896.—Contele Andor și Contesa Ana Kemeny, pleacă în călătorie în Italia.

Iunie 1896.—Contele și contesa se afla în Elveția.

Septembrie 1896.—Intoarcerea contelui și contesei Kemeny.

Mai 1897.—Contesa Ana Kemeny naște o fetiță care e botezată Aranka-Maria-Stefania.

Ianuarie 1900.—Contele Andor, angajează printr'un birou de la Londra, o guvernantă pentru Aranka: Miss Elisabeta Landor.

August 1901.—Contesa Ana se îneacă în canalul din parcul castelului. Cercetările nu pot dovedi dacă e vorba de sinucidere sau de accident. Contele Andor încearcă să se sinucidă la rîndul său. E salvat de un servitor bătrîn — actualul păzitor al castelului. Zace o lună de pneumonie. Ridicat din pat, reia preocupările spiritiste și magnetice. Chiamă spiritul contesei Ana.

Mai 1902.—Febră, insomnie, delir.

Iunie acelaș an.—O păreche de servitori, angajați de curînd, cer rezilierea contractului, subt cuvînt că nu pot locui subt un acoperemînt unde se arată în fiecare noapte o vedenie albă, care cutreeră coridoarele.

Septembrie acelaș an.—Contele Andor se închide în bibliotecă, unde guvernanta îl aude vorbind singur cu spiritul contesei Ana.

April 1903.—Contele Andor face comunicări interesante societăților spiritiste, magnetice și diferitelor publicații spiritiste din Anglia, Franța, Germania și America, despre: fluidul magnetic, efluvii, corp astral, corpul odic, aura, materializări, etc.

Iunie 1905.—Contele Andor scrie unui coleg spiritist că se află în posesiunea tuturor dovezilor că defuncta contesă Ana Kemeny, fostă Ana Porumbacu din Racovița, era reîncarnarea principesei Moawia, nepoata sultanului Saladin. Aceiași, de care se îndrăgostise acum șapte sute de ani cavalerul Ștefan-Koloman-Andrei Kemeny, și pentru care se turcise. Contele Andor, la rîndul său fiind o altă reîncarnare terestră a cavalerului Ștefan-Koloman-Andrei

Kemeny, căsătoria sa nu fusese decît o repeţire, dinainte dictată, a unui act din ciclul reîncărnărilor pămînteşti. Copia scrisorii cu răspunsul, se află în arhiva familiei.

Septembrie 1907.—Contesa Aranka, e internată pentru complectarea studiilor, într'un pension din Cambridge (Anglia).

Ianuarie 1910.—Contele Andor, prezidează congresul Uniunii spiritiste de la Londra, unde face senzaţionale comunicări despre lanţul reîncarnărilor terestre, telekinezie, etc.

Iunie 1911. Contesa Aranka se întoarce în vacanţie din Anglia. In scrisorile adresate colegilor de şcoală se arată cu totul încîntată de sălbătăcia şi atmosfera romantică a domeniului părintesc. Aci îşi poate exercita în voie pasiunea pentru vînătoare, pescuit, canotaj etc. Se plînge că nu poate avea tovarăş la aceste expediţii pe bătrînul conte, pe care îl descrie ca pe-un ursuz, „cu frunte exagerată şi cu barbă idem, de gnom" şi care n'a fost niciodată să-şi vadă până unde i se întinde hotarul moşiei.

Iulie 1913.—Contele Andor face un voiaj la Londra, chemat de mai mulţi confraţi întru spiritism. Se întoarce însoţit de contesa Aranka, în penultima vacanţie.

Decembrie 1914.—Contele Andor e chemat la Buda-Pesta pentru a da relaţii asupra legăturilor cu diferiţi savanţi enlezi inamici. Contesa Aranka, obligată să rămînă în Ungaria, refuză să-l întovărăşească în capitală. Vînează, patinează, a deschis copci în ghiaţă pentru a pîndi lutrele, aduse odinioară de bunicul Armin Kemeny şi prăsite în mod alarmant.

Iunie 1915.—Contesa Aranka aduce un meşter de la Pesta, să repare toate bărcile rămase în părăsire de la moartea contelui Armin. Işi petrece toată ziua pe apă.

Ianuarie 1916.—Contele Andor nu mai părăseşte biblioteca. Vorbeşte singur. Contesa Aranka îşi permite glume ireverenţioase, care produc conflict între părinte şi copilă. Contesa Aranka împuşcă două vulpi.

Iunie 1916.— Contele Andor e grav bolnav. Delir, de astă dată fără febră. Un medic, chemat de la Pesta, ordonă imediata îngrijire într'un sanatoriu. Contesa Aranka îl însoţeşte în capitală, unde intră soră de caritate într'un spital de răniţi, pentru a nu rămîne inactivă. Apariţia sa face senzaţie în anumite cercuri înalte din Buda-Pesta. Un pictor celebru şi nemobilizabil, cere onoarea de a-i face portretul. Contesa Aranka acceptă, dar nu-şi poate găsi astîmpăr în timpul pozei. Mărturiseşte în această vreme pictorului, că nu poate suporta viaţa efiminizată din capitală şi că abia aşteaptă să se poată întoarce la viaţa liberă şi pitorească de acasă.

Decembrie 1916.—Consultul medicilor, ajunge la concluzia că boala contelui Andor Kemeny e incurabilă, însă că poate dura 10—12 ani. Contesa Aranka se întoarce la castelul părintesc. Vînează trei lupi, în prima săptămînă.

Martie 1917. – Contesa Aranka sufere întăia oară de singurătate. Insomnie. Intr'un carnet de însemnări, notează că o desgustă abrutizarea servitorilor bătrîni. In două nopţi consecutive, i se arată vedenia albă din coridoare, de care până acuma şi-a rîs.

Iulie acelaş an. Febră, insomnie (A venit şi rîndul ei! dă din umeri d. avocat dr. Silvestru Hotăran. Febră, adică: ţînţari! Malarie !)

Martie 1918.—Soseşte în covalescenţă, după ce a fost rănit pe frontul galiţian, sublocotenentul în rezervă Tivadar Vago, feciorul moşneagului servitor de încredere, care şi astăzi păzeşte castelul Kemeny, acelaş care a scapat de la înec, în August 1901, pe contele Andor. Tivadar Vago, e democrat şi revoluţionar. Vorbeşte entuziasmat despre revoluţia din Rusia. De cîteva ori, însoţeşte contesa Aranka, în expediţiile cu barca în diferite lacuri ale domeniului.

Mai 1918. Tivadar Vago este rechemat la regiment, la Pesta. In tot cursul verii, expediază respectuoase scrisori din localităţile unde se afla cu regimentul. Contesa Aranka născoceşte procedee noi de pescuit.

Iunie 1918.—Contesa Aranka sufere de febră, temperatură etc. Dar refuză să rămînă în casă. Până noaptea tîrziu, se află cu barca pe lac, vînînd sau pescuind.

Ianuarie 1919. — Contesa Aranka vînează un lup şi două vulpi. Tivadar Vago a încetat să scrie. După informaţiile ulterioare, se află înregimentat în armata revoluţionară a lui Bela Kun.

14 Martie 1919.—Castelul Kemeny e atacat de trupe neregulate revoluţionare. Contesa Aranka împuşcă doi soldaţi, pe fereastră.

15 Martie 1919.—Trupele neregulate se retrag pentru a face front unei armate romîneşti în înaintare. Apare locotenentul de rezervă Tivadar Vago, comandant al unei trupe roşii, sfătuind servitorii să părăsească domeniul şi în special pe contesa Aranka, să se refugieze pentru a scăpa de răsbunarea soldaţilor roşii. Contesa Aranka refuză.

18 Martie 1919.—Contesa Aranka dispare. Ultima dată a fost văzută seara, înainte de ajunul soarelui, cu barca şi cu o carabină militară.

19 Martie 1919—20 Decembrie 1926.—Toate cercetările pentru a descoperi urma Contesei Aranka, nu dau nici un rezultat. Tivadar Vago, se află refugiat în Rusia, împreună cu mai mulţi conducători ai revoluţiei ungare.

21 Decembrie 1926. — Contele Andor moare octogenar, în Sanatoriul Sf. Gellert din Buda-Pesta, după ce timp de zece ani îşi pierduse cu desăvîrşire raţiunea şi se socotea reîncarnarea terestră a cavalerului Ştefa-Koloman-Andrei Kemeny.

22 Decembrie 1926.—Deschiderea succesiunii Kemeny.

*

— Aceasta e tot, dragă domnule! îşi închee prea îndelunga lectură, avocat dr. Silvestru Hotăran. Aceasta e tot şi confirmă

diagnoza mea. O întreagă familie desfiinţată de anofel. Toată nebunia contelui Andor; detracarea nervoasă a fetei de ţăran, devenită contesă şi alegînd fuga sau moartea, decît să lîncezească în asemenea atmosferă pestilenţială, firea zănatecă a contesei Aranka şi dispariţia ei inexplicabilă, toate dovedeau că boala s'a încuibat adînc şi că nici o regenerare cu sînge proaspăt n'a mai putut salva familia de peire. Un timp, am crezut într'o fugă romantică, amoroasă. Imi spuneam că poate contesa Aranka, atrasă de instinctele ei plebee, a fugit cu feciorul servitorilor, locotenentul revoluţionar. Informaţiile mele au dovedit însă că Tivadar Vago, a fugit singur în Rusia după răsturnarea lui Bela Kun, şi că se află astăzi, amnestiat şi vag om de afaceri, în Buda-Pesta.

Contesa Aranka a rămas bună dispărută. Toate publicaţiile, în termen, n'au dat nici un rezultat. Succesiunea trece asupra unei ramuri îndepărtate a familiei, cu care branşa principală nu mai purta nici o legătură de peste trei sferturi de veac. Castelul e păzit de aceleaşi slugi. Bătrîne şi abrutizate. Toţi susţin că încăperile şi împrejurimile parcului, sînt frecventate noaptea de stafia contesei Aranka. Până la dispariţia ei, fusese fantoma contesei Ana... Acum e a contesei Aranka. Vezi bine, cît de abrutizaţi trebue să fie, ca să creadă în asemenea dobitocii! De altfel, vei constata singur şi îmi vei da dreptate. Ne apropiem...

Avocat dr. juridic Silvestru Hotăran, îşi împături documentul cronologic, îl închise în geanta doldora, verificînd minuţios toate resorturile încuetorilor, şi se întinse pe spate cu un suspin de uşurare, între pernele moi ale maşinii.

Ne apropiam, într'adevăr. Se simţea curgînd împotriva automobilului, vîntul jilav şi mirosul putred, de apă stagnantă.

Şoseaua rămase înaltă, ca muchia unui dig, împresurată deoparte şi de alta, de smîrcuri glodoase. Ici-colo, din apele negre, se ridicau copaci noduroşi, cu scorburi imense şi cu crengi torturate, care noaptea vor fi luînd desigur înfăţişări spectrale de spaimă.

Sburau păsări necunoscute, speriate din păpurişuri care-şi clătinau latele săbii vegetale. Dar ceiace neliniştea într'adevăr, strecurînd un sentiment insuportabil, de oroare şi de desgust, era întinderea aceasta de apă chiftită, abia de-un lat de palmă ridicată deasupra pămîntului, amestec de fertilitate şi de putreziciune, cu flori cărnoase şi păroase ca animalele vii şi cu animalele oribile, care se ghiceau mişunînd în glodul gras, înodîndu-se, tîrîndu-se, vînîndu-se: reptile şi insecte cu o sută de picioare, moluşte moi cu hidoase palpitaţiuni, lipitori înciotate în'struguri băloşi, un întreg univers vîscos şi veninos, dospind ca într'o imensă etuvă.

Din humusul negru veneau valuri de fermentare acră.

Mici insule, scoţîndu-şi cucuele ierboase din fongositatea verzue, păreau tot atîtea abcese intrate în putreziciune.

Departe, în zarea aburită de umezeală, sălciile moarte străjuiau domeniul acesta al iremediabilei tristeţi, cu braţe carbonizate şi ciunge, care speriau orizontul.

— Aur! mormăi avocat dr. juridic Silvestru Hotăran, Un drenaj sistematic şi aur ar fi însemnat, pămîntul acesta untos ca păcura...

N'am răspuns.

Ochii se chinuiau să desluşiască din fuga maşinii, dacă ceiace-mi părea uneori că mişcă mătreaţa spongioasă a apei, era un pistil de floare monstruoasă ori numai un bot de animal cuibărit în nămol.

Strigătul clacsonului fu bizar şi mat. Cu toată sonoritatea absorbită de smîrcuri. Un strigăt înăbuşit cu vată. Şi roţile călcau acum fără sgomot, pe drumul capitonat cu iarbă, tăiată din şosea până la porţile de fier ruginit.

Nu se mişcă nimic. Totul era părăsit şi deşert, cum n'ar mai fi locuit nimeni de o sută de sute de ani.

In poarta cu rugina asudată de umezeală, un singur semn al veacului ne reîntrega în timp. Publicaţia roşie de licitaţie, lipită cu clei de făină.

— Dorm! se impacientă avocat dr. Silvestru Hotăran. Dorm, bestiile! Mai sună! porunci şoferului.

Clacsonul răscoli ecoul zidurilor, înalte cît trei staturi de om.

Şi tăcerea se întinse îndată, stranie, cum trebue să fie ceadintăiu senzaţie de panică, atunci cînd ai surzit neaşteptat.

La a treia chemare abia, în dosul porţii se auzi cineva mişcîndu-se, scrîşnind zăvoarele, şi grele, laturile se deschiseră izbindu-se de perete.

O jivină de om, păroasă, cu mînile până la genunchi, îşi ridică pălăria verzue cu labă de iepure, la ceafă.

Avocat dr. juridic Silvestru Hotăran, vorbi mînios ceva, în limba lui Petöfi, din care n'am fost vrednic să înţeleg nici odată, un singur cuvînt. Omul răspunse mergînd cu pălăria în mînă, lîngă maşină, pe drumeagul năpădit de buruieni,

De după zid apăru o monstruoasă arătare: un guşat cu traista de carne lucioasă, căscînd ochii cărpiţi, rînjind dinţii galbeni într'un rîs grotesc şi strîmbîndu-se idiot la noi. Cînd maşina fu lîngă el, dădu un răcnet şi dispăru fluturîndu-şi sdrenţele.

— Poftim! Vezi şi dumneata, dragă domnule, printre ce oameni sîntem condamnaţi să trăim cîteva zile... se tîngui avocat dr. Silvestru Hotăran, descurcîndu-şi picioarele dintre pachete şi scoborînd cu un geamăt.

M'am tras cîţiva paşi îndărăt, să cuprind în întregime cu privirea, faţada castelului cu stafii. Corespundea exact închipuirii: cu cele două rînduri de ferestre înguste şi opace, cu turnurile laterale, cu uşile inexpugnabile de stejar ferecat în ţinte, cu muşchiul ruginiu, crescut între blocurile de piatră. Era solem, întunecat invadat de umezeală. Fuliginos şi mut.

— Ai timp! mă strigă avocat dr.-juridic Silvestru Hotăran,

din capul scărilor. Ai timp să-l vezi mai tîrziu. Toată mizeria e dincolo, în cealaltă fațadă, spre parc.... Acum să ne scuturăm praful, dragă domnule, să ne desmorțim, să ne spălăm ochii și să aflu ce surprize mi-a mai pregătit justiția. Imi spune acest Tibor, că am primit telegrame și acte... Mie nu-mi plac nici odată telegramele. Nu anunță decît complicațiuni neprevăzute, după cum vei fi constatat și dumneata...

Am renunțat să văd deocamdată „mizeria" de dincolo —cum o numea avocat dr. Silvestru Hotăran, și l-am urmat pe scările intrării. M'am oprit orbit, să-mi deprind ochii cu întunericul și plămînii cu mirosul înecăcios și iute, de mucegaiu. M'am lovit de un om rece și am sărit repede în lături. Omul era numai o armură, iar alte armuri, cu coifurile pe ochi și cu gesturi încremenite, păzeau sala de jur împrejur.

Avocat dr. Silvestru Hotăran, își aruncă într'o nepioasă fără de jenă, cascheta în pumnul metalic al unui fost Kemeny, pardesiul de praf, pe brațul altuia, și nerăbdător desfăcu telegramele și adresele justiției, apropiindu-se de lumina ușii.

După mormăelile guturale, am înțeles că nu-i aduceau vești pe plac.

Păși apăsat pe lespezile de piatră, cu mînile la spate, mototolind între degetele grase cît cinci părechi de würști congestionați, vraful de hîrtii. Se opri în fața unei armuri cu pieptul de metal lucios. O măsură din vîrful prelung al picioarelor articulate, până în creștetul coifului cu crucea dublă. Și amîndoi: uriașul înalt, dar cu mijlocul subțire în solzii lați de oțel și omul în contemporan veston de stofă englezească, îmbumbat peste abdomenul sferic, au părut un moment că se înfruntă cu un egal dispreț. Avocat dr. Silvestru Hotăran întoarse brusc spatele omului de fier și se însenină la figură. Imi fu ușor să pricep, că nu se încruntase nici decum agresiv la *armura inofensivă, ci numai meditase* la neprevăzutele complicațiuni; găsise o deslegare și luase o hotărîre.

— In definitiv, putea fi ceva și mai rău, rosti avocat dr. Silvestru Hotăran. Imaginează-ți dragă domnule, că trebue să amînăm cu patru zile termenul și că trebue să mă prezint la reședință, chiar astăzi. (Consultă ceasul priponit cu lanț gros de aur, între nasturii vestei). Adică să plec în cel mult o oră, dacă vreau să ajung înainte de închiderea tribunalului. Cum facem? Te-am încurcat de la treburile dumitale...

— Facem foarte simplu! am răspuns cu voioșie, ca unul care nu prea aveam cine știe ce treburi de încurcat și nu păstram agendă plină de misterioase ieroglife, pentru întrebuințarea dinainte destinată a zilelor și a ceasurilor. Simplu, fiindcă rămîn aci, dacă nu încurc pe nimeni. Dumneata te duci la reședință. Te întorci cînd ai terminat. Imi leși ceva din provizii. Slavă Domnului este de unde! Această împrejurare îmi face chiar plăcere. Am timp să cercetez pe îndelete biblioteca.

Nu mărturiseam adevărata pricină. Că mă ademeneau mai ales aceste două-trei zile, fiindcă mai bine voiu înțelege romanticile și fumegoasele peripeții, atît de prozaic rezumate de avocat dr. Silvestru Hotăran, în referatul său sec ca un raport de expertiză.

Singur, eliberat de prezența prea terestrului meu tovarăș de drum, voi avea răgaz să respir această atmosferă, să „mă înveninez de ea", cum spunea avocat dr.-juridic Silvestru Hotăran, și să reconstitui acest împătrit roman, altfel de cum îl voia interpretarea lipsită de fantezie a celui mai înverșunat și corpolent dușman, pe care l-au avut cîndva bălțile, țînțarii și malaria.

Tovarășul de drum, aprecie însă în felul său, această promptă hotărîre. *Mă găsi „băiat fain"*—și mă bătu afectuos pe umăr, cu *palma-i lată cît broasca țestoasă*:

— Nu crede că n'am înțeles!.. Ce plăcere poate să-ți facă trei zile de plictiseală, singur, în ticăloșia de aci? Adevărul este că în delicatețea dumitale, dragă domnule, nu vrei să mă incomodezi și ești gata să te sacrifici. Apreciez aceasta. Dar fiindcă așa ai hotărît, așa să rămînă! Acum, hai să ne spălăm ochii și să gustăm ceva...

L-am lăsat pe avocat dr.-juridic Silvestru Hotăran, în aceste dulci iluzii asupra presupusei mele delicatețe și am mers să ne răcorim ochii.

Stergîndu-și mînele cu șervetul, vrăjmașul anofelilor observă pe sticla ferestrei un imprudent inculpat. Iși așeză repede ochelarii pe nasul rotund, se plecă să-l studieze cu cea mai mare luare aminte și se ridică pufnind de satisfacțiune:

— Anofel! mă asigură. Observă colea, cum ține coada! Ceilalți, vulgari și inofensivi, o poartă în jos. Acesta o ține ridicată: canalia e infectată de hematozoar. Exact ceia ce-ți spuneam!

Am mulțumit pentru acest supliment de informațiuni, care-mi rememorau îndepărtatele lecții de higienă, de pe băncile școlii. Dar n'am arătat prea gravă alarmare. Avocat dr.-juridic Silvestru Hotăran, înțelegea însă altfel lucrurile. Se apropie în vîrful picioarelor, încruntat subt ochelarii bombați, cum ar pîndi pe la spate un teribil adversar, ridică mîna cu lentă precauție și brusc, cu degetul îl strivi într'o asasină răsucitură.

Anevoe mi-am stăpînit inveselirea. Indeletnicirile prea gravului avocat dr.-juridic, erau îndestul de comice și de-un efect derizoriu. Ucisese unul, dar cele patru mii de jugăre de smîrcuri, mai furnizau încă vre-o cîteva milioane de „canalii". Războiul era cu totul inegal. Inamicul se bucura de rezerve inepuizabile.

— Să nu uit cumva să-ți las chinina! își aminti avocat dr.-juridic Silvestru Hotăran. Și am să te rog serios, să iei în fiecare dimineață și seară, cîte o doză. Nu vreau să te am pe conștiință...

— Eh! Pentru conștiința unui avocat, o victimă mai mult ori una mai puțin...

— Ertare, dragă domnule! Conștiința mea e limpede ca acest cristal!—se apără avocatul dr.-juridic, dovedindu-se încă odată impermeabil la frivolele glume.

Şi spunînd, luă în mînă, de pe masă, un pahar de cristal, să-mi arate în zare cît de virginală îşi simte conştiinţa. Paharul era prăfuit, cu urme opace şi grase, ca o placă de amprente digitale.

— Trebuia şters niţel în prealabil!.. am întins batista cu nevinovăţie.

Avocat dr.-juridic Silvestru Hotăran, binevoi însfîrşit să surîdă biruit, aşezînd la loc paharul cel mai scîrnav ca o conştiinţă încărcată de criminal.

— Domnule, domnule, sunteţi cu toţii nişte... Nici nu găsesc cuvîntul... Nişte... răi!

— Răi, doctore... Adevărate „canalii", ca anofelul!

— Lasă! Am să te văd eu... mă ameninţă cu degetul gras şi roşcovan, ca un veritabil francfurter cu hrean. Acum să te predau lui Tibor. Iţi las cheile. Trei zile, rămîi aci, singurul custode.

Avocat dr.-juridic Silvestru Hotăran, mă predă lui Tibor, care cu toată bătrîneţea gîrbovindu-i spinarea, lipi cîlcîile cismelor milităreşte şi rosti respectuos, ceva, cam ca:

— *Egészenrendelkezéséreállok!*

— Ce spune? am întrebat.

— Ci dracu să-l ia!—îmi tălmăci avocat dr.-juridic Silvestru Hotăran. Plecăciuni de-ale lor, de-ale slugilor. Zice că-ţi stă la dispoziţie.

— Răspunde-mi că-i mulţumesc, dar n'am să prea am nevoie. Cum nu înţeleg nimic din limba onorabilului Tibor, nici n'am să-i pot cere nimic.

Avocatul dr.-juridic, îi transmise această sinceră părere de rău, la care moşneagul îmi răspunse tot atît de respectuos şi servil, ceva, cam ca:

— *Szivesenfelajánlomönnekszolgálataimat!*

— Să-mi dea înainte de toate un foarfece!—am exclamat rîzînd. Ca să pot despărţi subiectele de predicat...

Tovarăşul nu aprecia de loc uşurătatea cu care acceptam aceste noi complicaţiuni, după cum şi Tibor, mi s'a părut crunt ofensat, de veselia mea prin nimic justificată.

Dar ca să mă scutească de neînţelegerile viitoare din lipsa unui tălmaciu, avocat dr. Silvestru Hotăran porunci din vreme unde să-mi fie pregătit patul, la ce oră să mi se servească masa şi alte vulgare amănunte ale cotidianului. Mi s'a părut că Tibor arată un fel de teamă surprinsă şi mă priveşte cu desaprobare.

— Ce vrea? am întrebat.

— Prostii! rosti cu dispreţ avocat-dr. Silvestru Hotăran. Au început iar cu prostiile lor. Se miră cum ai să dormi singur aci, trei nopţi... Intreabă dacă nu te temi de stafii. Se pare că domniţa Aranka, a început să se plimbe iar prin coridoare şi prin parc. Zice că nimeni n'a rezistat... Acum opt ani, un locotenent romîn încartiruit aci, a plecat după prima noapte... N'a vrut să spună dece, dar a preferat să doarmă cu soldaţii, în corturi.

Iar acum trei ani, un servitor tînăr, un flăcău tocmit să tae copacii bătrîni din parc, s'a înecat după a doua noapte... Cum vezi, te las în plin mister, dragă domnule... Noroc că n'am grijă; eşti destul de civilizat ca să nu te impresioneze basmele acestor imbecili.

— O! cît despre asta! am spus cu bărbăţie şi cu un gest larg, care desfidea toate duhurile tenebrelor.

Apoi, avocat dr.-juridic Silvestru Hotăran, ordonă să descarce cele o sută şi una de pachete, supraveghie orînduiala lor la rece, îmbrăcă mantaua de praf de pe mîna ţapănă a armurii transformată în cuier, se scufundă între pernele moi ale maşinei şi porni spunînd şoferului să mîne cu viteză maximă.

— Ia seama, anofelul! îmi recomandă ultima oară, agitînd mîna cu degetul ridicat într'o protectoare ameninţare.

— Şi stafiile! am spus, din capul scărilor, cu un rîs stupid.

Poarta se trînti grea, închizîndu-mă înlăuntrul zidurilor de piatră, înalte cît trei staturi de om.

Cezar Petrescu

(Va urma)

Umanitarismul lui Tolstoi şi „progromurile" din Basarabia

O tăcere continuă, mută, profundă a domnit în Apusul Europei în jurul problemei Basarabiei în tot timpul cît ea a aparţinut Rusiei ţariste. Ori, tăcerea asupra unei ţări în epoca în care opiniile publice din statele democrate sînt puternic dominate, călăuzite de informaţiile telegrafice multiple, complexe, repezi şi precise ale ziarelor de mare tiraj însemnează inexistenţa sau mai precis moartea ei. Şi Basarabia—cel puţin ca provincie romînească—a fost observată, moartă chiar pentru interesul şi preocupările Europei apusene timp de-un veac. Dintre toate provinciile care formau vastul imperiu din Răsărit, răpite pe nedrept, menite rusificării cu cnutul şi în care, pe lîngă toată asprimea unui regim de apăsare continuă, alogenii formau majoritatea absolută şi persistau—cel puţin clasele de jos—a-şi păstra temperamentul lor etnic, ea singură da impresia democraţiilor din Apus, le prezenta aspectul unei resemnări, adevărat că triste, dar extrem de liniştite, dacă nu chiar mulţumite.

Privirile şi simpatiile Europei se îndreptau cu preferinţă şi în mod constant spre acele părţi ale Rusiei unde era zbucium, agitaţii, fermentaţie continuă. Umanitarismul, sentimentul de milă, de solidaritate al scriitorilor din Apus cu cei care sufăr, cu cei oprimaţi, era încălzit de valul de flacări, era călăuzit de lumina ce ţîşnea din focul luptelor politice şi sociale angajate cu forţe extrem de inegale de Polonezi şi de revoluţionarii ruşi contra celui mai crud din regimurile autocrate. La urechile lor pătrundeau numai ecourile strigătelor disperate de suferinţă fizică, de revoltă morală, de chinuri individuale şi de dureri colective, lansate de aceia care îşi riscau viaţa pentru a dărîma despotismul teocrat al ţarilor. Impresia în Apus a fost multă vreme, că Romînii basarabeni se abţin în mod conştient dela această luptă sau fapt mai grav, că ei s'au postat dincolo de baricade, şi-au confundat aspiraţiile lor cu cele ale stăpînirii absolutiste. Şi guvernele ţariste au făcut totul ca această credinţă să se răspîndească şi să dureze, iar Romînii basarabeni până la 1905 nimic sau prea puţin au făcut ca ea să înceteze. Iubirea şi admiraţia Europei se răsfrîngea asupra alogenilor, care cu jertfa sîngelui lor îşi apărau limba şi tradiţiile; asupra martiriului democraţilor anonimi, care duceau luptă grea, cu puţine şanse de succes, pentru cîştigarea drepturilor politice şi libertăţilor sociale ale umililor şi săracilor. Efortul lor de-un eroism disperat a mişcat şi cucerit inimile scriitorilor din Apus, a inspirat numeroase articole şi studii, admirabile prin umanitarismul lor generos. Inzădar ar căuta însă istoricul romîn în aceste scrieri o lărgire a cîmpului de documentare asupra Basarabiei. Asupra ei nici un rînd, nimic, dacă nu o tăcere desăvîrşită.

Tăcerea aceasta însă a fost brusc curmată în primăvara anului 1903, cînd numele Basarabiei figurează în toate ziarele din Europa, e pronunţat în meetinguri şi parlamente. Paşnicul şi aproape necunoscutul orăşel de provincie, Chişinăul, devine dintr'odată extrem de popular. Veşti triste, înfiorătoare, sîngeroase sosesc de-acolo, gemetele morţii răsună sinistru, puternic din capitala provinciei dintre Prut şi Nistru în Europa; Evreii au fost masacraţi în masse, chiar în timpul sărbătorilor Invierii. Emoţia, indignarea, revolta ce-a cuprins întreaga opinie publică a Apusului la vestea acestor acte de barbarie medievală, e de nedescris. Până cînd s'a făcut lumină complectă asupra acestor crime, până cînd democraţii ruşi cu documente serioase au putut demasca pe adevăratul autor şi singurul responsabil, guvernul rus, Europei, aci s'au rostit cuvinte aspre la adresa Romînilor basarabeni. A fost singura dată cînd regimul ţarist n'a încercat să ascundă Europei caracterul romînesc al Basarabiei. E uşor de înţeles pentru ce. Atunci s'a auzit glasul lui Tolstoi. Cel mai stimat scriitor al Europei s'a pronunţat asupra evenimentelor crude din Chişinău. Rîndurile scrise în momentul acela de solitarul dela Iasnaïa-Poliana cuprind toată doctrina, toată morala lui. De ele ne ocupăm în studiul de faţă.

* * *

De ce guvernul ţarist a plasat sinistrul prolog al contrarevoluţiei în Chişinău? De ce-a pătat şi batjocorit numele Basarabiei—destul de umile—în faţa lumii civilizate cu acte urîte, ale căror amintiri numai îţi îngheaţă sufletul de indignare, îţi incremeneşte inima de dezgust şi revoltă? [1] Numai subt acest unghiu

1 A se vedea numerile ziarelor următoare din primăvara şi vara anului 1903: New-York American, North American Newspaper, Times, Neues Wiener Tageblatt, Le Figaro, Le Journal, L'Echo de Paris, L'Aurore (ziarul lui Clémenceau), L'Européen.

avea dreptul ca să fie privită și cunoscută de democrațiile din Apus în timpul, cînd acolo se măsurau cu lupa meritele popoarelor oprimate la viață politică liberă?

De ani de zile imperiul rus trecea prin o formidabilă criză economică și financiară, agricolă și industrială[1]. Erau ținuturi întregi unde țăranii mureau literalmente și în massă de foame, ca în Indii. Impositele mărite apăsau greu asupra claselor sărace. Sumele enorme ale împrumuturilor străine se cheltuiau în scopuri militare, imperialiste. Ori, toate crizele economice sînt fatal urmate de crize sociale. Partidele din stînga și socialiste, organizațiile revoluționare zdrobite de guvernele de fer ale lui Alexandru al III-lea apar din nou pe scena politică. O mare și curajoasă literatură le pregătise calea și-i susținea, nemulțumirea generală le favoriza acțiunea, intelectualii până aci pasivi politicește le măreau rîndurile. Se credea în genere că asaltul contra regimului țarist, intrat în agonie, se apropie, va fi extrem de energic, ciocnirea forțelor grozave, iar succesul democraților sigur. Guvernul rus însă avea nevoe de-o liniște complectă în întregul imperiu; mai precis dorea, ca toate forțele lui să-i stea liber la dispoziție pentru lovitura apropiată pe care o pregătea în taină în Extremul-Orient. Partidele din stînga erau un obstacol serios în realizarea programului său politic imperialist. Atunci făurește un plan draconic de războiu preventiv contra lor, încercînd să le divideze și hărțuiască, să le fărămițeze forțele, slăbească și dezorienteze prin scoaterea Evreilor din rîndurile lor. Intelectualii evrei din Rusia privați de drepturi politice, neadmiși în funcții publice, ostracizați în districtele din Apus ale imperiului, umiliți la fiecare pas în demnitatea de om, batjocoriți ca rassă și persecutați de stat ca religie, au fost împinși în mod fatal spre partidele din stînga, pe panta revoluționară[2]. Era ușor guvernului rus a deștepta fanatismul masselor, a deslănțui furia lor contra Evreilor. *Progromurile aveau o lungă și puternică tradiție în Rusia, au fost practicate aproape de toți* țarii, erau un mijloc experimentat și sigur de diversiune, supapa de salvare pentru regimul teocrat în multele crize politice și sociale ce-a avut de traversat. A face pe Evrei—popor de uzurari, dușmani ai creștinilor, dărîmători oculți ai imperiului Romei a treia—responsabili de complicata criză economică în fața masselor sărace, suferinde și inculte, a fost efortul cel mai ușor pentru agenți „stilați“ anume[3]. Broșurile și manifestele eșite din tipografiile oficiale secrete și subterane vărsau valuri de ură în popor și-i ațîțau instinctele cele mai sălbatice. Uriașul mecanism administrativ era pus întreg în mișcare să patroneze traducerea în faptă a unei monstruoase crimi colective, demne de epocile întunecate ale evului mediu. Totul era pregătit, atmosfera încărcată, se aștepta nervos semnalul misterios al centrului pentru începerea măcelului, scînteia care trebuia să aprindă pasiunile deja încălzite. Teama de impresia penibilă ce o vor produce în Europa masacrele noilor nopți ale Sf. Bartolomei, generalizate pe-o mare parte a pămîntului Sfintei Rusii, chiar în momentul cînd țarul lansase un nou și mare împrumut pe piețele ei, ținea pe loc pe liniile lor de bătae pe noii cavaleri cruciați, pe noii călugări negri ai inchiziției și-i împiedeca pentru un timp scurt să deslănțuiască sîngeroasa dramă. Opinia europeană trebuia mai întăiu pipăită, revolta și mai ales gradul de reacțiune al democrațiilor apusene încercat prin un program izolat, prin un prolog la dramă. Ca teatru de executare pentru acest program-model a fost ales Chișinăul și nu fără motiv.

1 Paul Milioukov, La crise russe, ses origines, son évolution, ses conséquences, Paris 1907, pp. 328—350, Lauwick, La crise politique et sociale en Russe, Paris 1905, passim; Kulezicki, Geschichte der russischer Révolution, 3 vol. Gotha, 1910—11, passim.

2 Victor Tissot, La Russie et les Russes, Paris, 1882, pp. 96-98; Victor Bérard, L'empire russe et le tzarisme, Paris, 1905, p. 225; Jean Bourdeau, Tolstoi, Lénine et la Révolution russe, Paris, 1921, capitolul: Le tzarisme et les partis révolutionnaires pp. 213-215.

3 E. Semenoff, Une page de la contre-révolution russe. (Les progromes), Paris, 1906, p. 70.

* * *

Nu voim—pentru nimic în lume—a face istoricul amănunțit al acestei crime: cu convoiul ei funebru de victime, cu devastări și furturi, cu dezolare, durere, lacrimi pe urma ei. Indignarea față de autori și mai ales sentimentul de milă față de victimele nevinovate — s'au suprimat bătrîni, femei, chiar și copii — ne reține. Ceiace ne interesează pe noi e: repercusiunea acestui act urît în Europa, planul urmărit prin el de guvernul rus și mai ales atitudinea eroică al celui mai mare dintre Ruși în acel moment, rîndurile de-o perfectă simplicitate, ca toate adevărurile mari, dar de-o înaltă valoare morală scrise atunci de cel mai îndrăzneț între scriitorii umanitari, de Tolstoi.

In Apus s'a crezut un timp, că Romînii basarabeni numeroși au luat parte la acest progrom—guvernul rus avea tot interesul ca să pară exclusiv al lor,—mai ales că se știa dinainte prin informațiile precise ale democraților și socialiștilor ruși refugiați acolo, că printre instigatorii principali ai măcelului erau și doi moldoveni, Crușevan și Șerban (cunoscuți în Rusia ca Krușevan, Chteherban), care cu săptămîni înainte răspîndeau ura în popor și-l îndemnau la violență, prin un ziar rus „Bessarabetz“, subvenționat de guvern.[1] Ei erau reprezentanții rusismului țarist, panortodox și panslavist printre Romînii din Basarabia. In legătură cu oculta poliției țariste, uneltele ei și finanțați de ea, reacționari încercați, elevi ridiculi ai slavofililor și ai lui Pobedonostzeff, apărători și răspînditori cu măciuca ai ideii creștine și dușmani

1. Semenoff, op. cit. pp. 61—63; Victor Bérard, op. cit. p. 204.

ireconciliabili ai Romîniei, din ei voia să facă guvernul rus reprezentanții sufletului romînesc dintre Prut și Nistru; voia să se creadă, că tendințile și acțiunea lor au asentimentul masselor romînești din Basarabia; prin declanșarea progromului să dovedească Europei, că Basarabenii sînt profund atașați țarismului, nu fac cauză comună cu Polonezii separatiști și revoluționari, cu Evreii subversivi, cu socialiștii și nihiliștii ruși; că comunitatea religioasă a făcut să dispară orice fricțiune între ei și poporul dominant, că n'au aspirații naționale, n'au decît o singură dorință: de-a apăra chiar prin sînge regimul țarilor.

In Europa însă s'a cunoscut repede tot adevărul. S'a știut cu certitudine, că progromul a fost pregătit și executat de administrația rusă, că scopul urmărit prin el era: a deslănțui ura de rassă, religioasă și națională, a indușmăni popoarele, a le împiedeca să-și unească forțele în nemulțumirea politică și socială generală. Și se urmărea îndeosebi un fel de justificare a menținerii și perpetuării regimului țarist în fața opiniei europene: „Poftiți și-i dați constituție plebii din Chișinău!" spunea ministrul de interne, von Plehwe, unui ziarist neamț.[1] Trepowii, Ignatiewii, Lopukhinii, von Plehwii și Bogdanovitchii din dragoste pentru Basarabeni nu le dădea libertăți, ca să nu abuzeze de ele. Cînd revolta și protestele Europei—prin ziare, meetinguri și parlamente—au fost unanime; cînd un Jaurès, un Anatole France[2] au rostit contra terorismului țarist, cele mai frumoase din discursurile lor umanitare, guvernul rus apărîndu-se, a mers până acolo cu lașitatea, încît a lansat vestea, că administrația a fost incapabilă să rețină pe Basarabeni — antisemiți înverșunați — dela masacre; că Romînii din Basarabia sînt dintre popoarele alogene din imperiul țarilor cei mai mari dușmani ai Evreilor—și s'au găsit ziare și scriitori care au crezut în calomnia abilă[3]—mult mai mult chiar, că la progrom au luat parte și bande înarmate venite în secret la Chișinău anume, din Romînia.[4] Adică masacrele sînt opera exclusivă a poporului romînesc. Adevărul acestei afirmații a fost pe deplin întărit prin cele trei sute de progromuri, generalizate—în cei trei ani care au urmat— pe tot teritoriul rus locuit de Evrei și unde autorii adevărați, principalii vinovați, administrația, poliția și armata au figurat — de data aceasta cu curaj și pe față — ca actori importanți.[5] Tot Basarabenii operau și acolo? Romînii din Basarabia și-au formulat clar la 1905—6 aspirațiile. Un grup de tineri cu sprijinul și subt directiva d-lui Constantin Stere cer drepturi politice, libertăți sociale—pentru toți locuitorii Basarabiei indiferent de rassă și

1 Neues Wiener Tageblatt No. din 26 Iulie 1903; L'Européen, Paris, No. 88 din 8 August; Semenoff, op. cit. p. 21.

2 Anatole France. Vers les temps meilleurs, Paris, 1906, passim.

3 Semenoff, op. cit. passim; L'Européen.

4 Idem, ibidem.

5 Idem, ibidem și ziarele amintite.

religie—și îndeosebi cultură, biserică, școală romînească pentru Moldoveni. Și Evreii cunoșteau prea bine pe adevărații autori ai progromului; Bundul socialist al lor a sprijinit fără rezerve revendicările naționale și culturale ale Moldovenilor.[1]

* * *

Polemica aprinsă angajată între scriitori ruși de nuanță politică opusă, depozițiile oneste și curajoase ale martorilor, apărarea eroică a victimelor din partea unor avocați umani, cu prilejul anchetei și procesului oficial, instituit de formă, de ochii lumii; zelul neobosit al scriitorilor ruși din străinătate au ridicat vălul de pe mobilul ocult, au aruncat asupra cauzelor machiavelice și desfășurării unice a progromului lumină deplină. Dar rechizitorul cel mai aspru, acuzația cea mai gravă contra regimului țarist, a fost rostită de Tolstoi.

Avea atunci șaptezeci și cinci de ani. Era idolul masselor sărace. Renumele lui trecuse de mult și departe granițele rusești. N'a fost scriitor poate, care să fi cunoscut o mai aleasă și deplină glorie, operă literară o mai profundă și universală influență. Popularitatea și influența unui Rousseau, unui Goethe și cu atît mai mult cea a unui Victor Hugo[2], a fost întrecută simțitor de-a evadatului din civilizația materială modernă fără suflet, în liniștea mută, în curățenia dela țară. Ziariști din toate părțile lumii luau drumul lung și obositor al istoricului sat, Iasnaïa, să stoarcă cîteva cuvinte, pentru milioanele de cetitori, patriarhului isolat. Scriitori ambițioși și inoportuni îi solicitau întrevederi, îi tulburau liniștea, destinată meditației religioase și problemei morale, pentru a-și etala în vitrine luxoase, minusculul lor nume pe convorbiri ipotetice și dubioase cu cel mai desăvîrșit interpret al sufletului slav. Fotografi îi pîndeau mișcările în clipele de repaos; reprezentanți ai caselor mari de ediție îi făceau oferte cu cîștiguri materiale seducătoare. El însă evita reclame, fugea de roluri sgomotoase și teatrale; renunța la gloria eftină și impură, respingea banul, disprețuia averea.

Bineveniți la el erau mojicii simpli, vagabonzii morali, sufletele chinuite de enigma existenții și de problema religioasă—cum numai Rusia cunoaște[3] — evadații din minciunile sociale. Răspunsuri lungi primeau dela el însetații de adevăr, de bine și de dreptate. Din toată opera lui se degajează o milă indescriptibilă pentru umili și săraci, pentru oprimații și exploatații regimului politic, eco-

1 Sergiu V. Cujbă, Inceputurile renașterii culturale din Basarabia, în ziarul „Adevărul" din 16 Aprilie 1928.

2 Joseph Serre, Le penseur dans Tolstoi, 1911, p. 6.

3 Ivan Strannik, La pensée russe, Paris, 1903, capitolul intitulat „L'esprit de vagabondage, pp. 85—136; De Vogüé, Les coeurs russes, Paris, 1894, p. 151.

nomic şi social, pentru desmoşteniţii vieţii moderne. Ca un Crist săruta pe buze pe leproşii organizaţiei sociale de azi. Işi pleca urechea cu milă spre suferinţele mulţimii anonime, spre eroii muncii, spre cei care luptă, sufăr şi mor în tăcere. Pentru a le da un nou suport moral, a le fixa un nou şi adevărat ideal religios, s'a sbuciumat viaţa întreagă. Ceteşte cu ei rînd cu rînd Biblia. [1] Şi creiază pentru ei din lectura Evangheliei o filosofie religioasă, o doctrină morală nouă, o teorie socială îndrăzneaţă şi umanitară, cuprinsese în cîteva cuvinte simple, ca toate adevărurile mari şi eterne, în cîteva formule clare, ca cristalul. *„Dumnezeu e binele"*, sau conştiinţa religioasă a timpului nostru, în înţelesul şi aplicarea ei cea mai largă, este *sentimentul că toate bunurile noastre materiale şi morale, individuale sau colective trebue să se reducă la : o viaţă frăţească între toţi oamenii, la unirea lor prin iubire"*, [2] acesta era idealul nou, paradisul fericirii promis tuturor acelora, care vor urma pe calea mîntuirii pe noul profet al creştinismului purificat, simplificat, redus numai la problema morală, la practicarea binelui. Tolstoi înlocueşte noţiunea Dumnezeirii prin cea a binelui şi binele prin iubirea de-aproapelui. Pentru el de-aproapele era mulţimea ignorată şi neglijată a nenorociţilor, victimele nenumărate şi anonime ale opresiunii, ale violenţei politice şi sociale, ale persecuţiei inchizitoriale religioase. El a iubit massele care sufăr. Suferinţa pentru el n'avea patrie, desnădăjduiţii şi oprimaţii nu aparţineau unei ţări, rasse sau religii; ci umanităţii chinuite, pentru fericirea căreia şi-a dat tot ce-a avut mai bun în el. A plîns cu cei care plîngeau, de foame, bătrîneţe, frig şi vicii în azilurile de noapte mizerabile şi murdare ale Moscovei [3]. A suferit cu Duchoborii—cu aceşti Calvinişti ai stepelor ruse, cu aceşti torturaţi de misterele existenţei şi însetaţi de dreptate—care au suportat grozave persecuţii, ofense şi umiliri din partea teocraţiei ţariste pentru credinţa lor de-un iluminism fanatic [4]. *A stors lacrimi calde milioanelor de cetitori şi dimpreună cu ei s'a întristat* de suferinţele umilitoare ale revoluţionarilor polonezi învinşi şi tîriţi în lanţuri în temniţele Siberiei îngheţate, eternizate în umana şi admirabila nuvelă „Pentru ce?", de-un dramatism trist şi duios, de-un tragic sfîşietor. Şi-a pus întregul şi puternicul geniu în serviciul umanităţii suferinde, a renunţat la gloria literară, a omorît în el pe artistul pur pentru bine şi dreptate, pentru alinarea suferinţelor de-aproapelui. Delicatul aristocrat a îmbrăcat haina mujicului. Esteticianul pur şi sceptic, criticul exagerat, nihilistul mistic de o-

1 Ivan Strannik, La pensée russe, Paris, 1903, capitolul intitulat „L'esprit de vagabondage, pp. 85—136; De Vogüé, Les coeurs russe, Paris, 1894, p. 151.

2 Léon Chestov, L'idée de bien chez Tolstoi et Nietzsche (philosophie et prédication) Paris, 1925, p. 137.

3 Leon Chestov, op. cit., pp. 70—76.

4 Tolstoï et les Dukhobors, faits historiques réunis et traduits du russe par J. W. Bienstock, Paris, 1902.

dinioară, îşi pleca adînc urechea—cu zelul şi mila unui apostol—pe pămîntul tuturor chinurilor, pe acea stepă infinită rusească, unde ţăranii muriau cu zile, des; de mizerie, foame, muncă grea, neglijenţă şi epidemii. Cu răbdarea unui benedictin—şi pe lingă toate persecuţiile poliţiei ţariste—a învăţat şi crescut copii de ţărani în istorica şcoală din Iasnaia în cultul binelui şi al iubirii; a creiat pentru ei şi pentru eternii copii, care sînt ţăranii ruşi, acea pedagogie nouă a masselor, aceste povestiri morale simple, clare, de-un melancolic şi fermecător dramatism şi cu adevăruri veşnice şi profunde, care nu-şi găsesc poate echivalentul, decît în parabolele lui Isus [1]. In mijlocul nebuniei naţionaliste şi imperialiste, declanşată de elevii politici mediocri ai lui Aksakoff, Katkoff şi Gortschakoff, în plin războiu ruso-japonez, scrie umanitarul poem, apelul eroic la pace, revolta desnădăjduită contra ororilor, crimelor în lege, contra războaelor: „Desmeticiţi-vă!" [2] A evocat cu pana lui magistrală suferinţele fără murmur, ale miilor de ţărani obosiţi, infometaţi, desarmaţi; aruncaţi de incapacitatea criminală a generalilor ultimului dintre ţari, în gurile ucigătoare ale tunurilor japoneze la Mukden şi pe cîmpiile Manciuriei. De umanitarismul lui generos s'a împărtăşit larg pănă şi cel mai umilit din popoarele Rusiei ţariste: Evreii. Batjocoriţi, schingiuiţi, parcaţi ca vitele, izolaţi ca contagioşii în provinciile din Apus, scoşi din corpul politic, exilaţi pe marginea vieţii sociale ruse, sustraşi protecţiei legilor şi la perioade exacte masacraţi în masse [3]: soarta lor tristă a mişcat adînc pe propovăduitorul evangheliei sociale noui; şi-a ridicat des şi cu tărie glasul pentru ei.

* * *

In ultimii ani ai veacului trecut Tolstoi nota în jurnalul său intim: „Dumnezeu e iubire. Nu putem cunoaşte pe Dumnezeu de „cît prin iubire, care uneşte toate fiinţele. Descoperim, recunoaş„tem pe Dumnezeu în noi prin înclinarea noastră spre ceiace u„neşte, apropie. Imi zic des, totdeauna, că binele ne va mîntui; „prin urmare binele ori e de faţă, în mijlocul nostru, ori el nu e„xistă; nu se poate spune că el va fi, el este". [4] Inspiraţii evanghelice, imnuri poetice înălţate iubirii de-aproapelui; aforisme de-o

1 Tolstoi, Oeuvres complètes, T. XIV, sur l'instruction du peuple, compositions et adaptations pour les enfants, Paris, 1906; Mémoire à Boulgrakof sur l'éducation, trad. par S. Lorié, Paris 1925.

2 Georges Bourdon, En écoutant Tolstoi, Paris, 1904. partea intitulată: La guerre russo-japonaise sau Ressaisissez—vous!

3 Semenoff, op. cit.; Victor Bérard, op. cit. passim; Anatole France, op. cit. passim; L. Alemand, Les souffrances des Juifs en Russie et le devoir des états civilisés, Paris, 1907; Léo Errere, Les Juifs russes, cu remarcabila prefaţă a lui Mommsen despre Torcvemada reînviat, Bruxelles, 1883.

4 Comte Léon Tolstoi, Journal intime, des quinze dernierès années de sa vie, 1895—1910, trad. par: Rostowa et Debrit préface commentaire par Paul Birukoff, Paris, 1917, p. 306.

perfectă simplicitate, în care aspiră după desăvîrşirea morală, asemănătoare versetelor biblice; o tendință mistică de-a restaura creştinismul în puritatea lui primitivă, originală, integrală şi de-a realiza prin el binele imediat şi pretutindeni; o aspirație profundă după un pacifism larg şi uman, după solidaritatea şi unitatea universală prin iubire, constitue opera religioasă, filosofia, morala, sociologia şi politica lui Tolstoi.

El credea că binele trebue să fie în lume, în mijlocul nostru. Ori binele n'a existat în imperiul rus. Tolstoi a combătut țarismul, fiindcă n'a făcut binele niciodată, nu l-a aplicat nicăeri. A combătut autocrația şi teocrația țaristă *prin scris şi cu cuvîntul în momentul cînd se considera şi părea mai tare, cînd doctrina slavofililor* i-a determinat sensul şi caracterul, i-a fixat scopul politic, religios şi social, i-a canalizat misiunea. Elevi întîrziați ai lui Fichte şi mai ales ai filosofiei hegeliene, [1] influențați de ideile misionarismului național, religios—dar nu şi democrat şi liberal—lui Michelet, Quinet şi Miczkiewicz ei au făurit dogma politică conservatoare, imperialistă, panslavă; doctrina culturală naționalistă, teoria religioasă panortodoxă. Voiau să facă din țarism chintesența sufletului şi aspirațiilor slave, din *Moscova a treia Romă*, din cultura rusă regeneratoarea Europei decăzute, învingătoarea civilizației greco-latine anemiate şi uzate. Ideia imperiului universal, medieval, cu axa politică plasată spre răsărit, cu centrul în oraşul cupolelor aurite îi ademenea. Pentru realizarea acestei idei grandioase, „hegeliene", pentru creiarea unei noi formule în istoria lumii, războaele exterioare cu caracter anexionist, desnaționalizările, persecuțiile politice, oprimările sociale, inchizițiile religioase, progromurile sînt permise—ca mijloace—dacă nu chiar necesare. Acest vertij imperialist l-a combătut Tolstoi. Pentru el orice mărire de forțe, măreşte nedreptatea *şi suferința, împiedică realizarea binelui.* [2]

* * *

Tolstoi era adversarul interpretării materiale, literale, casuistice, iudaice a Bibliei. Pentru el Biblia era cartea misterioasă a iubirii, a frumuseții morale simple şi curate; o profundă şi sinceră aspirație la perfecțiunea sufletească, la umanitarism, la pace, la bine. El n'a crezut în miracole [3] Doctrina religioasă a *lui* e naturală, rațională, pozitivă, e înțelegerea adîncă a sensului vieții, a restului existenței; a practicării binelui şi a iubirii [3]. Cu toate acestea a

1 Paul Miliukov, op. cit. pp. 35—45; Grégoire Alexinsky, La Russie et l'Europe, Paris, 1917, passim.
2. Leon Tolstoi, Journal intime, passim.
3. Ivan Strannik, op. cit, p. 184 şi 193; Joseph Serre, op. cit. passim; Tolstoi, Qu'est ce que la Religion, trad, par Bienstock et Birukow, Paris, 1902; Quelle est ma foi, Paris, 1923, passim: Les Evangiles, trad. T. de Wysewa pp. 12 şi 35.

crezut şi el—şi chiar cu puterea unui mistic—într'un miracol, dar nu în sensul supranatural, teologic al cuvîntului. A crezut cu tărie în transformarea Rusiei, în reînoirea umanității, în o societate viitoare mai bună, mai dreaptă, prin transformarea morală, prin reînoirea noastră interioară; prin convertirea umanității la renunțarea, la caritatea, la iubirea evanghelică. Suflet religios, veşnic turmentat de problema morală—chiar şi romanele lui sînt un jurnal intim al zbuciumului religios, al îndoelii, incertitudinii sale morale; [1] nu-şi găseşte calmul sufletesc decît în credință, în interpretarea şi înțelegerea superioară, adevărată a Bibliei. Pentru Besukhov din „Războiu şi Pace", Levin din „Ana Karenina", Prințul Nekludoff din „Invierea", trec prin aceleaşi îndoeli şi chinuri, pentru a ajunge la aceiaşi linişte prin transformarea lor morală [2]. Tolstoi a crezut în învierea umanității la un ideal nou, la idealul binelui şi al iubirii.

Biserica l-a excomunicat din sînul ei ca eretic. Pe actul de excomunicare—semnat de înalții prelați ai Rusiei—figura şi numele mitropolitului din Chişinău Vladimir. [3] Acest fidel servitor ale ideii imperialiste teocrate şi panruse, mare duşman a tot ce era romînesc în Basarabia—afară de Cruşevan—a semnat cu plăcere actul de condamnare a unei doctrini religioase subversive, păgîne, eretice. Ori, şeful bisericii ruse între Prut şi Nistru, cazac de stepă în odăjdii sfinte, şi cu cîrjă arhierească în mînă, a fost printre patronii morali ai sîngerosului progrom—Cruşevan era protejatul lui—după cum au dovedit revelațiile ulterioare ale scriitorilor ruşi. [4] Aşa credea teocrația că întăreşte ideia creştină.

Durerea şi indignarea lui Tolstoi a fost mare cînd a luat cunoştință de evenimentele triste întîmplate la Chişinău în timpul sărbătorilor Invierii din anul 1903. El a combătut violența, de oriunde ar fi venit ea. [5] Hristos a interzis violența. Țarismul însă, sinteza puterii temporale şi spirituale, o practica des şi biserica oficială umilă *în fața lui*, îi împrumuta bucuros puterea şi influența ei morală. *Şi chiar în zilele*, care pentru Tolstoi erau simbolul crezului său mistic în o umanitate viitoare moralmente reînoită, îi sosesc veştile sinistre dela Chişinău. Suferința şi decepția i-a fost grozavă.

Cînd veştile despre omorurile din Chişinău au alarmat şi indignat profund Europa, guvernul rus a crezut că diminuiază, acopere răul prin filtrarea, cenzurarea ştirilor destinate străinătății. A expulzat din Rusia pe corespondenții marilor ziare din Apus inoportuni, prea zeloşi de-a spune adevărul şi extrem de indiscreți față de mobilul ocult al faptului negru consumat în Basarabia [6]

1 Idem, ibidem p. 180-1.
2 Idem, ibidem.
3 Ivan Strannik, op, cit. p. 175.
4 Semenoff, op. cit. p. 71; Victor Bérard, op, cit. p. 204.
5 Tolstoi, La loi de l'amour et la loi de la violence, trad. E. Halpérine—Kaminsky, Paris, 1905; Strannik, op. cit. p. 178 şi 180; Serre. op. cit. p. 13.
6 Semenoff, op. cit. p. 59.

Străinătatea era redusă la informaţii indirecte şi la supoziţii. Atunci redacţia ziarului „North American Newspaper" cunoscînd umanitarismul, curajul moral şi mila lui Tolstoi faţă de victimele nevinovate ale oricărei agresiuni, îi trimete telegrama cu următorul conţinut: „Este Rusia vinovată pentru masacrele din Chişinău? Răspuns plătit cu treizeci de cuvinte". Şi Tolstoi trimete acest răspuns: „Guvernul e vinovat: 1) privînd pe Evrei de drepturi comune, ca pe o castă a parte; 2) instruind cu forţa poporul rus în idololatrie în loc de creştinism". [1] Cuvintele lui Tolstoi au fost natural reproduse de mai multe ziare străine.

Dar nu numai străinătatea a fost mişcată şi revoltată de crimele din Chişinău, ci şi mai ales *scriitorii şi intelectualii ruşi*. S'au scris cu ocazia aceasta *rînduri de-un curajos şi nobil umanitarism*, cum s'a rostit cea mai aspră condamnare la adresa regimului producător de suferinţe şi torture. Korolenko – ceva mai tîrziu – merge la Chişinău şi prin o descriere tristă, de-un melancolic lirism îşi exprimă durerea şi mila pe ruinele spectacolului tragic. [2] Societatea scriitorilor lansează un apel către popoarele Rusiei, îndemnîndu-le la pace şi bună înţălegere, la evitarea violenţelor, căci prin ură şi lupte interne îşi măresc jugul şi suferinţele. In acelaşi timp pregăteşte un volum cu colaborarea marilor scriitori ruşi pentru victimele din Chişinău. [3] Şi natural îi cere în rîndul întâiu colaborarea lui Tolstoi, care răspunde la scrisoarea de invitare următoarele:

6 *Mai*, 1903

„Oribila crimă săvîrşită la Chişinău m'a atins grozav. Mi-am „spus părerea asupra ei în o scrisoare către un cunoscut al meu „evreu. O transcriu aici:

Jasnaïa-Poliana, 27 Aprilie, 1903

„Am primit scrisoarea d-tale, dupăce primisem alte multe la „fel. Toţi îmi cereţi să mă pronunţ asupra crimelor din Chişinău. „In apelurile, ce mi se fac, este mi se pare—o neînţelegere". Se „admite în genere că cuvîntul meu are o deosebită importanţă, „sînt rugat prin urmare să-mi exprim părerea asupra unui eve-„niment extrem de important şi complex, prin cauzele lui, ca mă-„celul întîmplat la Chişinău.

„Eroarea vine de acolo, că mi se cere o muncă de publi-„cist, cîtă vreme eu sînt complet absorbit de-o unică şi exclu-„sivă problemă; de problema religioasă şi aplicarea ei la viaţă. „Cînd mi se cere să-mi spun părerea în mod public despre eve-„nimentele contimporane, se procedează tot aşa de puţin fondat,

1 Leon Tolstoi, Correspondance inédite (réunie, annotée et traduite) par Z. W. Benstock. Paris, 1907, p. 361.
2 Victor Bérard, op. cit. pp. 195-202.
3 Léon Tolstoi, Corespondance inédite, op. cit, ibidem.

„ca atunci, cînd i s'ar cere—acelaşi lucru—oricărui specialist care „se bucură de-o notorietate oarecare. E adevărat că mi se întîm-„plă cîte odată să profit de-un fapt de actualitate pentru a-mi „sprijini o idee; dar a răspunde la toate evenimentele contimpo-„rane, fie ele chiar foarte importante—cum obişnuesc publiciştii—„n'o pot face, chiar dacă aşi crede că îndeplinesc o operă utilă. „Procedînd astfel aşi fi silit să exprim opinii uşoare sau chiar ba-„nale, să repet ce-au spus alţii şi în cazul acela opinia mea n'ar „mai avea importanţa, care i se atribue, n'ar mai servi scopul „pentru care ea a fost solicitată.

„Opinia mea asupra Evreilor şi evenimentelor din Chişinău „e clară pentru toţi aceia, care îmi cunosc ideile. Sentimentul meu „faţă de Evrei nu poate fi altul, decît sentimentul pe care îl am „faţă de fraţi ai mei, pe care îi iubesc, nu fiindcă sînt Evrei, ci „pentrucă noi şi ei, ca toţi oamenii, sîntem fiii aceluiaşi Părinte, D-zeu.

„Şi iubirea aceasta nu-mi impune nici un efort; am găsit „printre Evrei oameni admirabili, de aceia îi iubesc.

„Felul meu de-a judeca evenimentele din Chişinău e definit „prin ideile mele religioase. Inainte de-a cunoaşte toate amănun-„tele îngrozitoare—dezvelite în urmă—dela cele dintâiu comunicate „ale ziarelor m'a cuprins un sentiment penibil, complex, de milă „pentru victimele nevinovate brutalizate de mulţime: de indignare „în faţa înjosirii acelor oameni care se numesc creştini; de dez-„gust şi de dispreţ pentru acei oameni pretinşi instruiţi, care ex-„citau mulţimea şi-i aprobau actele; şi-n deosebi de oroare faţă de „adevăratul vinovat de toate: guvernul nostru, cu clerul lui, care „abrutizează şi fanatizează mulţimea; cu oardele lui de funcţio-„nari—briganzi.

„Crima din Chişinău nu e altceva, decît rezultatul direct al „propagandei minciunii şi violenţii condusă cu atîta tenacitate şi „înverşunare de guvernul rus.

„Atitudinea guvernului în faţa acestui eveniment e o nouă „dovadă a egoismului său de cea mai antipatică înfăţişare, care „nu se opreşte în faţa nici unei cruzimi, cînd e vorba să reprime „o mişcare, ce i se pare periculoasă intereselor sale şi rămîne in-„diferent în faţa atrocităţilor celor mai înfiorătoare—exemplu ma-„sacrele Armenilor—dacă ele nu-i ating direct interesele.

„Iată tot ce puteam spune despre masacrele din Chişinău, „dar toate acestea le-am exprimat de mult.

„Şi dacă d-ta mă întrebi acum ce trebue să facă—după „părerea mea—Evreii, răspunsul meu rezultă din doctrina pe care „mă silesc s'o pătrund şi s'o urmez. Evreii – ca şi toţi oamenii—„pentru binele şi fericirea lor au nevoe de-un singur lucru: de a „se conduce în viaţă—cît mai mult posibil—după preceptul: com-„portă-te faţă de alţii cum tu ai dori ca alţii să se comporte faţă „de tine; şi de-a lupta contra guvernului nu prin violenţă—mijlo-„cul acesta trebue lăsat exclusiv guvernului—ci prin o viaţă bună,

„curată, care exclude nu numai orice violenţă contra de-aproape-„lui, dar chiar şi participarea la violenţă, chiar şi întrebuinţarea „armelor violenţei instituite de guvern.

„E tot ce puteam spune despre evenimentele oribile din „Chişinău, sînt lucruri foarte vechi şi foarte cunoscute". [1]

* * *

Am reprodus în întregime tot ce-a scris Tolstoi în legătură cu o pagină tristă şi urîtă din trecutul apropiat al Basarabiei. Rîndurile scriitorului rus, din care transpiră concepţia lui politică şi morală umană, stabilesc cauzele *psihologice profunde ale progromului* şi ne descopăr *pe vinovaţii reali. Acuza* ce-a *planat* un moment în Apus asupra Romînilor din Basarabia—prin ele—devine neîntemeiată, caducă. Basarabia era cunoscută în Apus ca antiteza Poloniei şi de aici în parte—lipsa de interes pentru soarta ei: ca o provincie umilită, resemnată, timidă, supusă—fără rezistenţă din partea alogenilor—penetraţiunii elementului strein dominant, suferind docil şi totdeauna impulsiunile venite din centrul imperiului rus, plecînd spinarea fără murmur subt jugul despotismului ţarist, abandonîndu-şi copiii şcoalei streine, unde li se învăţa ca cea dintâiu condiţie a ieşirii din situaţia mizerabilă a lor, a ridicării în ierarhia socială a imperiului, părăsirea limbii şi sentimentelor romîneşti. E posibil ca această opinie extrem de pesimistă—cu rezervele de rigoare ce se impun—să fi fost mult sau mai puţin fondată. Dar în nici un caz Romînii basarabeni—afară de excepţiile amintite, infinit de rare şi care nu-i reprezentau—n'au fost intoleranţi cu nimeni, n'au făcut proselitism creştin şi mai puţin cu arma, n'au devenit uneltele imperialismului ortodox în mînile birocraţiei ruse, şi pentru nimic în lume *n'au jucat rol de asasini cu cruci aurite pe pept. Tolstoi arată de unde porneşte* răul: cu ocazia *centenarului naşterii lui i-am invocat* mărturia.

Dar scrisoarea lui Tolstoi ne arată îndeosebi filozofia religioasă, doctrina politică, toată concepţia lui morală. A apărat până şi pe iloţii imperiului rus, pe Evrei, mai precis evreimea săracă a ghettouri-lor murdare şi mizerabile, căci ea singură era masacrată. Evreii bogaţi îşi răscumpărau averea şi viaţa la o administraţie venală pe sume grase, sau în timpul masacrelor făceau călătorii de plăcere în Apus. Concepţia religioasă a lui Tolstoi era: larga toleranţă, adevăr, fraternitate, iubirea săracilor, cultul libertăţii conştiinţii, respectul liberului examen, un creştinism raţional, pozitiv, practic. Nimeni n'a combătut ca el principiul: „Credo quia absurdum", [2] caracterul de revelaţiune mistică al creştinismului. A combătut creştinismul superstiţios, formal, redus la un cult mecanic,

1 Léon Tolstoi, Correspondance inédite, op. cit. pp. 361-5.
2 Léon Tolstoi, Ma religion, p. 176.

sec, vid. A combătut fastul, puterea temporală, persecuţiile inchizitoriale, tendinţele de-a răspîndi prin foc ideia creştină ale bisericii ruse, ale „clerului bizantin". Hristos a iubit pe toţi oamenii, chiar şi pe duşmani, a interzis întrebuinţarea forţei. Creştinismul e iubire, iar iubirea e viaţa însăşi. Opera bisericii ortodoxe subt acest raport e „zero" [1]. „Invăţămîntul religios"—al ei—„n'are nici o influenţă asupra vieţii". Ea n'a cultivat decît partea exterioară a doctrinii creştine; în loc de-a răspîndi ideia iubirii, a crescut massele ruse în superstiţie şi fanatism, a propagat ura de rassă şi religioasă, a sprijinit un regim de apăsare şi tortură, a dat concursul ei armatelor ţariste, „pentru care imploră protecţia divină". [2] Hristos *a voit* să aline suferinţele săracilor, biserica rusă s'a contopit cu un regim de castă, de opresiune politică şi exploatare socială.

Tolstoi a fost împins spre cercetări religioase de temperamentul lui veşnic preocupat de problema morală, de senzul vieţii; pasionat, zbuciumat, complex, mobil—un produs prin definiţie al mediului şi spiritului slav,—dar mai ales prin umanitarismul lui generos, prin mila lui faţă de suferinţele, mizeria şi ignoranţa masselor sărace şi oprimate. N'a cetit de dragul speculaţiei pure filozofia veche şi nouă, o literatură religioasă imensă, toate operele întemeetorilor de religii. Şi iarăşi n'a voit să întemeeze o religie sau sectă nouă şi cu atît mai puţin un sistem politic sau social nou—în accepţia modernă a cuvîntului;—dar a dorit să creeze—şi chiar cu puterea pasionată a unui mistic—o mentalitate, o stare de spirite, o inclinare sufletească nouă: să aprindă în inimile noastre flacăra, care ardea puternic deja în a sa; a trezi şi anima sentimentul iubirii, milei, binefacerii, umanitarismului, care doarme în subconştientul nostru. Prin delirul sufletului său mare, exaltat de sentimente *umane, simte* că apariţia unei doctrini de iubire şi pace e *un imperativ* categoric pentru popoarele de azi. [3] A crezut prin urmare în restabilirea, în restaurarea apropiată, în domnia imediată şi fără de sfîrşit a vechii societăţi evanghelice, care a distrus sclavajul imperiului roman şi care va surpa edificiul artificial al regimurilor moderne bazate pe multiple servitudini şi clădite prin violenţă şi minciună. Studiul aprofundat al religiei comparate l-a convins că subt aparenţa multelor doctrine de fapt există o singură şi unică religie: cea a iubirii şi a aspiraţiei după desăvîrşirea morală, iar cea mai desăvîrşită sinteză a ei a fost Hristos. [4] Atunci pentruce sfîşieri şi lupte religioase, persecuţii, inchiziţii, proselitism armat, progromuri?

1 Tolstoi către Proudhon, citat de Bourdeau: Tolstoi, Lenine et la Révolution russe, Paris, 1921, p. 6.
2 Ivan Strannik, La pensée russe contemporaine, Paris, 1903, p. 190.
3 Jean Bourdeau, op. cit., p. 55.
4 Léon Tolstoi, Les Religions, trad. par J. W. Bienstock, Paris, 1906

Tolstoi a combătut cu o vehemență pasionată regimul țarist, fiindcă îl considera un anacronism politic și social, o rușine morală. I-a negat orice calitate și i-a prevăzut teribila cădere prin foc și sînge, prin jaful și devastările nouilor Stenka Razini și Pugașevi. Dușmanii l-au acuzat de anarhism, socialism, nihilism, comunism, de propagandă revoluționară, de propovăduire în favorul Nirvanei politice, economice și sociale. I-au căutat contradicțiile, i-au demascat inconsecvențele, i-au etalat utopiile. Și cert ele abundă ca în opera oricărui geniu. Dar ce revoluționar e acela — în senzul revoluționarilor ruși de azi, — care aplicînd integral și în ultimele ei consecințe logice doctrina creștină, a susținut pasivitatea, nerezistența în fața *răului* și a *violenței*; a condamnat *întrebuințarea* forței, violenței chiar numai ca mijloc de apărare și chiar față de pirați și asasini? A prevăzut Revoluția, dar—în felul cum se desemna—a combătut-o și chiar mai vehement decît regimul țarilor; fiindcă uzează de aceleași mijloace violente, subt forme noui reface vechiul fond de tiranie, trecutele nedreptăți le suplantează prin altele noui, din punct de vedere moral nu marchează nici un progres. Revoluția preconizată de Tolstoi e cea care va zgudui conștiințele, va reînoi și transforma sufletele; „care va substitui creștinismului corupt și regimului de dominațiune—care e rezultanta lui—creștinismul adevărat, acea bază a egalității între oameni și a *libertății* adevărate, cătră care aspiră toate ființele înzestrate cu rațiune".[1] La fel vorbea cu două mii de ani în urmă acela, care a revoluționat lumea antică.

* * *

Au dreptate detractorii lui Tolstoi. *E adevărat că e una din* acele naturi extrem de bogate, *variate*, fugare, *schimbăcioase*; supusă mereu legilor contradictorii ale sentimentelor multiple, complexe, imponderabile și inguvernabile; în acelaşi timp idealist până la exaltare, ca și observator real, sceptic, fără cea mai mică iluzie; încît devine o imposibilitate aproape absolută a-i fixa fizionomia diversă, mobilă, insezisabilă; a-i trasa portretul real, adevărat; a-i turna în bronz personalitatea, dacă nu exactă, fidelă, cel puțin asemănătoare. Tolstoi poartă—cu o fatalitate inevitabilă—toate calitățile și defectele sufletului slav. In felul acesta se explică succesul și influența formidabilă a operei sale. Totuşi dușmani și fideli sînt unanimi în a recunoaște, că din scrisul integral al lui se degajează ca un fir roșu și neîntrerupt un umanitarism larg și generos, o milă nemărginită pentru cei care sufăr, o iubire mistică pentru toți nenorociții și oprimații. Mai recunosc că opera lui a zguduit imensul imperiu din Răsărit în evoluția lui politică, socială

1 Citat după J. Bourdeau, op. cit. p. 42.

și mai ales morală; a accelerat ritmul acestei evoluții;[1] că influența lui se exercită puternic și azi — sau mai ales azi, — de aci tendința stăpînilor actuali ai Rusiei de a-i monopoliza numele și utiliza opera; cu scopul de-a întări ideia regimului instalat de ei prin ruine și sînge în masse, care continuă a rămîne fidele memoriei lui Tolstoi și idéologiei lui.[2] Dar nimeni poate ca ei nu sînt mai îndepărtați de umanitarismul, iubirea, mila, pacea, aspirația după dreptate și adevăr, propovăduite de interpretul cel mai desăvîrșit al Rusiei moderne.

Nicolae Tolu

Paris, August 1928.

---

1 A se vedea îndeosebi studiul publicat de curînd de fiul cel mai mare al lui Tolstoi: Leon L. Tolstoi La Russie avant et après Tolstoï, în ziarul „Le Figaro" supplément littéraire din 25 August 1928.

2 Idem, ibidem.

Cîntecul Pomului

Zvîrlit de vînt în al ţărînei pîntec,
Am fost grăunte şi-am crescut la cer —
In mine urcă seva ca un cîntec
Din besne, din noroi şi din mister.

Eu am străpuns movile de gunoi
Şi, neînvins de crivăţ şi de ger,
Mă desfăşor şi cresc mereu la cer,
In veşnicia încordată între noi,
Şi dacă-adesea crengi întregi îmi pier,
Bătute de furtuni ca de-un ciocan,
Eu gem, mă sbat şi sînger pentru ele
Şi totuşi creşte 'n fiecare an
Mai vastă bolta catedralei mele.

Venit din toate margenile firii,
In verdele-mi frunziş descinde vîntul,
Ca un răsuflet al nemărginirii:
Mă clatină, m'apleacă şi mă'ndoae,
Şi cerul tot şi'ntreg pămîntul
Imi cîntă'n fiecare foaie.

Cu mii de crengi, ca aripi avîntate,
Mă'nalţ mereu şi tremur în lumină,
Din ce în ce mai depărtat de tină
Şi mai aproape stelelor curate,
Dar jos — mai ţintuit în rădăcină.

Intemeiat în mine, ca un mit,
Cu trunchiul aspru, ca un bloc prea gros,
Cu visul meu de-azur necucerit
Şi înjugat în lutul meu de jos, —
Ascult coroana-mi sus, din tot cuprinsul meu,
Vibrînd în lume veşnica-mi chemare,
Ca simfonii de harfe legendare,
Din care cântă Dumnezeu.

Cînd soarele de-asupra mea, încins,
Imens belşugul arşiţei şi-l lasă
In frunza-mi rece, umedă şi deasă,
Ca un străbun bogat de necuprins,

Şi luna, când în trecerea ei lină
Imi ninge fulgi de aur şi mătasă,
Eu prind în crîngul meu, ca într'o plasă,
Tot cerul de văpaie şi lumină.

Şi dacă sînt de grindini crunt lovit,
Eu ştiu că mai înalt cresc în nevoi,
Şi dacă-s ud până la măduvă de ploi,
Eu tremur în adîncul meu, smerit
Şi fericit—de cum voiu fi apoi...

Stau la răscruci de drumuri şi de zare,
Ca la răspîntia 'ntrebărilor eterne,
Şi mă resfrâng în umbra-mi schimbătoare
Ce'n miez de zi în faţă mi s'aşterne,
Şi, urmărind cum stranie se'ntinde
Pe *pajişte, svîrlită* ca o *haină*,
Presimt în seva mea ce mare taină
E'n semnul care mă cuprinde.

Sînt prins de el, cum sînt de mine prins,
Şi'n veci legat de palma de pămînt
In care-am fost sădit şi 'nfrînt,
Foşnesc mereu în zări nelimitate
Cu tot adîncul meu încins—
Din propria-mi divinitate.

La mine 'n umbră ori de cîte ori
S'adăpostesc iubirile'ncepute,
Eu mă'nfrăţesc cu sfintele ardori
Şi cînt cîntarea vieţii netemute—
Din cerul meu de frunze, ca viori.

In crîngul meu, ca într'un vast conac
Din basme, peste ţărnă plutitor,
Atîtea paseri cuiburile-şi fac
Şi-atîtea ciocîrlii înalţă 'n cor
Extatic, viaţa pururi suverană,
Că, rob cucernic marelui fior,
Imi uit înfrîngerile ca o rană—
In bucuria cîntecului lor.

De cresc în văi, pe dealuri sau pe creste,
In codru, ori stingher în vre-o cîmpie,
Eu ştiu că sînt în cosmica pustie
Umbrar şi rod şi melodie
Şi voi sfîrşi cîndva—ca o poveste...

Şi dacă cresc uitat pe vr'un maidan,
Eu tot rodesc, mai mult din an în an,
Şi dacă nu-s decît un simplu dud—
Atîţi copii în crîngul meu i-aud,
Ca porumbei, sburdînd şi ciugulindu-mi rodul,
Că sînt un rege ospătând norodul.

Dar cine-mi numără comorile de foi,
Cînd se desprind de mine, împlinite,
Și cad învinse 'n țărnă și'n noroi,
Sub crengile-mi, în toamnă, pustiite?

Dar cine știe cîtă suferință
Și disperări cuprinde rodul meu,
In calda primăverii biruință,—
Și iarna—cît mi-e sufletul de greu,
Inchis în rădăcină și-umilință
Și subt zăpadă, ca'ntr'un mauzoleu!

O, vrerii mele cine-i dă un glas,
Și cine sufletului meu un nume?
Același lut și-același vechiu ispas
Ne leagă pe toți arborii din lume,
Dar creștem, fiecare, pe pămînt
Stingher, pieziș și fără legămînt.

In van mă reazim de-alte rădăcini,
Și crengile le'ntind către vecini,
Ș'mbrățișez din răsputeri alt crîng:
Ne sîntem de-opotrivă de străini
Și singur, Doamne, sînt și singur plîng...

Din toată viața mea rămîne doară
Un gînd, un sîngur gînd biruitor:
Cînd sucurile mele-or fi să moară,
Eu știu că tot rămîn nemuritor,
Căci lemnul meu sluji-va tuturor:
Va fi bordei, sau raclă, sau vioară—
Sau foc, jertfit din sufletu-mi ferbinte,
In vatră pentru cei înfrigurați,
Ori lemnul dur în care să sculpați
Cruci, idoli, tronuri sau altare sfinte.

A. DOMINIC

Memorial

Note de călătorie în Spania

In zorii zilei insula Capri îşi desluşeşte liniile. Un munte ridicat abrupt şi svîcnit din apă. Un duh, uriaş al mării, care se scaldă încins de apă până la jumătate. Dincolo pe celalt mal, subt amfiteatrul stîncilor, privind în soare, fără frică de tăria lui, stă Sorento. Şi, peste toate, reflexele azurului. Numai culoare şi lumină şi, în aer, acea moleşeală voluptoasă pe care Italienii o numesc „morbidezza". E prea frumos, e suspect de frumos. Perfecţiunea ne înăbuşă. Avem nevoe de un punct de urîţenie, de întrezărirea unei slăbiciuni ca să putem umaniza şi pricepe aceste locuri destinate, cu siguranţă, zeilor nu oamenilor.

Spectacol pentru un zeu cabotin şi literat, care ar avea sentimente de Neron: să priveşti din insula Capri, o erupţie de Vezuviu comandată pentru delectarea unei petreceri.

Napoli

Senzualitate, lene, bucurie. Toate acestea dispensează de adîncime şi frămîntare. Muzica e trivială şi plăcută. Santa Lucia are toată murdăria şi strălucirea sudului. Pe cheiuri strîmte printre coji de portocală şi mese de cafenea forfoteşte o mulţime fără grijă şi fără preocupare. Aici nu există plan de viaţă, nevoe de activitate, ardoare de cîştig ori de victorie. Nimic nu e preconceput, ci totul aşteptat. Oamenii se lasă trăiţi, cu oroare de iniţiativă şi schimbare. Intrăm într'un „variété" care poartă numele de Eldorado. Aceiaşi lume ca în toate localurile de acest fel din toate ţările: negustori rotunzi cu opulente lanţuri de aur pe burtă, cu

enorme şi ostentative inele pe degete obeze, tineri eleganţi şi vag interlopi, prostituate. Ceva mai sordid ca în alte părţi. Canzonete, o revistă mediocră cu o protagonistă de balet sexagenară: Ana Fougez, zice-se celebră, pe timpul idilic şi ferice al domniei lui Frantz-Iosef şi al preşedintelui Loubet. Lumea din sală, cîntă, toată, în cor. Fireşte cupletele caracteristice. După fiecare număr, la o comandă din sală, care nu se vede, dar se simte, ne sculăm mereu în picioare şi asistenţa îngînă imnul fascist. Devotaţi miliţieni fascişti, în cămăşi negre, pîndesc pe toţi cei care nu se scoală şi, cu un baston lung ca să ajungă prin toate stalurile, îi ciocnesc în cap. Svîrliţi ca de un resort, spectatorii aceştia puţin patrioţi sar în sus şi cu priviri de ploconeală, cer ertare pentru crima lor. Picioarele nude şi grase, cupletele lascive şi figurile la trapez, se împletesc astfel, se ajută reciproc, cu accentele belicoase ale imnului naţional.

M'am gîndit totdeauna că fascismul e un patriotism, mai ales de „music-hall". Imperialismul n'are senz la un popor uşuratec, vesel, senzual, leneş, fără prea mult caracter, fără adîncime, fără tenacitate în ambiţie. Imperialismul presupune mari sacrificii şi mari renunţări din fericirea individuală în favoarea elanurilor colective. E adevărat că locuitorul italian plăteşte dela regimul fascist impozite enorme. Dar toţi aceşti bani sînt împrăştiaţi în gesturi de grandomanie. Comandantul vaporului nostru îmi explică că toate liniile italiene de navigaţie din Marea Neagră sufăr pierderi considerabile pe care le acopere însă guvernul din buget. Italia voeşte cu orice chip să se creadă că ea a moştenit rolul Germaniei de altădată în politica şi economia Orientului şi Levantului. Şi alte multe faţade de aparentă prosperitate sînt clădite astăzi, în regatul italian, în vid. Mizerie şi grandomanie e formula tuturor naţionalismelor meridionale. Comoditate, confort şi libertate pentru toţi cetăţenii, modestie şi muncă, e idealul democraţiilor nordice.

Vederea de pe Vomero sau Pausilipo, cătră care duce, în şerpuiri nesfîrşite schimbînd mereu perspectiva priveliştilor, „Via Tasso", unică în lume, e uimitoare.

La Napoli arta e inferioară altor oraşe italiene. Natura cu splendorile ei, intimidează opera omului, o face sfioasă şi plină de ezitare. Căci puţine gînduri ori fapte de artă umană ar putea ajunge ceiace poate oferi aici peisagiul. Muzeul de artă veche e interesant pentru arheolog, dar obişnuit pentru artist. Bisericile, exemplare banale de renaştere şi domul gotic, de un stil ameste-

cat, fără caracter, nou, dintr'o substanță lăptoasă și zaharată, fără patina timpului, nu pot reține prea multă vreme călătorul.

Aici natura e tot. Atîta culoare, atîta relief, atîtea îmbinări armonice suspendă critica și orice criteriu estetic. Aprecierea și judecata nu se mai înfiripă. Ești fericit pur și simplu, într'un extaz care suprimă comparațiile și ierarhiile de valori.

Pompei

Drumul la Pompei trece printre vii cu tufe groase cît copacii, răsărite în pulberea neagră a lavei vulcanice, printre grădini de portocali, de chiparoși și de smochini. Sus, mereu, Vezuviul amenințător. Această veșnică amenințare, care nu îngădue omului să se lase complect mulțumirii sale, stimulează poate cu un accent în plus voluptatea acestor locuri.

Intrarea în ceiace a fost altădată Pompei, se face pe o portiță mică în dosul unei gări. Primii pași făcuți pe străzile tăcute pavate cu lespezi enorme în care sînt săpate încă urmele căruțelor de altădată, își creiază din propria lor sonoritate o muzică adequată acestor locuri. Peste zidurile fără acoperișuri se așează un moment ciocîrlii sburdalnice. Cerul e nemilos de albastru și liniștea augustă. Viața parcă a părăsit abia eri aceste locuri. Intreg Pompei seamănă cu acele odăi pe care familia le păstrează intacte, după moartea unui mort scump.

Orașul nu e mare: dimensiunile unui tîrg de provincie dela noi: Bîrlad ori Pitești. Confortul interiorului și gradul de civilizație în care e orînduită locuința, întrecea însă desigur, nu numai în ce privește gustul, dar chiar comoditatea, casa unui om bogat de astăzi, din Europa orientală. Picturile murale, în care domină negrul și roșul, după influența grecească, sînt de o rară grație. Piscinile de marmură, în care prospețimea apei iriza, prin reflexe de opal, cerul pur, răcoreau zilele toride de vară, pe cînd coloane suple susținînd peristilul ori atriumul alintau cu sveltețea lor privirea.

Ne așezăm pe o piatră în Forum. Imi reprezint o clipă svîcnirea de viață care s'a desfășurat atîtea secole între acești pereți și care acum pare să fi fost mai scurtă decît întrezărirea instantanee a unui vis. S'au frămîntat fără îndoială între aceste pietre spasmurile dragostei și frămîntările ambiției. Fecioare au iubit și au murit. Cezari mai mărunței au îndrăznit, au conspirat, au otrăvit, au fost uciși ori s'au stins, neputincioși și pensionari,

de podagră. Politicieni limbuți, soldați temerari, negustori veroși, poeți delicați, curtezane putrede au trebuit să fi plîns, să fi sperat, să fi murit și aici, în dimineți radioase ca aceasta de azi ori în sări întunecate și ploioase de toamnă.

Ni se arată, de către ceroni prea amabili și lupanarele. Sînt case ca toate celelalte fără nici-o indicație în plus. Numai mintea lucrează asociind moartea și dragostea laolaltă, încleștate pretutindeni mereu, mereu împreună, ca ziua și noaptea. Un lupanar într'un cimitir: temă fastuoasă pentru Barrès.

Inchipuirea vieții romane în aspectul ei intim se face cu greu, fiindcă obiectele casei, așa cum le-a surprins lava vulcanului au fost duse și depozitate la muzeul din Napoli. Mobilele, vasele, adică ceiace evocă traiul cotidian nu le găsim aici. De altfel viața romană, care cunoștea puțin interiorul, se poate închipui și fără ele. Antichitatea trăia afară, în aer liber. Caracterul omului era deschis, jovial și comunicativ. Abia evul mediu, cu castelele sale cocoțate pe inaccesibile stînci, cu culoarele și galeriile sale întunecoase, ascunse în mucede ziduri au descoperit farmecele vieții claustrale, hurzușenia izolării, gustul pentru închisoarea plăcută care e camera. S'au inventat atunci plăcerile interiorului: focul în cămin care svîrlea lumină palidă pe pereți și descompunea trupurile bestiale de vînători feudali în umbre bizare, rătăcind printre mobile, ca să se topească în colțuri de întunerec; jilțurile de lemn sculptat ca să primească trupuri voinice, covoarele și tapiseriile Orientului ca să lumineze cu culorile lor moarte camere în care soarele intra cu greu. Caracterul omului s'a schimbat și el. Perfidia și obscurantismul evului mediu sînt efectele locuinții. Sau poate invers.

7 Septembre

Intre Napoli și Marsilia timpul se scurge mai încet. Inconjurăm Capul Corsicei. Coaste pădurite, muntoase, aspre. Seara, așezați pe „chaise-long"-uri, între cer și apă, ascultăm poveștile călătorilor umblați prin alte continente. Un francez care a stat zece ani în Africa equatorială ne spune minunile locului. Odată, pe cînd făceau o expediție în pădurile Congo-ului, escortați de un pluton înarmat, un soldat din capul coloanei a fost furat de un șarpe boa, strivit și înghițit în fața lor.

Ne îngrozește apoi cu ravagiile muștei „țețe", care dă teribilul microb al boalei somnului. Se pare că origina acestui înfri-

coşător flagel e în dinţii crocodilului, în resturile de alimente care se descompun acolo.

Musca intră în gura crocodilului, deschisă cînd acesta doarme, şi ia de acolo sămînţa dezastrului. In anumite epoci de epidemie, satele din împrejurimi sînt aproape desfiinţate. Sute de corpuri în nesimţire zac întinse pe drumuri, acoperite de muşte sau mîncate, înainte ca omul să fi murit, dar incapabil de apărare, de hiene ori de şacali. Ne vorbeşte încă de paianjenul negru, păros, mare cît o farfurie, de scorpioni pe care-i găseşti seara în pat ori subt pernă, de crocodili, de şerpi bizari şi veninoşi.

Mă gîndesc la curajul acestor oameni aşa de asemănători cu eroii romanelor lui J. Conrad, setoşi de imposibil, neurastenici nepotoliţi, căutători de moarte şi de triumf. O clipă acest miraj de mizerie şi splendoare mă ameţeşte şi compar în minte astfel de destinuri grandioase, cu bătrîneţea lentă, decăzută şi meschină a unui pensionar dela noi, fost archivar la prefectură, care moare încet, pe fiecare zi, cu doruri nesatisfăcute, la Baia-de-aramă, la Odobeşti, ori la Podul Iloaei.

Marsilia

Inainte de a intra în raza portului, zărim agăţat de o stîncă, faimosul „Château d'If", în care Dumas père a pus aventura generoasă şi puerilă a lui Monte Cristo. Apoi vaporul intră într'o pădure de catarguri, se fereşte, evită vasele mari şi, prin poteci strîmte de apă, ajunge în port. Sirene pe diferite timbruri gem în toate părţile. Vapoare mai mari ridică ancora către ţări îndepărtate şi însorite, către acele ţări care acum cîteva veacuri se numeau fără deosebire Indiile de apus ori de răsărit. Şlepuri mai mici şi mai statornice par că voesc să nu se mai mişte. Pe bordul lor, femei brune şi leneşe, cu mişcări domoale, aşează pe funii rufe la uscat. Pe cheiuri sute de elevatoare coboară şi ridică în muncă de Sisif. Hamalii strigă, trenurile trec unul după altul, sirenele se urmează cu ţipete diferite, samsari şi agenţi ai portului aleargă mereu, de la un loc la altul, cu aere halucinate şi absente. Şi în această forfoteală meridională, fără timiditate, porumbei albi se desprind din albastrul cerului, uşori şi diafani, se lasă pe pietrele cheiului, ca să ciugulească cîteva boabe rămase pe drum.

Sîntem în Franţa. Simţi uşor aceasta după stilul teraselor de cafenea, mai vii şi mai curate, după demnitatea şi discreţia ceva mai mare a oamenilor, după o ceaţă uşoară a aerului şi după acel unic şi

indescriptibil miros al oraşelor franceze, făcut din tutun Maryland, benzină şi brînză de Camembert. Marsilia n'are lumina cenuşiului albastru din „Ile de France" şi nici concentrarea demnă a oamenilor din nord, dar n'are nici culoarea impestriţată cu verde deschis, roz şi galbăn a caselor, geamurile mari şi late, etajele imense, lenea şi veselia oamenilor, ca în Italia. Marsilia e la mijloc între Italia şi Franţa şi are moşteniri preţioase de la amîndouă, adică e un frumos şi unic oraş meridional.

Pe „Cannebière", artera principală, mişcarea e imensă, tot aşa de mare ca şi pe bulevardele pariziene, dar poate mai febrilă. In plus tipurile sînt mai cosmopolite. De aici pleacă marile vapoare către ţări tropicale. Călătorii indieni, egipteni, malaezi, sud americani roesc pe străzi şi aduc cu ei întrebări nelămurite, mister şi viaţă nouă. Marsilia e un muzeu etnografic: dacă se poate închipui un muzeu cu frenezie şi neastîmpăr.

Intr'un „bistro", unde am cerut un pahar de Anjou spumos, mi-a venit în minte un nou criteriu pentru a determina psihologia popoarelor: vinul naţional. Toată firea francezului strălucită, uşoară, graţioasă se găseşte în fluidul aproape imaterial al şampaniei. Şi oare nu e cuprinsă firea spaniolă, pasionată şi fierbinte în vinul de Malaga ori Xeres? Să mai adaug că Neamţul e perfect definit prin berea sa?

Primul contact cu lumea spaniolă se face la o vamă ca toate vămile. Funcţionarii numai, sînt mai bruni, mai taciturni, mai îndărătnici, amintind în mod vag vameşii turci. Mişcarea gării e febrilă, cu o nuanţă de dezordine: oamenii se interpelează des şi dela distanţe mari cum facem şi noi romînii, din belşug. Cu toţii parcă ar căuta ceva şi nu găsesc. Vin şi revin mereu în acelaşi loc.

Trenul care ne duce către Barcelona prin locuri de verdeaţă meridională, printre cîmpuri perfect cultivate, e format din vagoane largi, fără compartimente, în felul tramvaelor. O comunitate plină de amenitate domneşte. Spaniolul e mîndru dar foarte social. Sîntem îndată interpelaţi, salutaţi, serviţi la cea mai mică dorinţă pe care o avem. Ni se oferă pachete cu mîncare, din care, nu putem refuza, fără a comite o gravă necuviinţă.

Politeţa spaniolă e un rest al romantismului perzistent încă. Ea nu e o expresie a demnităţii omeneşti ca în Anglia ori o graţie a sociabilităţii ca la Francezi, ci o emanaţie directă a gran-

dorii şi fastului sufletesc. Amabilitatea spaniolă e artificială, maiestoasă, are în ea ceva catolic, măreţ şi fals.

Barbaţii care călătoresc mai multă vreme cu o femee, se dau mereu jos în gări, ca să le aducă flori şi fructe. Ploconelile şi reveransele sînt ample, arhaice şi uşor teatrale. In general însă poporul, chiar şi în clasele de jos are un aspect dîrz şi evident, de rasă veche, de nobleţă perfect filtrată. Ovalul figurii e regulat şi armonios. Trăsăturile sînt fine, în linii acuzate, fără dulcegărie, de o asprime nobilă şi pură.

Barcelona

Aspectul imediat pe care-l oferă Barcelona e curat francez. Strada şi vitrinile sînt alcătuite la fel ca la Paris. Cafenelele şi „bistro"-urile au acelaşi mobilier şi aceiaşi stil interior. Bulevardele centrale, faimoasele „ramblas" Catalane, samănă bine cu „Champs Elysées" dela Paris, iar terminarea lor în larga piaţă „Cataluna", aminteşte de arcul de triumf „Etoile". Titlurile sînt de multeori scrise în franţuzeşte. Tot ce e elegant şi „chic" e anunţat după moda pariziană. Se poate deosebi aici un snobism francez, cum se poate deosebi unul anglo-saxon la Paris. Barcelona e un minunat oraş modern elegant şi vesel, de proporţia Milanului ori Münchenului. Viaţa e uşoară şi săltăreaţă. Peste tot răsună gluma şi cîntecul. Ca şi la Berlin şi Paris, şi poate numai ca în aceste oraşe, se găseşte la Barcelona un cartier întreg, consacrat vieţii de noapte. „Music-hall"-uri, „dancing"-uri, berării, cafenele, trimit atmosfera lor încărcată de tutun şi de voluptate rîncedă în aerul greu de senzualitate al nopţii catalane.

Pănă tirziu cătră dimineaţă chiote, acorduri de ghitară, coruri, risete, clocotesc şi se sting unul după altul.

Catalanii au caracterul mediteranian: deschis şi activ. Ei sînt comercianţii, industriaşii şi politicienii peninsulei. Aici infloresc fabricile de ţesături, de metalurgie, culturile agricole cele mai modernizate. Subt aspectul economic şi tehnic, Catalonia e cea mai înaintată provincie. Ea se plînge adeseori, că trebue să întreţie toată viaţa sărăcăcioasă a celorlalte ţinuturi, ca o rudă mai bogată familia în mizerie.

Cu toate aceste, Barcelonezul e mereu vesel. De nimic nu diferă mai mult decît de Castilanul aspru, mistic, bigot, orgolios, închis. Pe această opoziţie psihologică se bazează şi rivalitatea

nepotolită între cele două provincii, mai mult decît pe trecătoare animozităţi de ordin politic. La Madrid, un adevărat Castillan îţi va spune că cel mai decăzut mediu din lume, centru de perdiţiune şi perversitate se găseşte tocmai la Barcelona... Şi Catalanul va afirma exact contrariul.

Viaţa spaniolă e făcută din tenziunea, luptele, acordurile, compromisurile şi armistiţiurile castilano-catalane. Acest dublet, în compoziţia lui discordantă, alcătueşte specificitatea sufletului spaniol.

(Va urma).

Mihai D. Ralea

Cronica internă

Modificarea legii de unificare administrativă

După trei ani de aplicare a legii pentru unificarea administrativă din 1925, Ministerul de interne a numit o comisiune specială, care să studieze lacunele constatate şi să propue modificările necesare. Este o dispoziţie pe care o găsesc şi justificată şi cuminte. Existenţa şi consolidarea Romîniei de azi sînt, înainte de toate, probleme administrative. Repercusiunea acţiunii administrative atinge direct principiile vieţii politice, pentru ca să fie vădită nevoia colaborării intime şi intense dintre teorie şi practică, dintre concepţie şi experienţă.

In Romînia, dela 1864 încoace, până la războiul din urmă, patru legi (1874, 1887, 1904 şi 1908) şi nouă proecte de organizare comunală (1865 – *General Florescu, 1866 – Ion Ghica, 1871 – iniţiativă parlamentară: Dr. Fătu, N. Ionescu,* A. D. Holban etc., 1878 – Gh. Vernescu, 1885 – N. Fleva, 1888 – T. Rosetti, 1890 – General Manu, 1899 – Gh. Cantacuzino şi 1900 – C. Olănescu); cinci legi de organizare judeţiană (1864, 1872, 1883, 1886 şi 1894); o lege specială de organizare a comunelor urbane (1894); două legi speciale de organizare a comunelor rurale şi administraţia plăşilor (1903 – V. Lascar şi 1908 – Ion I. C. Brătianu); un proect de organizare judeţiană (1908 – Ion I. C. Brătianu) şi un proect de descentralizare administrativă (1912 – P. P. Carp) au încercat să rezolve problema organizării administrative a statului. După războiu aceiaşi încercare au făcut-o: proectul Argetoianu, pentru organizarea administraţiei locale (1921); proectul Văitoianu, pentru unificarea administrativă (1924) şi Legea pentru unificarea administrativă (1925). Nu mai vorbesc de antiproectul lui P. P. Carp, din 1907, care împărţia teritoriul ţării în *dregătorii*; nici de anteproectele Cercului de Studii al partidului Liberal (1918 şi 1921) şi nici de anteproectul modificator al proectului Văitoianu, propus de

Asociaţia funcţionarilor administrativi din Transilvania, Banat şi părţile ungurene (1925).

Iată că astăzi legea din 1925, care soluţionează problema organizării administrative a Statului, se dovedeşte cu lacune şi o modificare a ei se impune.

Ce este de modificat?

Voi arăta altădată. Deocamdată cîteva consideraţii generale care pot servi drept bază principială modificărilor necesare.

Acţiunea administrativă incumbă Statului; dar multiplicitatea şi varietatea intereselor impun, pedeoparte, crearea de subdiviziuni administrative (provincii, regiuni, circumscripţii, judeţe, plăşi, comuni, sate şi cătune) în funcţie de gruparea acestor interese pe teritoriul naţional, creind, faţă de *centrul major* de interese ale statului, un număr oarecare de *centre minore* de interese locale; iar, pedealtă parte, impun fragmentarea acţiunii administrative generale în serii, coexistente sau succesive, din ce în ce mai reduse. Viaţa socială modernă pune statul în faţa a o sumă de probleme noi, a căror rezolvire îi este imposibilă numai prin acţiunea organelor sale proprii. Cîtă vreme statul era chemat să asigure numai ordinea internă şi siguranţa externă, atribuţiile sale puteau fi îndeplinite de proprii săi prepuşi. De îndată însă ce aceste atribuţii au sporit, întinzîndu-se în domenii diferite şi vaste ca învăţămîntul, azistenţa şi ocrotirile sociale, organizarea muncii etc., este neaparată nevoe de o dispovărare a Statului pe sama subdiviziunilor teritoriale, nu în scop de a le pune în conflict cu dînsul, ci numai pentru a le face să coopereze la purtarea sarcinilor publice. Şi această dispovărare se realizează atît în folosul statului, cît şi în al subdiviziunilor sale. Ea profită celui dintâiu pentrucă, reducîndu-i atribuţiile, îi dă posibilitatea să şi le îndeplinească cu mai mult succes pe cele ce-i rămîn şi profită subdiviziunilor pentrucă, precum spune Regulamentul Organic, „îngrijirea pentru toate cele ce privesc la buna fericire a unui oraş nu poate fi mai bine încredinţată decît acelora care mai cu deosebire se folosesc dintrînsa"... şi pentrucă cheamă la viaţa publică un număr cît mai mare de cetăţeni. Subdiviziunile administrative teritoriale nu devin realităţi de drept public, decît dacă, în limitele lor, mişcarea intereselor locale este propulsată de voinţa conştientă a cetăţenilor respectivi. „Participarea cetăţenilor la conducerea efectivă a intereselor locale, este o condiţie mai necesară funcţionării sufragiului universal, decît însăşi instrucţiunea. In dezvoltarea vieţii locale, cetăţeanul găseşte un cîmp larg de activitate şi dobîndeşte simţul realităţii şi răspunderii, care poate să-l apere de pericolul ideologiei" (C. D. Dumitriu: Introducere la anteproect de descentralizare administrativă, elaborat de Cercul de Studii al partidului Liberal).

Descentralizarea cere mai multă libertate pentru autorităţile locale şi acest sistem, departe de a fi păgubitor, este dimpotrivă singurul în măsură să asigure dezvoltarea morală şi politică a statului; căci, precum spune Tocqueville, omul se ataşează de comuna

sa şi se interesează de dînsa, pentrucă participă la conducerea ei. „In această sferă mărginită, care-i stă la îndămînă, el încearcă să conducă societatea, se obişnueşte cu formele fără care libertatea nu se poate dobîndi decît prin revoluţie, se pătrunde de spiritul lor, prinde gust de ordine, pricepe armonia puterilor, capătă în fine idei clare şi practice despre natura datoriilor sale şi despre întinderea drepturilor sale". (M. Varam: Centralizare şi Descentralizare în rev. Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială an. II. No. 1—3). Dar nu trebue să pierdem din vedere că criteriul descentralizării, limitele aplicaţiei sale practice sînt în funcţiune de civilizaţia poporului căruia se aplică. Şi această civilizaţie nu stă numai în contingenţele exterioare şi materiale ale vieţii sociale, ci şi în forţa psihică care le creiază. Şi aici vom face distincţie între teorie şi practică, adică între consecinţele logice ale principiului şi între posibilităţile lui de realizare în fapt. Forţele sociale centrifugale îşi găsesc cel mai puternic sprijin în autonomia subdiviziunilor administrative, dacă nu sînt frînate de conştiinţa unităţii politice. Şi aceasta cu atît mai mult la noi, unde problema administrativă este o problemă naţională. Nu-i suficient să decretezi principiul descentralizării, pentru ca şi consecinţele bune ale unei atari organizări administrative să se şi simtă. Este nevoe să deşteptăm, înlăuntrul subdiviziunilor teritoriale, pasiunea pentru interesul public (general sau local) şi conştiinţa solidarităţii între diferitele interese (private, locale, generale). Este nevoe să organizăm cadrele cetăţeneşti de aşa manieră, încît impulsiunea acţiunii administrative să nu pornească dela delegaţii sau subdelegaţii centrului major, ci să fie rezultanta firească a cooperării forţelor locale. Numai aşa organele locale vor fi reprezentanţii reali ai vieţii publice regionale şi supravegherea centrului major se va exercita, nu ca o acţiune tutelară, ci ca o acţiune de pură stimulare a iniţiativelor şi de regulare a exerciţiului forţelor locale.

Dacă statul modern nu poate trăi decît descentralizîndu-se, participarea poporului la viaţa obştească trebue să fie efectivă şi integrală, adică să se întindă asupra tuturor chestiunilor interesînd această viaţă, fără a degenera într'un amestec permanent asupra detaliilor de aplicare a soluţiilor formulate principial. Serviciile publice, în cea mai mare parte, au caracter de specialitate şi, pentru îndeplinirea lor, fireşte, se cer anumite condiţiuni de aptitudine şi capacitate. Soluţia principială a intereselor obşteşti se poate discuta de masa cea mare a alegătorilor, tocmai cînd sînt chemaţi să desemneze, prin votul lor, pe aceia pe care-i vor învesti cu calitatea de reprezentanţi ai acestor interese şi de mandatari ai lor pentru aplicarea soluţiilor admise. „Se observă la noi puţina viaţă ce au comunele şi judeţele, dezinteresarea tuturor oamenilor mai de samă de a se ocupa de asemenea interese, consiliile noastre judeţene şi comunale fiind compuse în marea majoritate a cazurilor din oameni de a treia sau a patra mînă. Cauza acestei nepăsări a elementelor celor mai inteligente, mai culte şi mai pline de energie pentru asemenea chestiuni, provine din lipsa de importanţă a unei atare ocupaţiuni". (Paul Negulescu: Tratat de Drept administrativ 1906, vol. I. pag. 211). Dezinteresarea complectă din partea localnicilor, atît în ceiace priveşte nevoile locale, a căror satisfacţie se îndeplineşte de organele centrale, cît şi în privinţa intereselor generale, creiază o stare de indiferenţă psihică cu privire la însăşi fiinţa statului, care trebue să ne alarmeze. Căci „tirania unui prinţ nu apropie pe un stat de ruină, mai mult decît indiferenţa cetăţenilor pentru binele obştesc". (Montesquieu: Grandeur et décadence des Romains, Cap. IV).

Subdiviziunile administrative teritoriale sînt sau naturale: cătune, sate, tîrguri, oraşe, provincii; sau legale (artificiale=creaţiunea legii): comuni, plăşi, judeţe, circumscripţii, regiuni. Dacă cele dintăiu esă de subt acţiunea modificatoare a voinţei omului, cele dealdoilea, fiind creaţiunea legii, trebue să ţină cît mai mult socoteală de condiţiunile care pot asigura deplina satisfacţie a diverselor interese ce se grupează în formaţiunile naturale. Acestea sînt adevăratele celule vii ale organizării de stat, cu viaţă proprie şi cu personalitate tradiţională anterioară recunoaşterii lor prin legi. „O organizare administrativă cinstită şi serioasă nu poate face abstracţie de realităţi, ea trebue să se razeme, cît e cu putinţă, pe organisme vii, nu pe nişte organisme arbitrare şi artificial combinate, fără viaţă proprie. Numai astfel pot lua naştere izvoare bogate de energie naţională şi activitate cetăţenească". (C. Stere: Anteproect de Constituţie, pag. 44). Statul modern nu poate dăinui decît dacă-şi trage raţiunea fiinţării sale din viaţa conştientă a masselor, din cooperaţia solidară nu numai între toate straturile poporaţiei sale, ci şi între feluritele instituţii şi subdiviziuni de drept public. Multe din cele mai principale nevoi ale diferitelor subdiviziuni din stat nu pot fi satisfăcute, decît prin cooperarea acestora sau în concordanţă cu interesele subdiviziunilor superioare şi mai ales ale Statului.

In lumina acestor sumare consideraţii generale trebuesc discutate modificările necesare actualei Legi de unificare administrativă, printre care cea dintăiu trebue să fie a titlului; căci despre unificare, despre unitatea chipului de exercitare a acţiunii administrative pe tot întinsul ţării romîneşti, nu mai încape nici o discuţie.

N. N. Tiron

Cronica externă

Pactul general de renunțare la războiu zis și Pactul Kellogg

Ludovic al XIV-lea spunea: „Nu are importanță în cît timp, dar în ce condiții se termină o negociație". Tratativele pentru încheerea unui pact general contra războiului durează de un an. Condițiile în care se închee nu ar fi mulțumit pe deplin pe Ludovic al XIV-lea, care se preocupa mai mult de fastul și grandoarea Franței în epoca sa, decît de liniștea Europei și de organizarea ei pacifică. Dar trei secole ne despart de acea vreme. Popoare tinere și expansive, războaie care semănau mai mult a expediții cavalerești, monarhi care se gîndeau mai mult la vanitatea și plăcerile lor proprii decît la viața cetățenilor, epocă în care naționalizme de abea se închegau, hegemonia Franței față de populații fără unitate, deosebesc veacul lui Ludovic de timpurile noastre. Marele războiu, Societatea Națiunilor și cu toate institutele sale internaționale, eliberarea progresivă a popoarelor de diferite oligarhii ca și nenumărate superstiții au dat ideii de pace o existență concretă. Astăzi, se face propagandă electorală, în țările civilizate, pe baza organizării păcii și se guvernează subt inspirația ei. Opinia de pretutindeni se preocupă de această întreprindere și în conștiința omului, încărcată de amintirea milenară a războiului, se ivește vag imaginea unei epoci în care virtuțile lui comune pot folosi altui scop. Chiar oamenii politici, care, de obiceiu, pricep cei din urmă aspirațiile populare, își consacră activitatea propagandei pacifice și își fac cariere pe baza ei. Evoluția însă pe această cale nu a depășit obstacolele cristalizate din politica trecutului și nici nu a învins tendințele obscure și puternice ale claselor imperialiste. Spectrul războiului amenință încă civilizația și viața lumii. Deaceia orice declarație de pace trebue acceptată cu recunoștință și înconjurată cu solemnitatea necesară operei fragile.

Societatea Națiunilor a vrut să întregească dispozițiile pactului și să condamne în orice caz recursul la războiu. Pactul său fundamental este insuficient și în privința definițiilor și în aceia a sancțiunilor. Adunările periodice ale Societății Națiunilor au repetat declarațiile pacifice și au căutat cu deamănuntul un instrument complect pentru organizarea păcii. La început, protocolul oferea mari satisfacții, dar ruinat de actualul guvern englez, el a făcut loc pactului regional de amiciție și arbitraj. Formula pactului regional, adoptată mai ales de Franța din cauza nevoilor ei de securitate și a politicii de garanții continentale, este criticabilă. Ea reînoește vechile alianțe și desparte statele în grupuri ostile după cum a dovedit-o *bătălia pactelor*, instituită în ultima vreme. Pactele regionale se opun sau nu se respectă. Unul învinge pe celălalt. Mai toate sînt însoțite de scrisori și comentarii care le dau un caracter agresiv și constituesc ocazii de sărbători și solemnități suspecte. Unele contrazic dispozițiile însăși ale pactului fundamental, altele le frustează în garanțiile lor minime sau în aplicația lor automată. Fiecare putere are formula sa și se folosește de ea ca să-și organizeze un sistem de sateliți, sau ca să întrețină în propriile frontiere o atmosferă de exaltare. Opera de propagandă a Societății Națiunilor este risipită și acea pedagogie a păcii, pe care trebue să o patroneze, este compromisă. Din cauza lipsei sale de coeziune și a defectuoasei funcționări, Societatea Națiunilor înregistrează orice pact, fără nici un drept de control, nici un scrupul de legalitate. Iată de ce o scurtă și generală declarație de pace are mai multă importanță decît nenumărate pacte regionale. In afară de aceasta, pactul Kellogg are de asemenea avantajul imens să supună pacea Europei garanției morale a Statelor Unite. Fără probabilitatea unui conflict direct cu un stat european, cu o mare influență din cauza bogăției și puterii lor actuale, lipsite de gravitatea problemelor sociale din vechiul continent, Statele Unite pot desigur avea un eficace rol de arbitru. Intr'un războiu viitor—care nu mai poate fi regional — ajutorul și hotărîrea Americei pot fi decisive. Prin urmare, nici un stat nu se poate angaja împotriva ei. Textul pactului Kellogg nu prevede nici o sancțiune; el cuprinde numai un angajament solemn și moral de a nu declara războiu. Dar un semnatar care l-ar viola, ar fi unanim dezaprobat în Statele Unite și s'ar expune poate la o intervențiune efectivă.

Pactul Kellogg a fost semnat de curînd. Istoricul tratativelor sale este instructiv din punct de vedere diplomatic și important pentru o bună înțălegere a întinderii și valoarei acestui pact. Scurta introducere de mai sus n'a avut alt scop decît să amintească împrejurările în care s'a născut propoziția franceză și direcțiunile generale ale politicii europene.

Franța și America erau legate prin convenția de arbitraj din 10 Februar 1908, prelungită succesiv pe o perioadă de 5 ani și reînoită pentru ultima oară la 19 Iulie 1923, ca și prin tratatul

din 15 Septembre 1914 supunînd unei proceduri amiabile litigiile eventuale dintre cele două Puteri. Aceste două instrumente diplomatice trebuiau reînoite. Ajunse la termen, ele puteau fi fuzionate într'un singur tratat, ale cărui dispoziții trebuiau să considere progresul înregistrat de pactele europene precum și de noua organizare a arbitrajului internațional. In adevăr, termenii vechilor convenții franco-americane restrîngeau competența eventuală a arbitrajului la cîteva litigii fără mare importanță. Ei excludeau, prin formule vagi și de o întindere pe care o putea determina fiecare stat în mod suveran, orice diferend cu o înfățișare politică. Nici un conflict care ar pune în cauză „interesele vitale, independența sau onoarea" statelor contractante nu poate fi supus la judecata arbitrală. Dar ce controversă internațională nu poate fi declarată periculoasă pentru onoarea unui stat interesat? Și cine îl poate împedica să o declare el însuși, ori de cîte ori intențiile proprii vor să substitue mijloacelor pacifice procedeele războiului? Noua procedură de arbitraj tindea să reducă restricțiile tradiționale la cât mai puține și autentic grave și să întindă competența jurisdicțiunilor internaționale la cît mai multe litigii. De unde până la războiu, arbitrajul era o simplă și foarte moderată extindere a procedurii de judecată internă la cîteva litigii internaționale, astăzi această instituție devine un mijloc pentru evitarea războiului. Presupunînd două sau mai multe state de bună credință, ele au renunțat la războiu pentru toate domeniile ale căror conflicte eventuale au consimțit să le supună jurisdicțiunii internaționale.

Franța deci putea să facă din aceste considerații un punct de plecare și să propună Statelor-Unite un nou proect de pact după noua formulă a arbitrajului. Și Statele-Unite ar fi consimțit desigur la o întindere a competenții arbitrale la litigii rezervate anterior prin formulele vagi de mai sus. D. Briand însă a întrevăzut, cu acest prilej, o manevră diplomatică seducătoare. D-sa a vrut, pe deoparte, să încoroneze sistemul pactelor regionale, pe care Franța îl patronează în Europa, cu un instrument de aceiași natură semnat—subt auspiciile prietiniei și al alianței—cu America și, pe de altă parte, să atribue acestui pact regional titlul special al unei alianțe după sensul pe care l-au căpătat pactele în Europa. Astfel, pe o cale ocolită, Franța ar fi obținut garanția Americei la propria-i securitate și ar fi condus, poate, Senatul american la ratificarea unui tratat mai vag și mai special dar care înlocuia parțial garanția prevăzută la Versailles. Deasemenea, guvernul francez s'a mai gîndit desigur că prietinia franco-americană, proclamată solemn pe baza ideilor de pace, ar produce în America o fericită impresie, destinată să risipească opiniunea defavorabilă născută de reglementul datoriilor și de recentul aranjament naval cu Marea Britanie.

D. Briand a propus deci Americei, în termeni scurți și solemni, un proiect de pact, prin care se proclama tradiționala amiciție franco-americană, se desființa războiul ca instrument de politică națională între cele două Puteri și se supuneau arbitrajului toate conflictele ce se puteau ivi între ele. Franța nu introducea nici o rezervă, nu punea nici o limită și se încredea pe deplin în amiciția poporului american și în sentimentele lui de justiție. Ea nu putea să prevadă nici un conflict serios între cele două țări și relațiile lor mutuale nu puteau fi tulburate de luptele care se dau în Europa pentru organizarea păcii pe baza tratatelor. In Franța, se considera deasemenea că răspunsul Americei va fi favorabil și că guvernul american nu putea să refuze poporului francez această dovadă de prietinie. In preajma alegerilor, Președintele Statelor-Unite trebuia să dea un mare exemplu de politică pacifică. El nu avea cu cine să o practice în America unde interesele zilnice îl opresc de la obligații prea conciliante, iar în Europa, Franța era statul cu care conflicte nu sînt de prevăzut și care a reprezentat totdeauna pentru Statele-Unite ideile democratice.

Și D. Briand a așteptat, împreună cu opinia franceză, răspunsul Americei.

Dar Secretarul de Stat american a complicat tratativele, dându-le dimensiuni considerabile. El a socotit că un pact de amiciție cu Franța ar atribui acesteia o situație principală pe care ar critica-o comisiunea senatorială și ar face lumea să creadă într'o nouă îndrumare a politicii americane înspre luptele europene. D. Kellogg a vrut să considere toate puterile pe un singur plan, să le organizeze într'un sistem unic al cărui centru să fie Statele Unite. Astfel demersul american ar avea un mare răsunet în lume, o eficace influență în apropiata campanie electorală din propria-i țară. Apoi, ar consolida situația internațională a Statelor Unite, care ar deveni, pe baza unui instrument diplomatic semnat de toate statele din lume, arbitru universal. In fața Societății Națiunilor, incapabilă până acum să găsească o formulă unică de condamnare a războiului, Statele Unite propun ele lumii un pact universal de renunțare la războiu.

D. Kellogg răspunde ministrului de externe francez că guvernul american consideră că ar servi mai bine opera de pace dacă ar face din propozițiunea franceză baza unui pact general supus semnăturii simultane a Marilor Puteri. Nu numai cu Franța, dar cu orice țară din lume, America să leagă să renunțe, fără condiții, la războiu ca instrument de politică națională și să supună diferendele eventuale la un arbitraj puternic organizat.

Opinia din Franța este surprinsă de răspunsul american. Ea vede că inițiativa franceză devine o fecundă idee americană, că noua procedură propusă de Secretarul de Stat o lipsește de situația privilegiată pe care o înfățișase, dar că principiul unui pact multilateral de renunțare la războiu nu poate fi refuzat sau diminuat în întinderea sa morală fără ca lumea întreagă, și mai ales opinia americană, să fie serios decepționată. Guvernul francez a înțeles numaidecît că o altă putere se poate folosi de propria-i inițiativă și poate angaja tratative publice cu America care ar con-

duce la mari consecinţi politice. D. Briand are spiritul suplu şi experienţa creatoare. D-sa are desigur puternice sentimente pacifice şi noţiuni juste despre organizarea păcii. D-sa a calculat, poate, într'una din proverbialele sale meditaţii pe malurile apei toate posibilităţile acestor tratative şi beneficiile pe care le-ar înregistra opera de pace ca şi securitatea franceză. A văzut mai întâiu că o proclamaţie, fără nici o interpretare, de desfiinţare a războiului ar contrazice sistemul consacrat de Covenentul Societăţii Naţiunilor, ar ruina regimul pactelor universale şi ar destitui obligaţiile legale ale Germaniei de orice sancţiuni.

In adevăr, Covenentul Societăţii Naţiunilor, instituit ca să decidă popoarele ca să renunţe la războiu, autoriză totuşi recursul la acest mijloc extrem în *cazul legitimii apărări* şi organizează chiar războiul de asistenţă contra oricărui membru care ar viola dispoziţiile sale pacifice. Art. 15 determină limitele competenţei Consiliului şi a intervenţiii sale într'un conflict. Art. 16 şi 17 ordonă măsurile de apărare generală contra unui agresor eventual. Deasemenea, pactele regionale adoptate de Societatea Naţiunilor şi în care Europa recunoaşte singura garanţie actuală contra agresiunilor posibile, prevăd şi institue războiul de asistenţă. Statele se leagă mutual, printr'o alianţă defensivă, să-şi garanteze frontierele actuale. Insfîrşit, tratatul dela Versailles, prin dispoziţiile articolelor 42, 43 şi 44 interzice Germaniei să întreţină fortificaţii în zona Rinului sau orice forţă armată şi asimilează violaţia acestei clauze ca un act de ostilitate patentă.

Ce deveneau toate aceste dispoziţii şi reglemente în vigoare în Europa şi care constituesc până acum singura armătură a unui vag sistem de pace? Opinia americană n'ar fi înţeles să le eludeze sau să le distrugă printr'o interdicţiune generală de a face războiul? Sau consimţea să le admită subt forma unor interpretări exprese ale pactului pe care îl propunea?

Intr'un cuvînt, d. Briand, în *numele Societăţii Naţiunilor*, trebuia să obţină legalitatea războiului în caz de legitimă apărare. Dar aici era cea mai importantă dificultate. Definiţia însăşi a legitimii apărări avea accepţiuni deosebite pe cele două maluri ale Atlanticului. In America, se păstra acestei noţiuni semnificaţia ei obişnuită. In caz cînd un stat este atacat materialmente în existenţa proprie are dreptul să se apere. In Europa însă, aceiaşi noţiune şi-a întins sfera cuprinzînd consideraţiile de apărare *colectivă* pe care le prevede Covenentul, tratatele sau pactele regionale. Dacă Polonia este atacată de Germania, Franţa se găseşte— în baza pactelor dela Locarno—în legitimă apărare şi are dreptul şi datoria să intervină. Dacă Romînia este atacată de un stat oarecare, Franţa are datoria să intervină, fiindcă i-a garantat securitatea printr'un pact regional şi fiindcă i s'a violat sistemul său pacific de apărare proprie. Toate aceste ipoteze trebuesc cuprinse în noţiunea de legitimă apărare.

Apoi, d. Briand a mai văzut alte avantagii în încheerea unui astfel de pact universal cu America: America se apropie de Europa, pacea Europei este pusă subt garanţia morală a Statelor Unite, America recunoaşte oficial anume obligaţii din Covenent precum şi pactele regionale şi colaborează, pe cale indirectă, dar necesară, cu Societatea Naţiunilor la opera de organizare a păcii. America devine garanta morală a pactelor dela Locarno.

Dar pentru ca aceste ipoteze să fie oarecum incorporate în pactul proectat, ele trebuesc introduse în discuţie în mod special şi explicit acceptate de guvernul american. Iată misiunea Franţei. Dacă o izbutea, tratativele, care luaseră o direcţie ostilă, se reîntorceau în favoarea sa; dacă nu o reuşea, Franţa ar fi rămas izolată şi suspectă. Toate Statele ar fi răspuns fără condiţii propoziţiei americane şi ar fi dovedit astfel că restricţiile franceze erau simple invenţii de rea credinţă. Sistemul de pace preconizat de Societatea Naţiunilor s'ar fi dezagregat şi regimul pactelor regionale ar fi devenit ilicit.

Atunci, d. Briand a făcut 3 demersuri deosebite: primul consta în continuarea controversei publice începute cu Statele Unite şi, mai ales, în notele din 21 Ianuar şi 31 Mart 1928. In aceste note, guvernul francez definia politica de pace întreprinsă de Societatea Naţiunilor şi angajamentele particulare care legau diferitele puteri europene pe baza tratatelor şi a pactelor regionale. Ele făceau cunoscut opiniei americane că un guvern onest din Europa nu poate accepta fără interpretările de mai sus pactul proectat. Al doilea demers era îndreptat, pe cale diplomatică, către guvernele Marilor Puteri pentruca să le atragă atenţia că o acceptare pură şi simplă a proiectului american constitue o încercare de eludare a obligaţiilor consacrate de Societatea Naţiunilor sau contractate prin pactele dela Locarno. Al treilea demers, în fine, a fost făcut pe lîngă Guvernul englez, care avea interese comune să salveze actele dela Locarno şi Societatea Naţiunilor şi aceiaşi nevoe vitală de o largă definiţie a legitimei apărări. Guvernul englez avea însă o mare autoritate în Statele Unite şi, alăturîndu-se la punctul de vedere francez i-ar fi atribuit o nouă gravitate. In cele din urmă, America ar fi constatat că, refuzînd interpretările franco-engleze, ar fi compromis existenţa însăşi a pactului. Ori, în acest moment, pactul de renunţare la războiu se transformase într'un puternic element de propagandă electorală în lupta pentru alegerea noului preşedinte american.

După cîteva şovăeli, manevra franceză reuşeşte pe deaîntregul. Secretarul de Stat american declară, în cîteva discursuri, că nu există nici o contradicţie între proectul în discuţie şi angajamentele anterioare semnate de Puterile europene. Ele constată că aceste instrumente diplomatice sînt compatibile şi că cel din urmă constitue încă o contra asigurare a Covenentului şi a instrumentelor dela Locarno. Un popor care ar viola dispoziţiile Covenentului sau obligaţiile pacifice consacrate la Locarno ar pierde prin acest fapt însăşi beneficiile noului pact şi celelalte state semnatare sînt libere să ia măsurile prevăzute.

Guvernul american şi francez trimet fiecare cîte un proect de pact deosebit Marilor Puteri. Textul american reproduce întocmai proectul francez supus la început guvernului Statelor Unite în vederea unui pact bilateral. El nu înregistrează niciuna din rezervele formulate de guvernul francez. Textul francez, din contra, consacră articolul 1 acestor rezerve.

Germania răspunde cea dintăiu, socotind desigur că această promptitudine îi va fi recompensată de opinia americană. Ea acceptă în principiu textul american şi consideră că rezervele franceze sînt cuprinse deja în această largă declaraţie.

D. Mussolini dă adeziunea guvernului italian la textul american. Pe d-sa nu-l emoţionează nici o contradicţie. De data aceasta, se transformă în adeptul cel mai idealist al proectului de renunţare la războiu şi acceptă, fără nici o discuţie, o formulă care îl proscrie în orice caz. Ceiace nu-l împiedică însă să declare în fiecare dimineaţă un nou războiu verbal altui stat vecin.

Guvernul englez răspunde cel din urmă. El aşteaptă toate comentariile d-lui Kellogg care înregistrează succesiv rezervele franceze şi proclamă dreptul guvernului american de a asigura respectul doctrinei Monroë. Sir Austen foloseşte el însuşi ocaziunea de a declara public că un pact între toate statele civilizate nu se poate încheia decît în urma discuţiilor şi ca o tranzacţie a diferitelor doctrine. El aminteşte de angajamentele deja acceptate de Marea Britanie şi de garanţiile de întinsă legitimă apărare de care are nevoe. Secretarul de Stat Kellogg înţelege că rezervele franceze au fost adoptate de guvernul englez şi pregăteşte desigur o nouă formulă care să împace tendinţele inamice.

In sfirşit, Sir Austen răspunde guvernului american prin nota dela 18 Mai 1928. Elogiile la adresa d-lui Kellogg se împletesc cu aprobarea condiţiilor franceze; admiraţia pentru nobila iniţiativă americană înfăşură garanţiile necesare intereselor britanice în lume. Nota engleză acceptă textul simplu al declaraţiei solemne prevăzută de proectul american, dar reclamă un preambul cu o egală valoare juridică în care să fie înregistrate 3 din cele 4 rezerve franceze. Ea subliniază mai ales obligaţiile contractate de Marea Britanie în cadrul Societăţii Naţiunilor. „Respectul guvernului britanic faţă de obligaţiile decurgînd din Covenentul Societăţii Naţiunilor şi din tratatele dela Locarno este fundamental". Ea întregeşte în cele din urmă definiţia legitimei apărări încorporîndu-i un fel de doctrină a lui Monroë adaptată imperiului britanic. „Este de dorit să se amintească că există anume regiuni în lume ale căror prosperitate şi integritate constituesc un interes special şi vital pentru pacea şi securitatea Marei Britanii. In sfirşit, nota lui Sir Austen Chamberlain cere—aşa cum făcuse nota franceză—să se lase liber jocul sancţiunilor prevăzute de articolele 16 şi 17 din Covenent ca şi de celelalte tratate prin declaraţia, înscrisă în pact, că acesta devine inoperant în cazul cînd un stat semnatar violează vreunul din angajamentele de mai sus şi celelalte state cosemnatare se eliberează de obligaţiunile contractate faţă de violator.

Dosarul acestor memorabile tratative se întregeşte cu un element esenţial. Guvernul american vede limitele şi condiţiile în care se va cristaliza formula definitivă a noului pact universal. Franţa, în loc să fie izolată, vede consacrate rezervele sale şi obţine garanţia Statelor Unite la toate angajamentele de securitate anterioară. Pentru ca să le afirme caracterul subt o formă neîndoelnică, cere şi obţine ca toate statele semnatare ale tratatelor dela Locarno să participe la solemnitatea semnării pactului şi să figureze deci printre contractanţii originari. Este, desigur, cea mai puternică garanţie pe care securitatea franceză a căpătat-o dela tratatul din Versailles până astăzi.

Secretarul de Stat american se găseşte într'o ciudată situaţie: sau să accepte rezervele formulate de Franţa şi susţinute de Marea Britanie şi atunci pactul general proectat se încadrează în sistemul pacific european sau să renunţe cu desăvîrşire la iniţiativa sa într'un moment în care era puternic angajat în faţa opiniei americane şi a acelei de pretutindeni.

La 23 Iunie 1928, guvernul american supune statelor interesate proectul definitiv al unui pact general de renunţare la războiu ca instrument de politică naţională, care nu este altul decît textul distribuit la început cu un preambul modificat şi însoţit de o lungă scrisoare comentînd succesiv condiţiile franco-engleze şi atribuindu-le interpretări favorabile. Modificarea preambulului consistă în introducerea guvernelor care au participat la tratatele dela Locarno caşi a Domenion-urilor printre semnatarii primitivi ai pactului şi în inserarea unei clauze prin care pactul se declară inoperant în momentul cînd este violat de un stat semnatar. Cu alte cuvinte, guvernele cosemnatare sînt liberate de orice obligaţie decurgînd din acest pact faţă de statul care l-ar fi violat.

Scrisoarea care îl însoţeşte declară că legitima apărare este manifestarea esenţială a suveranităţii naţionale şi deci este implicit cuprinsă în termenii oricărui tratat, că numai statul interesat este competent să-i determine condiţiile şi liber să ia măsurile necesare în cazul cînd crede că este atacat. Dar opinia mondială se va asocia dacă va considera justă cauza de legitimă apărare invocată sau va blama—în ipoteza contrară—procedeele excesive ale statului respectiv. In privinţa Covenentului Societăţii Naţiunilor, scrisoarea face o distincţie care nu rezolvă chestia şi, considerînd că războiul de asistenţă este numai autorizat, nu ordonat, de clauzele Covenentului, nu vede nici o incompatibilitate între acesta şi noul pact.

In sfirşit, d. Kellogg face o justă observaţie asupra acordului dela Locarno şi a pactelor regionale şi recomandă statelor interesate soluţia chestiei. Guvernele semnatare ale acestor tratate n'au decît să adopte deasemenea noul pact general şi să obţină astfel o fortificare a garanţiilor de pace contractate prin primele instru-

mente diplomatice. In adevăr, orice act de agresiune din partea unui guvern semnatar care ar viola unul din pactele regionale de neutralitate, violează deodată şi însăşi pactul general propus de Secretarul american.

Vasta controversă internaţională era sfîrşită. Rînd pe rînd, guvernele acceptă proectul american subt noua lui redactare şi reprezentanţii lor sînt convocaţi pentru semnarea solemnă a pactului la Paris, la 27 August 1928.

Ce a fost această simplă şi emoţionantă formalitate toată lumea a aflat. Ziarele de pretutindeni au vorbit, cu drept cuvînt, despre o zi istorică. Progresul pe care îl făcea lumea prin această solemnă declaraţie de pace, noutatea gravă a unui act internaţional prin care cele mai importante state din lume se obligau să renunţe la războiu, acest nou contract universal, care în loc să reglementeze războiul privindu-l ca pe o licită instituţie internaţională, îl scotea în afară de lege, dădeau dreptul oamenilor de bine să fondeze speranţe şi să folosească un limbaj plin de optimizm şi de mărinimie. O formulă generală, cuprinzînd cele mai întinse ipoteze, a fost adoptată la Paris în vederea soluţiei pacifice a diferendelor internaţionale. Principiul justiţiei organizate a fost introdus astfel printre popoare, care declară în sfîrşit că baza pe care se sprijină pacea şi ordinea interioară poate fi întinsă la raporturile între state. Tot progresul stă într'o simplă asimilare a raporturilor necesare dintre cetăţeni cu relaţiile dintre state. Dar acest proces este aşa de evident şi de elementar încît morala tulbure a guvernelor face încă din el un ideal. Cea dintâiu dificultate în calea lui se găseşte în conştiinţa noastră colectivă, unde s'au cristalizat amintirile nenumărate ale luptelor ancestrale. Gîndirea noastră leneşă, care nu poate găsi argumente decît în cele care ne sînt oferite deagata, se mulţumeşte să repete cu groază sau cu desnădejde tristele lecţiuni ale trecutului. Ea se întoarce rar către nenumăratele progrese pe care le-a făcut lumea şi îmbunătăţirile succesive pe care le-au căpătat organizarea justiţiei şi eliberarea progresivă a personalităţii. Mulţi oameni tremură de teamă ca umanitatea să nu-şi piardă virtuţile dacă nu le-ar mai exercita în acest tragic concurs. Ei însăşi le cred atît de josnice şi de brutale încît nu se pot afirma decît pe planul propriei lor distrugeri. Sumbre şi distrugătoare, virtuţile de propăşire nu şi-ar găsi hrana decît în sacrificiul omului. Şi un leneş raţionament deduce că aşa va fi în totdeauna. Ca şi cum, fiindcă civilizaţia antică s'a putut dezvolta graţie trudei şi sacrificiului sclavilor, civilizaţia modernă nu a născut şi nu se desfăşoară într'o societate altfel organizată. Ca şi cum proprietatea instituită la origină prin violenţă, nu a devenit astăzi un principiu onest şi pacific. Onoarea, servită odinioară de sabie şi nutrită de răzbunare, este destituită astăzi de ideia de răzbunare şi tinde să devină consacrarea unei fapte bune şi a unei vieţi discrete.

O altă greutate este desigur ierarhia dintre state. Democratizarea progresivă a vieţii internaţionale, unde persoana statului trebue considerată în atributele ei esenţiale, va ajunge poate să stabilească aceiaşi egalitate în faţa justiţiei ca şi cea pe care au fundat-o, între cetăţeni, principiile democraţiilor moderne.

Societatea Naţiunilor, organizarea dreptului internaţional, deşteptarea conştiinţei colective vor contribui la acest progres, pe care democraţiile l-au dobîndit cu greu înăuntrul Naţiunilor civilizate. Formula arbitrajului, bine organizat, este prima etapă a organizării justiţiei internaţionale.

Dacă civilizaţia are în esenţa sa însăşi o forţă vitală, dacă se poate împrospăta nu numai din propria-i cenuşă, dacă lumea îşi găseşte drumul şi fără o sumbră întrerupere, încercările actuale de colaborare pacifică vor deveni odată morala zilnică a vieţii internaţionale.

Const. I. Vişoianu

Cronica agrară

— Organizaţia permanentă a muncii şi chestiunile agricole —

Partea XIII a Tratatului dela Versailles, elaborată de Comisiunea de legislaţie internaţională a Conferinţei de Pace din 1919, expune în „Preambulul" său principiile care au fost puse la baza instituirii unei „Organizaţii internaţionale a muncii". Iată textul acestui preambul:

„Avînd în vedere că Societatea Naţiunilor are de scop stabilirea păcii universale, şi că o atare pace nu poate fi clădită de cît pe baza dreptăţii sociale.

„Avînd în vedere că există condiţiuni de muncă implicînd pentru un mare număr de persoane nedreptatea, mizeria şi lipsurile, ceiace dă naştere la o aşa nemulţumire încât pacea şi armonia universală sunt puse în primejdie, şi având în vedere că este urgent de a ameliora aceste condiţii: de pildă, în ceiace priveşte reglementarea orelor de muncă, fixarea unei durate maxime a zilei şi a săptămânii de lucru, recrutarea mânei de lucru, lupta împotriva şomajului, garantarea unui salar care să permită condiţiuni de existenţă convenabile, protecţiunea muncitorilor în contra maladiilor generale sau profesionale şi a accidentelor care rezultă din muncă, protecţia copiilor, a adolescenţilor şi a femeilor, pensiunile de bătrîneţe şi de invaliditate, apărarea intereselor muncitorilor ocupaţi în străinătate, afirmaţiunea principiului libertăţii sindicale, organizaţia învăţămîntului profesional şi tehnic şi alte măsuri analoage.

„Având în vedere că neadoptarea de către o naţiune oarecare a unui regim de muncă în realitate omenesc pune piedică sforţărilor celorlaltor naţiuni doritoare de a ameliora soarta muncitorilor în propriile lor ţări.

„Inaltele Părţi contractante, mişcate de sentimente de dreptate şi de umanitate ca şi de dorinţa de a asigura o pace mondială durabilă, au convenit cele ce urmează:

„Se întemeiază o organizaţie permanentă însărcinată să lucreze la realizarea programului expus în preambul.

„Membrii originari ai Societăţii Naţiunilor vor fi membri originari ai acestei Organizaţii, şi de aici încolo, calitatea de Membru al Societăţii Naţiunilor atrage după sine pe acea de Membru al numitei Organizaţii.

„Organizaţia permanentă va cuprinde:

1. O Conferinţă generală a reprezentanţilor membrilor; [1].
2. Un Birou internaţional al Muncii subt direcţia unui Consiliu de Administraţie.

Ori, cu prilejul primei sesiuni a Conferinţei internaţionale a muncii care s'a reunit la Washington în Noembrie 1919, d. G. E. di Palma-Castiglione, inspector regal al emigraţiei şi delegat guvernamental al Italiei, a propus o moţiune prin care cerea întocmirea unui proiect de convenţie internaţională pentru protecţia salariaţilor agricoli şi supunerea acestui proiect discuţiilor viitoarei sesiuni (1920) a Conferinţei. In privinţa acestei propuneri d. di Palma-Castiglione observă că nu este nevoe de multe explicaţii de oarece toţi acei care au urmărit lucrările Comisiunii internaţionale de legislaţie a Muncii, de la Conferinţa Păcii de la Versailles, ştiu că această chestiune a protecţiei internaţionale a salariaţilor agricoli a fost îndelung discutată în dezbaterile acestei Comisiuni. Faptul că această comisiune s'a pronunţat în favoarea a doi delegaţi guvernamentali pentru fiecare stat este datorit tocmai dorinţii de a vedea interesele agricole reprezentate la Conferinţa anuală [2].

Sezisat fiind de această moţiune, Consiliul de administraţie al Biroului internaţional al Muncii a ţinut samă de ea şi în sesiunile sale din Mart (Londra) şi Iunie (Genova) 1920 în cursul cărora a fost discutată prepararea ordinei de zi a conferinţelor viitoare,—preparare care intră în atribuţiile Consiliului de administraţie,—a decis să înscrie în ordinea de zi a celei de a treia sesiuni a Conferinţei internaţionale a Muncii, a cărei reunire era proectată pentru luna Octombre 1921, între altele chestiile următoare:

1 Art. 389 al Tratatului din Versailles: „Conferinţa generală a reprezentanţilor Membrilor va ţine şedinţele sale oricînd va fi nevoe şi cel puţin odată pe an. Ea va fi compusă din patru reprezentanţi ai fiecărui Membru, dintre care doi vor fi delegaţi ai Guvernului şi ceilalţi doi vor reprezenta respectiv, de-o parte pe patronii, iar pe de altă parte pe muncitorii aparţinînd fiecărui Membru".

2 Delegatul Poloniei, contele Zoltowski, care a participat la dezbaterile Comisiei de legislaţie a Muncii a exprimat cu această ocazie (17 Februar 1919) că «printre grupurile de muncitori, muncitorii agricoli vor fi reprezentaţi în măsura puterilor lor de organizare şi că dacă nu vor fi organizaţi, al doilea delegat guvernamental va fi în special însărcinat cu apărarea intereselor lor».

a) Adaptarea principiilor Conferinţei dela Washington la agricultură, adică:

Reglementarea orelor de lucru;

Mijloace pentru prevenirea şomajului şi remediarea consecinţelor sale;

Protecţia femeilor şi copiilor.

b) Invăţămîntul tehnic agricol;

c) Adăpostirea şi culcuşul muncitorilor agricoli;

d) Garantarea drepturilor de asociaţie şi de coaliţie pentru muncitorii agricoli;

e) Protecţia muncitorilor agricoli contra accidentelor, boalei, invalidităţii şi bătrîneţii.

Inscrierea acestor chestiuni în *ordinea de zi a Conferinţei* Muncii fiind adusă la cunoştinţa publică, în urma iniţiativei luate de d. Laur, secretarul general al asociaţiei „Union suisse des paysans" cîteva asociaţii agricole au protestat contra intervenţiei Organizaţiei internaţionale a Muncii în chestiile care privesc munca pămîntului: expresia de predilecţie întrebuinţată cu privire la această intervenţie, socotită ca inoportună, era „incompetenţa" Organizaţiei internaţionale a Muncii în chestiile agricole.

Ca bază a acuzaţiei de „incompetenţă de fapt" a fost adusă obiecţia care pretindea că interesele agricultorilor nu erau apărate prin reprezentanţii direcţi ai acestora.

Organizaţia internaţională a Muncii a numărat totuşi printre cei care participau la lucrările ei reprezentanţi calificaţi ai agriculturii.

Am amintit că încă pe vremea lucrărilor pregătitoare a părţii a XIII-a a Tratatului dela Versailles, problemele care privesc munca agricolă constituiau una din preocupările Comisiunii de legislaţie internaţională.

Cu acest prilej atît delegaţia italiană cît şi cea franceză au insistat asupra necesităţii reprezentării lumii agricole în Organizaţia internaţională a Muncii şi intervenţiile lor au găsit o satisfacţie parţială într'o decizie în virtutea căreia guvernele au dreptul să trimeată doi delegaţi la Conferinţă şi deci latitudinea de a asigura astfel reprezentarea intereselor agricole. Pe lîngă aceasta fiecare delegat poate fi însoţit de consilieri tehnici [1] competenţi în chestiile asupra cărora urmează să se discute diferitele reforme.

In conferinţa Muncii, atunci când au fost discutate chestiuni care priveau agricultura, aceasta din urmă era bine reprezentată; în rîndul delegaţilor guvernamentali figurau: din partea Angliei Sir Daniel Hall, prim consilier tehnic al Ministerului de agricultură; din partea Germaniei d. Faass, consilier ministerial la Ministerul Aprovizionării şi Agriculturii; pentru Danemarca d.

1 Art 389, al. 2 din Tratatul de Pace.

Sonne, fost Ministru al Agriculturii; din partea Finlandei d. Brander, directorul general al administraţiei agriculturii şi fost Ministru al agriculturii. Unul din delegaţii Japoniei d. Okamoto era directorul Biroului afacerilor agricole; unul din delegaţii Poloniei, d. Mikulowski-Pomorski, profesor la şcoala superioară de agricultură din Varşovia şi fost ministru al agriculturii; unul din delegaţii Jugoslaviei, d. Staicovici, şef de divizie în Ministerul agriculturii etc...

Pe lângă aceasta, prin prezenţa a numeroşi delegaţi patronali şi muncitori aparţinînd organizaţiilor profesionale agricole, interesele agriculturii erau direct reprezentate [1]; iar atît delegaţii guvernamentali cât şi delegaţii organizaţiilor profesionale erau însoţiţi, în majoritatea cazurilor de consilieri tehnici.

In ceiace priveşte această reprezentare în sînul Biroului internaţional al Muncii, Direcţia acestui Birou, „convinsă de necesitatea de a obţine pentru studiul chestiilor muncitoreşti în domeniul agriculturii concursul organizaţiilor profesionale agricole", a luat iniţiativa de a propune consiliului său de administraţie,—înainte de deschiderea Conferinţei din Octombre 1921, care urma să discute chestiile agricole,— instituirea unei comisiuni în care interesele agricultorilor să fie reprezentate de delegaţi competenţi în această materie.

In cursul dezbaterilor Conferinţei din Octombre 1921, delegaţii guvernului francez au susţinut „incompetenţa de drept" a Organizaţiei permanente a Muncii în materie de reglementare a condiţiilor de muncă în domeniul agricol. Conferinţa însă şi-a continuat lucrările, şi cu toate opoziţiile pe care le-a întîmpinat, a adoptat, pe baza unui număr de 64 voturi contra 27, următoarea rezoluţie:

„Conferinţa, considerînd că este competentă în ceiace priveşte chestiile relative la munca agricolă, considerînd că ordinea de zi prezentată de Consiliul de administraţie răspunde în acelaşi timp dorinţii exprimate la Conferinţa dela Washington şi revendicărilor justificate ale lumii agricole,

Decide examinarea, chestie cu chestie, a oportunităţii de a menţine în ordinea sa de zi chestiile indicate subt numerele II, III şi IV [2]".

In urma dezbaterilor care au avut loc asupra acestor diferite chestiuni, conferinţa a hotărît să nu menţie în ordinea de zi reglementarea duratei muncii în agricultură; ea a adoptat însă o propoziţie care i-a fost prezintată de delegaţiile italiană, britanică şi neerlandeză, şi care cerea ca problema re-

1 *Patroni*: Comandantul Doyle (Africa de Sud); Jaan Hunerson (Estonia), R. Tamura (Japonia) etc...
Muncitori: Hedebol (Danemarca), Heikki Laakso (Finlanda), K. Matsumoto (Japonia), etc..

2 Chestiile care privesc condiţiile muncii în agricultură inscrise în ordinea de zi a Conferinţei. V. mai sus.

glementării orelor de lucru în agricultură să fie înscrisă în ordinea de zi a unei sesiuni viitoare a Conferinţei. Această propunere urmează să fie supusă dispoziţiunilor articolului 400 a Tratatului dela Versailles [1].

Conferinţa a mai adoptat pe lîngă aceasta proectele de convenţie şi recomandaţiile următoare care privesc:

1. Dreptul de asociaţie şi coaliţie a muncitorilor agricoli.
2. Indemnizarea, în materie de accidente de muncă, în agricultură.
3. Conciliaţiunea muncii copiilor cu obligaţia şcolară.
4. Dezvoltarea învăţămîntului agricol.
5. Diminuarea şomajului rural.
6. Extinderea asigurărilor sociale salariaţilor din agricultură.
7. şi 8. Reglementarea muncii de noapte a femeilor şi copiilor întrebuinţaţi la munca cîmpului.
9. Protecţia muncitoarelor agricole înainte şi după facere.
10. Ameliorarea adăposturilor şi culcuşurilor muncitorilor agricoli.

Aceste hotărîri însă nu au fost admise fără proteste: ministrul Agriculturii din Franţa fiind interpelat în parlament în privinţa lucrărilor Conferinţei internaţionale a Muncii asupra chestiunilor din domeniul agriculturii, şi-a anunţat intenţia să ceară un avis consultativ al Curţii permanente de justiţie internaţională de la Haga, asupra competenţii Biroului internaţional al Muncii în materie de reglementare a condiţiilor muncii în agricultură. In acelaşi timp, s'a hotărît cererea unei consultaţii subsidiare pentru a preciza competenţa Biroului internaţional al Muncii în materie de *producţie* agricolă [2].

Guvernul francez a realizat această intenţie profitînd de ocazia ce i s'a prezentat, pentru a cere Consiliului Societăţii Naţiunilor supunerea acestei chestiuni, care îl interesa, Curţii permanente de justiţie. Consiliul de administraţie al Biroului internaţional al Muncii a fost ţinut la curent de acest demers prin însărcinarea expresă pe care guvernul francez a dat-o delegatului său în sînul acestui Consiliu, de a-l aviza în mod oficial. Delegatul francez a ţinut să precizeze cu această ocazie că nu era chestia de cît de cererea unui *avis consultativ* al Curţii permanente iar nu de deschiderea unei instanţe.

---

1 Acest articol spune: Consiliul de administraţie va întocmi ordinea de zi a Conferinţei, după o prealabilă examinare a tuturor propoziţiilor făcute de guvernul unuia din Membri sau de orice altă organizaţie vizată de art 389 (organizaţiile profesionale, patronale şi muncitoreşti, care participă la Conferinţă cu privire la materiile care urmează să fie înscrise în ordinea de zi.

2 Este locul să observăm aci, că niciodată Biroul internaţional al Muncii n'a revendicat o asemenea competenţă. Domeniul său este.. „reglementarea internaţională a condiţiunii muncitorilor şi a regimului muncii..." (art. 396 Tratatul de la Versailles).

* * *

Consiliul de administraţie al Biroului internaţional al Muncii, luînd în consideraţie propunerea ce i-a fost făcută de către d. Albert Thomas, directorul Biroului, cu privire la instituirea unei comisiuni consultative pentru agricultură, a socotit că însărcinarea de a lua o decizie în această direcţie trebue lăsată Conferinţei; aceasta din urmă, a agreat propunerea şi a preconizat crearea unei comisiuni speciale însărcinate cu studiarea chestiilor relative la condiţiile muncii agricole.

In urma acestei rezoluţiuni, Consiliul de administraţie al Biroului internaţional al Muncii, reunit în sesiunea 11-a din Ianuarie 1922 la Geneva, a decis constituirea acestei comisiuni şi a încredinţat Directorului Biroului internaţional al Muncii grija de a se pune în legătură cu Institutul internaţional de Agricultură de la Roma, în vederea studierii unei modalităţi de colaborare între acest Institut şi Biroul dela Geneva.

In cursul sesiunii a 12-a a Consiliului, care a avut loc la Roma în April 1922, Consiliul de administraţie al Biroului a luat cunoştinţă de negocierile angajate în numele său de către d. Albert Thomas, cu Institutul internaţional de agricultură de la Roma.

In cursul acestor negocieri Directorul Biroului a decis, de comun acord cu d. Pantano, Preşedintele Institutului, numirea în sînul acestei Comisiuni a trei membri reprezentînd Institutul de la Roma. Această propunere a fost agreată de comitetul permanent al Institutului. La rîndul său Consiliul de administraţie a Biroului internaţional al Muncii şi-a desemnat trei reprezentanţi. Comisiunea se compune deci din şase membri, dintre care d-nii Sokal, Oersted şi Schürch pentru Consiliul Biroului, iar Sir Thomas Elliott, Contele Soderini şi d. Fjelstad pentru Institutul de la Roma. Această comisiune putînd fi convocată de fiecare din instituţiile participante, poate chema ca experţi toate personalităţile pe care le va crede necesare şi în special, în ceiace priveşte Biroul Internaţional al Muncii, reprezentanţii oficiali ai marilor organizaţii profesionale agricole. Acestea vor avea deci ocazia să-şi spue cuvîntul, exprimîndu-şi dorinţile şi opiniile în chestiile care interesează munca din agricultură. Comisiunea consultativă agricolă s'a întrunit pentru prima oară la Geneva, de la 22 la 24 August 1923.

Intre timp (August 1922) Curtea permanentă de Justiţie internaţională, al cărui Juriu era compus din d-nii: Lodier, preşedinte, Weiss, vice-preşedinte, Finlay, Nyholm, Moore, de Bustamante, Altamira, Oda, Anzilotti, judecători şi Negulescu, judecător-supleant, a luat în dezbatere cererea care i-a fost adresată de guvernul francez.

Apărînd punctul de vedere al Organizaţiei permanente a Muncii, d. Albert Thomas, directorul Biroului internaţional al

Muncii, a răspuns acuzaţiei de incompetenţă. Această acuzaţie se sprijinea mai ales pe teza că în Partea XIII-a a Tratatului de la Versailles se vorbeşte de „industrie" şi „industrial" fără a menţiona în mod special agricultura.

Ori, în lucrările pregătitoare ale acestei Părţi, Comisiunea de legislaţie internaţională a relevat dificultăţile care ar putea să se nască din traducerea cuvîntului „Industrial" din limba engleză (proiectul Părţii a XIII-a a fost scris în limba engleză) în cea franceză.

D. Thomas aminteşte în această privinţă că „în urma unei discuţiuni la care iau parte între alţii d-nii Vandervelde şi Fontaine, şi după ce Sir Malcolm Delvingne a precizat că în englezeşte cuvântul „industrial" cuprinde agricultura ca şi industria, şi că n'are senzul strict al cuvîntului francez „industriel", s'a decis păstrarea acestui cuvînt, dar înlocuirea lui în franţuzeşte prin cuvîntul „profesionale".

In altă şedinţă, spune d. Albert Thomas, s'a ajuns la o concluzie în acelaşi senz: «textul propus şi care vizează Statele care prezintă o importanţă „industrială" considerabilă, nu exclude ţările occidentale în care agricultura întreţine o puternică fracţiune a clasei salariate. Textul englez, dat fiind senzul cuvîntului „Industrial" este clar. Trebue ca traducerea acestui cuvînt în franţuzeşte să fie de asemenea explicită..." (Şedinţa din 28 Februar 1919).

Iar în Conferinţa plenară, d. Vandervelde a declarat: „Textul francez, linia 2, vorbeşte de „salariaţi industriali". De acord cu d. Fontaine, Directorul Oficiului Muncii din Franţa, propun să se spue „muncitori salariaţi", de oarece totdeauna s'a înţeles, în timpul lucrărilor Comisiunii, că legislaţia internaţională a Muncii trebue să se aplice tot aşa de bine salariaţilor din agricultură ca şi salariaţilor din industrie. Acesta este de *altfel senzul textului* englez".

D. Thomas observă apoi că expresia „Paix sociale" din franţuzeşte nu are altă traducţiune decît „industrial Peace" în englezeşte, că anuarul Ministerului Muncii care publică numele organizaţiilor profesionale din industrie şi *agricultură* se numeşte „Industrial Directory", că „National *industrial* Conference" la care participau agricultori, s'a ocupat de chestiuni agricole etc...

Citînd apoi definiţiile date de numeroase dicţionare, (Webster. Larousse, Littré, Darmsteter etc), de autori (Adam Smith, J. B. Say etc...), d. Thomas aminteşte, în fine, o frază a Ministrului agriculturii din Franţa (acelaşi care a provocat avizul consultativ): „Onorabilul meu amic, d. Dumesnil, avea dreptate să spună că trebue să ne păzim să opunem agricultura şi industria, producătorii şi consumatorii. Nu eu am să fac acest lucru, eu nu opun industria contra agriculturii. Mă mărginesc să spun că există industrii şi că industria agricolă ocupă primul rang". (Journal Officiel, 9 Iunie 1922, p. 1745).

Aducînd apoi numeroase argumente în contra acuzaţiei de incompetenţă de fapt (participarea reprezentanţilor direcţi ai Agriculturii la lucrările Conferinţei, consultarea experţilor şi consilierilor tehnici etc...) d. Thomas şi-a încheiat pledoaria cerînd avizul Curţii.

Răspunsul acesteia a fost: „Curtea este de aviz că competenţa Organizaţiei internaţionale a Muncii se întinde asupra reglementării internaţionale a condiţiilor muncii persoanelor întrebuinţate în agricultură, şi dă, în consecinţă un răspuns afirmativ la chestia care i-a fost pusă" [1].

In ceiace priveşte chestiunile tehnice de *producţiune* agricolă (v mai sus, cererea consultaţiunii subsidiare) Curtea a hotărît că nu sînt de domeniul Organizaţiei adăugînd că „nu urmează ca Organizaţia internaţională a Muncii trebue să se abţie complect de a ţine samă de repercuţiunea asupra producţiei a măsurilor pe care va urmări să le supue adoptării în favoarea muncitorilor".

In urma acestei deciziuni, delegatul guvernamental al Franţei a exprimat, cu ocazia celei de a patra sesiuni a Conferinţei internaţionale a Muncii care a avut loc la Geneva în Octombre (1922), opinia adoptată de mediile agricole din ţara sa; d. de Vogué, care era în acelaşi timp unul din reprezentanţii cei mai importanţi ai agriculturii franceze a făcut următoarea declaraţie:

„*Ne înclinăm în faţa avizului exprimat de Curtea permanentă de Justiţie internaţională cu deferenţa datorită acestei înalte juridicţiuni.* Nu există dovadă mai bună decît prezenţa mea aci, unde reprezint odată cu guvernul francez agricultura franceză".

„Vom aduce Organizaţiei internaţionale a Muncii, în materie agricolă, ca în toate celelalte domenii, colaborarea noastră leală şi francă, subt singura rezervă autorizată de articolul 405 al Tratatului [2] că nu va fi atinsă ceiace considerăm noi condiţia esenţială a muncii agricole şi a păcii sociale.

„In această privinţă, dăm de bună voe adeziunea noastră la principiul acestei comisiuni de experţi a cărei creaţiune a fost înfăţişată de Consiliul de administraţie şi care va prepara cu toată competenţa dorită deliberările Conferinţei.

1 Chestiunea a fost pusă astfel: „Consiliul (Soc. Naţ.) decide în conformitate cu art. 14 din Pact, de a cere Curţii permanente de Justiţie internaţională un aviz consultativ asupra următoarei chestiuni: Organizaţia internaţională a Muncii este ea competentă pentru chestiunile muncii din agricultură? In caz afirmativ care este întinderea competenţei sale în aceste materii?"

2 In această privinţă art. 405 spune: „...Formulînd o recomandaţie sau un proiect de convenţie cu aplicaţie generală, Conferinţa va trebui să ţie samă de ţările în care clima, dezvoltarea necomplectă a organizaţiei industriale sau alte împrejurări particulare creiază condiţii esenţial diferite în industrie; ea va suggera acele modificaţii pe care le va socoti ca putînd fi necesare pentru a răspunde condiţiilor proprii acelei ţări...".

„Ceiace importă înainte de toate în această materie, nu este aplicația literală a cutărui sau cutărui text, ci ca spiritul social care inspiră lucrările acestei Conferințe să pătrundă adînc în legislație și în moravuri.

„Astfel vom putea avea conștiința de a face operă utilă și de a lucra în mod eficace pentru progresul omenirii".

In afară de aceasta, în același timp, una din federațiile agricole franceze cele mai reprezentative a opiniei cultivatorilor pămîntului, care își reunise membrii săi intr'un Congres la Chartres, a emis dezideratul următor:

„Considerînd că ameliorarea soartei tuturor muncitorilor din agricultură este unul din principalii factori de prosperitate națională,

„Considerînd că importă pentru a împiedica dezertarea cîmpiilor, de a avea o politică socială prudentă, însă generoasă în favoarea muncitorilor solului,

„Că trebue urmărită în toate cazurile asigurarea de avantagii cel puțin echivalente cu acelea de care se bucură muncitorii de la orașe,

„Considerînd că în această privință Franța rurală poate fi mîndră de a fi abordat, în sindicatele sale agricole, realizarea unui vast program de reforme sociale,

„Considerînd că ea poate în mod util colabora cu celelalte națiuni în acest domeniu, cu condiția ca să ție samă de împrejurările particulare agriculturii țării noastre, în conformitate cu dispozițiile articolelor 405 [1] și 427 [2] ale Tratatului de Pace,

„Considerînd că Curtea Supremă dela Haga a recunoscut competința Organizației internaționale a Muncii, în materie de muncă agricolă,

„Congresul, înregistrează cu satisfacție acordul intervenit între Institutul internațional de Agricultură dela Roma și Organizația internațională a Muncii, și

„Cere ca: 1 Agricultorii să fie reprezentați în sinul acesteia din urmă, adică în Consiliul de administrație și în Comisiunea Biroului internațional al Muncii,

2 Studiul chestiunilor agricole să fie totdeauna încredințat comisiunilor speciale, compuse din reprezentanți calificați ai Agricultorilor;

„Reamintește necesitatea pentru fiecare țară de a rămîne

1 v mai sus.

2 Art. 427: «Inaltele Părți Contractante ..... recunosc că diferențele de climă, de moravuri și de obiceiuri, de oportunitate economică și de tradiție industrială fac dificilă atingerea, în mod imediat, a unei uniformități absolute în condițiile muncii. Dar, convinse fiind că munca nu trebue socotită ca un simplu articol de comerț, ele, cred că există metode și principii pentru reglementarea condițiilor muncii pe care toate comunitățile industriale ar trebui să se sforțeze să le aplice, pe atîta pe cît împrejurările speciale în care s'ar găsi, ar permite aceasta».

liberă și suverană asupra deciziilor sale, după cum indică articolul 405 a Tratatului dela Versailles.

„Reînoește declarațiile sale precedente care privesc imposibilitatea oricărei reglementări a duratei muncii în agricultură".

Reiese din această expunere că Organizația internațională a Muncii a fost condusă în mod permanent de grija constantă de a nu aborda decît chestiile care intră strict în competența sa și că a urmărit totdeauna dorința de a-și asigura colaborarea personalităților și organizațiilor reprezentative a ramurii producției în domeniul căreia și-a propus să studieze reglementarea condițiilor muncii. Acest lucru a fost recunoscut chiar de organizațiile mari agricole ale Franței, ale acelei țări care a contestat odinioară dreptul de amestec al Organizației Muncii în chestiile agricole. Un reprezentant al Agriculturii franceze, d. Paul Garnier, secretar general al Federației Asociațiunii agricole a Centrului (Federation des associations agricoles du Centre) a spus în această privință că „aceasta nu poate decît să încurajeze pe agricultori să judece prin ei înși-și, să nu mai îmbrățișeze numai punctul de vedere a cutărui delegat guvernamental sau industrial, patronal sau muncitor. Abstenționismul sau mai bine zis absenteismul în materie internațională, socială sau politică dă naștere la aceleași erori, și de multă vreme înțelepciunea popoarelor,—care încă nu formau o Societate,—a declarat că cei care se țin deoparte, nu au dreptate".

X. ***

Recenzii

D. V. Barnoschi, *Cărvunarii*, Poveste istorică, 1823—1827, Editura „Bilete de papagal".

Cunoscut prin studii sociologice de serioasă știință asupra originelor democrației romîne și a primei noastre constituții, d. Barnoschi a fost ispitit să încerce de data aceasta într'o lucrare de imaginație, pe care o numește „poveste istorică", evocarea epocii care a fost pentru d-sa, obiectul unei preocupări constante și pasionate.

Dificultățile genului erau mari. Căci dacă zugrăvirea trecutului, într'o operă de artă poate avea o valoare poetică, un scriitor nu reușește să redea artistic decît realitatea pe care a trăit-o în propria lui experiență și asemenea încercări nu ne înfățișează deobiceiu decît oameni de azi, deghizați în costume arhaice.

Deși povestea d-lui Barnoschi reprezintă unele trăsături de totdeauna ale sufletului omenesc și nu e lipsită de orice legătură cu actualitatea, atitudinea lui rămîne în primul rînd acea a unui cronicar și familiarizarea cu spiritul epocii prin studiul îndelungat și profund al documentelor, i-a permis să ne dea ceva mai mult decît o simplă fantazie literară. Cele șase tablouri, care alcătuesc povestirea, se cetesc cu un interes susținut, sînt vii, interesante, dramatice și ne lasă mai totdeauna impresia adevărului istoric, acea a unor întîmplări, care acum un secol s'au petrecut aievea.

Cărvunarii, acești boerinași care au jucat în unele privinți, un rol politic asămănător cu acel al burgheziei apusene, nu apar în povestirea d-lui Barnoschi, cum îi consideră unii istorici recenți, ca niște simpli reprezentanți egoiști ai unui îngust interes de clasă. Dacă revendicările lor modeste nu tind decît la egalizarea drepturilor și privilegiilor în cadrul boerimii, ele sînt făcute în numele argumentului național, cărvunarii opunînd obîrșia lor stră-

veche și neaoș moldovenească originii, de cele mai multe ori străină a protipendadei. Un suflu desinteresat și eroic, în care tresare mîndria unui trecut de glorie și o dragoste aprinsă pentru moșie animă pe acești novatori care sînt în același timp prima generație venită în contact mai direct cu civilizația apusană a cărei influență era să fie atît de bogată în consecinți.

Exponentul cel mai de samă al generației cărvunare, comisul Ionică Tăutu, e eroul principal al povestirii d-lui Barnoschi. Acest barbat remarcabil, ale cărui pamflete, din nefericire pierdute, Alecu Russo le compară cu acele ale lui Louis Courrier și care prin condei și activitate politică a avut după părerea aceluiași martor, în mișcarea noastră de regenerare, un rol nu mai puțin important ca acel al lui Vladimirescu e înfățișat ca o personalitate seducătoare prin inteligență, frumuseță, generozitate, curaj.

Dar acest om superior a cărui fire năzuește spre lucruri înalte e robit de o patimă vulgară pentru o femee nedemnă de el, pe care are orbirea să creadă că o va putea ridica, până la dînsul.

Femeia, dimpotrivă, îl umilește, îl stoarce de vlagă și încolăcindu-l, asemeni șerpelui biblic în mrejele ei veninoase, îl face să piară în chip mizerabil, într'o absurdă intrigă de alcov. Ana Craiovescu e o frumusețe de o senzualitate exasperată, cu sufletul rece, vanitos și pervers, al cărui farmec are ceva fatal și demonic.

Figura acestei femei pătrunsă de orgoliul originei ei princiare și care în saloanele rafinate ale Occidentului a învățat să se emancipeze de orice îngrădire morală și să se lase condusă numai de pornirea capricioasă a simțurilor e redată în trăsături cu deosebire vii.

In ce privește însă legăturile ei perverse cu Șașa Safoianu, nota mi se pare forțată și unele detalii fizice în tonul actualității, dar repugnante și inutile, puteau desigur lipsi.

In contrast desăvîrșit cu Ana Craiovescu, țiganca Maria, îngerul bun al lui Tăutu, se desprinde într'un cadru romantico-fantastic, suggestiv deși pe alocuri convențional.

O figură impunătoare și înfățișată în trăsături viguroase e acea a lui Ion Sandu Sturza, voevodul cărvunar.

Situația lui e din cele mai dificile. Deși adept al novatorilor și domnul lor, el e silit să menajeze pe marii boeri retrograzi sprijiniți de puternica Rusie, făcînd totuși, cînd nevoia o cere, acte de voință și de autoritate. Ignorant, bețiv și brutal cum îl descriu contemporanii, primul voevod pămîntean care ocupă tronul după fanarioții îmbogățiți pe spinarea țării, e însă omul care și-a ruinat avutul pentru triumful cauzei și atitudinea lui în scena divanului are în ea ceva din bărbăția și prestanța vechilor domni.

Limba povestirii dramatice a d-lui Barnoschi, ușor presă-

rată cu arhaisme sau construcţii dialectale cînd vorbesc boerii bătrîni, cu unele înoiri cînd se rostesc Cărvunarii, e aproape totdeauna în acord cu vîrsta, condiţia şi cultura personajelor.

Ea contribue la crearea atmosferii şi dă o mireasmă de arhaism autentic moldovenească acestei izbutite reconstituiri a trecutului, care încetăţeneşte onorabil la noi, genul ilustrat odinioară în literatura franceză de un Mérimée sau Gobineau.

Octav Botez

* * *

François Mauriac, *Le roman*, L'artisan du livre, Paris, 1928.

In discuţia deschisă în ultimul timp asupra problemei romanului, la care au participat critici ca Thibaudet şi Massis, prozatori, ca Duhamel şi Gide, François Mauriac, romancier cunoscut printr'o rară fineţă de analiză, aduce o contribuţie interesantă.

Incepînd prin a se întreba în ce constă criza actuală a romanului, el face justa observaţie că rolul romancierului a fost în trecut de a arata fiinţi în conflict: omul în conflict cu Dumnezeu în religie, cu femeia în iubire sau chiar cu el însuşi.

Dar în epoca care a urmat războiului, conflictele din care a trăit atîta vreme romanul au pierdut din intensitatea lor. Generaţia nouă nu mai crede în valori, pasiunile nu mai sînt impiedecate de nici o barieră şi nu cunosc nici un dig. Un roman ca Dominique a lui Fromentin, în care sentimentul onoarei burgheze opreşte pe eroi să cedeze dorinţii, a devenit incomprehensibil şi puţine sînt femeile care să înţăleagă azi zbuciumul sufletesc al Phedrei. Căci iubirea, sentiment complex în care se întîlneau altă dată renunţare, sacrificiu, eroism, remuşcare e considerată azi ca un simplu gest, asemeni altora.

Intr'o societate în care conflictele omeneşti se reduc, romancierul fără a-şi pune probleme, se mulţumeşte a zugrăvi ca un istoric scrupulos epoca şi absenţa conflictelor devine obiectul său (Abel Hermant, Paul Morand), alteori, scrie romane de aventuri, cu peripeţii şi intrigi extraordinare (Ch. Benoit, Mac Orlan) sau evadează în lumea fanteziei şi a visului (Alain Fournier, Giraudoux, Jaloux).

Dar în lipsa conflictelor morale, sociale sau religioase, subiectul principal al romancierilor de azi (Gide, Proust, Colette, Lacretelle) e „la chair", misterele secrete ale senzibilităţii, teren blăstămat sau deschis numai înţelepciunii sacerdotale, după unii catolici ca Maritain.

Unele conflicte mai trăesc, ce e dreptul, în Franţa provincială şi au fost obiectul celor mai multe din romanele lui Balzac. După el, Bourget sau Bordeaux studiază omul în funcţie de familie şi societate şi voind să servească colectivitatea ameninţată de rebeliunea individului, ilustrează prin exemple principiile înţelepciunii conservatoare.

Dar a-l înrola în serviciul unei cauze, însamnă a deturna romanul dela scopul lui propriu, care e cunoştinţa omului.

In opoziţie cu romanul oratoric, combativ, în care personajele, eşantilioane ale unei rase, clase sau generaţii sînt mobilizate în favoarea unei anumite ideologii, cei mai distinşi din scriitorii de azi, urmînd exemplul lui Proust consideră fiecare suflet ca o lume şi un univers diferit de celelalte, căutînd să descopere dincolo de aspectul social sau familial al unui om şi de gesturile impuse de mediu, viaţa lui secretă şi ascunsă.

Fără a renega tradiţia romanului psihologic francez în care fiinţa umană e desenată ordonat, coherent şi logic ca şi natura în parcul de la Versailles, ei socot că ea trebue îmbogăţită prin aportul anglo-saxon şi rus, cu deosebire prin acel al lui Dostoiewsky, al cărui eroi spre deosebire de personajele balzaciene nu sînt construiţi după o logică preconceputâ ci prezintă contradicţiile, nedeterminarea şi neprevăzutul fiinţelor vii.

Dar dacă nimic din ce e omenesc nu poate fi străin romancierului care explorează secretele inimilor şi forţele obscure ale senzibilităţii, el nu trebue să uite că aspiraţia într'o lume mai bună, setea purităţii, a perfecţiei sau a dreptăţii fac parte integrantă din patrimoniul omenesc ca şi pasiunile cele mai josnice şi eredităţile cele mai întunecate. Zugrăvind criminali şi prostituate, Dostoiewsky nu a ignorat acest adevăr şi de aceia opera lui domină pe acea a lui Proust în care Dumnezeu „e teribil de absent". „In ea, conştiinţa omenească lipseşte şi fiinţile care o populează nu cunosc neliniştea morală, scrupulul, remuşcarea, nici nu doresc perfecţia. Lipsa de perspectivă morală micşorează umanitatea creată de Proust. Eroarea lui, nu e îndrăzneala, uneori hidoasă a operei, ci absenţa graţiei".

Deşi observaţiile şi consideraţiile lui Mauriac nu îmbrăţişează decît incomplect şi parţial problema complexă a romanului şi colorate subiectiv se resimt de preocuparea şi aspiraţiile pasionate ale moralistului şi catolicului, ele nu sînt fără îndoială lipsite de adîncime şi perspicacitate.

Octav Botez

* * *

I. Petrovici, *Felurite*, Probleme şi oameni. Evenimente. Note de drum, Bucureşti, Editura Casei Şcoalelor, 1928.

Subt egida titlului modest „*Felurite*", d. Prof. *I. Petrovici* înmănunchează într'o jerbă armonioasă şi organică o serie de preocupări filosofice şi literare, trăind aparent disparate pe planuri paralele în lucrările anterioare. Pentru ochiul cercetătorului puţin abil în discernămînt şi subtilitate, activitatea profesorului de metafizică dela Universitatea din Iaşi se desfăşoară în domeniul cugetării şi al literaturii în două loturi străine deosebite, precis conturate şi hotărnicite.

In lumina înţelegerii din această interpretare, cinstită în în-

tenție dar anemică in profunzime și perspectivă, s'ar putea crede că autorul „*Problemelor de logică*" și-a însemnat „*Amintirile universitare*" într'un moment cînd, obosit de a mai socratiza a căutat o diversiune și-un amuzament, escaladînd sau mai exact spus, evadînd in regatul literelor.

Numai d. G. Ibrăileanu, într'o recenzie de acum doi ani despre volumul „Raite prin țară" a sezizat cu adîncă pătrundere rostul adevărat al scrisului din opera d-lui Petrovici, subsumînd atît cercetările filosofice cît și creionările literare subt noțiunea mai înaltă de cultură, din care ele participă ca multiplul din dialectica platonică. Cam în același timp, ocupîndu-ne tot de aceiași lucrare, am avut fericita inspirație de a reliefa și a sublinia funcția culturală, dominantă în toate preocupările beletristice sau filosofice ale fostului Ministru de Instrucțiune publică.

Intr'adevăr, două exemple ni se păreau matematic de concludente. In primul rînd „*Amintirile universitare*" se înfățișau făcînd abstracție de procedeele fericite de expresie ale unei sensibilități de inspirație clasică, o galerie de personagii luminoase chemate să îmbogățească mintea și să înalțe sufletul urmașilor, proectîndu-se din suprasenzibil în Pantheonul spiritualității romînești ca și icoanele strămoșilor în celebra scenă din Hernani. (E adevărat că unele personalități, din această falangă sînt zugrăvite negativ ca pildă de ceiace *nu* trebue să facem, evidențiind fațeta morală pe lîngă aspectul literar al scrierii). Literatura e depășită pentru a se împărtăși din marele isvor al culturii.

In al doilea rînd, o atare interpretare găsea temeiu de justificare chiar în prefața „Introducerii în metafizică", afirmîndu-se răspicat și fără posibilitate de controversă obligația imperioasă a filosofului romîn de a se situa pe făgașul cerințelor culturale autohtone.

Acest reper permanent la axa culturală, lăsat să se întrevadă totdeauna printre rînduri aevea unui ecou cu rezonanță de Memento, se precizează în noul volum „*Felurite*" în toate manifestările autorului stăpînite de această grijă subt îndemnul și porunca unui imperatif categoric.

Dela imnul cald și reținut închinat „Metafizicii în filosofia contemporană" până la notele de drum bogate în pitoresc și tivite numai la încheeturi cu firul de aur al reflecției filosofice, trecînd prin „evenimentele" Comemorării unui veac și jumătate de școală romînească în Turtucaia sau „Jubileul Convorbirilor literare", pretutindeni ai impresia că ești întovărășit de o călăuză de mare și rar preț în al cărui suflet se sintetizează într'o unitate deplină, calități de cugetător subtil (Adevăr și originalitate, Credința în progres, La mare și la munte) și însușiri de poet clasic (Comemorarea lui Spinoza este un monument de formulare lapidară și poetică, egalîndu-se doar cu pagina de antologie oratorică universală care este Discursul ținut la mormîntul lui Barbu Delavrancea).

Un diletant în arta fotografiei, căutînd să definească personalitatea d-lui Prof. Ion Petrovici s'ar gîndi aproape prin constringere mintală la un aparat de înregistrare și execuție ireproșabilă, pus totdeauna la punct în slujba unei imagini clare și înveșmîntată în culori. Dacă la șiragul acesta de icoane ar adăuga dinamismul peliculelor de cinema, amintind avîntul generos din verbul înaripat al d-lui Petrovici, cel dintâiu care ar propune și ar admite această caracterizare ași fi tocmai eu.

Ștefan George

* * *

Dr. S. S. Bîrsănescu, *Teoria categoriilor*, Iași, 1928.

Problema categoriilor a ocupat un loc central în istoria doctrinelor filosofice. Pentrucă această problemă însă, are un caracter de complexitate puțin frequentă și de aleasă subtilitate, —deși a preocupat cugetarea epocilor de pronunțată cultură filosofică—nu a ocazionat apariția unui studiu de sinteză asupra variatelor interpretări pe care le-a primit. Astfel lucrarea d-lui Bîrsănescu este menită a înlocui o lacună în literatura filosofică actuală, chiar dincolo de limitele culturii romînești.

Punctul de vedere al d-lui Bîrsănescu e sistematizarea—condusă cu mult simț critic—concepțiilor ce au atins problema cunoașterii, fixîndu-i limitele sau cadrele anumite, în care s'a dezvoltat. Plecînd dela această preocupare d-sa deosebește 3 direcții esențiale în concepția categoriilor—din antichitate și până în epoca noastră.

Prima direcție este reprezentată de filosofia greacă (Anaxagora, Platon) culminînd cu sistemul aristotelic. *Aristot* reprezintă în teoria cunoașterii concepția denumită realism naiv. După el, mintea noastră conține o serie de forme tipologice, noțiuni, genuri, cărora le corespund în lumea exterioară, existențe reale.

Tabloul celor 10 categorii aristotelice însă—care a dominat tot evul-mediu și în parte chiar cugetarea modernă—avea două inconveniente esențiale; în primul rînd era produsul analogiei cu formele gramaticale, care—după cum observă cu dreptate *Trendelenburg*—nu poate decide, ci numai îndruma cugetarea în filosofie; în al II-lea rînd acea concepție realistă, la baza căreia stă o existență independentă, substanța — pe care *Renouvier* o numește „plaga" filosofiei—i-a impus o prea elementară interpretare a conștiinței. Pentru Aristotel conștiința are un rol pasiv, total receptiv; este concepția clasică a conștiinței oglindă.

Această eroare de concepție a evitat-o Kant, care—în opera sa—reprezintă pentru concepția categoriilor o a II-a perioadă de dezvoltare. Dacă cugetarea greacă asupra categoriilor exprimă punctul de vedere ontologic și metafizic, problema cunoașterii, în filosofia kantiană are un pronunțat caracter psihologic. Kant a fixat anumite forme apriorice în care—după con-

cepția sa—spiritul primește materialul cunoștinței. Dar cunoștința nu este rezultatul reflecției realității exterioare, ci e produsul activității de sinteză a formelor conștiinței cu materialul percepțiilor exterioare; categoriile constitue al II-lea stadiu în acest proces de precizare al cunoștinței științifice.

Iată dar că rolul conștiinței nu mai e receptiv, ci devine activ, luînd parte la precizarea procesului de cunoaștere; de aceia oricît s'ar afirma caracterul „transcendental" al sistemului kantian de cugetare, el rămîne mai mult o încercare de teorie a cunoașterii decît o concepție metafizică.

In sfîrșit ultima direcție, acea contemporană impregnată de un puternic spirit critic și deosebită în special printr'un caracter obiectiv-științific, este *reprezentată azi de 4 mari concepții distincte*: Concepția psihologică, logică, biologică și sociologică.

Direcția psihologică—reprezentată prin Windelband, Renouvier, Hartmann și Höffding—își propune analiza și stabilirea funcțiilor psihologice elementare de cunoaștere. Astfel *Windelband* afirmă că prima funcțiune a cunoașterii e aceia de sinteză, deosebind categorii reflexive și constitutive; *Hartmann* distinge categorii ale sensibilității și ale gîndirii (aceasta din urmă fiind și ea reflexivă sau speculativă); *Renouvier* afirmă că relația este categoria categoriilor; și însfîrșit Höffding împrumută elemente din concepția logică și sociologică a categoriilor.

A II-a direcție e cea logică—reprezentată de W. Wundt, logicianul francez E. Goblot și germanul H. Cohen. Apoi direcția biologică, care afirmă dreptul de a concepe categoriile nu numai ca noțiuni apriorice (Kant) ci și ca mijloace utile ale vieții, „expediente" pentru asigurarea cunoașterii (Vaihinger, Bergson, Müller-Freienfells).

Ultima direcție—produs al școalei sociologice franceze—afirmă că originea categoriilor ca și aceia a *limbajului este în societate. Ea ne impune un anumit conformism logic după cum ne impune un conformism moral* (Durkheim, Bouglé, Davy).

La această expunere sistematică a concepțiilor variate despre categorii, autorul adaogă o serie de considerații critice, menite a evidenția spiritul științific ce a prezidat la întocmirea ei. Lucrarea d-lui Bîrsănescu poate fi cetită cu interes, chiar de acei care au cunoscut problema tratată direct la sursele din care se inspiră.

Mircea Mancaș

* * *

Paul le Cour, *À la recherche d'un monde perdu* Paris, 1926.

Deși apărută acum doi ani, prin problema care o tratează broșura acestui colaborator la „Mercure de France" alcătuește un tot cu cele două care urmează în recenzia de față, adăugînd cîteva note la istoricul adînc al unei restrînse regiuni din vestul Franței. Țara, care se poate lăuda cu cele mai complecte studii

de arheologie preistorică, cunoaște o sumedenie de specialiști și diletanți—medici și ingineri în deosebi,—scotocitori aproape a tuturor colțurilor ei. Cercetarea mai amănunțită a monumentelor megalithice din jurul Cornicului și din insula Noirmoutier, colț mărginaș Vendeci și Bretagnei, i-a dat ocazia să-și valorifice cu mărturii documentare o părere a sa, reluînd vechea problemă a Atlantidei.

Dela Pierre Benoit cu romanul său fantezist pare că acest subiect care la mijlocul veacului trecut a făcut mare vîlvă, să fi trezit din nou atenția specialiștilor o serie de articole au apărut în diferite periodice franceze. Ceiace servi însă de bază mai temeinică acestui „basm" dela Platon cetire, fură descoperirile interesante din Mexic și peninsula Jucatan a Americei centrale. Dela 1917 în deosebi, prin crearea unei instituții speciale de guvernul mexican, s'au scos la iveală monumentele străvechii civilizații, pe care Mexicanii cunoscuți de conquistadores spanioli o moșteniseră dela o populație dispărută la venirea lor; Majas din Jucatan corespunde acestei populații și monumentele lor sînt similare. Senzația acestor descoperiri, în cursul cărora un miliardar, amator arheolog, american avu aceiași moarte misterioasă cași lordul Carnavon, fu stîrnită de marea asemănare cu piramidele egiptene; aceleași forme și dimensiuni, același rol joacă piramidele „Soarelui", „Lunii" etc. din Jucatan. Se pare că aceiași civilizație se'ntindea din Egipt și Orientul antic peste Europa până'n America precolumbiană prin Atlantida, continent care dispare în urma unui cataclism în Oceanul Atlantic de azi.

Paul le Cour este un arhaizant. Reluînd cu date bibliografice problema Atlantidei, despre care Platon în antichitate a vorbit întâiu, schițează operele mai însemnate respective. Din mulțimea argumentelor inzistă asupra similititudinii a două simboluri, de veche consacrare religioasă sau magică: șarpele și inima. Șarpele sub forma „aspic" a fost consacrat ca motiv decorativ la vechii Egipteni, simbolul vicleniei apare din primele timpuri biblice, la Greci și Romani, la vechile popoare galo-iberice, în insulele depe malurile Atlanticului și până'n Tehnantepecul Americei centrale șarpele păstrează același cult important. Pe unul din templele din Jucatan apare o gravură aidoma șarpelui încolătăcit pe arbore ca'n Biblie. Inima, de aceiași importanță consacrată în civilizațiile americane, se bucură de un cult deosebit în Bretagne, patria monumentelor megalitice. Și'n adevăr, ca „émoupantes decouvertes", dă descoperirile făcute pe unele din aceste monumente a ambelor simboluri. Pe una din petrele „tournisse" din Maine et-Loire recunoaște o scobitură în formă de inimă cu o rigolă, pe unde se scurgea sîngele jertfelor amidice—părere respinsă de unii arheologi (Déchelette „Manuel d'archéologie", Paris, 1928, p. 375 et sq). Pe o lespede din dolmenurile dela Pornic șarpele și o inimă cu flacări, aceleași la Noirmoutier din fața Pornicului, care ar fi insula dela gura Loirei pomenită de Strabon și ale

cărei numeroase numiri cu Chiron ar aminti de anticul Chiron.

Concluzia lui Paul de Cour: toată vechea civilizație oriental-europeană, bretonă neolitică și americană se datorește unui ținut central, Atlantida, rataşată de Atlas, scufundat în urma unui cataclism, pe care anticii il mai țineau minte, în Biblie drept potop. O părere în plus pe lingă anterioarele; reținem doar amănuntele interesante care pun în și mai mare valoare trecutul Pornicului, de care ne ocupăm mai jos.

P. Constantinescu-Iași

* * *

Emile Cauly, *Commentaires sur la préhistoire de Pornic.* Pornic.

Legenda Atlantidei e'n vigoare la mulți oameni de știință din Bretagne și Vendeea; bătrînul Cauly, căruia se datoresc importante descoperiri preistorice locale, îmi arătă cu mîndrie cîteva petre negre, orînduite pe cheminée, din cvarț negru culese din portul Pornicului la o mare retragere a mării și care ar fi aparținut Atlantidei.

Călătorul este atins de așezarea curioasă a Pornicului, o îngrămădire de case pe un spațiu îngust, care coboară în mai multe terase artificiale, lucrate de om—spre deosebire de sistemul obișnuit al Celților Vendeeni de a-și construi așezările distanțate. Este un oppidum neolithic, construit de omul megalitelor odată cu lacustrele din Herbange, stațiunea cea mai importantă din țara de Rais, a cărei a doua capitală e Pornic; iată deci o vechime de aproape zece mii de ani pentru această așezare. Descrierea amănunțită a diferitelor străzi și piețe, cu denumiri vechi, cu urme de întărituri naturale și artificiale, și care nu ne interesează; convețuirea civilizației celtice și romane este evidențiată prin această nomenclatură, rezumată în „Port-mid", cum apare pe cele mai vechi hărți. Această explicare de „port-cuib", care ar fi pastrat o traducere continuă dela primii locuitori, mi se pare mai apropiată de adevăr ca etimologia dată de Paul le Cour: Pornic dela Cor-nic=Cor (coeur, inimă)+nic (nike, victoria Grecilor), în legătură cu simbolul inimii de care vorbeam mai sus.

Până azi s'au pastrat cîteva monumente, mărturii ale vremurilor neolitice. Calvarul, construit pe vîrful unei străvechi movile în timpuri istorice; tumulusul dela Mousseaux, clasat ca monument megalitic, se compune azi din două dolmene cu cîte o galerie și mai multe camere, lucrate din gresia ce se crede a fi fost adusă din insula Noirmoutier și cvarț alb local; cea mai mare din petre măsoară șase metri patrați și cîntărește cel puțin șapte tone. Colina lungăreață pe care se află moara. La Motte este un alt mormînt, ale cărui obiecte de silex au fost încă din 1869 duse la Nantes; la Gourmalvon sînt împrăștiate rămășițele încă a trei dolmene distruse de mare și oameni; altele la fermele Haute Folie și Le Manoir, două dolmene la La Joselière, alte trei spre La Rogère, toate pe malul mării; iar în interior numeroase gresii pe drumul vechiu al Clionului. La Pornic nu mai sînt menhire, dar numele le păstrează amintirea la „Le Champ des Pierres Levées"; în ținutul vecin se găsesc cel puțin cinci și numai estuarul Loirei desparte regiunea de faimosul Morbihan, patria menhirelor. În explicarea originei lor autorul adaogă într'o notă un obiceiu curios al fetelor din Croisic și Guérande care'n fiecare an la 14 August dansau în jurul unui menhir până la refuz, iar cea dintâiu căzută de oboseală trebue să se atingă de peatră și e bătută crud de celelalte, ea nu se mai mărită peste an.

P. Constantinescu-Iași

* * *

E. Cauly, *La Préhistoire de Pornic. Le gisement sous-marin*, Rennes, 1928.

Cea mai nouă broșură asupra Pornicului complectează cu date foarte interesante nu istoria acestei curioase regiuni, ci o întreagă epocă din preistorie. Cele cîteva silexuri, descoperite într'un moment rar de prea mare scădere a apei în port, se rataşează altor piese descoperite de d-r Marcel Baudrin la St. Gilles, cîteva zeci de chilometri mai la sudul Vendeei, pe care eminentul archeolog le atribue unei epoci denumită „girianul". Este o fază intermediară între paleolitic și neolitic, care, alături de „glozenianul" recent stabilit, înlocuesc faimosul hiatus dintre cele două ere.

Cu o răbdare de specialist, d. Cauly, vicepreședintele Societății arheologice din Champagne, refugiat dela Reims în timpul războiului, de 15 ani scotocește trecutul orașului adoptiv. Zăcămîntul submarin se compune din cîteva silexuri negre, gri și gălbui, învăluite de fosile calcare, servind ca arme și unelte. Unele sînt foarte simple, cîteva cioplituri au fost suficiente a transforma „rognonul" de cremene în „ciocan de mînă" destul de periculos; altul poate fi considerat ca strămoșul pumnalului; apoi cuțit răzător, un ferestrău mic, un străpungător etc. Mai interesante sînt bucățile care au luat chipuri de animale și oameni, sînt silexuri de forme curioase naturale, pe care din cîteva cioplituri mîna omului le-a transformat în veritabile sculpturi. Un animal curios de-o formă lungăreață, asemenea unei bucăți dela St. Gilles; un cap de pasăre, o piatră vopsită un om și cu urma unui phalus, profilul unei cervidee pe alta și un fel de busolă primitivă gravată ea o constelație pe două petre. Cea mai frumoasă bucată prezintă profilul unei femei, cu ochiul și gura distinct trasate; pe ceafă un semn simbolic ce putea să-i dea valoarea unui obiect ritual.

Textul interesantei broșuri e sobru, hezitant chiar în concluzii, dar ilustrația e bogată: un horstexte și trei planșe reproduc fidel obiectele găsite, adăugind meritului elegantului opuscul.

P. Constantinescu-Iași

* * *

Emile Durkheim, *Le Socialisme*, Paris, 1928.

Asupra socialismului s'a scris mult. Totuși, nu s'a ajuns încă la o caracterizare unitară și definitivă a acestui curent ideologic. Divergența interpretărilor e manifestă în deosebi cînd e vorba de definiție și origine. Neînțelegeri—cu un caracter mai profan—există și atunci cînd se încearcă separarea ideilor socialiste de impuritățile comuniste.

Existența acestor contraziceri, desigur că ar putea oferi o intimă justificare inițiativei lui Mauss, de a aduna într'un volum, lecțiunile predate de Durkheim asupra socialismului, în anii 1895—1896. Cursul nu e complect; în el vom găsi numai definiția, începuturile socialismului și în deosebi doctrina lui Saint-Simon. Așa dar, vom găsi precizări în *chestiunile cele mai nebuloase* ale doctrinei socialiste.

Studiul lui Durkheim e o aplicare a metodei sociologice și istorice în analiza ideologiei socialiste. Socialismul nu e considerat ca o doctrină științifică, ci mai mult ca o aspirație teoretică, ca „un strigăt de durere" al acelora impresionați de sbuciumul desnădăjduit al clasei oropsite. Socialismul nu este expresia științifică a faptelor sociale; totuși, e un fapt social. Dacă nu-i o operă științifică, „faptul" socialist rămîne un obiect pentru știință. Aceste promisiuni de obiectivitate se vor realiza. Expunerea lui Durkheim va fi scutită de deformațiuni subiective.

*

Vom scoate în evidență mai mult ideile din prima parte a cursului. Aici vom găsi precizările esențiale asupra socialismului: definiția, originea și separarea sa de comunism. Partea a doua e o expunere analitică a doctrinei lui Saint-Simon.

Esența socialismului constă în ideia socializării funcțiunilor economice. Industria și comerțul *trebue să fie atașate organizației politice* a statului. *Muncitorii să nu mai fie retribuiți* de particulari, ci direct de către colectivitatea organizată.

Socialiștii cer socializarea producțiunii. Ideia lor e de natură economică fiindcă se referă la anumite realități economice. Ei acordă prioritate factorului economic, oferind acestuia o poziție centrală în viața socială. Curentul socialist prezintă continuitate, constînd în desfășurarea neîntreruptă a unor școli ce derivă una din alta.

Comuniștii concep o reformă radicală a societății, întemeiată pe individualizarea producțiunii și pe egalizarea consumației. Teoria lor e un „loc comun de morală abstractă", fiindcă ea nu vizează nici o organizație socială reală și actuală. Comunismul acordă o poziție excentrică factorului economic. Curentul comunist e sporadic; el se reduce la aspirațiunile utopice și efemere ale unor solitari.

Această dublă caracterizare dovedește cu prisosință că socialismul nu poate fi confundat cu comunismul. Unicul punct de contact între aceste două doctrine, se poate stabili prin ideia centrală a contestării valorii individualismului.

Revendicările socialiste nu se vor manifesta decît atunci cînd viața economică se va găsi într'o evidentă concurență cu organizația politică; cînd statul va deveni capabil de întreprinderi economice;—și cînd se ajunge la un regim de centralizare a factorilor productivi. Ori, aceste condițiuni nu sînt îndeplinite decît de societatea modernă. Originile socialismului nu le putem deci căuta decît într'o doctrină de dată mai recentă.

Dela aceste considerațiuni generale, Durkheim trece la o expunere istorică și critică a desfășurării ideologiei socialiste.

Doctrinelor sociale din secolul al XVIII-lea li se atribue caracterul dominant de utopii comuniste. Inceputurile socialismului contemporan se pot întrezări numai în sentimentul de protestare al acestor doctrinari față de inegalitatea tradițională și în ideia extinderii atribuțiunilor statului în organizarea socială. Preocupările se învîrtesc însă tot în jurul realității politice. Aceste tendinți nu vor lua un aspect socialist decît atunci cînd vor cuprinde și considerațiuni mai largi asupra vieții economice.

Abia la începutul secolului al XIX-lea, doctrina lui *Sismondi* la înfățișarea mai impunătoare de studiu explicativ și normativ al realității economice. Dar cel mai proeminent precursor al socialismului e *Saint-Simon*. Sistemul său social e întemeiat pe ideia industrialismului. Industria e o funcțiune socială; ea trebue să devină motorul vieții sociale. Astfel, factorul economic, se bucură de o evidentă prioritate în concepția saint-simonistă.

Opera acestui neînduplecat doctrinar e anticiparea îndrăzneață a principalelor curente ideologice din secolul al XIX-lea. Tendințile socialiste din doctrina lui Saint-Simon sînt un preludiu al socialismului contemporan.

Dar analiza saint-simonismului devine acum din ce în ce mai pătrunzătoare și mai bogată în reflecțiuni anticipative. Desigur că Durkheim pregătea prin aceasta temelia expunerii celorlalte doctrine socialiste. Cursul a fost însă întrerupt.

Iată o resemnare pentru bibliografia socialismului!

Radu I. Luca

* * *

Julien Bonnecase, *Science du droit et romantisme.* (Le confit des conceptions juridiques en France de 1880 à l'heure actuelle), Paris, 1928.

Gradul de intensitate al curentului romantic variază între un maximum al artei și un minimum aproape imperceptibil al științii pozitive. Ar fi oscilarea fatală între aviditatea sensibilității și blazarea rațiunii. Apare astfel inevitabilă întrebarea dacă „știința juridică"—un amestec de pozitiv și metafizic—e refractară sau nu infiltrațiunilor romantice. Aceasta va fi problema, căreia Bonnecase, îi va găsi o soluție pozitivă.

Problema e desigur dificilă. E vorba de apropierea a două noțiuni ce prezintă o logică incompatibilitate. Dreptul considerat numai ca o tehnică și ca o metodă, va avea înfățișarea sobră de strictă elaborare rațională. Dacă îi lărgim însă cadrul, acordîndu-i și un rol pur teoretic, vom întrezări numaidecît printre speculațiile dreptului și oarecare nuanțe romantice.

*

Ideologia juridică franceză din secolul al XIX-lea gravitează în jurul concepției *școalei exegetice*. Dreptul pozitiv e redus la textele de legi. Ideile filosofice ale dreptului derivau din principiile revoluției franceze. Incepînd însă dela anul 1880, se ivește o vie reacțiune față de această doctrină. Școala exegetică decade spre a face loc *școalei critice* sau *științifice*. Principiile clasice nu mai corespund realității sociale. „Codul civil nu mai e acum decît un bătrîn ce contemplează o viață socială nouă".

Noțiunile juridice fundamentale sînt răsturnate. *Legea* nu mai e o dogmă, ci o teoremă. Dreptul nu domină realitatea socială, ci numai o exprimă. Regulile vieții juridice derivă din necesitățile colective. *Terminologia* juridică e modificată. Noțiunea de *proprietate* ia un sens nou. Duguit afirmă că sistemul individualist se găsește într'o flagrantă contradicție cu starea conștiinții moderne. Proprietății—drept i se substitue o proprietate—funcțiune socială. Proprietatea se socializează. Concepția solidaristă înlocuește concepția individualistă. Ideia de drept subiectiv al *suveranității* dispare spre a face loc noțiunii de serviciu public. Subiectul de drept e subordonat regulei de drept obiectiv. Valoarea în sine a *individului* e contestată; individul e numai un subiect pasiv al legii.

Astfel se naște o mentalitate revoluționară în doctrina juridică franceză. Școala exegetică—care proclamă existența unei reguli externe și se întemeiază pe o *concepție metafizică individualistă*—e înlocuită de școala critică, care se întemeiază pe o concepție realistă și socialistă. Unei școli clasice i se substitue o *școală „anarhică"* în care se vor dezvolta—numai ca soluții provizorii—anumite concepții romantice. Romantismul juridic apare astfel ca rezultatul necesar al unei revoluții desfășurate în doctrina recentă a dreptului.

Inainte de a caracteriza concepția romantică, Bonnecase se oprește asupra noțiunii de *misticism juridic*. „Iluziunea mistică" în științele sociale ar consta în atribuirea unor forțe oculte colectivității. Misticismul juridic e un aspect particular al misticismului social. Romantismul e un misticism organizat.

Ca și romantismul literar, romantismul juridic apare ca o negare a clasicismului. După *Bourgès* (Le romantisme juridique, 1922), *clasicismul juridic* e caracterizat prin respectarea individului ca valoare în sine și în deosebi prin admiterea unei ordine naturale, din care derivă în mod rațional regula de drept ca o forță externă față de individ și stat. După Bonnecase, romantismul juridic e caracterizat prin *nerespectarea unei reguli ce se impune din afară*; prin *dominarea sensibilității și a imaginației* în elaborarea sistemelor juridice; prin *părăsirea concepției istorice* a dreptului; prin o *luptă contra noțiunilor tradiționale*,—și în genere prin *repudiarea conceptualismului juridic*.

Manifestarea „supremă" a romantismului juridic constă în *negarea autonomiei științii dreptului și integrarea sa în morală*. *Ripert* poartă responsabilitatea doctrinală a acestei tendinți. Regula juridică e o regulă morală organizată prin intervenția unei sancțiuni externe. *Renard* afirmă că dreptul natural se identifică cu morala socială; iar morala socială e limita dreptului pozitiv.

Această tendință romantică exercită o acțiune dizolvantă asupra științii juridice. Ea presupune în mod evident pericolul arbitrarului și al subiectivismului. Concepția însăși e greșită. Morala și dreptul diferă ca esență. Morala corespunde unei ordine interne; iar dreptul unei ordini externe.

A doua manifestare a concepției romantice în drept e *psihologismul juridic*. Dreptul ar deriva dintr'o stare de sentiment a massei conștiințelor individuale. *Duguit* întemeiază noțiunea de lege pe sentimentul socialității și al justiției. Totuși, *Bonnard* interpretează (în mod just), teoria lui Duguit și ca o afirmare netă a exteriorității și anteriorității legii față de individ și stat. Ne găsim în fața teoriei sociale a dreptului.

Dar psihologismul jurdic prezintă o evidentă contrazicere: Se afirmă exterioritatea legii și deci cercetarea rațională a acesteia inafara individului, dar totodată se presupune și natura individuală a legii, derivînd-o dintr'o stare de conștiință. Regula de drept se manifestă în individ și prin individ, dar e considerată și contra individului. Avem a face, deci, cu o teorie romantică incoherentă, ce prezintă și oarecare trăsături clasice.

In doctrina lui Duguit, psihologismul stă alături de *sociologismul juridic*. Sociologismul prezintă asemănări cu clasicismul, deoarece, presupune existența unei reguli externe. Psihologismul e incompatibil deci cu sociologismul fiindcă derivă norma de drept dintr'o stare de sentiment a conștiinții individuale.

Romantismul juridic, manifestat prin psihologism, privează noțiunea de drept de orice unitate și consistență. Dreptul ar apărea ca un fenomen variabil la infinit, produs al timpului și al împrejurărilor. Psihologismul juridic va rămînea numai ca o explicare empirică a dreptului, fără a avea însă pretenții de metafizică. Această idee romantică îndepărtează din drept orice criteriu fix al justiției și ne conduce în mod fatal la ideia de dominare a forței.

Ca manifestări secundare ale romantismului juridic, sînt considerate *romantismul social, mistica cuvintelor și a formulelor, generalizarea pripită a faptelor particulare și ridicarea la rangul de adevăruri obiective a vederilor personale*.

Cele mai proeminente figuri de jurişti „romantici" sînt *Léon Duguit* şi *Raymond Saleilles*.

Duguit reprezintă concepţia indigenă franceză in romantismul juridic. Ideile sale filosofice îşi pot găsi originea în sistemul pozitivist a lui Comte. Teoria lui Duguit e un sociologism solidarist cu remarcabile nuanţe de psihologism.

Romantismul lui Saleilles e tributar culturii juridice germane. Concepţia sa reprezintă o detaşare a dreptului de metafizică, îmbinată însă cu ideia mistică a evoluţiei şi a progresului.

Aceste concepţii romantice sînt atenuate de teoria recentă a lui *Le Fur* şi *Hauriou*. Ideia transformării continue a dreptului poate fi conciliată cu ideia dreptului natural şi a justiţiei. Dreptul pozitiv e o precizare a *dreptului natural. Un sistem juridic* perfect e sinteza dreptului natural (fondul) şi a dreptului pozitiv (forma).

Expunerea acestor concepţii e însoţită adesea de reflecţiuni critice ce tradează înclinaţia autorului pentru clasicismul juridic. Dar prea documentatele pagini de critică sînt atenuate intr'ucitva prin sfioasa afirmaţie concludentă că romantismul juridic nu trebue să dispară, ci dimpotrivă, să fie alături de clasicism spre a-i împărtăşi acestuia sufletul necesar. Instituţiile juridice vor putea satisface variatele exigenţe ale vieţii sociale numai atunci cînd ele vor proveni din ciocnirea fecundă a raţionalismului cu realismul şi cu spiritul îndrăzneţ al filosofiei.

*

Lucrarea lui Bonnecase prezintă un dublu aspect. E în primul rînd *o operă de sinteză* filosofică în care se urmăreşte degajarea manifestărilor generale ale romantismului juridic. In al doilea rînd, e *o monografie* (mai exact o *antologie*),—o expunere sporadică a desfăşurării doctrinelor juridice franceze dela 1880 până astăzi. Dar această încătuşare a expunerii între date fixe, imprimă lucrării o remarcabilă doză de unilateralitate.

Ceiace e caracteristic pentru concepţia şi metoda întrebuinţată de autor în acest voluminos studiu, e desigur enorma varietate şi modul deosebit de utilizare al materialului de documentare. Bonnecase urmează întocmai preceptul lui *Sainte-Beuve*. Extrase întregi din autori sînt citate spre a justifica cea mai neînsemnată afirmaţie. Autorii citaţi sînt lăsaţi liberi uneori chiar să polemizeze între ei. De multeori, poate că cetitorul puţin distrat va uita pe autorul acestei cărţi.

Vastul material de informaţiuni juridice e complectat prin citaţii din cele mai remarcabile opere ale ştiinţii recente (istorie literară, ştiinţă socială, filosofie generală, ştiinţă pură etc.). Desigur că această metodă prezintă şi oarecare inconveniente. Originalitatea e copleşită de erudiţie. Sinteza e zădărnicită uneori de o luxuriantă documentare. Dar acestea nu sînt decît obiecţiuni minuscule şi profane în faţa valorii incontestabile a unei asemenea realizări ştiinţifice.

Radu I. Luca

* * *

G. Renard, *La valeur de la loi*, Recueil Sirey, Paris, 1928.

Noua lucrare a lui Renard nu este decît o simplă variaţie pe vechea temă a raţionalismului juridic. Cele zece conferinţe de filosofia dreptului cuprinse în această carte constituiesc doar, o dovadă în plus că autorul lor este un neînduplecat adept al clasicismului şi totodată că este şi un adversar de temut al psihologismului, al istorismului şi al sociologismului juridic.

Renard este un doctrinar tradiţionalist, ce nu cedează decît prea puţin în faţa pronunţatelor tendinţi ideologice din dreptul francez contemporan. Concepţia sa, tributară unei metafizici dogmatice, întemeiată pe ideia de raţiune şi de ordine universală, se găseşte în evidentă contrazicere cu relativismul, criticismul şi pozitivismul unor jurişti francezi, între care cel mai proeminent este Duguit. Dacă s'ar apela la arbitrajul lui Bonnecase, ni s'ar spune cu siguranţă, că ne găsim în faţa ireductibilului antagonism dintre clasicismul şi romantismul juridic.

Titlul acestui volum promite desigur şi o atitudine critică. Ne-am gîndi poate la criticismul uneori paradoxal a lui Cruet, care concludea că viaţa dreptului necesitează un coeficient minimum de ilegalitate. Nu sîntem chiar departe de bănuială că concepţia lui Renard s'ar apropia de critica fecundă a lui Morin şi în deosebi de acea a lui Duguit. Acest discipol convins al clasicismului juridic se va resemna însă, la o prea modestă atitudine critică. Concluziile lui Renard se reduc în esenţă la o simplă şi banală apologie a disciplinei şi a legalităţii,

*

Din causeriile lui Renard se desprind cîteva precizări fundamentale pentru filosofia dreptului:

Dreptul pozitiv şi dreptul natural sînt omogene. Dreptul natural nu este o dată istorică, ci metafizică ; e un sistem de idei în continuă devenire întemeiat pe principiul obiectiv de ordine juridică. Dreptul pozitiv este numai o adaptare, o concretizare a dreptului natural în raport cu contingenţele mediului istoric. Dreptul natural nu există decît prin dreptul pozitiv.

Dezvoltarea dreptului natural în sisteme de drept pozitiv se efectuează prin reglementare şi prin evaluarea datelor concrete a fiecărei situaţiuni particulare. Procedeul din urmă este aşa zisa metodă a precedentelor sau a analogiei. Dreptul internaţional şi dreptul administrativ necesitează în deosebi această „metodă a standard-ului".

Ideia constitue esenţa legii. Voinţa e numai complimentară faţă de principiul intelectual al actului juridic. Prin aceste consideraţiuni, Renard ajunge la preconizarea unei concepţii şi interpretări idealiste a legii. El susţine că într'o lege nu trebue căutată voinţa legislatorului, ci însuşi ideia legii.

Acest idealism s'ar găsi la o egală distanţă faţă de legalismul rigid tradiţional şi de ilegalismul anarhic al dreptului sovietic, unde ideia de justiţie e subordonată scopului revoluţionar.

Tot atît de interesante sînt şi consideraţiile de ordin practic social pe care le găsim în introducerea acestui volum. Renard se ocupă şi de chestia democraţiei, oferindu-ne o precizare de multă valoare în raport cu aspectele politice actuale. Renard afirmă că *criza democraţiei nu este altceva decît o criză de moralitate.* Educaţia democratică se va desăvîrşi atunci cînd se va stabili o legătură strînsă între ideile juridice şi opinia publică. Aceasta este opera de educaţie civică pe care ar trebui s'o întreprindă elita intelectuală şi în deosebi juriştii.

Aceste idei şi soluţii de ordin practic îşi găsesc justificarea şi originea lor în concepţia teoretică a lui Renard; căci trebue să amintim că unul din aspectele fundamentale ale doctrinei sale este preconizarea consecventă a ideii că dreptul natural se confundă în esenţă cu morala socială. Astfel, Renard se apropie de concepţia lui Ripert.

Renard are deosebitul talent — şi poate chiar defectul—de a îmbina gîndirea ştiinţifică cu oarecare nuanţe de frivolitate jurnalistică. Găsim şi tonul plăcut al polemicii militante. Aceasta, e poate singura influenţă, pe care Renard a primit-o dela Duguit —adversarul său. Dar aceste particularităţi de stilizare sînt inerente unor lecţiuni publicate, cărora li s'a păstrat fidel forma lor orală.

Radu I. Luca

Revista Revistelor

Frank B. Kellogg

Prezenţa în Europa a unui membru din guvernul american constitue un eveniment insolit. D. Kellogg, Secretar de Stat vine de data aceasta, nu ca colegii săi, pentru a se recrea în vechiul continent de oboselile vieţii politice, ci în persoană oficială.

Aceste extrem de rari vizite oficiale, găsesc o explicaţie comodă în preocuparea legitimă de a nu abandona pentru un timp relativ lung a duratei călătoriei transoceanică, treburile unui departament ministerial federal.

Explicaţia adevărată este însă alta şi e de ordin psihologic: exemplul preşedintelui Wilson în Europa, a încredinţat pe americani, că n'au decît de perdut, din contactul cu diplomaţia lumii vechi şi că un american cu sufletul candid şi naiv nu poate decît să fie înşelat de europeni pe care-i cred toţi şireţi şi abili.

Aceasta este opinia curentă pe care faptele o vor putea poate odată modifica.

De aceia cînd d. Kellogg a venit în persoană să semneze pactul care poartă numele său, a ţinut să atragă atenţia că activitatea sa se va mărgini la ceremonia iscăliturii şi că nu va angaja cu colegii săi europeni nici un fel de negocieri asupra vreunui subiect politic şi că se va abţine dela orice declaraţie generală asupra problemelor care preocupă pentru moment pe oamenii de stat din cele două lumi.

Oaspetele pe care Parisienii au avut prilejul să-l zărească, însoţit de ambasadarul Herrik, va împlini la sfîrşitul lunii Decembre şaptezeci şi trei de ani.

Talia sa se încovoae nu atît de greutatea unei vîrste atît de importante, cît de oboseala unei carieri militante şi active, pline de muncă şi de luptă.

Frank Billings Kellogg aparţine unei foarte vechi familii americane de origine engleză—societate din care de obiceiu se recrutează înaltul personal politic din Washington Nu ar fi tocmai exact să numim aceasta o aristocraţie: spiritul public american nu numai că nu ar accepta termenul dar nici chiar ideia.

Viaţa actualului Secretar de Stat oferă un exemplu tipic al carierei obişnuite a unei înalte personalităţi politice de „peste Atlantic": Origină anglo saxonă, instrucţie juridică, succes de advocat, intervenţie în marile procese federale, senator şi în cele din urmă om public.

Acestea sînt treptele succesive pe care le-a urcat Frank Kellogg, iar pactul pe care l-a semnat şi care termină în chip atît de glorios cariera sa de Secretar de Stat va constitui

după însuși afirmația sa de un optimism modest, o pedică pentru popoarele care ar voi să intre într'un nou războiu.

(Ernest Bourdin. *La Revue Hebdomadaire).*

Debuturile lui Maurice Barrès 1883—1888

In luna Ianuar a anului 1883, tînărul Maurice Barrès, fiul inginerului Barrès sosește la Paris. Inalt, brun, slab, de o înfățișare distinsă și îmbrăcat cu eleganță, părăsește provincia sa natală, pentru a urma în capitală studii de drept.

Pe cînd însă pasiunea sa pentru științile juridice era destul de moderată, gustul și ambițiile sale literare erau de pe atunci foarte puternice. In tovărășia prietinului său Stanislas de Guaita, el duce „viața de conversații interminabile care este toată existența studentului francez puțin mai inteligent.

Avantajul pe care Parisul îl prezintă pentru tineret este că-i dă prilejul să vadă de aproape oamenii mari pe care îi va egala poate odată. Astfel cunoaște pe Le conte de Lisle, pe Anatole France, Villiers de Lisle Adam și pe bătrînul Victor Hugo. Cu prilejul acestei din urmă cunoștinți Spune Barrès... „era Victor Hugo,— voi muri fără să mai fi văzut ceva care să aibă pentru mine atîta însemnătate".

Dintre autorii mai tineri, frecventează Jean Moreàs, Laurent Taelade, Edmond Haraucourt și Paul Bourget. Colaborator al revistei din Nancy „La Jeune France", ajuns la Paris, Barrès încearcă în zadar să trimeată articole la reviste pariziene.

Pentru a forța gloria care nu mai venea, se hotărăște să scoată o revistă proprie: „Les Taches d'eucres" unde publica numeroase articole de critică literară.

Mai puțin ca în capitală proza sa era gustată în orașul natal unde constituia pentru tatăl său un penibil subiect de conversație, pe care dealtfel avea grijă să-l evite.

Cu tot vădit talent al directorului său, „Les Taches d'eucre" n'a avut decît o viață efemeră.

In 1886 Maurice Barrès intră la jurnalul le Voltaire unde timp de cîțiva ani are o activitate bogată, impetuoasă plină de culoare—dar care încă nu-l conduce la glorie.

Putem mai tîrziu face cunoștința poetului Jules Tellier cu care, spune autorul lui „Du Sang de la Volupté de la mort" — „moare o parte din mine; celulele, creerul meu, vor rămînea deacum leneșe, de oarece până acum ele nu lucrau decît pentru plăcerea de a fi în acord cu el".

Abia după cinci ani de talent, de eforturi și de credință, Barrès cunoaște celebritatea: în 1888 apare un „essai"-u de critică pitorească intitulat: *„Huit jours ches Monsieur Renan"* care stîrnește o unanimă admirație și nevoia de a cunoaște toate scrierile anterioare nevîndute în librării și acum zgomotos semnalate de criticii autorizați.

(Jean Dietz. *Revue de Paris).*

Europa în 1938

Toate ipotezele par fragile în fața acestei întrebări precise, care va fi soarta Europei în 1938.

Elementele de care o ipoteză mulțumitoare va trebui să țină samă sînt: populația, bogăția, cultura, tradițiile forța sentimentală și mistică a diferitelor popoare care trăesc între Troumen și Capul Finster.

Cînd privim o hartă a Europei din 1928 vedem că Rusia apare ca un val furios al unei mări agitate, ca un nour cuceritor, ca orice poate da ideia unei invazii irezistibile sau a unei cruciade catastrofale.

Fără să mai vorbim de Polonia a cărei graniță poate atît de ușor ceda în fața prodigioasei forțe acumulate, în răsăritul Europei și care va tinde mereu spre Occident, dar chiar soarta popoarelor latine adică Spania, parte din Franța, Italia, Grecia, Romînia nu pare perfect liniștitoare.

Singură Anglia pare a fi în posesia cheii care va dezlega soarta Europei. Insulele Britanice sînt ca două mari corăbii de războiu pe apele oceanului. In ziua cînd ele vor naufragia, soarta Europei va fi hotărîtă. Dar această posibilă înfrîngere va avea loc subt alte latitudini, căci în vechiul continent nu mai există într'adevăr nimic de pradat care să despăgubească dezastrele unui nou cataclism deslănțuit de oameni—și mai cu samă aceste evenimente vor avea loc, după toate probabilitățile într'un viitor mult prea îndepărtat ca să ne preocupe acum.

Poate că în urma unui nou războiu, natural dezastruos pentru Europa, ideia Statelor-Unite ale Europei va lua o formă practică: Va exista un patriotism european care va chema la arme pentru o cauză de un interes general, un patriotism mai larg, pe toate popoarele europene. Dar și această transformare atît de utilă și logică nu va fi realizat până în 1938.

In 1938 însă Europa va avea de luptat cu două pericole. Primul al Rusiei care atîta timp cît soldații săi vor avea superioritatea de arme (aviația) vor constitui o veșnică amenințare și al doilea al Americei care se va impune cum știe să se impună creditorul debitorului său.

In afară de aceasta mai putem prezice pentru deacum în zece ani alianța Rusiei cu China și toate dezastrele pe care fatal această alianță le atrage după sine.

(Pierre Mac. Orlan. *La Revue des Vivants).*

Reabilitarea lui Latouche

Hyacinte de Latouche a fost un scriitor care cu toată marea sa însemnătate în viața literară și artistică a secolului trecut și cu tot egal de marele său talent, a fost multă vreme desconsiderat.

Alfred de Vigny notează după o conversație, avută cu Latouche la înmormîntarea unui prietin comun; „vocea sa era dulce și plăcută, iar vorba sa era plină de grație. Este bun și simplu; o finețã și în același timp un fel de malițiozitate i-au atras numeroși dușmani printre oamenii de litere și au făcut ca ades să fie calomniat.

Dar de atunci Latouche a triumfat. A triumfat chiar atît de mult încît d. Gustave Lauson îl citează ca pe unul din ultimii clasici.

I s'a reproșat lui Latouche de a fi fost un amant neconstant și de a fi principalul autor al nenorocirii Marcelinei Desbordes Valmore.

Dar dacă n'ar fi părăsit-o, Marceline n'ar mai fi avut prilejul să caute atît de frumos nefericirea ei.

I s'a mai reproșat apoi prostul său caracter. Dar cum ar fi putut fi altfel un om care a inovat, a inventat în literatură și în jurnalistică și care totuși a ramas obscur și sarac, în timp ce alții se îmbogățeau plagiindu-l și furîndu-l.

In timpul petrecut la Napole și Sorente. S. D. (care nu este altul decît Stendhal) i-a „împrumutat, pasagii, pagini întregi din „Fragoletta" pentru „Rezumatul istoriei Neapolului și a Siciliei", volum apărut în 1826 la Le comte et Durey.

De asemeni Frederic Segu arată foarte bine analogia dintre La Reine d'Espagne a lui Latouche, șuerată la singura ei reprezentație și Ruy-Blas-ul lui Victor Hugo.

Piesa lui Hugo, spune însă critica este mult mai bună. Sîntem de acord însă de cînd un hoț scapă de pedeapsă prin faptul că a înfrumusețat obiectul furat.

Incetul cu încetul însă sforțările care se fac pentru a dovedi cine a fost și ce a făcut Latouche îi vor dobîndi în istoria literaturii locul pe care-l merita.

(A. Chabosseau. *Mercure de France).*

Congresul dela Hambourg

Profesorii germani de limbi moderne au ținut dela 30 Mai la 2 Iunie adunarea lor bianuală la Hambourg.

Reprezentarea la acest congres național a unui număr important de țări străine i-a dat de data aceasta o semnificație particulară.

Asociind la lucrările sale, delegații uniunilor similare din Europa și America „Federația neofilologilor germani" a contribuit la consolidarea terenului pe care cooperația profesională și intelectuală este pe cale de a se reorganiza.

In deosebi invitînd Asociația Franceză a profesorilor de limbi vii, să-și trimeată reprezentanții săi, ca a restabilit dela un grup la celălalt, relații întrerupte de paisprezece ani și a căror necesitate se făcea tot mai sensibilă.

Chestia principală inscrisă în programul congresului era „învățătura civilizațiilor", chestie care de altfel este mai veche: deja mai de mult în Franța ca și în Germania, studiul limbilor și al literaturilor moderne se îndreaptă în acest senz.

Simțul tot mai puternic al comunitații, solidaritatea spirituală a tuturor

popoarelor occidentale, dezvoltarea învăţămîntului civilizaţiilor care luînd tot mai mult contact cu valorile umane, cu universalul, tinde să se organizeze într'un armonios umanism modern. Acéste sînt concluziile la care s'a ajuns.

(A. Godort. *Revue D'Allemagne).*

Stabilizarea francului francez

In sfîrşit francul este stabilizat. Stabilizat legal la aproximativ a cincea parte a valorii sale dinainte de războiu. Paisprezece ani au fost deajuns pentru ca moneda franceză să atingă acest grad de depreciere.

Este parese soarta normală a tuturor monedelor; un destin implicabil le conduce fatal către valoarea zero.

Nu este mai puţin adevărat însă că această depreciere necesară nu este identică la toate popoarele: aceiaşi livră a lui Charlemagne, care în preajma anului 800 valora 327 grame de argint fin, valorează acum în Franţa 2,2 grame argint iar în Anglia 273 grame.

Este deci uşor de constatat că Franţa a fost o ţară cu finanţe mediocre.

Dar acestea nu însemnează că trebue să considerăm francul cel nou ca pe un element de dezastru şi ruină naţională. Nimic nu ne îndreptăţeşte să credem că dacă moneda a fost redusă la o cincime din fosta ei valoare, patrimoniul francez a suferit şi el aceiaşi depreciere.

Desigur că o depreciere monetară, nu îmbogăţeşte niciodată o ţară; îi reduce fondurile de rulment, dar nenorocirea şi dezastrele pe care i le pricinueşte unei *ţări o inflaţiune sînt incomparabile faţă cu dezagramentul* unei monete depreciate.

Şi pentru a o dovedi, n'avem decît să cităm însuşi exemplul Franţei cu mult mai bogată acum decît în 1914.

In orice caz este sigur că votul de la 24 Iunie a fost aproape fără nici o influenţă asupra evenimentelor economice şi bursiere care l-au urmat numai decît. Crearea unui nou etalon monetar va produce cu siguranţă efecte, dar efecte cu o scadenţă mai îndepărtată.

(E. Mireaux. *La Revue des Vivants).*

Bibliografie

I. Simionescu, *Dobrogea*, Cartea Romînească, 1928.

T. Păunescu-Ulmu, *Viaţa tragică şi romînească a lui Eminescu*, Craiova, 1928.

Em. Panaitescu, *Cultură şi învăţămînt*, «Cartea Romînească», Cluj, 1928.

A. Cotruş, *Mîine*, Craiova, 1928.

Const. Loghin, *Curs complect de stenografie*, 1928, Cernăuţi, Tip. Mitr. Silvestru, Pr. 50 lei.

George Silviu, *Ciufulici*. Trei acte şi un prolog în versuri, Bucureşti, Bibl. «Universul», Preţul 20 lei.

Uniunea Camerelor de Comerţ şi Industrie, *Ante-Proiect de Cod de Comerţ*, Bucureşti, Inst. de Arte Grafice «Tiparul Romînesc», 1928.

Prof. I. Simionescu, *Reforma învăţămîntului secundar*, Imprimeriile Statului, Bucureşti, 1928.

Ion Dominte, *Borş din coadă de topor*, 1928, Cernăuţi, Pr. 30 lei.

Hyperion, *Aristide Blank*, Bucureşti, 1928, Inst. de Arte Grafice, «Eminescu», Preţul 20 lei.

Reviste primite la redacţie:

Incercări, No. 5—6; Provincia literară, No. 4; Isvoraşul, No. 5—8; Revista Generală a învăţămîntului, No. 7; Revista Invăţătorimii Romîne, No. 7—8; Convorbiri Literare Maiu-August, 1928; Buletinul Institutului de literatură No. 1; Mercure de France, No. 728; Viaţa literară, No. 90; Transilvania, No. 10; Natura No. 8; Ideia, No. 5—8; Le cri des peuples, No. 13—21; Filmul meu, No. 16—18; Ţărănismul, No. 20—23; Ţara noastră, No. 35—42; Viaţa agricolă, No. 13—16; Foaia plugarilor, No. 8—9; Căminul, No. 8; Cîmpul, No. 17—19; Bulletin de la Section d'information de la Société des Nations, No. 23; Familia, No. 7—8; Ramuri, No. 8—9; Năzuinţa, No. 1; Informaţii comerciale, No. 8; Infrăţirea Romînească, No. 23—24; Pagini culturale, Septembre 1928; Răsăritul, No. 1; Romînia Militară, No. 9; Revista Bisericească, No. 9; Şcoala şi familia de mîne, No. 4; Graiul Romînesc, No. 8; Revista Tinerimei, No. 8—9; Glasul Minorităţilor, No. 9; Democraţia, No. 10; Buletinul Uniunei Camerelor de Comerţ şi Industrie, No. 9; Cugetul, No. 8—9; Societatea de mîne, No. 18—19.

Tabla de Materie

a

VOLUMULUI LXXV

(Anul XX, Numerele 7, 8 și 9).

I. Literatură

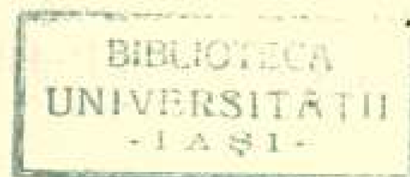
II. Studii.—Articole.—Scrisori din țară și din străinătate

III. Cronici

IV. Miscellanea

V. Recenzii

VI. Revista Revistelor

Pentru Autori

Se aduce la cunoştinţa autorilor că manuscrisele primite la redacţie, nu se înapoiază; în schimb, acei autori ale căror lucrări urmează să se publice în revistă, vor fi înştiinţaţi, despre aceasta cel mult într'o lună dela data primirii manuscrisului.

Redacţia îşi rezervă dreptul să tipărească articolele cînd va crede de cuviinţă, conducîndu-se numai după consideraţii tehnice şi editoriale.

Odată cu trimiterea manuscrisului, autorii sînt rugaţi să ne comunice şi onorarul dorit; în caz contrar, acesta se va fixa de către Direcţiunea Revistei.

Autorilor care nu locuesc în Iaşi nu li se pot trimite corecturile şi prin urmare sînt rugaţi să-şi redacteze manuscrisele definitiv şi citeţ.

Pentru tot ceiace priveşte redacţia: manuscrise, reviste, ziare, cărţi etc., a se adresa la **Redacţia Revistei „Viaţa Romînească", strada Alecsandri, Iaşi.**

